

Gustave Flaubert

Gospođa Bovary

*s francuskog prevela
Divina Marion*

eLektire.skole.hr

MARIE-ANTOINE-JULESU SÉNARDU
ČLANU PARIŠKE ODVJETNIČKE KOMORE
BIVŠEMU PREDSEDNIKU NARODNE SKUPŠTINE
I NEGDAŠNJEMU MINISTRU UNUTRAŠNJIH POSLOVA

Dragi i odlični prijatelju,

Dopustite mi da napišem vaše ime na čelu ove knjige i iznad njezine posvete; Vama, naime, nadasve dugujem njezino izdavanje. Prošavši kroz vašu veličanstvenu obranu, moje djelo kao da je i u mojim očima steklo neočekivan ugled. Primite stoga ovdje izraze mog dubokog štovanja i zahvalnosti koja, ma kako velika bila, nikada neće doseći visinu vaše rječitosti i vaše požrtvornosti.

Gustave Flaubert
Pariz, 12. siječnja 1857.

Sadržaj

Prvi dio _____	4
Drugi dio _____	45
Treći dio _____	146
Rječnik _____	224

Prvi dio

I.

Bijasmo na nastavi kadli uđe ravnatelj, a za njim jedan *novi đak* u građanskome odijelu i školski podvornik noseći veliku klupu. Oni koji spavahu, probudiše se te svi ustadoše, kao zatečeni usred posla.

Ravnatelj nam dade znak da sjednemo, a potom će, okrenuvši se prema nastavniku:

- Gospodine Roger - reče mu poluglasno - evo jednog učenika kojeg vam preporučujem; on će zasad u peti razred. Budu li mu učenje i vladanje primjereni, prijeći će *k velikima*, kamo po dobi i pripada.

Novak bijaše ostao u kutu za vratima tako da smo ga jedva primjećivali: bijaše to seosko momče od kojih petnaestak godina i viši od svih nas. Kosa mu na čelu bila ravno podrezana, kao u kakva seoskoga crkvenog pjevača, a on sam izgledaše razumno, no i veoma zbunjeno. Premda ne bijaše plećat, kaput od zelena sukna s crnim pucetima mora da ga je stezao pod pazuhom, a kroz raspore na orukavlju vidjeli se crveni zglavci, navikli da budu goli. Noge u plavim čarapama virile mu iz žučkastih hlača, jako zategnutih naramenicama. Obuven bijaše u čvrste cipele, loše ulaštene i okovane čavlima.

Započe ispitivanje gradiva. On slušaše sav se pretvorivši u uho, pažljiv kao na propovijedi, ne usuđujući se čak ni noge prekriziti ili se nalaktiti, a u dva sata, kada zazvoni zvono, morade ga učitelj opomenuti da se zajedno s nama svrsta u red.

Bijaše nam običaj da ulazeći u razred bacamo kapu na tlo eda bi nam ruke bile slobodnije; valjalo ju je sa samog praga hitnuti pod klupu, i to tako da udari o zid i podigne svu silu prašine; bila je to *prava stvar*.

No, bilo da nije opazio tu majstoriju ili se pak ne usuđivaše i sam u nju uključiti, tek molitva završi, a *novak* i dalje držaše kapu na koljenima. Bijaše to jedno od onih složenih pokrivala za glavu u kojima se zna naći nešto od šubare, čapke,¹ okruglog šešira, kape od vidrina krzna i pamučne noćne kapice, jedna od onih bijednih stvarčica čija nijema ružnoća odiše dubokom izražajnošću, poput lica kakva glupana. Jajolika i zakrivljena s pomoću kitovih kostiju, započinjala je s tri kružne pletenice, a potom se na njoj izmjenjivahu, razdvojene crvenom vrpcom, kose četvorine od baršuna i zečje kože; zatim je slijedio kao nekakav džep koji završavaše mnogokutom od ljepenke preko kojega bijaše upleten složeni ukras od okrugle vrpce, a odande, na dugoj i vrlo tankoj uzici, poput kićanke visjela malena priječnica od zlatnih niti. Kapa bijaše nova; štitnik joj blistaše.

- Ustanite - reče profesor.

Novi đak ustade; kapa mu pade. Cijeli razred prasnu u smijeh.

On se saže da je podigne. Susjed mu je izbije laktom, a on je još jednom podiže.

- Riješite se već jednom te svoje kacige - kaza profesor koji bijaše duhovit čovjek.

¹ Vojnička kapa kakvu su u doba Prvog i Drugog carstva nosili poljski konjanici - nap. prev.

Razliježe se gromak učenički smijeh koji smete jadnog dječaka te nije znao bi li zadržao kapu u ruci, ostavio je na tlu ili je stavio na glavu. Opet sjede i metnu je na koljena.

- Ustanite - kaza profesor - i recite mi kako se zovete.

Novak mucajući promrmlja neko nerazumljivo ime.

- Ponovite.

Začu se isto mucavo mumljanje slogova, prigušeno podrugljivim povicima cijelog razreda.

- Glasnije! - povika nastavnik. - Glasnije!

Skupivši svu odvažnost, *novak* široko zinu i iz svega grla, kao da nekoga doziva, ovako dreknu: *Šarbovari!*

U jedan mah izbi buka, uz oštre se povike uzdižući u *crescendu* (svi su urlali, kevtali, lupali nogama i ponavljali: *Šarbovari! Šarbovari!*), potom prijeđe u osamljene zvuke, s teškom se mukom stišavajući, da bi se zatim kadšto opet javila u ponekoj klupi gdje bi još tu i tamo, poput praskalice što se nije do kraja ugasila, prsnuo prigušen smijeh.

Međutim, pod kišom kaznenih zadaća, malo-pomalo u razredu se uspostavi red pa profesor kojem bijaše pošlo za rukom razabrati ime Charles Bovary, i to pošto je od novog đaka zatražio da mu ga kazuje u pero, slovo po slovo sriče i još jednom pročita, pošalje jadnička u magareću klupu, tik podno katedre. On načini kretnju kao da će poći, no neodlučno zastade.

- Što tražite? - zapita profesor.

- Ka... - plaho će *novak*, nemirno se ogledavajući.

- Pet stotina stihova za kaznu cijelom razredu! - Izrečeno bijesnim glasom, ovo, poput kakva *Quos ego*,² zaustavi nov prolom veselja. - Tà, mirujte već jednom! - ogorčeno nastavljaše profesor brišući čelo rupčićem što ga bijaše izvukao iz kape. - A vi, novi, vi ćete mi dvadeset puta napisati rečenicu *ridiculus sum*.

Zatim će blažim glasom:

- Ama, naći ćete već tu svoju kapu, nitko vam je nije ukrao!

Sve se opet smiri. Glave se nadviše nad bilježnice, a *novak* se naredna dva sata uzorno držaše, premda bi ga od vremena do vremena pokoja papirnata kuglica bačena vrškom pera poprskala po licu. No, on bi se obrisao rukom i ostao nepomičan, oborenih očiju.

Uvečer je na nastavi iz klupe izvadio navlake za rukave, sredio pojedine stvarčice, brižljivo izvukao crte na papiru. Vidjesmo kako savjesno radi, tražeći svaku riječ u rječniku i silno se trseći. Nedvojbeno mora da u niži razred nije premješten zahvaljujući upravo toj dobroj volji, jer ako i jest prilično dobro znao pravila, u izražaju mu nije baš bilo otmjenosti. Latinski ga bijaše počeo poučavati župnik iz njegova sela, jer su ga roditelji zbog štednje u gimnaziju poslali što su kasnije mogli.

Njegov otac, gospodin Charles-Denis-Bartholomé Bovary, bivši pomoćni vojni ranarnik, iskompromitiravši se oko 1812. u poslovima novačenja te u to doba prisiljen ostaviti službu, bijaše se tada poslužio osobnom privlačnošću da se usput dočepa miraza od šezdeset tisuća franaka koji se nudio uz kćer nekog trgovca pletenom robom što se bijaše zaljubila u njegovu vanjštinu. Lijep muškarac, razmetljivac koji je glasno zveckao ostrugama i nosio zaliske što mu se spajahu s brkovima, prstiju uvijek ukrašenih prstenjem i od-

² Dat ću vam ja! (lat.) - Neptunova prijetnja vjetrovima iz prvoga pjevanja Vergilijeve *Eneide* - nap. prev.

jeven u kričave boje, ostavljaše dojam odvažna čovjeka, dopunjen bezbrižnom lakoćom trgovačkog putnika. Oženivši se, dvije-tri godine živio je od ženina miraza, dobro objeđujući, kasno ustajući, pušeći iz velikih porculanskih lula, uvečer se vraćajući kući tek poslije kazališta i redovito zalazeći u kavane. Tast mu umrije i ne ostavi bogzna što; njeg-a to razljuti te se upusti u *proizvodnju*, izgubi u tome nešto novca, pa se potom povuče na selo misleći da će ondje štogod *zaraditi*. No, kako se u poljodjelstvo jedva nešto bolje razumio no u katun, kako je konje jahao umjesto da ih šalje na oranje, jabukovaču pio na boce umjesto da je prodaje na bačve, najbolju perad iz dvorišta jeo, a lovačke cipele mazio svinjskom slaninom, ubrzo shvati da mu se najbolje okaniti svake špekulacije.

Za dvije stotine franaka godišnje uze u nekom selu, na međi između Cauxa i Pikardije, u najam nekakvo obitavalište koje bijaše napola gospodarska, a napola vlastelinska zgrada te se, ogorčen, izjedan žaljenjem, optužujući nebesa, zavideći cijelome svijetu, već u dobi od četrdeset i pet godina zatvori u nju, sit ljudi, kako govoraše, eda bi ondje u miru živio. Žena mu isprva bijaše luda za njim, ljubljala ga uz tisuću znakova ropske odanosti, što njega još više udalji od nje. Nekoć radosna, otvorena i silno zaljubljena, stareći bijaše stakle (onako kao što se vino izloženo zraku pretvara u ocat) tešku narav te postala kričava i razdražljiva. U početku je, ne tužeći se, silno patila videći kako trči za svakom seoskom djevojčicom i uvečer se vraća s raznoraznih sumnjivih mjesta, zasićen svime i zaudarajući po pijanstvu! Potom joj se pobuni ponos. Zašutje, gutajući bijes u nijemom stoicizmu u kojem ustraja sve do smrti. Neprestano je nekamo trčala, bavila se poslovima. Odlazila je k odvjetnicima, k predsjedniku suda, pazila na dospjeće mjenica, postizala produljenje rokova, a kod kuće je glačala, šivala, prala rublje, nadgledala radnike, isplaćivala račune, dok gospodin, ni oko čega se ne uznemiravajući, bijaše neprestano utonuo u neku zlovoljnu sanjivost iz koje bi se trgnuo samo zato da joj kaže štogod uvredljivo te ostajaše kraj vatre pušeći i pljučkajući u pepeo.

Kada je dobila dijete, trebalo ga je dati na dojenje, a kad se mališ vratio kući, mazili su ga kao kakva kraljevića. Majka ga je pitala ušećerenim voćem, a otac ga puštao da trči bez cipela te čak, gradeći se filozofom, govorio da bi mogao ići uokolo i posve nag, kao životinjska mladunčad. Suprotno majčinim težnjama, otac je u glavi nosio stanoviti muževni ideal o dječastvu prema kojemu nastojaše odgojiti sina, hoteći da ga se odgaja strogo, na spartansku, eda bi stekao tjelesnu čvrstoću. Slao ga je na spavanje u neugrijanoj sobi, učio ga da pije rum u dugačkim gutljajima i da se izruguje procesijama. No, dječak, po naravi miran, slabo mu uzvraćaše za njegov trud. Majka ga je uvijek vukla sa sobom, izrezivala mu sličice od ljepenke, pripovijedala priče, upuštala se s njim u beskrajne monologe, pune melankolična veselja i brbljave umiljatosti. Zbog vlastite životne osamljenosti, svu svoju raspršenu, uništenu taštinu prenese ona na to dijete. Sanjarila je o visokim položajima, već ga vidjela visoka, lijepa, duhovita, namještena u cestogradnji i mostogradnji ili sudstvu. Nauči ga čitati, pa mu čak i pokaza, na svojem starom klaviru, kako će otpjevati dvije-tri romansice. No, na to sve gospodin Bovary, slabo mareći za znanost i književnost, govoraše da *to nije vrijedno truda!* Zar će ga oni ikada imati čime uzdržavati u državnim školama, kupiti mu službu ili mu pomoći da pokrene kakav trgovački posao? Uostalom, *uz malo petlje, čovjek uvijek uspijeva u životu.* Gospođa je Bovary grizla usne, a dečko se skitao po selu.

Išao je za oračima i grudama zemlje gađao gavrane tjerajući ih da odlete. Duž jaraka zobao je kupine, s dugom šibom čuvao purane, prilikom košnje prevrtao sijeno, trčao po šumi, za kišnih se dana pod crkvenim trijemom igrao »školice«, a o velikim blagdanima preklinjao crkvenjaka da mu dopusti potezati zvona pa bi se cijelim tijelom objesio o veliko uže osjećajući kako ga ono nosi u svom letu.

Izraste stoga poput hrasta. Jakih ruku i zdrave puti.

Kad mu je bilo dvanaest godina, majka mu se izbori za početak školovanja. Za to zadužiše župnika. No, ti satovi bijahu tako kratki, a i dječak ih je tako slabo pratio da od njih i nije moglo biti prevelike koristi. Održavahu se u dokonim trenucima, u sakristiji, stojeće, na brzu ruku, između krštenja i pogreba; ili bi pak župnik poslao po svojeg učenika nakon *Pozdravljenja* kad više nije nikamo imao izlaziti. Popeli bi se njih dvojica u župnikovu sobu i ondje smjestili; mušice i noćni leptiri oblijetahu oko svijeće. Bijaše vruće pa bi dečko zaspao, a naš bi dobričina, zadrijemavši s rukama na trbuhu, ubrzo zahrkao otvorenih usta. U drugim pak prigodama, kad bi gospodin župnik, vraćajući se od nekog bolesnika iz okolice kojemu bijaše odnio svetu popudbinu, opazio Charlesa gdje se klatari po poljima, pozvao bi ga, četvrt mu sata čitao bukvicu te iskoristio zgodu da mu pod nekim drvetom dadne sprežati kakav glagol. Prekinula bi ih kiša ili kakav znanac u prolazu. Uostalom, župnik uvijek bijaše zadovoljan dječakom, govoraše pače kako *mladić* ima dobro pamćenje.

Charles ne smije na tome ostati, odlučno se postavljaše gospođa. Posramljen ili, bolje rečeno, izmoren, gospodin bez otpora pristade pa pričekaje još godinu dana dok momčić ne primi prvu pričest.

Minu još šest mjeseci, a naredne godine Charlesa konačno poslaše u gimnaziju u Rouanu, kamo ga potkraj listopada odvede otac glavom, na dan sajma svetog Romaina.

Bilo kome od nas sada bi se bilo nemoguće ičega sjetiti o njemu. Bijaše to dječak mirne ćudi, koji se pod odmorima igrao, na nastavi učio, u razredu pazio, čvrsto spavao u spavaonici, a u blagovaonici s tekom jeo. Za staratelja mu postaviše nekog veletrgovca željeznom robom iz ulice Ganterie koji bi ga jednom mjesečno, nedjeljom, nakon zatvaranja dućana, izveo iz škole, poslao ga da šeće po luci i razgleda brodove, a potom ga u sedam sati, prije večere, doveo natrag u gimnaziju. Svakoga bi četvrtka uvečer Charles napisao majci dugo pismo, crvenom tintom i pečateći ga s tri kuglice tijesta; potom bi pregledavao bilješke iz povijesti ili pak čitao stari svezak *Anacharsisa*³ koji se povlačio po učionici. Na šetnji je razgovarao sa slugom koji bijaše sa sela kao i on.

Zahvaljujući velikom zalaganju, uvijek se održavao među osrednjim učenicima.; jednom je pače dobio i pohvalu iz prirodopisa. No, krajem trećeg razreda roditelji ga izvadiše iz gimnazije i dadoše da uči medicinu, uvjereni da će i sam moći dogurati do ispita zrelosti.

Majka mu pronađe sobu na četvrtom katu i s pogledom na Eau-de-Robec, kod nekoga svojeg znanca, bojadisara. Pogodi se za smještaj i hranu, pribavi mu pokućstvo – stol i dva stolca, od kuće dopremi staru postelju od trešnjevine, a usto mu kupi i malenu željeznu peć, uz zalihu drva kojim se imalo grijati njezino siroto dijete. Potom otputova krajem tjedna, po tisuću mu puta preporučivši da se dobro vlada, sada kad ostaje prepušten sam sebi.

Pred rasporedom predavanja što ga pročita na oglasnoj ploči obuze ga vrtoglavica: predavanja iz anatomije, predavanja iz patologije, predavanja iz fiziologije, predavanja iz farmacije, predavanja iz kemije, kao i iz botanike, kliničke medicine i terapeutike, ne računajući higijenu i farmakologiju – sve sami nazivi kojima etimologiju nije znao, a koja ga se doimahu poput vrata što vode u neka svetišta puna uzvišene tame.

³ *Putovanje mladoga Anaharsisa u Grčku*, djelo opata Bathélémyja, svojevremeno vrlo popularno – nap. prev.

Ništa od svega toga nije razumio; uzalud je slušao, nije shvaćao. Svejedno je radio, imao sva skripta, odlazio na sva predavanja, nije propuštao nijednu bolničku vizitu. Svoju je skromnu svakidašnju zadaću obavljao poput konja koji okreće žrvanj pa vezanih očiju kruži u mjestu, nesvjestan posla koji obavlja.

Da mu prištedi troškove, majka bi mu svakoga tjedna po vozaru poslala komad teletine pečene u pećnici, što je jeo prije podne za doručak, kada bi se vratio iz bolnice, lupkajući pritom stopalima o zid da se zagrije. Zatim je trebalo trčati na predavanja, u veliku dvoranu za obdukcije, u bolnicu pa se kroz sve silne ulice vratiti kući. Uvečer bi se, nakon mršave večere kod gazde, vratio u sobu i opet se bacio na posao, u promoćenoj odjeći što mu se kraj zažarene peći pušila na tijelu.

Za lijepih ljetnih večeri, u doba kada mlačne ulice opuste, kada se služavke na kućnom pragu nabacuju pernatom lopticom, otvorio bi prozor i nalaktio se na nj. Rijeka koja tu ruansku četvrt pretvara u nekakvu malu blatnjavu Veneciju protjecala dolje, ispod njega, žuta, ljubičasta ili plava, između mostova i ograda. Radnici su, čučajući na obali, u vodi prali ruke. Na motkama što su odozgo stršale s tavana na zraku se sušila povjesna pamuka. Sučelice njemu, ponad krovova, pružale se veliko čisto nebo, s crvenim suncem na zalazu. Kako divno mora da je biti tamo! Kakve li svježine u bukviku! Pa bi raširio nosnice da se nadiše divnih poljskih mirisa što do njega ne dopirahu.

Smršavi, tijelo mu se protegnu, a lice poprimi neki žaloban izraz od kojega gotovo postade zanimljivo

Naravno, malo-pomalo iz nehaja se okani svih odluka što ih bijaše stvorio. Jednom izostade s vizite u bolnici, sutradan propusti predavanje pa tako, uživajući u lijenosti, na kraju sve zapostavi.

Poče redovito odlaziti u kavanu i strastveno igrati domino. Zatvoriti se svake večeri u kakav prljav javni lokal te ondje po mramornim stolovima premetati pločice od ovčjih kostiju obilježene crnim točkicama, to mu se činilo dragocjenim činom vlastite slobode koji mu podizalo ugled u vlastitim očima. Bijaše to poput upućivanja u tajne svijeta, poput pristupa zabranjenim užicima, pa bi pri ulasku s nekom gotovo putenom radošću polagao ruku na kvaku na vratima. Mnogo se toga što je do tada bilo zatomljeno probudi u njemu: nauči napamet kuplete koje pjevaše dočekujući ostale veseljake, oduševi se za Bérangera,⁴ nauči spravljati punč te napokon upozna i ljubav.

Zahvaljujući takvim pripremama, potpuno propade na ispitu za zdravstvenika.⁵ A baš ga te večeri čekahu kod kuće da proslave njegov uspjeh!

On pođe pješice i zastade na ulazu u selu, odakle posla po majku i sve joj ispriča. Ona nađe opravdanje za nj, za neuspjeh okrivljujući nepravednost ispitivača, te ga ponešto osokoli, preuzimajući na sebe da sredi stvari. Tek pet godina kasnije gospodin Bovary doznade istinu: bijaše to davna prošlost i on se s njome pomiri, a nije, uostalom, mogao ni pretpostaviti da bi njegov potomak mogao biti glupan.

⁴ Pierre-Jean de Béranger (1780-1857), u 19. stoljeću izuzetno popularni francuski pjesnik, autor brojnih uglazbljenih pjesama; unatoč popularnosti, zbog svojih je slobodoumnih stavova i političkog angažmana zatvaran. – nap. ur.

⁵ *Officier de santé* – osoba ovlaštena za obavljanje liječničkog zvanja bez fakultetske diplome – nap. prev.

Charles se, dakle, opet dade na posao pa se bez predaha iz svih predmeta pripremi za ispit, naučivši unaprijed napamet sva pitanja. Prođe s prilično dobrom ocjenom. Divna li dana za njegovu majku! Prirediše svečani objed.

Gdje li će se sada baviti svojim umijećem? U Tostesu. Tamo je bio samo neki stari liječnik. Već je odavno gospođa Bovary iščekivala njegovu smrt pa se dobičina još ne bijaše ni s dušom rastao, a Charles mu se već bio nastanio preko puta kao nasljednik.

No, to što je odgojila sina, dala ga na liječnički nauk i pronašla mu Tostes za obavljanje prakse, nije još bilo sve: trebala mu je žena. I ona mu je nađe: udovicu sudskoga ovrhovoditelja iz Dieppea kojoj bijaše četrdeset i pet godina, a godišnji joj prihod iznosio tisuću i dvije stotine livara.

Premda bijaše ružna, suha kao prut i puna prištića kao proljeće pupova, gospođa je Dubuc imala na izbor prosaca. Da bi postigla svoj cilj, majka Bovary bijaše ih prisiljena sve ukloniti s puta te pače vrlo vješto izigra spletke nekog kobasičara koji uživao je popovsku podršku.

Charles je isprva predviđao da će mu se prilike u braku poboljšati, zamišljajući da će biti slobodniji i da će moći raspolagati samim sobom i svojim novcem. No, žena mu je u svemu gospodarila: pred svijetom je morao govoriti ovako, a ne onako, postiti svakoga petka, odijevati se po njezinim željama, po njezinu nalogu dodijavati pacijentima koji ne bi platili. Otvarala mu je pisma, uhodila ga na svakom koraku te kroz pregradni zid prislušivala kada bi mu u ordinaciju na pregled dolazile žene.

Svakoga je jutro očekivala čokoladu, svakovrsne obzire bez kraja i konca. Neprestano se žalila na živce, na prsa, na raspoloženje. Zasmetao bi joj već i zvuk koraka: ode li tkogod od nje, samoća joj postane mrska, pođe li k njoj, to je nedvojbeno zato da je vidi gdje umire. Uvečer, kad bi se Charles vratio kući izvukla bi ispod pokrivača dugačke mršave ruke, ovila mu ih oko vrata te bi mu, posjevši ga na rub postelje, stala povjeravati svoje jade: on nju zanemaruje, on ljubi drugu! Lijepo su joj govorili da će biti nesretna! Naposljetku bi od njega zatražila kakav sirup za svoje zdravlje i malo više ljubavi.

II.

Jedne noći, oko jedanaest, probudi ih konjski topot koji se zaustavi tik pred vratima. Služavka otvori tavanski prozorčić pa pregovaraše neko vrijeme s čovjekom koji bijaše zastao dolje na ulici. Dolazi po liječnika, ima za njega pismo. Nastasie siđe niza stube dršćući od studeni pa pođe otključati vrata i redom podiže sve zasune. Čovjek ostavi konja pa, pošavši za služavkom, uđe ravno za njom u kuću. Ispod vunene kape sa sivim kićankama izvuče pismo umotano u krpu i oprezno ga pruži Charlesu koji se nalakti na jastuk da ga pročita. Nastasie mu kraj postelje držaše svjetiljku. Gospođa, iz stidljivosti, ostade okrenuta k zidu te su joj se vidjela samo leđa.

To pismo, zapečaćeno malenim pečatom od plavog voska, preklinjaše gospodina Bovaryja da smjesta krene na posjed Bertaux radi slomljene noge koju trebaše namjestiti. E, pa, od Tostesa do Bertauxa ima dobrih šest milja puta, i to ide li se preko Longuevillea i Saint-Victora. Bijaše mrkla noć. Gospođa Bovary strahovaše da joj muža ne zadesi kakva nesreća. Odlučiše stoga da konjušar pođe prvi, a Charles će krenuti tri sata kasnije, kada iziđe mjesec. U susret neka mu pošalju nekog dečka da mu pokazuje put do imanja i otvara vrata u ogradama.

Oko četiri ujutro, čvrsto se zamotavši u ogrtač, Charles se zaputi prema Bertauxu. Još sanjiv i topao od spavanja, prepuštaše se mirnome konjskom kasu. Kada bi se životinja sama od sebe zaustavila pred kojom trnjem obraslom jamom kakve se kopaju uz rub njiva, trgnuo bi se iza sna, brzo se sjetio slomljene noge i trudio se prizvati u sjećanje sve prijelome za koje je znao. Kiša više nije padala, počinjalo se daniti, a po golim su granama jabuka nepomično sjedile ptice kostriješeći sitno perje na hladnome jutarnjem vjetru.

Ravna se polja sterala u nedogled, a skupine drveća oko gospodarstava tvorile u velikim razmacima crnojubičaste mrlje na toj golemoj sivoj površini što se na obzoru gubila u sumornoj boji neba. Charles je od vremena do vremena otvarao oči; potom bi, kad bi mu se duh umorio, a san sam od sebe počeo vraćati, ubrzo zapao u nekakav drijemež u kojem su mu se najnoviji dojmovi miješali s uspomenama, pa je samoga sebe vidio dvostruko: u isti mah kao studenta i kao oženjena muškarca, kako leži u postelji kao maločas i kako prolazi kirurškim odjelom kao nekoć. Topli mu se vonj obloga u glavi miješao sa svježim mirisom rose; čuo je klizanje željeznih prstenova po šipki oko postelja i dah svoje usnule žene... Na prolazu kroz Vassonville opazi uz jarak dječaćića kako sjedi u travi.

- Jeste li vi doktor? - zapita dečko.

Na potvrđan odgovor, uze klompe u ruke dade se u trk pred Charlesom.

Iz riječi svojega vodiča liječnik putem razabra kako gospodin Rouault mora da je jedan od imućnijih poljoprivrednika. Nogu je slomio sinoć, vraćajući se od susjeda kod kojeg su se slavila Sveta tri kralja. Žena mu je umrla prije dvije godine. Uz njega je samo gospođica koja mu pomaže u vođenju kućanstva.

Tragovi kotača postajahu sve dublji; približavahu se Bertauxu. Kliznuvši kroz rupu u živici, dečko nestade, a potom se opet pojavi na kraju dvorišta otvarajući ogradu. Konj posrtaše po mokroj travi; Charles se saginjaše da se provuče ispod granja. Psi čuvari lajahu u psetarnici natežući lanac. Nakon ulaska u Bertaux, konj mu se poplaši i odskoči daleko u stranu.

Bijaše to lijepo gospodarstvo. Po stajama su se kroz otvorena vrata vidjeli krupni orači konji gdje mirno jedu iz novih jasala. Duž zgrada pružaše se golemo gnojište s kojeg se pušilo, a među kokošima i puranima čeprkaše ondje i pet-šest paunova, dika svakoga koškog dvorišta. Tor bijaše dugačak, štagalj visok, a zidovi mu glatki kao dlan. Pod nadstrešnicom stajahu dvojica velika kola i četiri pluga, a uz njih bičevi, hamovi, cijela zaprežna oprema po čijim je modrim vunenim pokrivkama padala sitna prašina što se trusila s tavana. Zasađeno stablima raspoređenim u podjednakim razmacima, dvorište se postupno uzdizalo, a kraj bare odjekivaše veselo gakanje gušćjeg jata.

Mlada žena u plavoj vunenoj haljini ukrašenoj s tri volana iziđe na kućni prag da dočeka gospodina Bovaryja pa ga uvede u kuhinju gdje je plamtjela velika vatra. Oko vatre je u lončićima raznih veličina krčkao doručak za ukućane. Vlažna se odjeća sušila u unutrašnjosti ognjišta. Lopatica, mašice i vrh na mijehu, svi golemih razmjera, blistahu poput uglačana čelika, a duž je zidova visjela sva sila kuhinjskog posuđa na kojem je treperavo odsijevao jasni plamen s ognjišta, pomiješan s prvim sunčevim zrakama što prodirahu kroz okna.

Charles se pope na kat da pogleda bolesnika. Nađe ga u postelji gdje se znoji pod pokrivačima, odbacivši noćnu kapicu daleko od sebe. Bijaše to debeo čovječuljak od svojih pedeset godina, bjeloput, modrih očiju, ćelav sprijeda po glavi i s naušnicama u ušima. Kraj sebe je na stolcu držao veliku bocu s rakijom iz koje bi sebi od vremena do vremena malo natočio ne bi li se ohrabrio; no, čim ugleda liječnika, namah se smiri pa, umjesto da psuje, kao što je to činio već dvanaest sati, uze nemoćno stenjati.

Prijelom bijaše jednostavan, bez ikakvih komplikacija. Lakši Charles nije mogao ni poželjati. Onda, sjetivši se nastupa svojih profesora pred ranjeničkim posteljama, osokoli pacijenta svakovrsnim lijepim riječima, utješnim liječničkim izrazima što su poput ulja kojim se mažu kirurški noževi. Da se načini udloga, poslaše u kolnicu po svežanj letvica. Charles izabra jednu od njih, iscijepa je na komade i izgadi staklenom krhotinom, dok je služavka parala plahte da se od njih načine zavoji, a gospođica se Emma trudila sašiti jastučice. Dugo joj je trebalo da nađe kutiju sa šivaćim priborom pa joj se otac uzruja. Ona ništa ne odgovori, ali bi se šivajući svaki čas ubola u prst koji bi potom prinijela ustima da ga posiše.

Charlesa iznenadi bjelina njezinih noktiju. Bijahu sjajni, tanki pri vrhu, čistiji od djepske bjelokosti i podrezani u obliku badema. Ruka joj, ipak, ne bijaše lijepa, možda je bila nedostatno blijeda, a i pomalo suha u člancima; bijaše, isto tako, i predugačka, a u obrisu joj nije bilo mekih oblina. U Emme lijepe bijahu oči: premda smeđe, zbog trepavica izgledahu kao da su crne, a pogled joj do vas dopiraše otvoreno i s bezazlenom smjelošću.

Kad liječnik završi s previjanjem, gospodin ga Rouault pozove da prije odlaska *mrvu prezalogaji*.

Charles siđe u blagovaonicu u prizemlju. Dva pribora i dvije srebrne čaše bijahu postavljeni na stoliću prostrtu podno velike postelje s nebnicom, prekrivene katunom na kojem su bili otisnuti likovi što predstavljahu Turke. Osjećao se miris perunike i vlažna rublja što dopiraše iz visokoga ormara od hrastovine nasuprot prozoru. Na podu su u kutovima stajale, uspravno poredane, vreće žita. Bijaše to višak sa susjednog tavana na koji se

uzlazilo trima kamenim stubama. Kao ukras prostorije, bijaše, na sredini zida s kojega se zbog djelovanja salitre ljuštila zelena boja, o klin obješena Minervina glava, narisana ugljenom olovkom i u pozlaćenom okviru, a ispod nje pisalo gotičkim slovima: »Dragome tati.«

Porazgovaraše najprije o bolesniku, onda o tome kakvo je vrijeme, o velikoj studeni, o vukovima što noću lutaju po poljima. Gospođici Rouault na selu ne bijaše nimalo zabavno, pogotovo zato što je gotovo sva briga za majur padala na nju. U blagovaonici bijaše hladno pa je gospođica za vrijeme jela drhturila, zbog čega je pomalo pokazivala pune usnice koje je, kad je šutjela, običavala grickati.

Vrat joj izvirivaše iz bijela, posuvraćena ovratnika. Kosu joj, čije su dvije polovice izgledale kao da je svaka od jednog komada, toliko bijahu glatko začešljane, dijelila posred glave tanka stazica što se lagano ugibaše slijedeći oblinu tjemena, a oba su se ta dijela, ostavljajući ušnu resicu jedva vidljivom, otraga stapala u bogatu punđu, prethodno se valovito povijajući prema sljepočicama, što naš seoski liječnik vidje prvi put u životu. Jagodice joj bijahu rumene, a nosila je, zataknuvši ga na mušku između dva puceta na košuljcu, lornjon od kornjačevine.

Kad se Charles, pošto bijaše otišao gore da se pozdravi s čičom Rouaultom, vrati u blagovaonicu, nađe Emmu gdje stoji čelom oslonjena o prozor i promatra povrtnjak u kojemu vjetar bijaše poobarao pritke za grah. Ona se okrenu.

- Trebate li nešto? - zapita.

- Svoj bič, ako smijem moliti - odgovori on.

Pa stade prekapati po postelji, iza vrata, pod stolcima; bič bijaše pao na zemlju između vreća i zida. Gospođica ga Emma ugleda i sagnu se nad vreće sa žitom. Charles iz uljudnosti priskoči pa, i sam pružajući ruku u istome smjeru, osjeti kako djevojci, dok se tako naginje pod njim, prsima dotiče leđa. Ona se uspravi, sva rumena u licu, pa ga pogleda preko ramena pružajući mu volujsku žilu.

Umjesto da svrati u Bertaux poslije tri dana, kako bijaše obećao, vrati se on već sutradan, a potom stade redovito navraćati dvaput tjedno, ne računajući neočekivane posjete u koje dolazaše od vremena do vremena, tobože slučajno.

Sve, uostalom, pođe kako valja. Ozdravljenje dobro napredovaše, a kada nakon četrdeset i šest dana vidješe čiču Rouaulta kako sam pokušava hodati po svojem *kućerku*, počeše gospodina Bovaryja smatrati čovjekom velikih sposobnosti. Čiča Rouault govoraše da ga ni prvi liječnici u Yvetotu pa čak ni u Rouenu ne bi bili bolje izliječili.

Što se pak tiče Charlesa, on se i ne pokuša zapitati zašto tako rado dolazi u Bertaux. Sve da je na to i pomislio, nedvojbeno bi svoju revnost bio pripisao ozbiljnosti slučaja ili možda koristi kojoj se od toga nadao. Jesu li mu zbilja zbog toga posjeti tom gospodarstvu bili ugodan izuzetak među dosadnim poslovima u životu? U te bi dane rano ustajao, galopom odjahao, podbadao životinju; potom bi sjašio da obriše noge o travu i navlačio crne rukavice prije ulaska u kuću. Volio je doći u to dvorište, osjetiti na ramenu ogradu što se okrećući otvara, volio je pijetla što kukuriječe na zidu i dječake što mu dolaze u susret. Volio je štagalj i staje, volio čiču Rouaulta koji ga je lupkao po ruci nazivajući ga svojim spasiocem, volio je klompe gospođice Emme na opranim podnim pločicama u kuhinji: zbog visokih se potpetica činila malko višom, a kada je koračala ispred njega, drveni potplati, brzo se podižući, oštro udarahu o kožu niskih čizmica.

Ona ga uvijek ispraćaše do prve stube pred kućom. Kada mu još ne bi bili doveli konja, ostajala je uza nj. Već bi se bili oprostili, pa više nisu razgovarali; svježi bi je zrak obavio,

podizujući joj bez ikakva reda sitne maljice na zatiljku ili zamahujući vrpcama pregače na njezinu boku tako te lepršahu poput zastavica. Jednom, za južine, iz kore se stabala voda cijedila po dvorištu, a po krovovima se gospodarskih zgrada topio snijeg. Ona bijaše izišla na prag; zatim pođe po suncobran i otvori ga. Kroz suncobran od modre svile što se prelijevala u sivo i ružičasto prodiraše sunce obasjavajući nemirnim odsjajima bijelu put njezina lica. Emma se pod njim smiješila mlakoj toplini i čulo se kako kapi vode, jedna po jedna, padaju na razapetu svilu.

U prvo se vrijeme, kada je Charles tek počeo odlaziti u Bertaux, mlada gospođa Bovary dosljedno raspitivala za bolesnika te čak u knjizi koju je o njegovu poslu vodila prema načelima dvostrukog knjigovodstva bijaše izabrala lijepu čistu stranicu za gospodina Rouaulta. No, kada ču da on ima kćer, potanje se raspita pa doznade da je gospođica Rouault, odgojena u samostanu kod uršulinki, dobila, što se kaže, *dobar odgoj* te je, prema tome, vješta plesu, zemljopisu, crtanju, vezenju i sviranju klavira. To je ipak bilo previše!

- Zato je njemu - govoraše u sebi - lice onako ozareno kad odlazi k njoj! I zato oblači novi prsluk izlažući se opasnosti da ga po kiši uništi! Ah, ta žena! Ta žena!...

I nagoni je zamrzi. Isprva je oduška nalazila u tome da tu i tamo ponešto natukne. Charles to ne shvati; zatim u uzgrednim primjedbama preko kojih on šutke prelažaše strahujući od oluje; napokon, u iznenadnim prijekorima na koje on nije znao što da odgovori. Kako to da još uvijek odlazi u Bertaux kad je gospodin Rouault ozdravio, a ta mu čeljad još nije platila? Ah, pa da! Ima tamo jedna *osoba*, netko tko ugodno čavrlja, neka vezilja, učena glavica! To on voli! Treba njemu gradskih gospođica! Pa nastavljaše:

- Kći čiče Rouaulta, pa gradska gospođica! Baš! Djed im je bio čobanin, a imaju i nekog rođaka koji je skoro završio na sudu zato što je u svađi nekoga gadno zviznuo. Što sad ona tu ima izvoditi i nedjeljom se u crkvi kočoperiti u svilenoj haljini, kao da je grofica. Da nije bilo one uljene repice prošle godine, teško bi stari jadnik poplačao svoje zaostatke.

Umoran od svega toga, Charles prestade odlaziti u Bertaux. Héloïse ga prisili da se zakune, položivši ruku na njezin molitvenik, kako više tamo neće ići, a sve to nakon mnogo jecaja i poljubaca, u silnome ljubavnom izljevu. Pokori se, ali se smionost njegove žudnje usprotivi tako ropskom vladanju te on iz nekakva prostodušnog licemjerja ocijeni kako ta zabrana da je viđa za nj znači svojevrsno pravo da je voli. A osim toga, udovica bijaše mršava, zubi joj bijahu predugi, u svako se godišnje doba zagrtala malenim crnim rupcem čiji joj se vrh spuštaše između lopatica; košćat joj lik bio, poput mača u tok, utaknut u uske haljine, toliko kratke da joj ispod njih provirivahu gležnjevi i vezice glomaznih cipela što se ukrštahu na sivim čarapama.

Charlesova im je mati od vremena do vremena dolazila u pohode, ali snaha kao da bi i nju poslije nekoliko dana nabrusila po uzoru na svoju vlastitu oštricu pa bi se njih dvije, kao dva noža, počele primjedbama i prigovorima zabadati u nj. Ne valja mu što toliko jede! Čemu uvijek nuditi čašicom svakoga tko naiđe? Zašto se toliko tvrdoglavi pa odbija nositi vuneno rublje?

Sluči se tako da se početkom proljeća, kad se na moru digao povoljan vjetar, bilježnik iz Ingouvillea, kojemu udovica Dubuc bijaše povjerila svoj imutak, ukrca na brod ponijevši sa sobom sav novac iz svojega ureda. Héloïse, istina, posjedovaše, osim udjela u brodu procijenjena na šest tisuća franaka, još i kuću u ulici Saint-François, a ipak se od cijeloga tog tako razvikanog bogatstva u njihovu domu ništa ne bijaše pojavilo do nešto pokušstva i nekoliko starih haljina. Trebalo je to istjerati na čistac. Pokaza se da su kuću u Die-

ppeu do temelja izjele hipoteke; koliko toga bijaše udovica pohranila kod bilježnika, samo je Bog znao, udio od broda ne premašivaše ni tisuću talira. Čestita je gospođa, znači, lagala! U ogorčenu bijesu stari gospodin Bovary, razbivši stolac o pod, optuži ženu što im je unesrećila sina upregavši ga s takvim kljusetom na kojem orma ne vrijedi ni koliko koža. Oboje dođoše u Tostes. Izbi svađa. Bijaše tu i napada. Héloïse se, sva u suzama, baci mužu u naručje zaklinjući ga da je brani pred roditeljima. Charles je htjede zagovarati. Roditelji se naljutiše i oputovaše.

No, *udarac bijaše zadan*. Osam dana iza toga, dok je u dvorištu vješala rublje, udari njoj krv na usta, a sutradan, baš kad joj se Charles bio okrenuo leđima da spusti zastore na prozoru, izusti: »Ah! Bože moj!«, uzdahnu i izgubi svijest. Bijaše mrtva! Kakva li zaprepaštenja!

Kada se na groblju sve završi, Charles se vrati kući. Dolje ne nađe nikoga; pope se na kat, u spavaću sobu, vidje njezinu haljinu što je još visjela u dnu ložnice pa, naslonivši se na pisaći stol, do večeri ostade izgubljen u bolnim mislima. Najzad, ona ga je ipak ljubila.

III.

Jednog jutra dođe čiča Rouault i donese Charlesu plaću za svoju izliječenu nogu: sedamdeset i pet franaka u kovanicama od četrdeset sua, a usto i jednu puricu. Bijaše doznao za njegovu nesreću pa ga uze tješiti što je bolje umio.

- Znam ja kako je to! - govoraše udarajući ga po ramenu. - I meni je tako bilo! Kad sam izgubio jednu pokojnicu, odlazio sam u polja da budem posve sam. Bacio bih se pod neko drvo, plakao, zazivao dragog Boga, govorio mu kojekakve gluposti, htio sam biti kao one krtice što sam ih viđao po odvojcima, pune crva koji im vrve po utrobi, uglavnom, bilo mi je da umrem. A kad bih pomislio da su drugi u tom času uz svoje drage ženice i čvrsto ih drže u zagrljaju, počeo bih strahovito štapom mlatiti po zemlji. Bio sam gotovo lud, nisam više ni jeo, ma ne biste vjerovali, ali gadila mi se i sama pomisao na kavanu. E, onda, polako, dan je dolazio za danom, nakon zime proljeće, poslije ljeta jesen, počelo je popuštati, komadić po komadić, mrvu po mrvu, otišlo je, nestalo, zapravo se sleglo, hoću reći, jer vam u biti uvijek ostane nešto, nekakav... štono bi se reklo... teret, tu, na grudima! Ali, to nam je ionako svima suđeno pa se ne smijemo prepuštati slabosti niti sebi željeti smrt zato što su drugi umrli... Morate se trgnuti, gospodine Bovary, proći će to! Svratite do nas. Moja kći tu i tamo pomisli na vas pa kaže da ste je, izgleda, zaboravili. Brzo će i proljeće. Povest ćemo vas do uzgajališta da tamo ustrijelite kojeg kunića pa ćete se malo razonoditi.

Charles poslušava savjet. Pođe ponovo do Bertauxa. Ondje sve zateče onako kako je bilo i posljednji put, to jest, kao i prije pet mjeseci. Kruške bijahu već procvale, a dobričina Rouault, sada opet na nogama, trčkaraše amo-tamo, od čega se majur doimao življim.

Vjerujući da mu je dužnost liječnika u koroti obasuti što većom uljudnošću, zamoli ga da nipošto ne skida šešir, obraćaše mu se tihim glasom, kao bolesniku, pa se čak tobože i rasrdi što za nj ne bijahu pripravili neko lakše jelo nego inače, primjerice lončić vrhnja ili kompot od krušaka. Ispriča nekoliko zgoda. Charles se i nehotice zasmija, ali mu se na jednom vrati uspomena na ženu pa se smrknu. Donesoše kavu i on prestade na to misliti.

A i sve je manje mislio na to što se više privikavao da živi sam. Uživanje u novostečenoj samostalnosti ubrzo mu samoću učini podnošljivijom. Sada je sam mogao određivati vrijeme pojedinih obroka, vraćati se kući ili izlaziti nikome ne polažući računa, a kada je bio jako umoran, ispružiti se, koliko je dug i širok, po cijeloj postelji. Brižno je, dakle, pazio na sebe, sam sebi ugađao i prihvaćao utjehu koju mu pružahu. Ženina mu je smrt, s druge strane, podosta koristila u zvanju, jer se tokom mjesec dana neprestano ponavljalo: »Jadnik! Kakve li nesreće!« Ime mu se pročulo, broj pacijenata porastao, a usto je u Bertaux odlazio kad god bi mu se prohtjelo. Osjećao je neku besciljnu nadu, neodređenu sreću, a češljajući zaliske pred zrcalom, sam se sebi činio naočitijim no prije.

Jednoga dana stiže onamo oko tri sata; svi bijahu u polju; uđe u kuhinju, ali isprva ne opazi Emmu, jer kapci na prozorima bijahu zatvoreni. Kroz pukotine je u drvu sunce po popločanom podu bacalo dugačke tanke pruge koje su se lomile na bridovima pokućstva

i treperile na stropu. Muhe su se penjale uz upotrijebljene čaše na stolu i zujale utapajući se na dnu, u preostaloj jabukovači. Danje svjetlo što dopiraše kroz dimnjak čađavoj je ploči ognjišta davalo baršunast sjaj, a hladnom pepelu modrikastu boju. Između prozora i ognjišta šivala je Emma; ne bijaše se ogrnula pa su joj se na golim ramenima vidjele sitne kapi znoja.

Po seljačkom običaju, ona mu ponudi da nešto popije. On odbi, ona navali te mu napokon u smijehu predloži da zajedno s njom popije čašicu likera. Pođe do ormara po bocu kirasoa, dohvati dvije čašice, napuni jednu do vrha, a u drugu jedva nešto ulije pa je, kucnuvši se s njime, prinese ustima. Kako je čašica bila gotovo prazna, zabacivaše glavu da je iskapi pa se tako, zabačene glave, napućenih usana i napeta vrata, smijaše što ništa ne osjeća, dok je vrškom jezika što joj provirivaše između krasnih zuba pomalo lizala dno čašice.

Onda opet sjede i dohvati švelo: krpala je bijelu pamučnu čarapu. Radila je oborene glave, ništa ne govoreći, a šutio je i Charles. Strujeći ispod vrata, zrak je nosio nešto prašine po pločicama. Charles promatraše to kovitlanje, no čuo je tek nabijanje u vlastitoj glavi, a u daljini kokodakanje kokoši koja u dvorištu bijaše snijela jaje. Emma bi od vremena do vremena osvežila obraze pritišćući na njih dlanove koje je potom hladila na željeznoj kugli velikoga prijeklada na ognjištu.

Tužila se da je od početka proljeća hvata vrtoglavica; zapita bi li joj morske kupke štogod koristile; uze govoriti o samostanu, a Charles o gimnaziji – riječi im same navirahu. Uspeše se u njezinu sobu. Pokaza mu svoje stare note, knjižice što ih bijaše dobila za nagradu i vijence od hrastova lišća zaboravljene u dnu ormara. Govoraše mu opet o svojoj majci, o groblju, pa mu u vrtu čak pokaza lijehu s koje svakoga prvog petka u mjesecu bere cvijeće i nosi ga majci na grob. No, taj se njihov vrtlar ni u šta ne razumije; posluga je tako loša! Vrlo bi rado živjela u gradu, pa makar samo i preko zime, iako je selo zbog duljine lijepih dana ljeti možda još i dosadnije. Već prema tome što bi govorila, glas joj bijaše jasan, oštar ili bi, iznenada obojen sjetom, zatreperio prijelazima što završavahu gotovo kao šapat, kada bi govorila sama za sebe, čas radosna i širom otvorenih bezazlenih očiju, a čas spuštenih vjeđa, pogleda prožeta dosadom, dok bi joj misli nekamo odbludjele.

Navečer, na povratku kući, Charles u sebi, jednu po jednu, ponovi rečenice što ih ona bijaše izrekla, nastojeći ih se prisjetiti, dopuniti im smisao, da bi sebi predočio onaj dio njezina života za vrijeme kojega je još nije poznavao. No, nipošto je ne mogaše zamisliti drugačijom no što ju je prvi put vidio ili kakvu ju je maločas ostavio. Potom se zapita kakva će postati ako se uda, te za koga će se udati? Na žalost, čiča Rouault bijaše tako bogat, a ona... tako lijepa! Ipak, Emmi mu lik neprestano dolazaše pred oči, a nešto jednolično, nalik na zvrjanje zvrka, brujaše mu u ušima: »A da se ti ipak oženiš? Da se oženiš?« Te noći ne uspije zaspati, u grlu ga stezalo, mučila ga žeđ; ustade da se napije vode iz vrča i otvori prozor. Nebo se bijaše osulo zvijezdama, puhaše topao vjetar, a u daljini lajahu psi. On okrenu glavu prema Bertaux.

Misleći kako na kraju krajeva nema što izgubiti, Charles sam sebi obeća da će je zaprositi čim se za to ukaže prilika; no, svaki put kad bi se takva prilika ukazala, strah da neće naći prikladnih riječi zapečatio bi mu usta.

Čiči Rouaultu ne bi se bilo nimalo krivo otarasiti kćeri od koje mu u kući nije bilo nikakve koristi. U sebi ju je opravdavao, držeći je prepametnom za poljodjelstvo, posao i od Boga proklet, jer u njemu nikada nije bilo milijunaša. Daleko od toga da se obogati, dobričina je svake godine bio na gubitku: naime, premda je bio izvrstan u trgovini i odlično

se snalazio u lukavštinama toga zanata, samo poljodjelstvo i upravljanje majurom manje su mu odgovarali no ikome drugom. Ruke je najradije držao u džepovima, a nije žalio troška u pogledu životne udobnosti, u želji da se dobro hrani, lijepo grije i udobno spava. Volio je jaku jabukovaču, nedopečen ovčji but, dobro zamiješanu kavu s rakijom. Jeo je u kuhinji, sam, kraj vatre, za stolićem što su mu ga donosili potpuno prostrt, kao u kazalištu.

Kada, prema tome, primijeti, da se Charlesu u nazočnosti njegove kćeri rumene obrazi, što je značilo da će je ovih dana zaprositi, htjede unaprijed zrelo razmisliti o cijelom slučaju. Charlesa je, doduše, držao malo mekušnim, nije to bio zet kakva bi poželio, no govorilo se o njemu da je dobra vladanja, skrban, vrlo obrazovan, a nedvojbeno neće previše zanovijetati oko miraza. Pa, kako ga uskoro očekivaše prodaja dvadeset i dva jutra *vlastitoga dobra*, mnogo dugovaše zidaru, mnogo sedlaru, a trebalo je popraviti i osovinu na tijesku, reče čiča Rouault sam sebi:

- Ako je zaprosi, a ja ću mu je dati.

O Miholju bijaše Charles došao na tri dana u Bertaux. Posljednji dan proteče kao i oba prethodna, u odgađanju iz časa u čas. Čiča Rouault pođe da ga isprati: koračahu nekim izlokanim putem i uskoro im se valjalo rastati. To bijaše pravi trenutak. Charles sebi ostavi vremena do kraja živice, a kad je prodoše, napokon promrmlja:

- Gazda Rouault, htio bih vam nešto reći.

Zastadoše. Charles je šutio.

- No, hajde, da čujem što vas muči! Kao da već ne znam! reče čiča Rouault, potiho se smijući.

- Čiča Rouault... čiča Rouault... - zamuca Charles.

- Što se mene tiče, ja bolje i ne tražim - nastavi seoski gazda. - Iako je i mala bez sumnje mojeg mišljenja, ipak je treba pitati hoće li pristati. Vi samo pođite, a ja ću se vratiti kući. Ako kaže da, pazite što vam kažem, ne morate se vraćati, zbog svijeta, a uostalom, i nju bi to previše uzбудilo. Ali da se živi ne izjedete, ja ću širom otvoriti kapak na prozoru, sve do zida; moći ćete to vidjeti odavde straga, ako se nagnete preko živice.

I udalji se.

Charles priveza konja za stablo. Potrči na stazu. Počeka. Pola sata prođe, a potom on na svom satu izbroji još sedamnaest minuta. Najednom se začu udarac o zid; kapak se bijaše otvorio, kuka se na njemu još njihala.

Sutradan je bio na majuru već u devet sati. Emma porumenje kad on uđe, trudeći se da se malko nasmiješi kako bi prikrila smetenost. Čiča Rouault zagrlj budućeg zeta. Dogovor o novčanim pitanjima odgodiše za kasnije; imali su, uostalom, vremena pred sobom, jer se vjenčanje iz pristojnosti nije moglo obaviti prije kraja Charlesove korote, što je značilo tek u proljeće naredne godine.

U tom iščekivanju prođe zima. Gospođica Rouault bavila se svojom opremom. Jedan dio bi naručen u Rouenu, a košulje i noćne kapice izradi sama prema modnim crtežima što ih bijaše posudila. Za Charlesovih posjeta majuru, razgovarali su o pripremama za svadbu, pitali se u kojoj će se prostoriji prirediti gozba, maštali o količini jela koja će im biti potrebna i o tome kakva će biti predjela.

Emma bi se, nasuprot svemu tome, radije vjenčala o ponoći uz baklje, no čiči Rouaultu takva zamisao nije išla u glavu. Održa se, dakle, svadba na koju dođoše četrdeset i tri osobe, na kojoj svatovi ostadoše šesnaest sati za stolom, a koja se nastavi i sutradan, a ponešto i idućih dana.

IV.

Svatovi stigoše zarana u kočijama, u jednoprežnim dvokolicama, u kolima s klupicama na dva kotača, u starim lakim dvokolicama bez krova, u teretnim kolima s kožnim zastorima, a mlađa čeljad iz najbližih sela na taljigama na kojima stajahu jedno do drugoga, držeći se za prečke da ne padnu, jer su jurili kasom i žestoko se tresli. Neki dođoše iz daljine od deset milja, iz Godervillea, Normanvillea i Canyja. Bijaše pozvana sva rodbina iz obje obitelji, pomiriše se s posvađanim prijateljima, pismeno obavijestiše znance koje odavno bijahu izgubili iz vida.

Od vremena do vremena za živicom bi se začulo pucketanje biča, malo potom otvorila bi se vrata: ušla bi još jedna kola. Pojurivši do prve stube vanjskog stubišta, naglo bi se zastavila i iskrcala putnike, a oni bi izišli trljajući koljena i protežući ruke. Gospođe u šeširima nosile su haljine krojene na gradsku, zlatne lance za sat, pelerine s krajevima ukrštenim u pojasu ili pak malene šarene rupce, na leđima pričvršćene iglom, što im otraga otkrivahu vrat. Dječaćiće, odjevene slično kao i njihovi tatice, nova odjeća kao da sputavaše (mnogi su od njih tog dana pače nazuli prvi par čizama u životu), a kraj njih bi se, šuteći kao zalivena, našla poneka odrasla djevojčica od kojih četrnaest-šesnaest godina, u bijeloj prvopričesničkoj haljini, produženoj za ovu prigodu, nedvojbeno rođakinja ili starija sestra, crvena u licu, usplahirena, kose masne od ružine pomade, sva u strahu da ne uprlja rukavice. Kako nije bilo dovoljno stajskih momaka da ispregnu sva kola, gospođa zasukaše rukave i sami se toga prihvatise. Ovisno o različitom društvenom položaju, imahu na sebi frakove, jahaće kapute, haljetke, podrezane kapute – otmjene frakove što u obitelji uživahu najdublje poštovanje, a iz ormara bi se vadili samo o svečanim zgodama; jahaće kapute s drugim skutima što lepršahu na vjetru, s valjkastim ovratnikom i džepovima širokim kao vreća; haljetke od gruba sukna uz koje je obično išla kakva kapa s bakrenim obrubom na štitniku; podrezane kapute koji su na leđima imali dva puceta, jedno uz drugo, nalik na dva oka, a skutovi kao da su im tesarskom sjekirom od jednog komada isječeni. Neki su k tomu (no, ti su, dakako, morali jesti na samom kraju stola) nosili svečane košulje, to jest košulje s ovratnikom prevrnutim na ramena, leđima nabranim u sitne nabore i našivenim pojasom nisko vezanim oko struka.

A košulje na prsima izbočile se kao oklopi! Svi se muškarci svježe podšišali, uši im stršile od glave, a svi bijahu glatko izbrijani. Neki što bijahu ustali još prije zore pa se nisu vidjeli dobro obrijati, imahu poprečne brazgotine pod nosom ili duž čeljusti oguljena mjesta na koži, velika poput talira od tri franka, upaljena od vožnje po oštrom zraku, zbog čega sva ta punašna, bijela i radosna lica bijahu ponešto išarana ružičastim mrljama.

Općina bijaše pola milje udaljena od imanja, pa se pješice uputiše onamo, a po završetku se crkvenog obreda isto tako i vratiše. Svadbena povorka, isprva jedinstvena poput kake šarene trake, vijugala je kroz polja uskom stazom što krivudaše među zelenim žitom, ali se doskora razvuče i raspadne na raznorazne skupine koje zaostajahu da popričaju. Pred povorkom je išao svirač s violinom, na pužu okićenom vrpcama; zatim su do-

lazili mladenci, roditelji, prijatelji, kako bi već tko stigao; a djeca su ostajala otraga, zabavljajući se čupkanjem zvončića sa zobenih vlati ili se igrajući između sebe dok ih nitko ne bi gledao. Emmi se predugačka haljina malo vukla po tlu; od vremena bi se do vremena zaustavila da je podigne pa bi tada prstima u rukavicama s nje nježno uklanjala oštru travu i sitne čičkove bodljike, dok je Charles, praznih ruku, čekao dok ona s time ne završi. Čiča Rouault, s novim cilindrom na glavi i u crnom fraku čije mu orukvice pokrivalu šake sve do noktiju, vodio je pod ruku gospođu Bovary. Stari pak gospodin Bovary, koji, prezirući iz dna duše sav ovaj svijet, bijaše jednostavno došao u jahaćem kaputu s jednim redom puceta i vojničkog kroja, kavanskim udvaranjem obasipaše neku mladu plavokosu seljančicu. Ona se klanjala, rumenjela, nije znala kako da mu odgovori. Ostali su svatovi razgovarali o poslovima ili su jedni drugima iza leđa zbijali vragolije, unaprijed se međusobno potičući na veselo raspoloženje, a ako bi tkogod bolje osluhnuo, još je uvijek čuo cilik violine koja i dalje sviraše u polju. Kad bi svirač opazio da ostali posustaju, i sam bi se zaustavljao da predahne, dugo kolofonijem mazao gudalo da strune još bolje ječe, a potom bi kretao dalje, sad spuštajući, a sad podižući vrat na violini da tako sam sebi određuje takt. Škripa je glazbala već iz daljine tjerala ptičice u bijeg.

Stol bijaše prostrt pod kolnicom. A na njemu četiri goveđa bubrežnjaka, šest pilećih paprikaša, pirjana teletina, tri ovčja buta te u sredini krasan pečeni odojak i oko njega četiri svinjske kobasice s kiselicom. U kutovima stola bile postavljene staklenke s rakijom. Slatka se jabukovača gusto pjenila oko čepova, a sve čaše već unaprijed bijahu do ruba napunjene vinom. Na glatkoj su površini žute kreme, poslužene u velikim pliticama, što podrhtavaše i pri najmanjem udaru o stol, bili vitičastim slovima, načinjenim od sitnih ušećerenih badema, ispisani monogrami mladenaca. Za torte i kolačiće od meda i oraha bijahu doveli slastičara iz Yvetota. Budući da mu to bijaše prvi posao u ovom kraju, čovjek je dao sve od sebe pa na svršetku gozbe sam iznese tortu na kat koja izazva opće klicanje. Osnova joj, kao prvo, bijaše četvorina od modre ljepenke koja prikazivaše hram s trijemovima, stupovima i sadrenim kipićima, postavljenim svuda uokolo u udubine ukrašene zlatnim papirnatim zvjezdicama; potom se, na drugom katu, uzdizala kula od savojskog biskvita, okružena sićušnim utvrdama od ušećerena anđelikina korijena, badema, groždica i narančinih krišaka; a na najvišem se sloju koji je predstavljao zelenu livadu s liticama, jezercima od pekmeza i brodićima od lješnjakovih ljustaka maleni Amor ljuljao u čokoladnoj ljuljački na vrhu čijih su se stupića umjesto okruglih završetaka nalazila dva ružina pupoljka.

Sve do večeri su jeli. Kad bi se tkogod previše umorio od sjedenja, odlazio se prošetati po dvorištu ili malo u štaglju igrati na čepove,⁶ a potom se vraćao k stolu. Pri kraju neki zaspasše i zahrkaše, ali kod kave sve ponovo živnu: udariše u pjesmu, ogledahu se u snazi, uzeše prenositi terete, palcima pokazivahu dvosmislene pokrete, pokušavahu na plećima podići kola, pripovijedahu masne šale i redom cjelivahu sve žene. Uvečer se konji koji se do grla bijahu najeli zobi nikako nisu dali upregnuti u rukunice: ritali su se, propinjali, kidali hamove, a gospodari ih psovali ili im se smijali. I cijele su noći po okolnim cestama i po mjesečini pomamne kočije jurile najvećim trkom, odskakujući po jarcima, poskakujući po metrima šljunka, zapinjući o nasipe, a žene se naginjahu kroz vratašca da dohvate uzde.

Oni koji ostadoše u Bertauxu provedoše noć pijujući u kuhinji. Djeca bijahu pozaspala pod klupama.

⁶ Igra čiji je cilj, služeći se dvama plosnatim kamenčićima, osvojiti ulog, obično novac, postavljen na velikom plutenom čepu – nap. prev.

Nevjesta bijaše zamolila oca da je poštede od uobičajenih šala. Neki rođak, međutim, trgovac svježom morskom ribom, koji im pače, kao vjenčani dar, bijaše donio dva lista, baš se htio dati na to da ustima prska vodu kroz ključanicu, kadli u pravi čas stiže čiča Rouault i u tome ga spriječi te mu objasni kako ozbiljan položaj njegova zeta ne dopušta takve nepristojnosti. Rođak svejedno teško popusti pred tim razlozima. Optuži u sebi čiču Rouaulta zbog oholosti i pođe se u kut pridružiti četvorici-petorici drugih uzvanika koji, budući da su ih kod stola u više navrata zaredom dopali lošiji komadi mesa, isto tako držahu da su ih loše ugostili pa sada ogovarahu domaćina i prikrivenim mu riječima priželjkivahu propast.

Stara gospođa Bovary cijeloga dana ni bijele ne probijeli. Nju ne bijahu pitali za savjet ni o snahinoj haljini ni o tome kako da prirede gozbu te se ona rano povuče. Suprug, umjesto da pođe za njom, pošalje u Saint-Victor po cigare pa je do zore pušio, svejednako ispijajući grog od trešnjevače, mješavinu nepoznatu ostaloj družini, pa je to za nj bio izvor još većeg ugleda.

Charles nipošto ne bijaše šaljive ćudi te se na svadbi posebno i ne istaknu. Mlako je odgovarao na sve dosjetke, igre riječima, dvosmislenosti, laske i masne šale kojima ga, kao po dužnosti, obasipahu od časa kada iznesoše juhu na stol.

Sutradan se zato činio drugim čovjekom. Prije bi se pomislilo da je on ona djevica od sinoć, dok se na nevjesti ne primjećivaše ništa po čemu bi se ma što moglo naslutiti. Ni najveći vragoljani nisu znali kako bi se prema njoj postavili pa je, kad bi prošla kraj njih, promatrali s neizmjernom pozornošću. No, Charles nije ništa prikrivao. Zvao ju je »ženo moja«, tikao je, svakoga pitao za nju, posvuda je tražio i često je odvodio u dvorište gdje bi ga se izdaleka moglo kroz drveće vidjeti gdje joj ovija ruku oko pasa i u hodu se napola naginje nad nju, gužvajući joj glavom čipkasti umetak na košuljcu.

Dva dana po svadbi mladenci otputovaše, jer Charles zbog svojih bolesnika ne mogaše dulje izostati. Čiča Rouault dade ih odvesti u svojoj dvokolici te ih sam isprati do Vassonvillea. Tu posljednji put poljubi kćer, iziđe iz kočije i zaputi se natrag. Prevalivši nekih sto koraka, zastade pa, kada je vidio kola gdje se udaljuju, a kotači im se okreću podižući prašinu, duboko uzdahnu. Sjeti se potom svoje svadbe, onoga davnog doba i ženine prve trudnoće: i on bijaše radostan onoga dana kada ju je od oca odveo svojoj kući, posjednuvši je na konja iza sebe i kaskajući po snijegu, jer bijaše oko Božića i sva polja bijahu bijela. Ona se jednom rukom pridržavaše za nj, a o drugoj joj visjela košarica; vjetar je vitlao duge čipke na njezinoj koškoj kapici pa ga one kadšto doticahu po ustima, a kad bi okrenuo glavu, vidio bi kraj sebe, na vlastitom ramenu, njezino rumeno lišće što mu se šutke smješalo pod zlatnim uresom na kapici. Da zagrije prste, od vremena do vremena zavlčila bi mu ih u njedra. Kako je to sve davno bilo! Sinu bi im sada bilo tri-deset godina! Još se jednom ogleda, ali ništa ne primijeti na cesti. Osjeti se tužan kao pusta kuća, a budući da mu se u mozgu omamljenom od silnoga pića nježne uspomene miješahu s crnim mislima, načas ga obuze želja da malo prošeće do crkve. Poboja se, međutim, da ga pogled na crkvu još jače ne rastuži pa se vrati ravno kući.

Gospodin i gospođa Charles stigoše u Tostes oko šest sati. Susjedi se načičkaše po prozorama da vide novu ženu svojega liječnika.

Pojavi se stara služavka, pozdravi gospođu, ispriča joj se što večera još nije gotova te je pozove da u međuvremenu obiđe kuću.

V.

Pročelje od opeka bijaše točno u ravnini s ulicom ili, bolje rečeno, cestom. Iza vrata visjela kabanica s podignutim ovratnikom, konjska uzda i crna kožna kapa, a u kutu na zemlji ležale su par gamaša još pokrivenih osušenim blatom. Nadesno bijaše blagovaonica, to jest odaja u kojoj se jelo i boravilo preko dana. Zelenkastožuta zidna tapeta, pri vrhu naglašena vijencem blijeda cvijeća, podrhtavala je na loše napetoj podlozi; bijeli pamučni zastori, obrubljeni crvenom vrpcom, u križ se spajahu na prozorima, a na uskoj ploči nad kaminom, između dva posrebrana svijećnjaka pod staklenim zvonima jajolika oblika, blistala se ura njihalica ukrašena Hipokratovom glavom. Na drugoj strani hodnika bijaše Charlesova ordinacija, malena prostorija, široka otprilike šest koraka, s jednim stolom, tri stolca i uredskim naslonjačem. Svesci *Rječnika medicinskih znanosti*, još nerazrezani, no mekog uveza oštećena u uzastopnim prodajama kroz koje su prošli, gotovo sami ispunjavahu šest policajelova ormara za knjige. Za pregleda bolesnika kroz zidove prodiraše ovamo miris rastopljena maslaca, a u kuhinji se čuli bolesnici gdje kašlju i podrobno pričaju o svojoj bolesti. Zatim je, otvarajući se ravno na dvorište gdje se nalazila konjušnica, dolazila velika zapuštena prostorija s krušnom peći, a trenutačno je služila kao drvarnica, podrum i spremište, onako puna starog željeza, praznih bačava, polomljena ratarskog oruđa, uza svu silu drugih prašnjavih predmeta kojima bijaše nemoguće pogoditi namjenu.

Vrt, duži nego širi, pružao se između dvaju zidova premazanih lijepom i s obiju strana prekrivenih marelicama zasađenim u špalir, pružao se sve do trnove živice što ga je dijelila od polja. Usred vrta stajale na zidanu postolju sunčani sat s pločom od škrljevca; četiri lijehe, zasađene kržljivim divljim ružama, sa svih strana okruživahu korisniju gredicu zasijanu važnijim biljem. Posve u dnu vrta, pod smrekama, sadreni je župnik čitao molitvenik.

Emma se pope na kat, u sobe. U prvoj nije bilo nikakva pokućstva, no u drugoj, a to bijaše bračna soba, u ložnici se s crvenim zastorima nalazila postelja od mahagonija. Kutija od školjaka resila je komodu, a na pisaćem stolu uz prozor u jednoj je vazi stajala kitica narančina cvijeća, svezana bijelim satenskim vrpcom. Bijaše to vjenčani buket, buket prethodničin! Ona se zagleda u nj. Charles to primijeti, dohvati ga i odnese na tavan, dok je Emma, sjedeći u naslonjaču (oko nje razmještahu njezine stvari), pomišljala na svoj vjenčani buket, spremljen u kutiji od ljepenke, te se sanjarski pitala kako bi s njime postupili kada bi se slučajno dogodilo da ona umre.

Pozabavi se prvih dana smišljanjem preinaka po kući. Sa svijećnjaka ukloni staklena zvonca, dade naljepiti nove tapete, nanovo obojiti stubište i postaviti klupe u vrtu oko sunčanog sata. Raspita se pače kako bi se mogao načiniti bazen s vodoskokom i ribicama. Najzad joj muž, znajući da se ona voli voziti kočijom, nađe rabljeni *boc* koji je, kada su mu stavili nova svjetla i blatobrane od prošivene kože, gotovo posve nalikovao na *tilbury*.

Charles, dakle, bijaše sretan i bez ikakve brige na ovome svijetu. Objed nasamo sa ženom, uvečer šetnja glavnom cestom, kretanja njezine ruke dok popravljaju kosu, pogled na njezin slamnati šešir obješen o prozorsku kvaku i još mnogošta drugo u čemu nikada prije nije ni slutio naslade, sve to sada za nj sačinjavaše neprekidnu sreću. Ujutro u postelji, dok bi ležali jedno pored drugoga na jastuku, gledao je sunčevu svjetlost gdje joj prosijava kroz svijetle maljice na obrazima napola skrivenim pod dvostrukim obrubom noćne kapice. Ovako izbliza, njezine mu oči izgledahu uvećane, pogotovu kada bi, budeći se, više puta za redom zatreptala vjeđama: crne u sjeni, a zagasito modre na danjem svjetlu, kao da u sebi skrivahu nekoliko slojeva boje koji, u dnu tamniji, postajahu sve svjetliji što bijahu bliže površini cakline. Oko mu se gubilo u tim dubinama te je ondje vidio svoju umanjenu sliku, do ramena, sa svilenim rupcem na glavi i u košulji rastvorenoj oko vrata. Onda bi ustao. Ona bi izašla na prozor da gleda njegov odlazak i ostajala naslonjena na prozorsku dasku, između dva lonca s geranijima i u jutarnjoj haljini što mekano padaše oko nje. Charles bi na ulici prikopčao ostruge na kamenu međašu, a ona je odozgo i dalje razgovarala s njime, ustima svejednako čupkajući krajičak cvijeta ili lista koji bi potom otpuhnula prema njemu pa bi, lepršajući, lebdeći, praveći u zraku polukrugove kao ptica, prije no što će pasti na zemlju, zapeo na kuštravoj grivi stare bijele kobile koja nepomično stajala pred vratima. Charles bi joj, uzjahavši, rukom poslao poljubac; ona bi odgovorila kimanjem, zatvorila prozor, pa bi on otišao. I onda bi krenuo po glavnoj cesti čija se dugačka prašnjava vrpca protezala do u beskraj, po izlokanim stazama nad kojima se drveće nadvijalo tvoreći sjenice, po puteljcima gdje mu žito sezaše do koljena, sa suncem na plećima i jutarnjim zrakom u nosnicama, srca puna noćnog blaženstva, smirena duha i zadovoljene puti, prežvakavajući svoju sreću, poput ljudi koji još i poslije objeda uživaju u okusu gomoljika koje probavljaju.

Ta, kakva je do sada dobra imao u životu? Zar gimnazijske dane, koje je provodio zatvoren unutar onih visokih zidova, sam među bogatijim i u nastavi sposobnijim drugovima koji su se smijali njegovu naglasku, rugali se njegovu odijelu, a kojima su majke u sobu za posjete dolazile noseći kolače u mufu? Ili kasnije, kada je studirao medicinu i nikada nije imao dovoljno novaca da povede na ples kakvu malu radnicu koja bi mu postala ljubavnicom? Poslije toga, četrnaest je mjeseci živio s udovicom kojoj noge u postelji bijahu hladne kao dva komada leda. No, sada doživotno posjeduje tu lijepu ženu koju obožava! Svijet za njega ne sezaše dalje od svilena ruba njezine podsuknje pa predbacivaše sebi da je ne ljubi. Uхватила bi ga želja da je ponovo vidi, brzo se vraćao k njoj i penjao se uza stube uzdrhtala srca. Emma bi se baš oblačila u sobi, prišao bi joj prigušenim koracima, poljubio je u leđa, a ona bi vrisnula.

Nije se mogao suzdržati da neprestano na njoj ne dodiruje češalj, prstenje, rubac; kadšto bi joj na oba obraza utisnuo zvučan cjelov ili bi joj golu ruku obasuo nizom sitnih poljupčića, od vršaka prstiju do ramena, a ona bi ga odgurnula, napola nasmiješeno, napola nestrpljivo, kao što se postupa s djetetom koje vam se vješa o skute.

Prije udaje Emma je vjerovala da u sebi osjeća ljubav, no kako sreća koja je trebala iz te ljubavi proisteći nije dolazila, mora da se prevarila, mišljaše. Pa nastojala je doznati što se u životu zapravo podrazumijeva pod riječima *sreća*, *strast* i *opijenost* koje joj se u knjigama bijahu učinile tako lijepe.

VI.

Bila je pročitala *Paula i Virginiju*⁷ i sanjerala o bambusovoj kolibici, crncu Domingu, psu Fidèleu, no nadasve o slatkome prijateljstvu kakva dobroga brace koji za tebe bere rume-no voće s velikih stabala, visokih kao gora, ili bosonog trči po pijesku donoseći ti ptičje gnijezdo.

Kad joj je bilo trinaest godina, otac je odvede u grad, s namjerom da je dadne u samostan. Odsjedoše u gostionici u četvrti Saint-Gervais, gdje im večeru iznesoše u oslikanim tanjurima na kojima bijaše prikazana povijest gospođice de La Vallière.⁸ U svim su se natpisima uz te prikaze, tu i tamo izgredenim noževima, slavile vjera, nježnost srca i dvorska raskoš.

Daleko od toga da se u samostanu dosađuje, u prvi joj mah bijaše ugodno društvo časnih sestara koje su je, da bi je rasonodile, vodile u kapelicu kamo se nekim dugim hodnikom ulazilo iz blagovaonice. Za vrijeme se odmora veoma malo igrala, dobro je razumijevala katekizam i gospodinu je kapelanu na teška pitanja upravo ona odgovarala. Nikada ne izlazeći iz mlačnoga raspoloženja u učionicama i živeći među bljedunjavim ženama što nošahu krunice s bakrenim križićima, ona dopusti da je polagano uspava otajstvena čežnja koja izbija iz mirisa oltara, svježine škropionica i svjetlosti voštanica. Umjesto da sluša misu, promatrala je u molitveniku nabožne sličice obrubljene azurnom bojom pa su joj se sviđali bolesna ovčica, presveto srce probodeno ostrim strelicama ili jadni Isus što putem pada na vlastiti križ. Pokuša za pokoru čitav dan provesti bez jela. Razbijaše glavu smišljajući na što bi se mogla zavjetovati.

Kad bi išla na ispovijed, izmislila bi beznačajne grijeha, ne bi li što dulje ondje ostala, klečeći u tami, sklopljenih ruku, lica pripijena uz rešetku, slušajući ispovjednikov šapat. Na usporedbe sa zaručnikom, suprugom, nebeskim draganom i vječnim brakom što se često ponavljaju u propovijedima u dubini su joj se duše budile neočekivane slasti.

Uvečer prije molitve čitala su se u učionici nabožna djela. Pod tjednom je to bio kakav kratki izvadak iz svete povijesti ili *Propovijedi* opata Frayssinouse,⁹ a nedjeljom, kao razbibriga, odlomci iz *Duha kršćanstva*. Kako li je u prvih nekoliko navrata pažljivo slušala zvonki vapaj romantične sjete što se ponavljalo u svakom odjeku zemlje i vječnosti! Da joj je djetinjstvo proteklo u sobičku pokraj dućana u kakvoj trgovačkoj četvrti, možda bi se tada bila otvorila lirskim čarima prirode koje obično do nas dopiru tek zahvaljujući piscima. No, ona predobro poznavala je selo, znala je što je blejanje stada, što mužnja, a što

⁷ *Paul et Virginie*, popularni sentimentalni roman francuskog pisca Jacques-Henrija Bernardin de Saint-Pierrea iz 1787, radnjom smješten na današnji otok Mauricijus. – nap. ur.

⁸ Louise de la Baume Le Blanc, vojvotkinja de La Vallière (1644-1710), omiljena ljubavnica kralja Luja XIV. – nap. ur.

⁹ Denis-Antoine Frayssinous (1765-1841) – kršćanski pisac – nap. ur.

plugovi. Naviknuta na mirne životne strane, radije se okretala svemu što bijaše burno. More je voljela tek zbog oluja, a zelenilo samo ako je narijetko raslo među ruševinama. Trebalo joj je da iz svega izvuče svojevrstu osobnu korist pa kao nepotrebno odbacivaše sve što nije služilo neposrednom zadovoljenju njezina srca – bijaše više sentimentalne nego li umjetničke naravi te je tragala za uzbuđenjima, a ne za krajobrazima.

Našla se u samostanu i neka usidjelica koja onamo dolažaše na osam dana svakog mjeseca da krpa rublje. Pod zaštitom nadbiskupije, kao pripadnica stare plemićke obitelji što bijaše propala za vrijeme Revolucije, jela je u blagovaonici za stolom časnih sestara pa bi poslije jela malo s njima počavrljala prije no što će se vratiti svojem poslu. Pitomice su često bježale s nastave i odlazile do nje. Zнала je napamet brojne ljubavne pjesme iz prethodnoga stoljeća pa bi ih podglas pjevušila svejednako provlačeći iglu. Pripovijedala je priče, javljala novosti, u gradu obavljala usluge, a starijima krišom posuđivala kakav roman što ga je uvijek imala u džepu na pregači, a iz kojih je naša draga gospođica u predahu od posla i sama gutala cijela poglavlja. Sve tu bijaše puno ljubavnih dogodovština, ljubavnika i ljubovca, progonjenih gospi što padaju u nesvijest u osamljenim paviljonima, poštanskih kočijaša koji pogibaju kod svake postaje, konja koji na svakoj stranici crkavaju od napora, mrklih šuma, ljubavnih jada, prisega, jecaja, suza i cjelova, čamaca na mjesecini, slavuja u gaju, *gospodičića* hrabrih kao lav, umiljatih kao janje, a kreposnih da ih nema pod kapom nebeskom, uvijek divno odjevenih, a suze im liju iz očiju kao voda iz vrča! I tako je, s petnaest godina, Emma punih šest mjeseci prljala ruke u prašini starih čitaonica. Uz Waltera Scotta, kasnije je zanesoše i povijesne zgode pa uze sanjariti o škrinjama, stražarnicama i putujućim pjevačima. Bila bi voljela živjeti u kakvu starom zdanju, kao one vlastelinke tanka struka što su, nalaktivši se na kamen i naslonivši bradu o dlan, provodile dane pod trolistom na šiljatim prozorima izglédajući neće li s dalekih polja na vranome konju dojahati vitez s bijelom perjanicom. U to se vrijeme klanjala Mariji Stuart i osjećala zaneseno strahopoštovanje prema slavnim ili nesretnim ženama. Ivana Orleanska, Heloiza, Agnès Sorel,¹⁰ lijepa Ferronnière¹¹ i Clémence Isaure¹² izdvajahu se za nju poput zvijezda repatica iz mračnoga beskraja povijesti, u kojemu se još tu i tamo, no utonuli u sjenu i bez ikakve uzajamne veze, isticahu Luj Sveti¹³ i njegov hrast, Bayard¹⁴ na umoru, nekoliko okrutnih djela Luja XI, nešto malo Bartolomejske noći,¹⁵ Bernčeva perjanica¹⁶ i nezaboravan spomen na oslikane tanjure koji veličahu Luja XIV.

¹⁰ Omiljena ljubavnica francuskog kralja Karla VII. na glasu zbog ljepote, prva "službeno" priznata kraljevska ljubavnica. – nap. ur.

¹¹ *La belle ferronnière* ("lijepa željezarka"), ime dano ženi prikazanoj na portretu koji se čuva u Louvreu i pripisuje Leonardu da Vinciju ili nekom njegovom učeniku, poznat i kao *Portret nepoznate žene*. Žena na portretu navodno je bila ljubavnica francuskog kralja Franje I, kći nekog željezara ili pak udana za izvjesnog Le Ferrona, pa otud ovaj naziv. Prema legendi, njezin se ljubomorni muž namjerno zarazio sifilisom, kojega je preko nje tako prenio kralju. – nap. ur.

¹² Legendarna osnivačica *Académie des Jeux floraux*, utemeljene u Toulouseu 1322. godine, najstarije još postojeće književne institucije čiji su pripadnici pisali trubadursku poeziju na okcitanskom jeziku. – nap. ur.

¹³ Francuski kralj od 1226-1270. godine; sudjelovao u križarskim ratovima, proglašen svecem. Njegov hrast nalazi se u šumi Vincennes nedaleko Pariza, gdje je kao ljubitelj pravde sjedio i dijelio pravdu izvan dvora, kako bi mu mogli pristupiti siromašni i obespravljani. – nap. ur.

¹⁴ Vitez de Bayard (1473-1524), francuski vojnik znan kao "vitez bez straha i mane" ili "dobri vitez", pojam romantičnog viteštva i junaštva. Poginuo je u Italiji, a smrt su mu oplakivali i njegovi neprijatelji. – nap. ur.

Na satu glazbe, u romancama što ih pjevaše, spominjahu se samo anđelčiči sa zlatnim krilima, Madone, lagune, gondolijeri – sve mirne skladbe koje joj dopuštahu da kroz glupavost stila i hirovitost tonova nazre privlačnu fantazmagoriju sentimentalne stvarnosti. Neke su njezine drugarice u samostan donosile spomenare koje bijahu dobile kao novogodišnji dar. Valjalo ih je skrivati – bijaše to pravi podvig, a čitale su ih u spavaonici. Nježno držeći u rukama njihove krasne satenske korice, Emma je upirala očarani pogled u imena nepoznatih ljudi što se ispod svojih upisa najčešće potpisivahu kao grofovi ili vikonti.

Drhtala je, dahom odižući svileni papir s graviranih crteža, a on se, napola svijen dizao pa opet polako padao na stranicu. Bilo je tu svega i svačega: za ogradom nekog balkona mladić u kratkom ogrtaču u naručju steže djevojku u bijeloj haljini, s torbicom o pojasu. Našlo se i nepoznatih portreta engleskih gospođa s plavim uvojcima koje vas ispod okruglih slamnatih šešira gledaju velikim sjajnim očima. Vidjele su se tu i gospe zavaljene u kočijama što klize kroz perivoje, a hrt poskakuje pred konjima što ih kasom tjeraju dva malena kočijaša u bijelim hlačicama. Druge su pak, sanjareći na počivaljkama uz otpečaćeno pismo, promatrale mjesec kroz pritvoren prozor, napola zastrt crnom zavjesom. Bezazlene djeve sa suzom na licu kroz rešetke gotičke krletke cjelivahu grlicu ili sa smiješkom nagingjahu glavu na rame trgajući latice s cvijeta ivančice dugim i šiljatim prstima, zavnutim na vrhu poput šiljastih cipela. A i vi ste bili ondje, sultani s dugim lulama što se pod sjenicama obeznanjujete u naručju bajadera, pa i vi, kauri, turske sablje i kapice grčke, a nadasve vi, blijedi krajobrazi iz predjela ditirampskih, što nam često u isti mah prikazujete palme i jele, tigrove s desne i lava s lijeve strane, na obzoru tatarske minarete i rimske razvaline u prednjem dijelu, a uz njih polegle deve – i sve to uokvireno lijepo uređenom prašumom, a dugačka okomita sunčeva zraka podrhtava u vodi po kojoj plave labudovi, tu i tamo se ocrtavajući poput bijelih ogrebotina na čeličnosivoj pozadini.

A kroz staklo petrolejske svjetiljke, obješene na zidu iznad Emmine glave, padaše svjetlo na sve te slike iz otmjena svijeta što se pred njom nizahu u tišini spavaonice i uz udaljeni štropot kakva okašnjelog fijakera što se još kotrljaše po bulevarima.

Kada joj umrije mati, Emma je prvih dana mnogo plakala. Onda dade načiniti posmrtnu sličicu ukrašenu pokojničinom kosom, a u jednome pismu što ga posla u Bertaux, punome tužnih razmatranja o životu, zatraži da je jednog dana sahrane u isti grob s majkom. Otac pomisli da je bolesna i dođe joj u posjet. Emma bijaše u sebi zadovoljna što je otprve postigla onaj rijetki ideal blijedih bića do kojega prosječno srce nikada ne stiže. Utonu, dakle, u plutanje po lamartinovskim meandrima, slušaše harfe na jezerima, svaki pjev umirućih labudova, svaki list što otpada, čiste djevice što uzlaze na nebo i glas Vječnoga što progovara u dolinama. To joj dojadi, ali to nipošto ne htjede sebi priznati, već ustraja – najprije iz navike, a zatim iz taštine, pa se najzad iznenadi osjetivši se smirenom i s jednako toliko malo tuge u srcu kao i bora na čelu.

Redovnice koje su inače imale dobro mišljenje o njezinim naklonostima opaziše s velikim iznenađenjem kako gospođica Rouault kao da izmiče njihovoj skrbi. Bijahu je, zapravo, toliko obasule službama Božjim, povlačenjem u osamu, deveticama i propovijedima, toliko joj zdušno preporučile štovanje što ga dugujemo svecima i mučenicima i dale toli-

¹⁵ Noć uoči dana sv. Bartolomeja 24. kolovoza 1572, kada je kraljeva majka Katarina Medici naredila strahovit pokolj hugenota (protestanata); u masakru u cijeloj Francuskoj ubijeno je više od 70.000 hugenota. – nap. ur.

¹⁶ Béarnais je nadimak francuskog kralja Henrika IV. Navarskog (vladao 1589-1610). – nap. ur.

ko dobrih savjeta o čednosti tijela i za spas duše da se ponijela poput konja kad mu se pritegne uzda: zaustavila se u mjestu i odbacila žvale. Njezin se duh, praktičan usred sve zanesenosti, ljubeći crkvu zbog cvijeća u njoj, glazbu zbog riječi u romancama, a književnost zbog strastvenih uzbuđenja, bunio protiv vjerskih otajstava, baš kao što se ona sama sve više opirala stezi koja bijaše nešto odbojno njezinoj naravi. Kada je otac odvede iz zavoda, nikome ne bijaše previše krivo što odlazi. Nadstojnica pače držaše da je u posljednje vrijeme pokazivala premalo poštovanja prema samostanskoj zajednici.

Emmi se, kada se vratila kući, isprva svidje zapovijedati služinčadi, a potom joj selo omrznu te zažali za samostanom. A kada je Charles prvi put došao u Bertaux, smatraše samu sebe duboko razočaranom osobom koja više nema što naučiti i više ne treba ništa osjećati.

No, tjeskoba zbog novoga položaja ili možda razdraženost prouzročena prisutnošću ovoga muškarca bijahu dovoljne da je uvjere kako se napokon domogla one čudesne strasti koja je do tada poput kakve velike ptice ružičasta perja lebdjela u sjaju pjesničkih nebesa – pa sada nikako nije mogla zamisliti da je ovaj mir u kojemu živi ona sreća o kojoj je nekoć sanjerala.

VII.

Kadšto je pomišljala da su joj to ipak najljepši dani u životu, što ona kažu, medeni mjesec. Da se okusi njihova slast, nedvojbeno bi valjalo poći u one zemlje sa zvučnim imenima gdje prvi dani nakon vjenčanja protječu u najugodnijoj dokolici! U poštanskim kočijama, iza plavih svilenih zastora, korakom se vozite uz strme putove, slušajući pjesmu kočijaševu što u planini odjekuje zajedno s kozjim zvončićima i potmulim šumom vodopada. Kada sunce zađe, na zaljevskoj obali udišete miris limunova, a potom, uvečer, na terasi ljetnikovca, sami i isprepletenih prstiju, promatrate zvijezde i kujete naume. Činilo joj se da pojedina mjesta na zemlji rađaju srećom, kao biljkom koja uspijeva samo na tome tlu, a svugdje se drugdje slabo prima. Zašto se ne može nasloniti na balkon kakve švicarske kućice ili se u svojoj tuzi zatvoriti na nekom škotskom ladanju, uz muža u crnu baršunastu kaputu s dugim skutima, u mekim čizmama, sa šiljatim šeširom i orukvicama!

Možda bi rado nekome sve to bila i povjerala. No, kako da izrazi onu neuhvatljivu nevoljkost kojoj se lik mijenja poput oblaka, koja se kovitla poput vjetra? Nedostajahu joj za to i riječi, i prilika, i smjelost.

Da je Charles to, međutim, htio, da je to slutio, da je njegov pogled ma i jednom krenuo u susret njezinoj misli, činilo joj se da bi joj se tada iz srca otkinulo iznenadno obilje, poput zrele voćke što pada s grane čim je rukom dotakneš. No, što se pojačavala prisnost u njihovom zajedničkom životu, tako se povećavala i unutarnja odvojenost koja ju je udaljavala od njega.

Charlesov je način razgovora bio običan, nalik na ulični pločnik: tuda su prolazile svačije misli, u svakidašnjem ruhu, ne pobuđujući ni uzbuđenje, ni smijeh, ni snove. Nikada ga radoznalost nije navela, govorio je, dok je živio u Rouenu, da pođe u kazalište i gleda pariške glumce. Nije znao ni plivati, ni mačevati, ni pucati iz pištolja, a jednog joj dana nije umio objasniti neki jahački izraz na koji bijaše naišla u romanu.

Ne mora li se, naprotiv, muškarac u sve razumjeti, isticati se u brojnim područjima, upućivati vas u snagu strasti, u istančane životne slasti, u sve tajne? No, ovaj njezin nikoga ni u čemu ne poučava, ništa ne zna, ništa ne priželjkuje. Vjeruje da je sretan, a ona mu zamjera na tome nepokolebljivom miru, na toj vedroj nezgrapnosti, pa čak i na sreći što mu je sama poklanja.

Kadšto je i crtala, a Charlesu bijaše veliko zadovoljstvo stajati kraj nje i gledati je gdje se naginje nad crtežom, žmirkajući očima da bolje vidi svoj rad ili palcem u kuglice valjajući mrvice kruha. Za klavirom pak, što su njoj prsti brže letjeli, to bi se on jače divio. Sa sigurnošću je udarala po tipkama i bez prekida prelazila cijelu klavijaturu s kraja na kraj. Podrhtavajući pod njezinom rukom, staro bi se glazbalo na kojemu žice bijahu razdešene, ako bi prozor bio otvoren, čulo do nakraj sela, a ovršitelj bi pisar, prolazeći glavnom cestom, gologlav i u papučama, zastao da je čuje, onako s papirnom u ruci.

S druge je pak strane Emma umjela voditi kućanstvo. Bolesnicima je slala obračun o posjetima, i to u pomno sročnim pismima, tako da ni izdaleka nisu podsjećala na račune. Kada bi nedjeljom imali na objedu nekog susjeda, uvijek je nalazila načina da posluži ukusno složeno jelo, umjela je na vinovu lišću sagraditi piramidu od šljiva, slatko bi poslužila već istreseno iz staklenke na tanjur, govorila je pače kako će kupiti zdjelice za ispiranje usta nakon jela. Sve je to silno pridonosilo Bovaryjevu ugledu.

Charles naposljetku poče sam sebe više cijiniti što ima takvu ženu. S ponosom u blagovaonici pokazivaše dva njezina crteža načinjena olovkom što ih bijaše dao staviti u vrlo široke okvire pa ih objesio o zid na dugačkim zelenim vrpcama. Na povratku s mise viđahu ga pred kućom u krasnim vezenim papučama.

Kući se vraćao kasno, u deset sati, a kadšto i o ponoći. Zaiskao bi tada nešto za jelo, a kako bi služavka već bila legla, posluživaše ga Emma. Skinuo bi kaput da bi mu za večerom bilo udobnije. Nabrajao bi joj redom ljude koje je sreo, sela u kojima je bio, recepte što ih je napisao te bi, zadovoljan samim sobom, pojeo ostatak kuhane govedine s lukom, slistio sir, pohrskao jabuku, ispraznio vrč, a potom pošao u postelju, legao nauznak i zahrkao.

Budući da je odavna bio naviknut nositi noćnu kapicu, rubac mu nije ostajao čvrsto vezan preko ušiju pa mu je kosa ujutro sva razbarušena padala na lice i bila posve bijela od pernatih pahuljica iz jastuka kojemu bi se uzice preko noći razvezale. Uvijek je nosio čvrste čizme koje su na svodu stopala imale dva široka nabora što se koso pružahu prema gležnjevima, dok je ostatak kože bio potpuno ravan, kao nategnut na drvenoj nozi. Govorio je *da za selo i ne treba bolje*.

Mati mu odobravaše tu štedljivost; i sada mu je, naime, dolazila u pohode kao i nekoć, kada bi u njezinoj kući došlo do kakve malo žešće oluje, no starija gospođa Bovary kao da baš ne bijaše naklonjena snahi. Nalazila je *njezino držanje previše uznositim za njihove imovinske prilike*; drva, šećer i svijeće *tope se kao u kakvoj bogataškoj kući*, a toliki drveni ugljen što izgara u kuhinji dostajao bi i za dvadeset pet jela! Preslagivala joj je rublje po ormarima i učila je da pazi na mesara kada joj donosi meso. Emma primaše te pouke, gospođa je Bovary njima obasipaše, a riječi *draga kćeri* i *draga majko* razmjenjivahu se tokom cijelog dana, popraćene lakim drhtajem usnica, jer obje te slatke riječi izgovarahu glasom drhtavim od gnjeva.

U doba gospođe Dubuc starica se još uvijek osjećala u prednosti pred njom, no sada je u Charlesovoj ljubavi prema Emmi vidjela otpadništvo od svoje ljubavi, posezanje za nečim što njoj pripada pa je sinovljevu sreću promatrala u mučnoj tišini, poput propala čovjeka što kroz okna gleda ljude gdje sjede za stolom u njegovoj negdašnjoj kući. Prizivala je pred njim uspomene na svoju muku i požrtvornost te je, uspoređujući ih s Eminom nehajnošću, zaključivala kako takvo isključivo obožavanje nije nimalo razborito.

Charles nije znao što bi joj odgovorio; mater je poštovao, a ženu beskrajno ljubio. Mišljenje je prve smatrao nepogrešivim, a drugu je, međutim, držao besprijekornom. Kada bi gospođa Bovary otputovala, bojažljivo bi se odvažio, i to istim riječima, na jednu-dvije od najblažih primjedaba što ih bijaše čuo iz majčinih usta. a Emma bi ga, glasno mu i jasno dokazavši da se vara, poslala natrag bolesnicima.

Htjela je, međutim, držeci se načela za koja je vjerovala da su dobra, u sebi izazvati ljubav. Po mjesecini bi mu u vrtu naizust govorila sve strastvene rime koje je znala i uzdišući mu pjevala sjetne adađe, ali se i nakon toga osjećala jednako hladnom, a ni Charles se nije zbog toga činio zaljubljenijim ili uzbuđenijim.

Pošto je tako neko vrijeme kresala kremen o njegovo srce ne izbivši iz njega ni jednu jedinu iskru, nesposobna, uostalom, razumjeti ono što sama ne osjećaše, kao ni vjerovati u sve što se ne pokazivaše u uobičajenim oblicima, s lakoćom se uvjeri da u Charlesovoj strasti više nema ničega izvanrednog. U njegove se ljubavne izljeve uvukla redovitost, grlio ju je u određene sate. Bijaše to navika kao i svaka druga, baš kao poslastica predviđena da se posluži poslije jednoličnosti objeda.

Neki lovočuvar kojega gospodin bijaše izliječio od upale pluća, darova joj malenu talijansku hrticu pa ju je gospođa vodila sa sobom u šetnju, jer bi kadšto i izlazila da načas bude sama i da pred očima više nema onaj vječiti vrt i prašnjavu cestu.

Odlazila je do bukrika u Bannevilleu, u blizinu napuštenog paviljona na uglu obzidanog perivoja, na strani okrenutoj prema poljima. Tamo je u jarku među travom bilo visokih trstika s oštrim lišćem.

Najprije bi se ogledala posvuda uokolo da vidi nije li se što god promijenilo od posljednjeg puta kada je ovdje bila. Našla bi na istome mjestu crvene pustikare i žute šeboje, koprivino busenje izniklo oko krupna kamenja i mrlje od mahovine duž triju prozora čiji se vječno zatvoreni kapci raspadahu od istrulosti na zahrđalim željeznim stožerima. Isprva bez cilja, misli joj tumarahu nasumce, baš kao i njezina hrtica koja trčala ukrug po poljima, lajala na žute leptire, hvatala rovke zubima čupkajući makove na rubu žitnog polja. Zatim bi joj se misli malo-pomalo razbistrile pa, sjedeći na tratini po kojoj je sitno koptkala vrškom suncobrana, u sebi ponavljaše:

- Bože moj, zašto li sam se udala?

Pitaše se nije li se nekom drugačijom igrom slučaja moglo slučiti da sretne drugog muškarca te nastojaše zamisliti kakvi su mogli biti ti događaji što se nisu zbili, taj drugačiji život, taj drugi muž kojega nije poznavala. Tà nisu svi muževi nalik na njezina. Mogao je biti lijep, duhovit, otmjen, privlačan, kakvi su nedvojbeno bili muškarci za koje su se udale njezine nekadašnje samostanske družice. Što li one sada rade? U gradu, usred ulične vreve, kazališnoga žamora i plesnoga sjaja, provode život u kojemu se srce raduje, a osjetila razgaljuju. A ona... njoj je život hladan kao tavan čije je okno okrenuto prema sjeveru, a dosada, taj nijemi pauk, u mraku plete mrežu po svim kutovima njezina srca. Sjećala se dana podjele nagrada, kada se uspinjala na podij da primi zaslužene vjenčice. Ljupko je izgledala onako kose spletene u pletenicu, u bijeloj haljini i otvorenim crnim suknenim cipelicama pa su je, dok se vraćala na mjesto, gospoda salijetala da joj čestitaju; dvorište bijaše puno kočija kroz čija joj vratašca dovikivahu zbogom, a učitelj glazbe pozdravljao je u prolazu, pod rukom noseći kutiju s violinom. Kako je davno sve to bilo! Kako davno!

Pozvala bi Djali, smjestila je sebi među koljena, pogladila je po tananoj duguljastoj glavi i rekla:

- Hajde, poljubi gospodaricu, ti koja ne znaš za tugu.

Potom bi se, promatrajući sjetan izraz vitke životinje koja je lijeno zijevala, raznježila te bi joj se, uspoređujući je sa sobom, uzela glasno obraćati, kao nekome koga tješimo u njegovoj boli.

Kadšto bi naišli zapusi vjetra, morski povjetarci što, prevaljavši se u jednom zamahu preko cijele visoravni pokrajine Caux, donošahu slanu svježinu sve do ovih dalekih polja. Trstike bi zazviždale povijajući se do zemlje, a lišće bi na bukvama zašumjelo u brzom drhtaju, dok im vrhovi, neprestano se njišući, ne prekidahu svečani huk. Emma bi čvršće omotala rubac oko ramena i ustala.

U drvoredu bi zelena svjetlost, odražavajući se od lišća, obasjala glatku mahovinu što joj tiho škripaše pod nogama. Sunce zapadaše, kroz granje se crvenjelo nebo, a jednaka debela drveća zasađena u ravnoj crti doimahu se poput niza smeđih stupova što se ističu na zlatnoj podlozi. Obuzeo bi je strah, pozvala bi Djali, brzo se glavnom cestom vratila u Tostes, klonula u naslonjač i cijele večeri ne bi ni progovorila.

No, potkraj rujna, u njezinu se životu dogodi nešto izvanredno: dobi poziv za odlazak u Vaubyessard, k markizu d'Andervilliersu.

Državni tajnik u doba restauracije, markiz, trudeći se vratiti u politički život, pripremaše daleko unaprijed kandidaturu za skupštinskog zastupnika. Zimi je dijelio velike količine drva za potpalu, a u pokrajinskom vijeću stalno vatreno zahtijevao nove ceste za svoj okrug. U vrijeme velikih vrućina izbi mu u ustima nekakav čir od kojega ga Charles nekim čudom oslobodi u pravi ga čas probivši lancetom. Upravitelj imanja, poslan u Tostes da plati operaciju, uvečer ispriča kako je u liječnikovu malenom vrtu vidio prekrasne trešnje. Kako su pak u Vaubyessardu trešnje slabo rodile, gospodin markiz zamoli Bovaryja za nekoliko sadnica, uze na sebe dužnost da mu osobno zahvali, spazi Emmu, nađe da je lijepa stasa i da nipošto ne pozdravlja kao seljanka, tako te su u dvorcu pomislili kako neće prekoračiti granice pokroviteljskoga ophođenja niti će s druge strane počinuti kakvu nesmotrenost pozovu li taj mladi bračni par.

Jedne srijede, u tri sata, gospodin i gospođa Bovary, popevši se u svoj *boc*, odvezoše se u Vaubyessard, s velikim putnim kovčegom privezanim otraga na kola i s kutijom za šešire koja bi smještena pred zaslon za kočijaša. Charles usto među nogama držaše i jednu kutiju od ljepenke.

Stigoše pred mrak, baš kad se u perivoju počinjahu paliti svjetiljke da kočijama osvijetle put.

VIII.

Dvorac, moderno zdanje u talijanskome stilu, s dva isturena krila i tri vanjska stubišta, pružaše se podno goleme tratine po kojoj je nekoliko krava paslo među razmaknutim skupinama velikih stabala, dok su se nejednaki bokori zelenila iz košara s grmicima – gorskim ružama, pajasminom i bekovinom, nadimali nad vijugavom crtom pješčane staze. Ispod mosta protjecaše rječica, kroz maglu se razabirahu zgrade sa škopenim krovom, raspršene po livadi koju blagim padinama okruživahu dva pošumljena brežuljka, a otraga, u guštiku, stajahu u dva usporedna reda kolnice i konjušnice, sačuvani ostaci staroga srušenog dvorca.

Charlesov se *boc* zaustavi pred srednjim stubištem; pojavise se sluge; približi se markiz pa, ponudivši joj ruku, uvede liječnikovu ženu u predvorje.

Predvorje bijaše popločeno mramornim pločama i veoma visoko pa od odjeka koraka, baš kao i od zvuka glasova, ondje odzvanjaše kao u crkvi. Nasuprot ulazu uzdizalo se ravno stubište, a slijeva je galerija, okrenuta prema vrtu, vodila do sobe za biljar iz koje se već s vrata čulo sudaranje kugli od bjelokosti. Prolazeći njome prema salonu, Emma oko biljara vidje ljude ozbiljna lika, brade naslonjene ma visoko vezane kravate, svi urešeni odličjima, a šutke se smiješe baratajući biljarskim štapom. Na tamnome drvu zidne oplate veliki su pozlaćeni okviri na donjem rubu nosili imena ispisana crnim slovima. Ona pročita: »Jean-Antoine d'Andervilliers d'Yverbonville, grof od Vaubysarda i barun od Fresnaye, poginuo u bitki kod Coutrasa 20. listopada 1587.« A na drugom: »Jean-Antoine-Henry-Guy d'Andervilliers od Vaubysarda, francuski admiral i vitez reda sv. Mihajla, ranjen u bitki kod Houge-Saint-Vaasta 29. svibnja 1692., umro u Vaubysardu 2. siječnja 1693.« Jedva se razaznavahu imena koja dolazahu potom, jer je svjetlo svjetiljaka, padajući nisko na zeleno sukno biljarskoga stola, ostavljalo ostatak prostorije u polutami. Mrkosmeđom sjenkom bojeći vodoravna platna, ta se polutama na njima prelamaše u tanane niti, duž napuklina u pokosti, a na svim se tim velikim crnim četvorinama obrubljenim zlatom tu i tamo ističaše pokoji svjetliji dio slike – kakvo blijedo čelo, dva oka što vas motre, vlasulje što padahu na kakvo napudrano rame u crvenoj odjeći ili pak kopču na podvezici iznad kakva punahna nožnog lista.

Markiz otvori vrata salona; jedna od gospođa ustade (markiza glavom), pođe Emmi u susret i posjede je kraj sebe na sofu te uze s njome prijateljski čavrljati, kao da je već odavno poznaje. Bijaše to žena od kojih četrdeset godina, lijepih ramena, kukasta nosa i otegnuta glasa, a te je večeri na kestenjastu kosu stavila jednostavan rubac od šivane čipke koji joj trokutasto padaše niz leđa. Mlada plavokosa djevojka sjedila kraj nje na stolcu s visokim naslonom, a oko kamina, nekolicina gospode s cvjetićem u zapučku fraka razgovaraše s gospođama.

U sedam sati poslužiše večeru. Muškarci, budući brojniji, posjedaše za prvi stol u predvorju, a gospođe za drugi u blagovaonici, zajedno s markizom i njegovom ženom.

Emma na ulasku osjeti kako je obavija topao zrak u kojem se miješahu miomiris cvijeća i krasnoga stolnog rublja, vonj pečenja i miris gomoljika. Plamen se svijeća u svijećnjacima izduljen odražavao na srebrnim poklopcima za jelo, brušeni kristal, prekriven mutnom maglicom, odsijevaše na sve strane blijedim zrakama, duž cijeloga stola nizahu se kite cvijeća, a na tanjurima sa širokim obrubom, u svakom otvoru između dvaju nabora na ubrusima složenim u vidu biskupske mitre, nalazilo se po jedno jajoliko pecivo. Crvene jastogove nožice stršale su iz pladnjeva, krupno voće u rupičastim košaricama bijaše naslagano na mahovini, od pečenih prepelica urešenih vlastitim perjem dizaše se mirisna para, a majordom u svilenim čarapama i kratkim hlačama, s bijelom kravatom i čipkom na prsima, ozbiljan poput kakva suca, pružajući između ramena gostiju već izrezana jela, jednim bi vam zahvatom žlice izvadio odabrani komad. S velike porculanske peći s bakrenim obrubom ženski kip, umotan sve do vrata, nepomično promatraše dvoranu punu svijeta.

Gospođa Bovary primijeti da više gospođa nije stavilo rukavicu u čašu pred sobom.¹⁷

Međutim, na čelu stola, sam među tolikim ženama, pogrbljen nad punim tanjurom i s ubrusom vezanim oko vrata kao da je dijete, jeo je starac kojem umak kapaše iz usta. Donje mu vjeđe bijahu izvrnute, a malen perčin vezan crnom vrpcom. Bijaše to markizov tast, stari vojvoda de Laverdière, negdašnji ljubimac grofa d'Artoisa¹⁸ u doba velikih lovova u Vaudeuilu, kod markiza de Conflansa, a bio je, govorilo se, ljubavnik kraljice Marije Antoanete, poslije gospodina de Coignyja te prije gospodina de Lauzuna. Vodio je buran i razvratan život, pun dvoboja, oklada, ženskih otmica, spiskao je sav imutak i užasn timer cijelu obitelj. Za stolcem mu stajaše sluga kazujući mu glasno na uho imena jela što ih on mucajući označavaše prstom. Emmine se oči neprestano same od sebe vraćahu na toga starca obješenih usana kao na nešto izvanredno i uzvišeno. Tä, živio je na dvoru i spavao u kraljičinoj postelji!

Natočiše pjenušca iz leda. Emmi se sva koža naježi kada u ustima osjeti tu hladnoću. Nikada prije ne bijaše vidjela mogranja ni jela ananasa. Čak joj se i šećer u prahu učini bjelji i sitniji no drugdje.

Gospođe se zatim popeše u sobe da se sprema za ples.

Emma se dotjera s pomnom savjesnošću kakvu pokazuje glumica kada prvi put nastupa. Kosu počeslja prema vlasuljarovim preporukama i uvuče se u laku vunenu haljinu što raširena ležaše na postelji. Charlesa hlače stezahu u pasu.

- Ovi će mi potpetci na hlačama smetati pri plesu - reče on.

- Pri plesu? - ponovi Emma.

- Da!

- Pa ti nisi pri sebi! Rugat će ti se ljudi, bolje ostani sjediti. Uostalom to liječniku i više dolikuje - dodade ona.

Charles zašuti. Koračaše amo-tamo po sobi čekajući da se Emma do kraja odjene.

Vidio ju je odostraga, u zrcalu, između dvaju svijećnjaka. Crne joj oči izgledahu još crnje. Kosa joj, blago izbočena oko ušiju, blistaše plavim sjajem, a u punđi joj na gipkoj stabljici drhtaše ruža, s umjetnom rosom na vrhu listova. Haljina što je imala na sebi bijaše blijede šafranove boje, ukrašena trima ružinim kiticama sa zelenim lišćem.

¹⁷ Kao znak da ne žele piti - nap. prev.

¹⁸ Brat kralja Luja XVI i Luja XVII, poznat pod tim imenom dok u vrijeme Burbonske restauracije nije postao kralj Charles Philippe (vladao 1824-1830). - nap. ur.

Charles priđe hoteći je poljubiti u rame.

– Pusti me! – reče ona. – Gužvaš mi haljinu.

Začuše se pjev violine i zvuci roga. Emma siđe niz stube, svladavajući se da ne potrči.

Četvorke bijahu započele. Svijet pristizaše. Nastade guranje. Ona sjede na klupicu blizu vrata.

Kada četvorka završi, sredina dvorane ostade slobodna za skupine gospode koja stojeći razgovarahu i za livrirane slugе koji donošahu velike pladnjeve. Duž cijeloga reda žena koje su sjedile sa strane mahalo se oslikanim lepezama, kiticama cvijeća napola zaklanjao smiješak na licu, a bočice sa zlatnim čepom premetale se u poluotvorenim rukama na kojima bijele rukavice odavahu oblik nokata i stezahu meso oko zapešća. Čipkasti umeci, dijamantni broševi, narukvice s medaljonima, sve je to drhtalo na košuljcima, svjetlucalo na grudima, zveckalo na golim rukama. U kosi, sprijeda glatko začesljanoj i uvijenoj na zatiljku, u vidu vijenaca, grozdova ili grančica, bijahu zataknute potočnice, jasmin, cvjetovi mogranja, klasje ili različci. Majke u crvenim turbanima, smrknuta lica, mirno ostajahu na mjestu.

Emmi malo zaigra srce kada stupi u red sa svojim plesačem koji je držaše za vrškove prstiju pa pričekala na potez gudala da započne s plesom. No, uzbuđenja ubrzo nestade i ona, njišući se u ritmu orkestra i lagano izvijenjena vrata poletje naprijed. Smiješak bi joj zatitrao na usnama pri pojedinim nježnim zvucima violine koja bi kadšto svirala sama, kad bi zamuknula ostala glazbala. Tada bi se čuo jasan zvek zlatnika što se u susjednoj sobi prosipahu po suknu na kartaškim stolovima; potom bi u isti mah sve opet započelo, kornet-a-piston ispustio bi zvonak odjek. Noge opet padahu po taktu, suknje se nadimahu i uzajamno dodirivahu, ruke se hvatahu i ispuštahu; iste oči koje su se pred vama obarale sada su se opet upirale u vaše.

Nekolicina muškaraca (njih petnaestak) između dvadeset i pet i četrdeset godina, raspršeni među plesačima ili u razgovoru na ulazima, izdvajahu se iz gomile nekom obiteljskom sličnošću, koliko god se među sobom razlikovali po godinama, odijelu ili licu.

Njihovi frakovi, boljega kroja od ostalih, kao da bijahu od mekše tkanine, a kosa, na sljepoočicama začesljana u kovrče, namazana finijim pomadama. Put im bijaše onakva kakvu daje bogatstvo, ona bijela put što se još jače ističe okružena bljedoćom porculana, satenskim preljevima, odsjajem krasnoga pokućstva, a u dobru se zdravlju održava pomnim izborom izvrsnih jela. S lakoćom okretahu vrat nad nisko vezanim kravatama, dugi im zalisci padahu na posuvraćene ovratnike; usta brisahu rupčićima na kojima bijahu izvezeni veliki monogrami i iz kojih se širio ugodan miris. Oni koji počinjahu starjeti izgledahu mladenački, a nekakva zrelost izbijaše na licima mlađih. U njihovu se ravnodušnu pogledu naziraše smirenost svakodnevno zadovoljavane strasti, a iz blagoga ophođenja izbijaše ona posebna surovost kroz koju se odaje prevlast olakih stvari u kojima se vježba snaga, a taština zabavlja, kao što je kroćenje plemenitih konja i društvo propalih žena.

Na tri koraka od Emme neki gospodin u modrom odijelu razgovaraše o Italiji s blijedom mladom ženom koja je oko vrata nosila bisernu ogrlicu. S pohvalom su govorili o golemim stupovima crkve sv. Petra, Tivoliju, Vezuvu, Castellamareu i Cascinama, đenovskim ružama i Koloseumu po mjeseci. Drugim pak uhom osluškivaše Emma razgovor prepun izraza koje nije razumjela. Svi se okupljahu oko vrlo mlada čovjeka koji je prošloga tjedna bio pobijedio *Miss Arabellu* i *Romulusa* te zaradio dvije tisuće zlatnika tako što je preskočio neki jarak. Jedan se tužio da mu se trkaći konji debljaju, a drugi opet na tiskarske pogreške kojima je iskrivljeno ime njegova konja.

Zrak na plesu bijaše težak; svjetiljke su blijedjele. Svijet stade prelaziti u sobu za biljar. Jedan se sluga pope na stolac i razbi dva okna; na zvuk razbijena stakla, gospođa Bovary okrenu glavu i u vrtu, naslonjena na rešetke, spazi seljačka lica kako gledaju unutra. Tada je obuze uspomena na Bertaux. Ponovo vidje majur, muljevituu baru, oca u radnoj odjeći pod jabukama, a vidje i sebe samu gdje, kao negda, prstom skida vrhnje s mlijeka u zemljanim zdjelama. No, sred sjaja sadašnjeg časa, njezin prošli život, do tada tako jasno ocrtan, iščezavaše u potpunosti i ona gotovo sumnjaše da je tim životom ikada i živjela. Bila je tu, a posvuda oko ovoga plesa, zastirući sve ostalo, bijaše tek tama. Ona pak jede sladoled od maraskina, lijevom ga rukom drži u školjkastoj zdjelici od pozlaćena srebra pa, prinoseći žličicu ustima, napola sklapa oči.

Gospođa pokraj nje ispusti lepezu. Neki plesač naiđe onuda.

- Biste li bili tako dobri, gospodine - reče mu gospođa - da mi dohvatite lepezu? Baš mi je pala iza kanapea.

Gospodin se nakloni, a dok je pružao ruku, Emma vidje prste mlade gospođe gdje mu u šešir spuštaju nešto bijelo, svijeno u trokut. Dohvativši lepezu, gospodin je s poštovanjem pruži gospođi, a ona mu kimnu u znak zahvalnosti pa uze mirisati svoju kiticu cvijeća.

Poslije večere na kojoj je bilo mnogo španjolskih i rajnskih vina, juhe od rakova i bademovice, pudinga à la Trafalgar i svakojakoga hladnog mesa okružena hladetinom što drhtaše na pladnjevima, kočije počеше jedna za drugom odlaziti. Podigavši krajičak zavjese od muslina, vidjeli biste kako svjetlo njihovih svjetiljaka brzo nestaje u tami. Klupice se raščistiše; bijaše ostalo tek još nekoliko kartaša; glazbenici su jezikom hladili vrhove prstiju; Charles je napola spavao oslonivši se leđima o vrata.

U tri sata izjutra započe kotiljon. Emma nije znala plesati valcer. Svi plesahu valcer, pa i sama gospođica d'Andervilliers i markiza; ne bijaše drugih gostiju do gostiju dvorca, otprilike dvanaestak osoba.

Jedan od plesača valcera, međutim, kojega kratko nazivahu samo *vikontom* i kojemu duboko izrezan prsluk prijanjaše uz prsa kao saliven, priđe po drugi put i zamoli gospođu Bovary za ples, uvjeravajući je da će je voditi i da će ona to sasvim dobro izvesti.

Počese polagano, a zatim krenuše brže. Vrtjeli su se: sve se oko njih vrtjelo - svjetiljke, pokućstvo, zidne oplata i parket, poput kakva koluta na osovini. Kad bi prošli kraj vrata, Emmina bi haljina rubom okrnula njegove hlače; noge im se isprepletahu; on spuštaše pogled prema njoj, a ona prema njemu dizaše oči; obamrlost je obuzimaše i ona zastade. Opet zaplesaše i vikont, bržim je pokretom povukavši za sobom, iščeznu s njome u dnu galerije, gdje ona, zadihana, umalo pade i na tren mu nasloni glavu na grudi. Potom je, vrteći se neprestano, no polaganije, odvede na njezino mjesto: ona se nasloni na zid i prekri rukom oči.

Kada ih opet otvori, usred salona su pred jednom gospođom što je sjedila na stoličici bez naslona klečala trojica plesača. Ona izabra vikonta i violina se opet oglasi.

Svi gledahu to dvoje. Odlazili su i vraćali se, ona nepomična tijela i spuštene glave, a on uvijek u istome stavu, uspravna držanja, svijena lakta i isturene brade. E, da, ova umije plesati valcer! Još dugo nastaviše s plesom i izmoriše sve ostale.

Još se nekoliko časaka razgovaralo pa poslije konačnog »zbogom«, bolje rečeno, »dobro jutro«, gosti dvorca pođoše na počinak.

Charles se vukao uz ogradu stubišta; koljena *klecahu pod njim*. Bijaše proveo dobrih pet sati stojeći za stolovima i gledajući kako se igra vist, a da od toga ništa nije razumio. Uzdahnu stoga duboko od zadovoljstva kada je izuo čizme.

Emma prebaci šal preko ramena, otvori prozor i nasloni se na nj.

Bijaše mrkla noć. Padahu rijetke kapi kiše. Emma udahnu vlažni vjetar koji joj je hladio vjeđe. Plesna joj glazba još uvijek brujaše u ušima pa se naprezala da ostane budna ne bi li joj što duže potrajala tlapnja o tome raskošnom životu koji će ubrzo morati napustiti.

Poče svitati. Ona dugim pogledom promotri prozore dvorca nastojeći pogoditi u kojoj se sobi nalaze tko od onih što ih je sinoć vidjela. Rado bi bila štogod doznala o njihovu životu, prodrla u nj, s njime se stopila.

No, drhtaše od hladnoće. Svuče se i pod pokrivačima se stisne uz Charlesa koji već spavaše.

Za doručkom bijaše mnogo svijeta. Obrok potraja deset minuta, ne poslužiše nikakav liker, čemu se liječnik začudi. Zatim gospođica d'Andervilliers skupi u košaricu ostatke mliječnog peciva da ih odnese labudovima na jezerce pa svi pođoše u šetnju staklenikom gdje neobične dlakave biljke bijahu poredane jedna iznad druge u obliku piramide ispod obješenih posuda iz kojih, kao iz pretrpanih zmijskih legla, preko rubova padahu dugi, isprepleteni zeleni traci. Dio s narančama koji se nalazio na kraju vodio je natkriven sve do gospodarskih zgrada. Da rasonodi mladu ženu, markiz je povede do konjušnica. Iznad jasala načinjenih u obliku košarica, na porculanskim pločicama bijahu crnim slovima ispisana konjska imena. Svaka bi se životinja uznemirila u pregradi kad se prolazilo kraj nje te pritom mljaskala jezikom. U sedlarnici je pod sjao poput parketa u salonu. Hamovi za kola bijahu obješeni u sredini na dva okretna stupa, a žvale, bičevi, stremeni i podbradnjaci poredani duž cijeloga zida.

Charles, međutim, pođe zamoliti slugu da mu zapregne *boc*. Dovezoše ga pred vanjske stube i supruzi Bovary, pošto sva prtljaga bi potrpana u kola, uljudno se pozdraviše s markizom i njegovom ženom pa otputovaše u Tostes.

Emma šutke promatraše okretanje kotača. Charles, sjedeći na samome rubu klupice, upravljaše kolima raširenih ruku, a konjić trupkajući kasaše u rukunicama koje za nj bijahu preširoke. Opuštene uzde udarahu ga po sapima vlažeći se ondje njegovim znojem, a kutija privezana otraga na *bocu* u pravilnim je razmacima snažno lupala o zakošak.

Bijahu stigli do tiburvilskih visova, kadli mimo njih najednom smijući se prođe nekolicina jahača, svaki s cigarom u ustima. Emmi se pričini da je prepoznala vikonta; okrenu se i opazi na obzoru tek pokret glava što se spuštahu i dizahu u nejednakom ritmu kasa ili galopa.

Četvrt milje dalje moradoše se zaustaviti da užetom privežu potrpanu uzdu koja bijaše puknula.

No, Charles, bacivši posljednji pogled na hamove, spazi nešto na zemlji, među konjskim nogama pa podiže kutiju za cigare, obrubljenu zelenom svilom i s grbom u sredini, poput grba na vratima kočije.

- Čak su unutra i dvije cigare - reče - to će mi biti za večeras poslije jela.

- Pa zar ti pušiš? - upita ona.

- Ponekad, kad mi se ukaže prilika.

Stavi kutiju u džep i ošinu kljuse.

Kada stigoše kući, večera još ne bijaše spravljena. Gospođa se razljuti. Nastasie joj drsko uzvratila.

- Odlazite odavde! - reče Emma. - Vi se zaboravljate. Otpušteni ste.

Za večeru su imali juhu od luka i komad teletine s kiselicom. Charles, sjedeći sučelice Emmi, reče sretno protrljavši ruke:

- Baš je lijepo biti opet kod kuće!

Čulo se gdje Nastasie plače. Njemu ta uboga djevojka bijaše draga. Nekoć mu je, u puštoši udovištva, tolike i tolike večeri pravila društvo. Bila mu je prva bolesnica, najstarija znanica u ovom kraju.

- Zar si je zaista otpustila? - reče on napokon.

- Da. Tko će mi to zabraniti? - odgovori ona.

Potom se ugrijaše u kuhinji dok im se pripremala soba. Charles zapali cigaru. Pušio je škubeci usne, svaki čas pljuckajući, uzmičući kod svakog dima.

- Naškodit će ti - kaza ona prezirno.

On odloži cigaru i otrča do crpke da nadušak popije čašu hladne vode. Emma pograbi kutiju za cigare i hitro je baci na dno ormara.

Sutrašnji dan bijaše dug. Emma prošeta po malenom vrtu, prolazeći i vraćajući se istim stazama, zaustavljajući se pred lijevama, pred špalirom, pred sadrenim župnikom, zaprepašteno promatrajući sve te stare stvari koje tako dobro poznaše. Kako li joj se ples već čini dalekim! Što li toliko razdvaja prekjučerašnje jutro od današnje večeri? Put u Vaubyessard bijaše u njezinu životu načinio pukotinu, poput onih velikih usjeklina što ih oluja kadšto za jednu jedinu noć izdube u gorju. Ipak se pomiri sa sudbinom: pobožno složi u komodu krasnu odjeću, pa čak i satenske cipelice na kojima potplati bijahu požutjeli od klizavoga parketnog voska. Srce joj bijaše nalik na njih: pri dodiru s bogatstvom na njemu je ostalo nešto što se izbrisati neće.

Uspomena na taj ples postade Emmi, dakle, pravo zanimanje. Svaki put kada bi došla srijeda, rekla bi sama sebi budeći se: »Ah! Prije tjedan dana... prije dva tjedna... prije tri tjedna bila sam ondje!« I likovi joj se malo-pomalo pomiješale u sjećanju; zaboravi melodiju četvorki; više jasno ne vidje livreje i odaje; nekih pojedinosti nestade, ali žaljenje ostade.

IX.

Često je, kada bi Charles izišao, Emma iz ormara, između složenoga rublja kamo je bijaše spremila, vadila kutiju za cigare od zelene svile.

Gledaše je, otvaraše te pače udišao miris njezine podstave u kojem se miješahu sporiš i duhan. Kome li pripada?... Vikontu. Možda mu je to dar od dragane. Netko je ovo izveo na okviru od palisandrovine, ovu stvarčicu koja se krila od svačijih očiju, kojoj bijahu posvećeni mnogi sati i nad kojom su se nadvijali meki uvojci zamišljene vezilje. Dah ljubavi prošao je kroz rupice toga mrežastog platna; svaki je ubod iglom za nj pričvrstio neku nadu ili uspomenu, a sve te svilene isprepletene niti tek su trajan izraz jedne te iste prikrivene strasti. A potom ju je vikont jednoga jutra ponio sa sobom. O čemu su razgovarali dok je kutija još počivala na širokoj ploči nad kaminom, između vaza s cvijećem i pompadurskih ura njihalica? Ona je u Tostesu. On je pak tamo, u Parizu! Kakav li je taj Pariz? Neizmjerne li imena! Ponavljaše ga poluglasno u sebi da bi se njime naslađivala; zvonilo joj je u ušima poput velikoga zvona kakve stolne crkve; plamtjelo joj pred očima čak i s naljepnica na lončićima za pomadu.

Noću, kada su joj ispod prozora na taljigama prolazili trgovci svježom morskom ribom pjevajući Marjolainu, budila se pa je, slušajući tandrkanje okovanih kotača što se na izlasku iz sela brzo upijalo u tlo, u sebi govorila:

- Sutra će oni biti ondje!

I slijedila ih je u mislima, uspinjući se uz obronke i niz njih silazeći, prolazeći kroz sela, odmičući glavnom cestom pri jasnoj svjetlosti zvijezda. Nakon neke neizvjesne udaljenosti, uvijek bi se našlo neko neodređeno mjesto gdje bi bio kraj njezinu snu.

Ona kupi nacrt Pariza pa je vrškom prsta po zemljovidu odlazila u šetnje prijestolnicom. Hodala je po bulevarima zaustavljajući se na svakom uglu, između crta što označuju ulice, pred bijelim četvorinama koje predstavljaju kuće. Naposljetku bi umornih očiju, sklopila vjeđe pa bi vidjela kako se u tmuni na vjetru povijaju plinski plamenovi, a nogostupi se na kočijama uz silan štopot spuštaju pred kazališnim ulazom.

Pretplati se na *Corbeille*, ženski list, i na *Sylphe des Salons*. Gutala je, ne preskačući ništa, sve izvještaje o premijerama, o konjskim trkama i večernjim zabavama, zanimala se za prvi nastup kakve pjevačice, za otvaranje kakve modne kuće. Zнала je sve o najnovijoj modi, adrese dobrih krojača, kojim se danom odlazi u Bulonjsku šumu, a kojim u Operu. Kod Eugènea Suea¹⁹ prouči opise pokušva, pročita Balzaca i George Sand tražeći kod njih zamišljeno zadovoljenje za vlastitu žudnju. Čak je i za stol donosila knjigu i okretala listove dok je Charles jeo razgovarajući s njome. Uspomena na vikonta neprestano joj se vraćala pri takvu štivu. Uspostavljaše vezu između njega i izmišljenih likova. No, krug

¹⁹ Eugène Sue (1804-1857) - francuski prozaik i dramatičar, autor u to doba iznimno popularnih melodramatskih romana (*Tajne Pariza*) - nap. ur.

kojemu on bijaše središte malo-pomalo proširi se oko njega i sjaj što je od njega dopirao, odvajajući se od njegova lika, rasprostire se dalje da osvijetli i druge snove.

Pariz, prostraniji od oceana, svjetlucavo blistaše u Emminim očima, sav u rumenu ozračju. Mnogostruki život što se komešalo u toj vrevi bijaše ipak razdijeljen na dijelove, razvrstan u odvojene slike. Emma ih opažala tek dvije-tri koje skrivahu sve ostale i same po sebi predstavljahu cijelo čovječanstvo. Veleposlanički svijet koračalo po sjajnim parketima, posred salona obloženih zrcalima, oko oblikih stolova zastrtih baršunastim stolnjacima sa zlatnim resama. Bijaše tu i haljina s povlakom, velikih tajni, tjeskoba prikrivanih pod osmijesima. Zatim je dolazilo društvo vojvotkinja: svi ondje bijahu blijedi, svi ustajahu u četiri poslijepodne, žene – ubogi anđeli! – imale su na rubu podsuknje engleske čipke, a muškarci, nepriznate veličine pod ništavnom vanjštinom, iz puke zabave satirali konje, ljeto provodili u Badenu te se napokon oko četrdesete ženili bogatim nasljednicima. U zatvorenim restoranskim prostorijama, gdje se večera poslije ponoći, pri svijetlu se svijetla smijaše šarena gomila ljudi od pera i glumica. Bijahu oni rastrošni poput kraljeva, puni idealnih ambicija i fantastičnih zanosa. Bijaše to život iznad svih drugih, između neba i zemlje, u olujama, nešto uzvišeno. Ostali svijet za nju bijaše izgubljen, bez određena mjesta i kao da ne postoji. Što su joj stvari, uostalom, bile bliže, to bi se njezina misao od njih više odvrćala. Sve što je neposredno okruživalo, dosadno selo, glupi malograđani, osrednjost života, činilo joj se izuzetkom u svijetu, posebnim slučajem u kojemu se našla uhvaćena, dok se onkraj toga unedogled prostirahu neizmjerne predjeli blaženstva i strasti. U svojoj je žudnji brkala putene naslade raskoši s radostima srca, otmjenost navika s istančanošću čuvstava. Ne treba li i ljubavi, kao i indijskim biljkama, za nju pripravljeno tlo i posebna temperatura? Uzdasu na mjesecini, dugački zagrljaji, suze koje teku po rukama što se prepuštaju, sva grozničavost puti i čeznutljivost milovanja nisu, dakle, odvojeni od balkona u velikim dvorcima punim dokolice, bez budoara sa svilenim zastorima i silno debelim sagom, s kamenim vazama punim cvijeća i posteljom na podiju, ni od blistanja dragulja i zlatnih opšava na livreji.

Pošanski momak koji je svako jutro dolazio timariti kobilu prolazio hodnikom u teškim drvenim klompama, radni mu haljetak bijaše pun rupa, a noge u cokulama bose. Eto, takvim joj se konjušarom u kratkim hlačama valja zadovoljiti! Kada bi završio s poslom, toga se dana više nije vraćao; naime, Charles bi na povratku sam odveo konja u štalu, skinuo mu sedlo i stavljao ular, a služavka bi donijela naramak slame i bacila je u jaslje, kako je znala i umjela.

Umjesto Nastasie (koja je naposljetku otišla iz Tostesa roneći potoke suza), Emma u službu uzela četrnaestogodišnje djevojčice, siročice ugodna lica. Zabranjeno joj da nosi pamučne kapice, poučeno je da se gostu obraća u trećem licu, da čašu vode donosi na tanjuriću, da pri ulasku kuca na vrata, naučeno je glačati, škrobiti, pomagati joj pri odijevanju, hoteći je odgojiti za sobaricu. Nova služavka slušala bez pogovora eda je ne bi otpustila, a kako gospođa obično ostavljala ključ u ormaru za posuđe, Félicité svake večeri uzimala odande nešto šećera koji bi, poslije molitve, pojedla sama u postelji.

Poslijepodne bi kadšto pošla prekoputa da pročavrlja s pošanskim kočijašima. Gospođa se zadržavala gore, u sobi.

Emma je nosila duboko izrezanu kućnu haljinu ispod koje se, između posuvrataka u obliku šala, vidjela nabrana košuljica s tri zlatna puceta. Oko pasa vezivala uzicu s velikim kičankama, a zagasito crvene papučice resio je čuperak od širokih vrpca što se pružalo sve do svoda stopala. Bijaše kupila upijač, papir za pisanje, pero s držalom i omoćnice za pisma, premda nije imala nikoga kome bi pisala; obrisala bi prašinu s police za knjige,

pogledala se u zrcalo, dohvatila knjigu pa, malo prosanjarivši između redaka, pustila da joj padne u krilo. Obuzimaše je želja za putovanjima ili za povratkom u samostan. U isti mah priželjkivaše smrt i život u Parizu.

Charles pak jahaše prečacima po kiši i snijegu. Jeo je omlete po seoskim imanjima, uvlačio ruku u vlažne postelje, osjećao na licu mlake mlazove krvi puštene iz žile, slušao samrtne hropce, pregledavao noćne posude, odgrtao mnogo prljava rublja. No, svake bi večeri zatekao rasplamsalu vatru, prostrt stol, meke stolce i ženu u krasnoj odjeći, dražesnu i mirisnu te nije znao odakle dopire taj miris ili ne dobiva li ga košulja možda od njezine kože.

Ona ga očaravaše svom silom ukusnih sitnica; sad bi to bio nov način na koji je svijala podmetače za svijeće, volan što bi ga promijenila na haljini ili izvanredno ime za neko sasvim obično jelo koje je služavka loše spravila, no koje bi Charles u slast slistio do posljednjeg zalogaja. U Rouenu bijaše vidjela gospođe koje su na satnom lancu nosile mnoštvo ukrasnih privjesaka, pa ih i sebi ona kupi. Htjede na kaminu imati dvije velike vaze od plavoga stakla, a poslije nekog vremena, i bjelokosnu kutiju za šivaći pribor, uz naprstak od pozlaćena srebra. Što je Charles manje razumio te otmjene stvarčice, to je jače osjećao njihovu zavodljivost. Pridonosile su užitku njegovih osjetila i ugodnosti njegova ognjišta. Bijahu poput zlatnoga praha kojim cijelom dužinom bijaše posuta stazica njezina života.

Bijaše on dobra zdravlja i dobro je izgledao, a i kao liječnik bijaše izišao na dobar glas. Seljacima bijaše drag jer se nije oholio. Djecu je milovao, u krčmu nikada nije zalazio, a i inače je čudorednim životom ulijevao povjerenje. Osobito je uspješno liječio jake prehlade i prsne bolesti. Silno se bojeći da mu koji bolesnik ne umre, Charles je zapravo uvijek propisivao samo napitke za smirenje, a od vremena do vremena i pokoje sredstvo za povraćanje, kupke nogu ili pijavice. Nije se bojao ni kirurških zahvata: naveliko puštaše ljudima krv, baš kao konjima, a za vađenje je zuba imao *đavolski čorstu ruku*.

Napokon, da bi ostao u toku, pretplati se na *Ruche médicale*, novi časopis za koji nedavno bijaše primio prospekt. Poslije večere malo je čitao iz njega, ali bi zbog topline u sobi, a ujedno i zbog probave, nakon pet minuta zaspao, pa bi ostao tako, položivši bradu na ruke i kose razbarušene poput grive što padaše do postolja svjetiljke. Emma bi ga promotrla sliježući ramenima. Zašto za muža nema bar nekoga od onih ljudi punih šutljivog žara što noću rade nad knjigama te napokon, sa šezdeset godina, kada stigne reumatično doba, na loše sašivenu fraku ponesu značku u obliku križa? Bila bi voljela da ime Bovary koje sada bijaše i njezino postane slavno, da ga vidi izložena kod svih knjižara, da se često spominje u novinama, da bude poznato u cijeloj Francuskoj. No, Charles nije nimalo častoljubiv! Jedan ga liječnik iz Yvetota s kojim se nedavno savjetovao o nekom slučaju gotovo ponizi, i to uz samu bolesnikovu postelju i pred okupljenom rodbinom. Kada joj Charles uvečer ispriповjedi taj događaj, Emma žestoko planu na njegova sudruga. Charlesa to raznježi. Sa suzom u oku poljubi je u čelo. No, ona bijaše izvan sebe od stida: dođe joj da ga udari pa ode u hodnik, otvori prozor i udahnu malo svježeg zraka da se umiri.

- Kakav li je to bijednik! Kakav bijednik! - potiho je govorila grizući usne.

Osjećala je, uostalom, sve veću razdražljivost prema njemu. Postupci mu s godinama postajahu sve prostiji: pri desertu je rezao čepove praznih boca, nakon jela je jezikom čistio zube, jedući juhu, srkao je pri svakom gutljaju, a kako se bijaše počeo debljati, oči, ionako već sitne, kao da mu se zbog nadutih obraza bijahu pomaknule prema sljepoočicama.

Emma bi mu kadšto uvukla pod prsluk crveni obrub pletene potkošulje, popravila mu kravatu ili odbacila ustranu izbljedjele rukavice koje se spremao navući; nije to bilo zbog njega, kako je mislio, već zbog nje same, zbog izljeva sebičnosti i živčane razdražljivosti. Ponekad mu je pričala i o stvarima koje je čitala, na primjer, o odlomku iz romana, o novom kazališnom komadu ili događaju iz *otmjениh krugova* o kojem bi se pisalo u podlistku; naime, i Charles naposljetku bijaše netko, uho uvijek otvoreno, uvijek spreman hvalitelj. Tà i vlastitoj se hrtici toliko puta povjerila! A bila bi se povjerila i cjepanicama u kaminu i njihalu na uri njihalici.

U dubini duše, međutim, očekivaše ona neki događaj. Poput mornara u pogibelji, očajnim je pogledom kružila po samoći svojega života, u daljini tražeći kakvo bijelo jedro u maglama na obzorju. Nije znala kakav će slučaj biti posrijedi ni koji će ga vjetar do nje donijeti, a ni na koju će obalu nju baciti, je li to kakva lađica ili brod s tri palube, natovaren patnjama ili do vrha ispunjen blaženstvom. No, svakoga mu se jutro, pri buđenju, nadaše upravo toga dana pa je osluškivala svaki šum, naglo ustajala, čudila se što ga još nema, a potom, pri zalasku sunca, stalno sve žalosnija, priželjkivaše da je već stigao sutrašnji dan.

Proljeće opet granu. Pri prvim vrućinama, kada procvjetaše kruške, osjeti Emma da je nešto guši.

Već od početka srpnja uze na prste brojiti koliko joj tjedana ostaje do mjeseca listopada, misleći da će markiz d'Andervilliers možda prirediti još jedan ples u Vaubyessardu. No, cijeli rujan proteče bez pisama i posjeta.

Poslije jada zbog tog razočaranja srce joj opet bude prazno, a onda iznova započne niz jednakinah dana.

Sada će ti dani tako prolaziti jedan za drugim, uvijek isti, bezbrojni, ništa joj ne donoseći! U životu je drugih ljudi, koliko god jednoličan bio, bilo bar izgleda za neki događaj. Jedan doživljaj kadšto sa sobom nosi bezbroj preokreta i cijela se slika mijenja. No, njoj se ništa ne događaše, valjda je Bog tako htio! Budućnost bijaše poput potpuno mračnoga hodnika s čvrsto zatvorenim vratima na drugom kraju.

Ostavi se i glazbe. Zašto bi svirala? Tko će je čuti? Nikada neće moći, u baršunastoj haljini s kratkim rukavima, za Éradovim²⁰ klavirom na nekom koncertu, udarajući lakim prstima po tipkama od bjelokosti, osjetiti gdje oko nje poput lahora struji ushićeni žamor, pa nije ni vrijedno da se muči s vježbanjem. Spremi u ormar risanke i vezivo. Čemu sve to? Čemu? I šivanje je razdraživaše.

- Sve sam pročitala - govoraše u sebi.

Pa bi ostala držeći mašice u vatri dok se ne zažare ili gledajući kako pada kiša.

Kako li je tugovala nedjeljom kada je zvonilo na večernjicu! S nekom pomnom tupošću slušaše kako jedan po jedan ječe udari napuklih zvona. Gdjekoja bi mačka na krovu, polagano hodajući, zgrbila leđa pod blijedim sunčanim zracima. Vjetar na glavnoj cesti dizaše oblake prašine. U daljini kadšto zavijaše pas, a zvono u jednakim razmacima nastavljaše svoju jednoličnu zvonjavu što se gubila u polju.

Svijet je, međutim, izlazio iz crkve. Žene u ulaštenim klompama, seljaci u novim košuljama, dječica koja gologlava skakutahu pred njima - sve se vraćalo kući. I sve do noći,

²⁰ Sébastien Érard (1752-1831) - slavni francuski graditelj glazbala, dao veliki doprinos razvoju suvremenog klavira i harfe. - nap. ur.

petorica-šestorica ljudi, uvijek isti, ostajahu igrati na čepove pred glavnim vratima gostionice.

Zima bi hladna. Okna svakoga jutra bijahu zastrta injem, a bjelkasto svjetlo što kroz njih prodiraše kao kroz mliječno staklo, kadšto se cijeloga dana ne bi promijenilo. Već je u četiri poslijepodne valjalo zapaliti svjetiljku.

Za onih je dana kada je bilo lijepo vrijeme Emma silazila u vrt. Rosa je na kupusu ostavljala srebrne čipke dugih sjajnih niti što se pružahu od jedne do druge glavice. Ptice se nisu čule, sve kao da je spavalo, špalir pokriven slamom i loza, kao velika bolesna zmija pod zidnom strehom, po kojoj si, približivši se, mogao vidjeti gdje gmižu babure s brojnim nožicama. Među smrekama uz živicu onaj župnik s trrogim šešikom i molitvenikom bijaše ostao bez desne noge pa mu pače i sadra, oljuštivši se od mraza, bijaše ostavila bijele mrlje na licu.

Potom bi se opet popela u sobu, zatvorila vrata, razgrnula žeravicu pa, klonuvši uz toplinu s ognjišta, osjećala kako je tišti još jača dosada. Rado bi bila sišla i popričala sa sluzavkom, no stid je zadržavaše.

Svakoga bi dana u isti sat školski učitelj u crnoj svilenj kapici na svojoj kući otvorio kapke, a poljar bi prošao noseći sablju opasanu preko haljetka. Jutrom i večerom poštanski bi konji prešli ulicu, tri po tri, odlazeći da se napoje na bari. Od vremena do vremena ciliknulo bi zvonce na vratima kakve krčme, a kada je bilo vjetra, čulo se gdje na dvjema željeznim šipkama škripe bakrene plitice što su služile kao cimer pred brijačnicom. Ukras su brijačnice bili neka stara modna slika prilijepljena na jedno okno i voštano žensko poprsje sa žutom kosom. I brijač zdvajao se nad svojim promašenim zvanjem, nad izgubljenom budućnošću pa, sanjareći o brijačnici u kakvu velikom gradu, recimo, u Rouenu, u luci, blizu kazališta, ostajao tako šetkajući po čitav dan od općine do crkve, smrknut, očekujući mušterije. Kad god bi gospođa Bovary podigla oči, uvijek bi ga ondje ugledala, kao kakva stražara na straži, s grčkom kapom nakrivljenom na uho i u kaputiću od vunena sukna.

Poslijepodne bi se kadšto iza stakala u blagovaonici pojavila jedna muška glava, glava opaljena od sunca i sa crnim zaliscima, polagano se smiješeći širokim blagim osmijehom koji otkrivaše bijele zube. Tada bi smjesta otpočeo valcer, a na verglu se u malenom salonu okretahu plesači ne veći od prsta, žene s ružičastim turbanima, Tiroinci u kratkim kaputićima, majmuni u crnim frakovima i gospoda u kratkim hlačicama, okretahu se među naslonjačima, sofama i stolićima, odražavajući se u komadićima zrcala koje na okupu držaše pozlaćena papirnata vrpca. Čovjek je vrtio ručicu pogledavajući desno, lijevo i prema prozorima. Od vremena do vremena, ispljunuvši prema međašu dug mlaz smeđe pljuvačke, koljenom bi podigao glazbalo čiji mu je tvrd remen žuljao rame, a glazba se, čas žalobna i otegnuta ili pak radosna i užurbana, izvijaše iz kutije, brujeći kroz zastor od ružičastoga tafta za bakrenom rešetkom urešenom arabeskama. Bijahu to napjevi koji su se svirali drugdje, po kazalištima, koji su se pjevali po salonima, na koje se uvečer plesalo pod rasvijetljenim lusterima, svjetski odjeci što dopirahu do Emme. Sarabande bez kraja i konca bružahu joj u glavi, a misao joj poskakivaše prateći note, poput kakve bajadere na cvjetnome sagu, prelazeći iz sanje u sanju, iz tuge u tugu. Primivši sitniš u kapu, čovjek bi preko vergla prebacio stari pokrivač od modre vune, objesio spravu na leđa i udaljio se teškim korakom. Emma bi promatrala njegov odlazak.

No, nadasve joj bijaše svega dosta za vrijeme jela u maloj blagovaonici u prizemlju, uz peć koja se pušila, uz vrata koja su škripala, uza zidove što su se rosili i vlažan pod; kao da joj sva gorčina života bijaše poslužena na tanjuru, a uz paru kuhanoga mesa iz dubine

duše dizahu joj se valovi mučnine. Charles je sporo jeo; ona bi gricnula nekoliko lješnjaka ili se, naslonivši se na lakat, zabavljala izvlačeći vrhom noža crte po voštanom platnu.

U kućanstvu se sada puštaše da sve ide kako ide pa se starija gospođa Bovary, došavši u Tostesu provesti jedan dio korizme, silno začudi toj promjeni. Emma koja nekoć bijaše doista tako brižljiva i tankočutna, sada se po cijele dane ne bi preodjenula, nosila je sive pamučne čarape, a za rasvjetu je palila svijeću. Ponavljaše kako im valja štedjeti jer nisu bogati, dodajući da je veoma zadovoljna, veoma sretna, da joj se Tostes silno sviđa, i sve neke takve posve nove izjave kojima bi svekrvi zatvorila usta. Uostalom, Emma kao da više nije bila raspoložena slušati njezine savjete; pače, jednom kada se gospođa Bovary odvažila reći kako gospodari moraju nadzirati vjerski život svoje služinčadi, odgovorila joj je uz tako srdit pogled i tako hladan osmijeh da se dobra žena više toga nije doticala.

Emma postajaše izbirljiva, hirovita. Naručivaše za sebe posebna jela, a onda ih ne bi ni okusila, jednoga bi dana pila samo čisto mlijeko, a sutradan čaj – šalicu za šalicom. Često se tvrdoglavo držala kuće, a potom bi je počelo gušiti pa bi pootvarala prozore i odjenula laganu haljinu. Najprije bi na pasja kola izgrdila služavku, a onda je obasipala darovima ili je slala da prošeće do susjeda, baš kao što bi kadšto iz torbice sve srebrne kovanice bacila siromasima, premda inače nipošto ne bijaše meka srca ni bogzna kako sklona sažaljenju nad drugima, kao većina ljudi seljačkoga podrijetla kojima u duši uvijek ostaje nešto od žuljevitosti očinskih ruku.

Potkraj veljače čiča Rouault, u spomen na svoje izliječenje, zetu osobno donese divnu puricu i ostade tri dana u Tostesu. Charles je bio zauzet bolesnicima pa mu je društvo pravila Emma. Pušio je u spavaćoj sobi, pljuckao u kamin, pripovijedao o poljodjelstvu, teladi, kravama, peradi i općinskom vijeću, tako da ona, kad je otišao, zatvori za njim vrata s osjećajem zadovoljstva koje i nju samu iznenadi. Uostalom, nije više prikrivala prezir ni prema čemu, ni prema kome, a kadšto bi se upuštala i u iznošenje neobičnih misli, kudeći ono što se općenito odobravalo, a odobravajući nastrane ili nečudoredne stvari, na što bi joj muž samo od čuda razrogačio oči.

Zar će ovaj jad i bijeda do vijeka trajati? Zar ih se nikada neće riješiti? Pa nije valjda gora od svih drugih koje sretno žive! Tà u Vaubyessardu je vidjela vojvotkinje u kojih struk bijaše manje vitak, a ponašanje manje uglađeno nego u nje pa proklinjaše Božju nepravdu, naslanjaše glavu na zid da se isplače. Čeznula je za burnim životom, za krabuljnim plesovima, za obijesnim užicima uza svu ushićenu zanesenost koju ona nije poznavala, a koju su ti užici zacijelo izazivali.

Postajaše sve bljeđa, a patila je i od lupanja srca. Charles joj propisa odoljen i kamforne kupke. Sve što su pokušavali, kao da je još jače razdraživaše.

U neke je dane brbljala s grozničavom rječitošću, a poslije tih jakih uzbuđenja najednom bi nastupila obamrlost pa bi ostala tako, bez riječi, bez pokreta. U život bi se vratila tek kada bi po rukama izlila bočicu kolonjske vode.

Kako se neprestano tužila na Tostes, Charles pomisli da uzrok njezinoj bolesti leži u utjecaju okoline pa, držeći se te misli, uze ozbiljno razmišljati o tome da se nastane negdje drugdje.

Nakon toga Emma uze piti ocat da smršavi, poče suho kašljucati i potpuno izgubi tek.

Charlesa je prilično stajalo ostaviti Tostes poslije četiri godine što ih je ondje proveo, i to u trenutku *kada je ondje sebi počinjao stvarati položaj*. No, što se mora, mora se. Odvede je u Rouen, na pregled svomemu bivšem profesoru. Posrijedi je živčana bolest: treba joj promjena zraka.

Okrenuvši se na više strana, Charles doznade da u okrugu Neufchâtel postoji trgovište po imenu Yonville-l'Abbaye čiji je liječnik, neki poljski izbjeglica, baš prošloga tjedna nenadano uhvatio maglu. Napisa tada pismo tamošnjem ljekarniku da dozna broj stanovnika, koliko je udaljen drugi najbliži liječnik, koliko je godišnje zasluživao njegov pret-hodnik, itd., pa, budući da odgovor bijaše povoljan, odluči da se, ako se Emmino zdravlje ne poboljša, u proljeće presele.

Jednoga dana, dok je imajući odlazak na umu, raspremala jednu ladicu, ubode se nečim u prst. Bijaše to žica na njezinu vjenčanom buketu. Narančini pupoljci bijahu požutjeli od prašine, a srebrno obrubljene satenske vrpce iskrzane na rubovima. Emma baci buket u vatru. Buket planu brže od suhe slame. Potom postade nalik na neki crveni grmić u pepelu koji polagano izgaraše. Ona ga gledaše kako gori. Sitne bobice od ljepenke pucketale, mjedena se žica svijala, vrpca nestajala, a skvrčeni cvjetovi od papira, poput crnih leptira zalepršavši duž limene ploče, naposljetku odletješe kroz dimnjak.

Kada u mjesecu ožujku krenuše iz Tostesa, gospođa Bovary bijaše trudna.

Drugi dio

I.

Yonville-l'Abbaye (nazvan tako po negdašnjoj kapucinskoj opatiji od koje više nema čak ni ruševina) trgovište je, osam milja udaljeno od Rouena, između ceste za Abbeville i ceste prema Beauvaisu, u dnu doline koju natapa Rieule, rječica što utječe u Andellu, prethodno pokrećući tri mlina nadomak svojem ušću, te u kojoj ima nešto pastrva koje dječaci nedjeljom iz zabave hvataju na udicu.

Kod Boissère se skreće s glavne ceste i ravno nastavlja do vrha obronka Leux odakle puca pogled na dolinu. Rječica što njome protječe pretvara je takoreći u dva predjela potpuno različita izgleda: sve što se nalazi na lijevoj strani, to su livade, a sve što je na desnoj, obrađena zemlja. Livade se pružaju pod vijencem niskih brežuljaka pa se straga spajaju s pašnjacima u Brayu, dok se prema istoku ravnica, blago se uzdižući, sve više širi, a zlatna joj se žitna polja protežu unedogled. Voda što teče uz travnati rub bijelom prugom razdvaja boju zelenih polja od boje izoranih brazdi, pa cijeli kraj nalikuje na velik raširen ogrtač s ovratnikom od zelena baršuna, obrubljenim srebrnom vrpcom.

Daleko na obzoru, kada stignete na vrh, pred vama se ocrtavaju hrastovi argejske šume, a uz njih i strmi obronci brežuljka Saint-Jean, od vrha do podnožja izbrazdani nejednakim crvenim prugama; to su tragovi kiša, a boja opeke što u tankim nitima presijeca sivu boju brda potječe od brojnih izvora bogatih željezom koji se izlijevaju po okolnom kraju.

Nalazimo se ovdje na tromeđi Normandije, Pikardije i Île-de-Francea, u miješanom kraju gdje jezik nema naglaska, baš kao što ni predio nema značaja. Tu se pravi najlošiji nefšatelski sir u cijelom okrugu, a s druge se strane skupo baviti poljodjelstvom, jer treba mnogo gnojiva da se pognoji rastresita zemlja puna pijeska i šljunka.

Do 1835. uopće nije bilo prohodne ceste za Yonville, no u to je doba izgrađen *međuopćinski* put koji povezuje cestu prema Abbevilleu s cestom za Amiens, a kojim se kadšto služe vozari što iz Rouena idu prema Flandriji. Međutim, Yonville-l'Abbaye nije nimalo napredovao usprkos *novim cestovnim izlazima*. Umjesto da se unapređuje zemljoradnja, još uvijek svi ustraju na pašnjacima, pa ma koliko da su izgubili na vrijednosti, a tromeđi trgovište, odvajajući se od ravnice, i dalje se prirodno širi prema rijeci. Primjećuje se iz daljine, ispruženo duž obale, poput kravara što se poslije jela odmara kraj vode.

Podno obronka, poslije mosta, počinje drvored zasađen mladim jasikama koji vas vodi ravno do prvih kuća u mjestu. Ograđene su živicama, usred dvorišta koja su puna raštrkanih zgrada, vinskih tijeskova, kolnica i pecara, razasutih pod krošnjatim stablima o čijem granju vise obješene ljestve, motke ili kose. Škopeni se krovovi, poput krznenih kapa nabijenih na oči, spuštaju gotovo do trećine niskih prozora na čijim se grubim izbočenim staklima po sredini nalazi čvor nalik na dno boce. Na ožbukani zid koji dijagonalno presijecaju crne grede kadšto se naslanja kržljava kruška, a pred vratima u prizemlju nalaze se podizne pregrade da spriječe ulaz pilićima što na prag dolaze kljucati mrvice crnoga kruha namočena u jabukovaču. Dvorišta, međutim, postaju uža, kuće se sve više primiču jedna drugoj, a živice nestaju; snop paprati pod jednim se prozorom njiše na

dršku od metle; tu je i kovačnica nekog potkivača, a uz nju kolarska radionica pred kojom stoje dvoja-troja nova kola što zakrčuju cestu. Potom se kroz rešetkastu ogradu, ukazuje bijela kuća, a pred njom okrugla tratina koju krase kip Amora s prstom na ustima; s obje strane vanjskih stuba stoji po jedna vaza od lijevana željeza; na vratima blista ploča s grbom; to je bilježnikova kuća, najljepša u cijelom kraju.

Crkva je na drugoj strani ulice, dvadesetak koraka dalje, na početku trga. Maleno groblje oko nje, ograđeno zidom do visine struka, tako je ispunjeno grobovima da stare kamene ploče, izravnane s tlom, tvore neprekinut pločnik po kojemu je trava sama iscrtala pravilne zelene četvorine. Crkva je obnovljena još tokom posljednjih godina vladavine Karla X. Drveni svod odozgo počinje trunuti pa tu i tamo na modroj boji ima crnih rupa. Iznad vrata gdje bi trebale stajati orgulje nalazi se galerija za mušku pastvu, sa zavojitim stubama koje pod klompama odzvanjaju.

Danje svjetlo, prodirući kroz prozore od jednoboja stakla, koso obasjava klupe poredane postrance duž zida, a na njih je radi udobnosti tu i tamo čavlima pričvršćena rogožina nad kojom su velikim slovima ispisanе riječi: »Klupa gospodina Toga-i-Toga.« Malo dalje, na mjestu gdje se lađa sužava, ispovjedaonica stoji nasuprot Djevičinu kipiću u satenskoj haljini i s koprenom od tila posutom srebrnim zvijezdama, a obraza narumenjenih kao u kakva kumira s otočja Sandwich²¹; napokon, kopijom *Svete Obitelji, darom ministra unutrašnjih poslova* što se između četiri svijećnjaka izdiže nad glavnim oltarom, u dnu završava pogled. Jelove klupe pred glavnim oltarom ostale su neoličene.

Tržnica, točnije, nadstrešnica od crijepa podignuta na dvadesetak stupova, sama zauzima otprilike polovicu glavnoga trga u Yonvilleu. Općinska zgrada, *sagrađena prema nacrtima pariškog arhitekta*, i to kao svojevrsan grčki hram, nalazi se na uglu ulice, do ljekarnikove kuće. U prizemlju joj se nalaze tri jonska stupa, na prvome je katu polukružna galerija, a završava zabatom što ga ispunja galski pijetao – jednom se nogom oslonio o Ustavnu povelju, a u drugoj drži vagu pravde.

No, u oči najviše upada ljekarna gospodina Homaisa, preko puta gostionice *Zlatni lav!* Uvečer, posebno kada se upali petrolejska svjetiljka i kada crvene i zelene bočice koje joj krase izlog daleko na tlo bace dva različito obojena svjetla, tada se kroz njih, kao u bengalskoj vatri, nazire ljekarnikova sjena nalakćena na pult. Kuća mu je odozgo do dolje oblijepljena natpisima ispisanim kosim, okruglim i tiskanim slovima: »Voda iz Vichyja, Seltza i Barègesa, sirupi za čišćenje, Raspailov lijek, arapski rakau,²² Darcetove pastille, Regnaultova pasta, zavoji, kupke, ljekovite čokoladice, itd.« Na natpisnoj ploči koja se pruža cijelom duljinom ljekarne stoje zlatna slova: *Homaisova ljekarna*. U dnu se ljekarne, iza velike vage pričvršćene na pult, riječ *laboratorij* proteže iznad ostakljenih vrata na kojima se na polovini visine još jednom ponavlja *Homais*, zlatnim slovima na crnoj pozadini.

Nakon ovoga se u Yonvilleu nema više što vidjeti. Ulica, jedna jedina, dugačka koliko puškomet i obrubljena s nekoliko dućana, naglo završava na zavoju ceste. Ostavite li je s desne strane i krenete podnožjem obronka Saint-Jean, ubrzo ćete stići do groblja.

U doba kolere, da se proširi groblje, srušen je jedan dio zida i kupljena tri jutra zemlje odmah kraj njega, no cijeli je taj novi dio gotovo nenapučen, a grobovi se kao i nekoć gomilaju oko ulaza. Čuvar, koji je u isti mah i grobar i crkvenjak te tako vuče dvostruku

²¹ Staro ime Havajskog otočja. – nap. ur.

²² Smjesa kakaa, rižina brašna, krumpirova škroba, šećera i vanilije u upotrebi u turskoj i arapskoj kuhinji – nap. prev.

dobit od mrtvaca iz svoje župe, iskoristio je prazno zemljište da na njemu zasadi krumpir. Iz godine u godinu, međutim, polje mu se smanjuje, a kada iznenada izbije kakva zaraza, ne zna bi li se radovao smrtnim slučajevima ili tugovao zbog tolikih pokopa.

- Vi se hranite leševima, Lestiboudois! - najzad mu jednoga dana reče gospodin župnik.

Ta ga nemila primjedba natjera da se zamisli; na neko ga vrijeme zadrža, no danas i dalje uzgaja svoje »krtole« te pače drsko tvrdi da same od sebe niču.

Od događaja koje ovdje kanimo ispriповjediti u Yonvilleu se doista ništa nije promijenilo. Limena se trobojnica još uvijek okreće na vrhu crkvenog zvonika, na vjetru dućan trgovca pomodnom robom i sada maše dvjema pamučnim vrpčama, ljekarnikovi zameci, poput komada bijele gube, sve više trunu u mutnom alkoholu, a iznad gostioničkih glavnih vrata ostarjeli zlatni lav, izgubivši boju od kiša, još uvijek prolaznicima pokazuje kovrče kao u kudrova.

One večeri kada su supruzi Bovary imali stići u Yonville, gospođa udova Lefrançois, vlasnica te gostionice, bijaše u tolikom poslu da su je, dok je premetala lonce, oblijevale krupne kapi znoja. Sutradan u trgovištu bijaše sajmeni dan. Valjalo je unaprijed narezati meso, očistiti piliće, skuhati juhu i kavu. Osim toga, trebalo je spraviti objed za stalne goste, te za liječnika, njegovu ženu i njihovu služavku; soba za biljar odjekivaše od gromoglasnog smijeha; trojica su mlinara u maloj blagovaonici zvala da im se donese rakije; drvo je plamtjelo, žeravica pucketala, a na dugačkom kuhinjskom stolu uzdizahu se, među sirovim ovčjim četvrtinama, gomile tanjura što podrhtavahu od udaraca po panju na kojem se sjeckao špinat. Iz dvorišta za živad čula se krika peradi za kojom je služavka trčala da joj zavrne vratom.

Čovjek u zelenim kožnim papučama, malčice boginjav i u baršunastoj kapici sa zlatnom kićankom, grijaše leđa naslonivši se na ognjište. Lice mu izražavaše isključivo zadovoljstvo samim sobom, a činilo se da život prihvaća jednako smireno kao i češljugar što mu je iznad glave visio u krletki od vrbova pruća: bijaše to ljekarnik.

- Artémise! - vikaše gostioničarka. - Nakidaj pruća, napuni vrčeve, donesi rakije, daj se požuri! Da bar znam kakve ću poslastice ponuditi društvu koje očekujete! Bože mili, otpremnici opet dižu galamu u sobi za biljar! A kola su ostavili pred glavnim vratima! Kad *Lastavica* stigne, još će ih razbiti! Zovi Polytea neka ih makne u stranu!... Ma, čujte, gospodine Homais, od jutros su odigrali bar petnaest partija i popili osam vrčeva jabukovače... Još će mi i sukno poderati - nastavljaše, izdaleka ih promatrajući s pjenjačom u ruci.

- Ne bi to bilo veliko zlo - odgovori gospodin Homais - kupili biste drugi!

- Drugi biljar! - uskliknu udovica.

- Pa kad se ovaj raspada, gospođo Lefrançois. Ponavljam vam, vi ništa za sebe ne poduzimate, ama baš ništa! A osim toga, pravi ljubitelji sada hoće manje rupe i teške štapove. Ne igra se više na kuglice; sve se promijenilo. Treba ići u korak s vremenom! Pogledajte, recimo Telliera...

Krčmarica se zajapuri od bijesa. Ljekarnik dodade:

- Rekli vi što mu drago, njegov je biljar ljepši od vašega, a to što se, na primjer, sjetio prirediti rodoljubno natjecanje u korist Poljske ili za poplavljene u Lyonu...

- Ne bojimo se mi takvih propalica kao Tellier! - prekide ga gostioničarka sliježući širokim ramenima. - Ma dajte, gospodine Homais, dok god bude *Zlatnog lava*, ljudi će dolaziti ovamo. Tà nismo ni mi bez prebijene pare! A za razliku od nas, *Francusku kavanu* jednog lijepog dana vidjet ćete zatvorenu i s krasnim oglasom na prozorskim kopcima... Da promijenim biljar! - nastavljaše ona govoreći sama sa sobom. - Taj biljar koji mi tako

zgodno dođe za slaganje rublja i na koji sam za vrijeme lova smjestila na spavanje čak šestoricu putnika!... Ama, gdje je onaj sporiš od Hiverta?

- Čekate li na njega da poslužite večeru? - zapita ljekarnik.

- Na njega? A što onda s gospodinom Binetom? Točno u šest vidjet ćete ga na vratima, jer mu u točnosti na svijetu nema ravna. Uvijek hoće baš svoje mjesto u maloj blagovaonici! Prije bi umro nego večerao sjedeći negdje drugdje! I kako je izbirljiv u jelu! I kako zanovijeta zbog jabukovače! A ne kao gospodin Léon: taj ponekad dolazi u sedam pa čak i u pola osam! A i ne gleda što jede. Krasan mladić. Nikada ne podiže glas.

- Eto, vidite, u tome vam je razlika između obrazovana čovjeka i bivšega karabinjera koji je postao ubirač poreza.

Odbi šest sati. Uđe Binet.

Bijaše odjeven u plavi jahaći kaput koji mu sam po sebi ravno padaše niz mršavo tijelo, a ispod podignuta štitnika na kožnoj kapi s naušnjacima, uzicom privezanim navrh glave, provirivaše ćelavo čelo spljošteno od redovitoga nošenja kacige. Na sebi je imao prsluk od crnoga sukna, kruti ovratnik, sive hlače, a u svako doba godine, i dobro ulaštene čizme na kojima bijahu dvije usporedne izbočine nastale zbog pretjerano velikih nožnih palaca. Nijedna mu dlačica nije stršala iz plave brade koja mu, prateći obris vilice, poput ruba na cvjetnoj lijehi, uokvirivaše duguljasto uvelo lice na kojemu oči bijahu sitne, a nos orlovski. Bijaše vješt u svim igrama na karte i dobar lovac, a imao je i lijep rukopis. Kod kuće je pak imao tokarsku klupu na kojoj je iz rasonode izrađivao kolute za ubruse kojima je pretrpao kuću, ljubomorno poput umjetnika i sebično poput buržuja.

Pođe prema maloj blagovaonici, no najprije je odande trebalo otpraviti ona tri mlinara, pa Binet, cijelo vrijeme dok su za nj prostirali stol, ostade šutke na svojem mjestu, pokraj peći; potom, kao i obično, zatvori za sobom vrata i skide kapu.

- Tome se jezik zbilja neće izlizati od uljudna pozdrava! - reče ljekarnik čim ostade nasamu s gostioničarkom.

- On i inače malo govori - odgovori ona. - Prošloga tjedna došla su ovamo dva putujuća trgovca suknom, duhoviti momci koji su nam uvečer pripovijedali toliko šala da sam ja plakala od smijeha, a on, on vam je samo sjedio i šutio kao riba.

- Da - reče ljekarnik - nema u njega mašte, nema duhovitosti, ništa od onoga što čini društvena čovjeka!

- Ipak kažu da mu ne ide loše - suprotstavi se gostioničarka.

- Da mu ne ide loše! - otpovrnu gospodin Homais. - Njemu da ne ide loše? U njegovu poslu, lako moguće - dodade mirnijim tonom.

Pa nastavi:

- Ah! Da jedan trgovac koji ima značajne veze, jedan pravnik, liječnik ili ljekarnik od prevelike zadubljenosti u posao postanu ćudljivi, pa čak i mrgodni, to razumijem. U povijesti se navodi bezbroj takvih priča! No, takvi ljudi bar o nečemu razmišljaju. Evo, na primjer, ja: koliko mi se puta dogodilo da sam tražio pero po pisaćem stolu, kada sam htio ispisati neku etiketu, a onda bih napokon otkrio da sam ga zataknuo za uho!

Međutim, gospođa Lefrançois iziđe na prag da vidi stiže li *Lastavica*. Najednom se strese. U crno odjeven čovjek nenadano uđe u kuhinju. Pri posljednjem svjetlu sutona razaznavaše mu se crveno lice i atletski građeno tijelo.

- Čime vam mogu služiti, gospodine župniče? - zapita gostioničarka dohvaćajući s kamina jedan od bakrenih svijećnjaka što bijahu ondje poredani s utaknutim svijećama. - Hoćete li nešto popiti? Prst likera od ribiza, čašu vina?

Duhovnik vrlo uljudno odbi. Bio je pošao po kišobran što ga neki dan bijaše zaboravio u samostanu u Ernemontu pa, zamolivši gospođu Lefrançois da mu ga tokom večeri pošalje u župni dvor, iziđe i zaputi se u crkvu gdje je zvonilo za *Pozdravljenje*.

Kada se na trgu više nije čuo zvuk njegovih cipela, ljekarnik napomenu da je župnikovo maloprijajšnje vladanje veoma nedolično. To što je odbio okrepu, čini mu se najgnusnijim licemjerstvom; svi popovi umiju itekako potegnuti kad ih nitko ne vidi i trude se vratiti vrijeme desetine.

Gostioničarka uze braniti župnika.

- Uostalom, on bi četvoricu takvih kao što ste vi sredio lijevom rukom. Prošle godine pomagao je našim ljudima da sprema slamu; nosio je po šest snopova najednom, toliko je jak!

- Krasno! - reče ljekarnik. - I sada ti pošalji kćer na ispovijed takvoj ljudini! Da sam ja vlast, odredio bih da se popovima jednom mjesečno pušta krv. Da, gospođu Lefrançois, po jedna poštena flebotomija svakog mjeseca u korist javnoga reda i mira!

- Šutite, gospodine Homais! Vi ste bezbožnik! Vi nemate vjere!

Ljekarnik odgovori:

- Imam ja vjeru, vlastitu vjeru, a imam je čak i više nego svi oni sa svojim svetačkim glumatanjem i sljeparijama! Naprotiv, ja se Bogu klanjam! Vjerujem u Najviše Biće, u jednoga Stvoritelja, tko god to bio, koji nas je postavio na ovaj svijet da ovdje obavljamo građanske i očinske dužnosti, ali nije mi potrebno da u crkvi ljubim srebrno posuđe i novcem iz vlastitog džepa tovim gomilu lakrdijaša koji se hrane bolje od nas! Boga možemo štovati i u šumi, u polju ili čak promatrajući nebeski svod, kao naši stari. Moj Bog, to je bog Sokratov, Franklinov i Bérangerov! Ja sam za *Vjeroispovijest savojskog vikara* i za besmrtna načela iz '89. godine!²³ Zato ne prihvaćam Boga kao čičicu koji sa štapom u ruci šetucka po nebeskom vrtu, vlastite prijatelje trpa u kitovu utrobu, umire vapeći i uskrsava poslije tri dana: sve je to samo po sebi besmisleno, a uostalom, i protivno svim fizičkim zakonima, što nam ujedno dokazuje i da su popovi uvijek čamili u sramotnom neznanju u koje nastoje za sobom povući i sve druge ljude.

Ljekarnik zašuti tražeći očima slušatelje oko sebe, jer u svojem žaru načas bijaše pomislio da se nalazi usred općinskog vijeća. No, gostioničarka ga više i ne slušaše: ćulila je uho osluškujući štropot iz daljine. Začu se kloparanje kočije pomiješano sa zveketom olabavljenih potkova što udarahu o zemlju i napokon se *Lastavica* zaustavi pred vratima.

Bijaše to žuti sanduk na dva velika kotača koji, dopirući do visine platnenoga krova, zaklanjahu putnicima pogled na cestu i prskahu ih blatom po ramenima. Kada bi kočija bila zatvorena, malena okna na uskim prozorčićima podrhtavahu u svojem okviru, a na njima se tu i tamo, u sloju stare prašine koju ni olujne kiše ne uspijevahu isprati, zadržavahu blatne mrlje. U taj sanduk bijahu upregnuta tri konja, od kojih prednjak bijaše pred rudom, a kada se vozilo spuštalo niz padine, dnom je dodirivalo tlo i poskakivalo.

Nekoliko građana Yonvillea stiže na trg: svi su govorili u isti mah, pitali za novosti, tražili objašnjenja i košare s ribom: Hivert nije znao kome bi prije odgovorio. On je u gradu obavljao poslove za mještane. Išao je po dućanima, postolaru donosio svitke kože, potki-

²³ Odnosi se na Francusku revoluciju 1789. godine. - nap. ur.

vaču raznorazno željezo, gospodarici bačvicu sa sleđevima, šešire od kitničarke, umetke za kosu od vlasuljara, pa je na povratku duž puta dijelio omote koje je, stojeći na sjedalu i vičući što ga grlo nosi, bacao preko ograda, dok su mu konji sami išli naprijed.

Putem ga bijaše zadržala jedna nezgoda: hrtica je gospođe Bovary pobjegla preko polja. Dobrih su je četvrt sata zviždanjem dozivali. Hivert se pače bijaše vratio pola milje natrag, u svakom času vjerujući da je vidi, no valjalo je nastaviti put. Emma se bijaše rasplakala, uzrujala, optužila Charlesa za nesreću. Gospodin Lheureux, trgovac suknom, koji se s njima vozio u kočiji, bijaše je pokušao utješiti mnoštvom primjera o izgubljenim psima koji su nakon dugih godina prepoznali svojega gospodara. Priča se tako o psu, govorio je, koji se iz Carigrada vratio kući u Pariz. Drugi je pak prijekim putem prešao pedeset milja i preplivao četiri rijeke, a i njegov je otac imao kudrova koji mu je nakon dvanaest godina izbivanja jedne večeri, kada je išao u grad na objed, na ulici skočio na leđa.

II.

Emma siđe prva, za njom Félicité, gospodin Lheureux i neka dojilja, a Charlesa moradoše probuditi u kutu gdje, čim je pala noć, bijaše čvrsto zaspao.

Pojavi se Homais; izrazi duboko poštovanje gospođi, a gospodinu uputi uljudne pozdrave, reče da mu je osobito drago što im je mogao učiniti poneku uslugu te srdačno doda da se bio slobodan sam pozvati, jer mu je žena ionako odsutna.

Gospođa Bovary, kada uđe u kuhinju, približi se ognjištu. S dva prsta uhvati haljinu u visini koljena pa, zadigavši je tako do gležnja, pruži prema vatri, iznad janječeg buta što se okretalo na vatri, nogu obuvenu u crnu čizmicu. Plamen je u potpunosti obasjavaše prodirući ostrim svjetlom kroz tkanje haljine, glatke pore na bijeloj koži pa čak i kroz vjeđe na očima kojima bi od vremena do vremena trepnula. Veliki bi crveni trak preletio preko nje kad god bi zapuh vjetra prodro kroz odškrinuta vrata.

S druge strane ognjišta šuteći je promatraše plavokos mladić

Budući da se silno dosađivao u Yonvilleu gdje je kod bilježnika Guillaumina radio kao pisar, gospodin Léon Dupuis (bijaše to onaj drugi stalni gost u *Zlatnom lavu*) često je odgađao dolazak na večeru nadajući se da će u gostionicu navratiti kakav putnik s kojim bi tokom večeri mogao pročavrljati. U dane kada bi ranije završio s poslom, morao je, jer nije znao što bi drugo sa sobom, doći točno na vrijeme i od juhe pa do sira u četiri oka podnositi Bineta. Zato je s radošću prihvatio gostioničarkin prijedlog da večera u društvu s novim gostima pa svi prijeđoše u veliku blagovaonicu gdje gospođa Lefrançois bijaše dala svečano postaviti stol za četvero.

Homais zamoli za dopuštenje da grčku kapu ostavi na glavi, zbog straha od korize.²⁴

Potom će, okrenuvši se svojoj susjedi:

- Gospođa je nedvojbeno malo umorna? Čovjek se tako strašno drnda u toj našoj *Lastavici!*

- Istina - odgovori Emma - ali meni takve smetnje ne padaju teško, volim ići s mjesta na mjesto.

- Tako je dosadno - uzdahnu pisar - živjeti prikovan na jednom te istom mjestu!

- Kad biste kao ja - reče Charles - neprestano morali sjediti na konju...

- No - nastavi Léon obraćajući se gospođi Bovary - ništa nije ugodnije od toga, čini mi se, samo ako to čovjek može - dodade.

- Uostalom - govoraše apotekar - obavljanje liječničke službe nije odveć naporno u našim krajevima, jer stanje cesta kod nas omogućuje upotrebu kola, a općenito je i dosta dobro plaćeno, jer su poljoprivrednici imućni. Imamo ovdje u zdravstvenom pogledu,

²⁴ Hunjavica, ali Homais, svojstveno svojem karakteru, ne upotrebljava svakodnevni izraz - nap. prev.

osim uobičajenih slučajeva kao što su crijevna upala, bronhitis, žučne tegobe itd., od vremena do vremena i pokoji slučaj intermitentne groznice u doba žetve, no sve u svemu, malo ozbiljnih slučajeva, ništa posebno, osim mnogo oboljenja od gušavosti, čemu su nedvojbeno razlog žaljenja vrijedne zdravstvene prilike po našim seljačkim stanovima. Ah! Naići ćete na mnoge predrasude koje ćete morati suzbijati, gospodine Bovary, na mnoge tvrdoglavo ukorijenjene stavove s kojima će se danomice suočavati svi napori vaše znanosti, jer se ljudi još uvijek radije oslanjaju na devetnice, svete moći i župnika, umjesto da posve naravno dođu k liječniku ili ljekarniku. Klima, ipak, nije uopće loša, pa čak u u općini imamo i nekoliko devedesetogodišnjaka. Toplomjer se (prema mojim promatranjima) zimi spušta do četiri stupnja, a usred ljeta dosegne dvadeset i pet, najviše trideset centigrada, što znači maksimum od dvadeset i četiri Réaumura ili, ako vam je draže, pedeset i četiri Fahrenheita (po engleskoj mjeri), ne više! I doista, od sjevernih vjetrova štiti nas s jedne strane šuma u Argueilu, a s druge nas od zapadnih štiti obronak Saint-Jean, a ova se vrućina, međutim, koja bi zbog vodene pare što se diže iz rijeke i zbog značajnog broja stoke na pašnjacima od koje se, kao što znate, isparuje mnogo amonijaka, što će reći, dušika, vodika i kisika (ne, samo dušika i vodika), te koja bi, izvlačeći humus iz zemlje, miješajući sva ta različita isparivanja, povezujući ih, da tako kažem, u svojevrsan snop i spajajući se sama od sebe s električitetom raširenim u zraku, kada ga ima, s vremenom mogla, kao u tropskim krajevima, izazvati kužna isparivanja... ta se vrućina, kažem, ublažava upravo s one strane s koje dolazi, odnosno, bolje rečeno, s koje bi trebala dolaziti, to jest s južne strane, i to zahvaljujući jugoistočnim vjetrovima koji, i sami se od sebe rashladivši prolazeći iznad Seine, do nas ponekad iznenada stižu, kao povjetarci iz Rusije!

- Imate li u okolici bar kakvih mjesta za šetnju? - nastavljaše gospođa Bovary obraćajući se mladiću.

- O, jako malo - odgovori on. - Postoji jedno mjesto koje zovu Pašnjak, na vrhu obronka, uz rub šume. Ponekad nedjeljom odem onamo pa ostanem tako s knjigom u ruci i gledam zalazak sunca.

- Meni ništa nije divnije od sunčeva zalaska - prihvati ona - posebno na morskoj obali.

- Oh! Obožavam more - reče gospodin Léon.

- A zatim, ne čini li vam se - uzvratila gospođa Bovary - da duh slobodnije lebdi po onom bezgraničnom prostranstvu, da vam njegovo promatranje uzdiže dušu i ispunja vas mislima o beskrajju, o savršenstvu?

- Isto je tako i s gorskim krajobrazima - preuze Léon. - Imam rođaka koji je lani putovao po Švicarskoj pa mi je govorio kako je nemoguće i zamisliti poetičnost tamošnjih jezera, čar slapova, veličajnost ledenjaka. Tamo se kraj brzaca viđaju borovi nevjerojatne veličine, kolibe nagnute nad ponorima, a na tisuću stopa ispod vas, kada se razidu oblaci, i cijele doline. Takvi prizori moraju svakoga oduševiti, skloniti na molitvu, na ushit! Zato se više i ne čudim onome slavnom glazbeniku koji je, da bi što više potaknuo vlastitu maštu, običavao svirati na klaviru pred kakvim veličanstvenim predjelom.

- Bavite se glazbom? - zapita ona.

- Ne, ali je silno volim - odgovori on.

- Ah, ne slušajte ga, gospođo Bovary - prekide ih Homais naginjući se nad tanjur - to je puka skromnost. Nemojte tako, dragi moj! Eh, neki dan u svojoj sobi pjevali ste *Anđela čuvara* da je to bila prava divota. Slušao sam vas iz laboratorija, izvodili ste to kao rođeni umjetnik.

Léon, naime, stanovaše u ljekarnikovoju kući gdje je na drugom katu imao sobicu što je gledala na trg. On porumenje na ovu stanodavčevu pohvalu, no Homais se već bijaše okrenuo prema liječniku te mu stao redom nabrajati najvažnije stanovnike u Yonvilleu. Pripovijedao je razne zgode, davao obavještenja. Ne zna se točno kolik je bilježnikov imutak, a *tu je i kuća Tuvache* koja stalno nešto izvodi...

Ema nastavi:

- A koju glazbu najviše volite?

- Oh, njemačku, ona vas potiče na sanjarenje.

- Poznajete li Talijane?

- Još ne, ali ću ih vidjeti iduće godine kada odem živjeti u Pariz da dovršim studij prava.

- Kao što sam imao čast - reče ljekarnik - spomenuti vašem gospodinu suprugu, u vezi sa sirotim Yanodom koji je onako pobjegao, zahvaljujući ludostima u koje se upustio, uživat ćete u jednoj od najudobnijih kuća u Yonvilleu. Za liječnika su poglavito zgodna vrata koja vode u *prolaz*, pa kroz njih možete ući i izići a da vas nitko ne vidi. Inače, opskrbljena je svime što je kućanstvu potrebno: praonica, kuhinja sa smočnicom, primaća soba, spremnica za voće, itd. Taj veseljak nije gledao na trošak! Dao je sebi na kraju vrta, kraj vode, podići sjenicu samo zato da ondje ljeti pije pivo, a ako se gospođa zanima za vrtlarstvo, moći će...

- Time se moja žena uopće ne bavi - reče Charles. - Draže joj je, premda joj se kretanje preporučuje, stalno se zadržavati u sobi i čitati.

- Baš kao i ja - odvrati Léon. - Zaista, ima li što ljepše nego se uvečer s knjigom smjestiti uz vatru, dok vjetar udara o okna, a svjetiljka gori?...

- Baš tako - reče Emma uprijevši u nj širom otvorene krupne crne oči.

- Ni na što ne mislite - nastavljaše on - a sati prolaze. Ne mičete se s mjesta, a šecete po zemljama za koje vjerujete da su pred vama, dok vam se misao isprepleće sa zamišljanjem i poigrava se s pojedinostima ili slijedi nit zbivanja. Stapa se s likovima pa vam se čini da pod njihovom odjećom kuca vaše srce.

- Istina, prava istina! - govoraše ona.

- Jeli vam se ikada dogodilo - prihvati Léon - da u nekoj knjizi naiđete na nejasnu pomisao na koju ste već i sami nadošli, na neku mutnu sliku koja vam se vraća iz daljine, i to kao potpuni izraz vaših najtananijih osjećaja?

- Doživjela sam to - odgovori ona.

- Upravo zbog toga - reče on - toliko volim pjesnike. Nalazim da su stihovi nježniji od proze i da nad njima daleko lakše zaplačemo.

- S vremenom stihovi ipak zamaraju - prihvati Emma. - Sada, naprotiv, obožavam pripovijesti koje se čitaju bez predaha, od kojih vas obuzima strah. Mrzim obične junake i umjerene osjećaje, kakvih ima u naravi.

- Zapravo - primijeti pisar - ta se djela obraćaju srcu pa, čini mi se, odstupaju od pravoga cilja umjetnosti. Tako je slatko kada se usred životnih razočaranja možeš u mislima unijeti u plemenite likove, čista čuvstva i sretne prizore. Meni je to, dok živim ovdje, daleko od svijeta, jedina razonoda, a Yonville pruža tako malo drugih mogućnosti!

- Kao i Tostes, nedvojbeno - prihvati Emma. - Zato sam uvijek i bila predbilježena u kakvoj čitaonici.

- Ako mi gospođa hoće učiniti čast da se njome posluži - reče ljekarnik koji je čuo posljednje riječi - stavljam joj na raspolaganje knjižnicu sastavljenu od najboljih pisaca: Voltairea, Rousseaua, Delillea,²⁵ Waltera Scotta, časopisa *Echo des feuilletons*, itd., a usto primam i razne periodične listove, među kojima svaki dan i *Fanal de Rouen*, jer uživam po vlasticu da budem njegov dopisnik za okruge Buchy, Forges, Neufchâtel, Yonville i okolicu.

Za stolom su sjedili već dva i pol sata, jer je služavka Artémise, lijeno vukući krpene papuče po podnim pločicama, tanjure donosila jedan po jedan, sve zaboravljala, nije slušala što bi joj se reklo i neprestano ostavljala odškrinuta vrata sobe za biljar koja krajem kvake udarahu o zid.

I ne primijetivši, Léon u žaru razgovora bijaše stavio nogu na prečku stolca na kojem je sjedila gospođa Bovary. Ona je oko vrata nosila malenu svilenu kravatu od modre svile koja joj poput tvrde ogrlice uspravno pridržavaše sitno nabran batisteni ovratnik pa joj, kako bi već pokrenula glavu, donji dio lica uranjao u tanku tkaninu ili se ljupko pomaljao iz nje. I tako se njih dvoje, dok Charles i ljekarnik o nečemu razglabahu, upustiše u jedan od onih neodređenih razgovora u kojima vas slučajnost pojedinih rečenica uvijek dovodi do čvrstoga središta uzajamne naklonosti. Predstave u Parizu, naslove romana, nove četvorke i svijet koji ne poznavahu, Tostes u kojem je ona prije živjela, Yonville u kojemu sada bijahu, sve to razmatrahu, o svemu razgovarahu, sve do kraja večere.

Kada ih poslužiše kavom, Félicité ode pripremiti sobu u novoj kući, a gosti uskoro potom ustadoše. Gospođa Lefrançois već spavaše pokraj zapretane vatre, a stajski momak sa svjetiljkom u ruci čekaše da gospodina i gospođu Bovary otprati kući. Crvena mu kosa bijaše puna slamčica i šepao je na lijevu nogu. U drugu ruku uze kišobran gospodina župnika, pa svi krenuše.

Trgovište je spavalo. Stupovi na tržnici bacahu dugačke sjenke. Zemlja bijaše posve siva, kao usred ljetne noći.

No, kako se liječnikova kuća nalazila na pedeset koraka od gostionice, moradoše gotovo odmah zaželjeti laku noć jedni drugima i društvo se rasprši.

Emma već u predvorju osjeti kako joj hladnoća žbuke, poput vlažna platna, pada na ramena. Zidovi bijahu svježe obijeljeni, a drvene stube škripahu pod nogama. U spavaćoj sobi na prvom katu kroz prozore bez zastora prodiraše bjeličasto svjetlo. Nazirahu se vrhovi drveća, a malo dalje livada, napola utonula u maglu što se na mjesecini dizala prateći tok rijeke. Usred odaje bijahu nabacane ladice iz komode, boce, nosači za zavjese, pozlaćene šipke, a uz njih strunjače po stolicima i po podu zdjele za vodu, jer su ona dvojica što bijahu prenijela pokušstvo sve ostavila samo tako, u neredu.

Bijaše joj to četvrti put da polazi na počinak na nepoznatu mjestu. Prvi je put to bilo na dan ulaska u samostan, drugi put kada je stigla u Tostes, treći u Vaubyessardu, a četvrti ovdje, a svaki put bilo joj je kao da ulazi u novo razdoblje u životu. Nije vjerovala da se stvari mogu na različitim mjestima predočavati kao iste pa, budući da je dio koji je do sada proživjela bio loš, nedvojbeno će ono što joj preostaje da prođe biti bolje.

²⁵ Delille, Jacques (1738-1813) - francuski pjesnik iz razdoblja romantizma, prevoditelj Vergilija. - nap. ur.

III.

Sutradan nakon buđenja opazi pisara na trgu. Bila je u jutarnjoj haljini. On podiže glavu i pozdravi je. Ona se kratko nakloni i zatvori prozor.

Léon cijeloga dana čekaše da dođe šest sati uvečer: no, ušavši u gostionicu, za stolom nađe samo gospodina Bineta.

Sinoćnja večera bijaše za nj značajan događaj; nikada dotada nije puna dva sata razgovarao s nekom *gospođom*. Tä kako joj je uspio, i to onako biranim jezikom, izložiti toliko toga što ranije ne bi bio kadar tako lijepo izraziti? Obično bijaše stidljiv i pokazivaše onu suzdržanost u kojoj u isti mah ima i čednosti i himbe. U Yonvilleu se o njemu držalo da mu je vladanje *na mjestu*. Slušao je rasuđivanja zrelih ljudi i nimalo se nije činio zanesen politikom, što je rijetkost za mlada čovjeka. Usto bijaše višestruko nadaren, slikao je akvarele, znao čitati note, a poslije večere rado se bavio književnošću, onda kada se nije kartao. Gospodin Homais cijenio ga je zbog obrazovanosti, gospođa Homais voljela zbog uslužnosti; naime, često je u vrt izvodio male Homaisove, vječno musava derišta, veoma loše odgojena i ponešto limfatična, kao i njihova mati. Skrb za njih bijaše, osim služavki, povjerena i Justinu, ljekarničkom šegrtu i sinu daljega rođaka gospodina Homaisa, kojega iz samilosti bijahu uzeli u kuću i koji je tu ujedno bio i sluga.

Apotekar se pokaza kao najbolji susjed. Dade gospođi Bovary obavijesti o dobavljačima, posebno posla po svojega trgovca jabukovačom, sam okuša piće i pripazi da se u podrumu bačva smjesti kako valja, objasni na koji način treba postupiti pri nabavci jeftinog maslaca i nagodi se s Lestiboudoisom, crkvenjakom koji uz crkvenjačke i pogrebničke poslove uređivaše i glavne vrtove u Yonvilleu, po satu ili za cijelu godinu, kako je kome odgovaralo.

Nije samo potreba da se bavi drugima tjerala ljekarnika na tako pretjerano uslužnu srdačnost, stajalaše iza toga i neki naum.

On bijaše počinio prekršaj prema članku 1, zakona od 19. vantoza iz XI. godine,²⁶ kojim se zabranjuje bavljenje medicinom svakome tko za to nema diplome, tako da je temeljem potajnih prijava Homais pozvan u Rouen, pred kraljevskoga državnog tužioca, u njegov osobni kabinet. Visoki ga službenik primi stojeći, u talaru, s hermelinom preko ramena i sudačkom kapom na glavi. Bilo je jutro, prije početka sudbenih postupaka. S hodnika se čulo gdje prolaze teške oružničke čizme i kao neki udaljeni zvek teških brava što se zaključavaju. Ljekarniku je tako zazvonilo u ušima da je povjerovao kako će ga kap udariti; već naziraše podzemne tamnice, obitelj u suzama, ljekarnu prodanu, sve bočice razbacane te morade ući u kavanu i popiti čašicu ruma sa sodom eda bi došao k sebi.

²⁶ Datum prema revolucionarnom francuskom kalendaru; vantoz (*ventouse*) je šesti mjesec tog kalendara, "mjesec vjetra" (19. II. – 20. III.), a XI. godina odnosi se na jedanaestu godinu nakon revolucije 1789. – nap. ur.

Malo-pomalo izbljediše sjećanje na tu opomenu te on i dalje, kao i nekoć, u sobici iza ljekarne davaše bezazlene zdravstvene savjete. No, načelnik mu to zamjeraše, kolege su mu zavidjeli, pa se valjalo svega bojati; vezati sitnim uslugama gospodina Bovaryja uza se, značilo je steći njegovu zahvalnost i spriječiti da kasnije, primijeti li što god, o tome progovori. Zato mu je Homais svakoga jutra donosio novine, a poslijepodne često na tren ostavljao ljekarnu i odlazio liječniku na razgovor.

Charles bijaše natmuren: bolesnici nisu dolazili. Po cijele je sate sjedio bez riječi, odlazio spavati u ordinaciju ili gledao ženu nad švelom. Da se rastrese, uze po kući obavljati teške poslove te čak pokuša obojiti tavan ostatkom boje što su je soboslikari bili ostavili. No, novčane su ga brige zaokupljale. Bijaše toliko potrošio za popravke u Tostesu, za gospođine haljine i selidbu da je cijeli miraz, više od tri tisuće talira, otišao u dvije godine. Usto, koliko je toga oštećeno ili izgubljeno prilikom prijevoza iz Tostesa do Yonvillea, ne računajući sadrenog župnika koji se, skliznuvši s kola pri malo jačem trzaju, razbio u tisuću komada na pločniku u Quincampoixu!

Ugodnija briga ubrzo ga zaokupi, naime, ženina trudnoća. Što se više približavaše dan porođaja, sve ju je nježnije volio. Među njima se uspostavljaše drugačija tjelesna veza, te kao neki stalan osjećaj složenijeg sjedinjenja. Kada bi izdaleka ugledao njezin tromi korak i meko zibanje njezina struka nad bokovima bez steznika, kada bi je, dok su sjedili sučelice, do mile volje promatrao, a ona, sjedeći umorno mijenjala položaj u naslonjaču, tada se u svojoj sreći ne bi mogao suzdržati: ustao bi, ljubio je, rukama joj prelazio po licu, nazivao je mamicom, htio s njome zaplesati te, napola plačući, a napola se smijući, izgovarao svakojake umiljate šale što bi mu pale na um. Ushićivala ga je pomisao da je s njome začeo dijete. Ništa mu sada više nije nedostajalo. Poznavao je ljudski život sa svih strana i vedro sjedao za njegovu trpezu.

Emma se isprva osjeti silno iznenađenom, potom poželje što prije roditi da bi saznala kako izgleda biti majka. No, kako nije mogla po želji trošiti, nabaviti zipku s ružičastim svilenim zavjesicama i vezene dječje kapice, ona u trenutku ogorčenosti odustade od brige o opremi te sve odjednom naruči kod neke seoske švelje, bez biranja i pogađanja. Nije, dakle, uživala u pripremama u kojima se materinska nježnost pretapa u čežnju te je zato možda već od samoga početka nešto umanjilo njezinu ljubav.

Međutim, kako je Charles kod svakoga obroka govorio o djetetu, počeo uskoro i ona postojanije razmišljati o njemu.

Željela je sina: bit će snažan i tamnos, nazvat će ga Georges, a ta pomisao da će imati muško dijete bijaše joj već unaprijed svojevrсна naknada za svu dotadašnju nemoć. Muškarac je barem slobodan; otvorene su mu sve strasti i sve zemlje, može prevladavati zapreke, dospjeti i do najdaljih slasti. No, ženu nešto neprekidno sputava. U isti mah pokretna i povodljiva, ima protiv sebe slabost vlastite puti i zakonsku ovisnost. Volja joj, poput vrpcom pridržane koprene na šeširu, uzdrhti na svakom vjetru; uvijek je vuče kakva želja, uvijek kakav obzir zadržava.

Emma se porodi jedne nedjelje oko šest sati, o izlasku sunca.

- Djevojčica! - reče Charles.

Emma okrenu glavu i onesvijesti se.

Gotovo smjesta dojuri gospođa Homais i poljubi je, baš kao i kuma Lefrançois iz *Zlatnoga lava*. Ljekarnik joj, kao obziran čovjek, uputi samo nekoliko usputnih čestitaka, i to kroz odškrinuta vrata. Htjede vidjeti dijete i nađe da je lijepo razvijeno.

Za vrijeme oporavka sasvim je zaokupi traženje imena za kćer. Najprije razmotri sva imena s talijanskim nastavcima, kao Clara, Louisa, Amanda, Atala, prilično joj se sviđala Galsvinda, a još više Izolda ili Léocadie. Charles je želio da dijete nazovu po njegovoj majci, Emma se tomu protivila. Prođoše kalendar od početka do kraja te zapitaše za mišljenje i ljude izvan obitelji.

- Gospodin Léon - govoraše ljekarnik - kad sam neki dan s njim o tome govorio, čudi se što niste odabrali ime Madelaine koje je sada izuzetno u modi.

No, starija se gospođa Bovary ogorčeno usprotivi takvu grešnom imenu.²⁷ Što se pak tiče gospodina Homaisa, njemu su posebno po volji bila sva imena koja podsjećahu na kakva velikog čovjeka, slavno djelo ili plemenitu zamisao, te je u okviru toga sustava krstio i svoje četvero djece. Tako Napoléon predstavljao slavu, a Franklin slobodu, Irma bijaše možda ustupak romantizmu, ali je Athalie bila izraz poštovanja prema najbesmrtnijem djelu francuske pozornice.²⁸ Njegova filozofska uvjerenja, naime, nisu ometala njegov umjetnički izbor, mislilac u njemu nije gušio osjećajna čovjeka; umio je razlučiti jedno od drugoga, uzeti u obzir i maštu i fanatičnost. U toj je tragediji, primjerice, kuduo misli, ali se divio stilu, proklinjao je glavnu zamisao, ali je odobravao pojedinosti te gnjevno napadao likove oduševljavajući se njihovim riječima. Kada bi čitao poznate ulomke, padao je u zanos, no kada bi pomislio kako popovi iz njih izvlače korist za svoje poslove, uhvatio bi ga očaj pa bi u zbrci osjećaja u koju se zapleo bio najradije u isti mah s obje ruke ovjenčao Racinea i na dobrih se četvrt sata upustio s njime u prepirku.

Napokon se Emma dosjeti kako je u dvorcu Vaubyessard čula markizu gdje neku mladu ženu oslovljava kao Berthe pa tako izbor pade na to ime, a kako čiča Rouault nije mogao doći, zamoliše gospodina Homaisa da bude kum. On na dar donese sve same proizvode iz vlastite ljekarne: šest kutija ušećerenih čičimaka, cijelu bocu rakaua, tri kutije mekih slatkiša od bijelog sljeza, a k tomu i šest štapića kandiranoga šećera koje bijaše pronašao u zidnom ormaru. Uvečer poslije obreda prirediše svečani objed; nađe se tu i župnik; svi se zagrijaše. Gospodin Homais, kada na red dođoše likeri, započe pjesmu *Bog dobrih ljudi*,²⁹ gospodin Léon otpjeva barkarolu, a starija gospođa Bovary, koja bijaše kuma, romancu iz doba Carstva. Najzad stari gospodin Bovary zatraži da dijete donesu dolje te ga uze krstiti čašom šampanjca kojim ga odozgo polijevaše po glavi. To izrugivanje prvome sakramentu izazva negodovanje opata Bournisien; stariji mu Bovary odgovori navodom iz *Rata između bogova*,³⁰ župnik htjede otići; gospođe ga preklinjahu da ostane, Homais nastupi kao posrednik pa svi zajedno uspješe nagovoriti duhovnika koji opet sjede i mirno s tanjurića dohvati napola ispijenu šalicu kave.

Stari gospodin Bovary ostade još mjesec dana u Yonvilleu, gdje zadivi stanovnike predivnom vojničkom kapom sa srebrnim vrpcama koju je nosio ujutro pušeci lulu na trgu. Kako mu bijaše navika piti i mnogo rakije, često je služavku slao k *Zlatnome lavu* da mu kupi bocu toga pića, što zapisivahu na sinovljev račun, a da bi namirisao svilene rupce, potroši svu zalihu snahine kolonjske vode.

²⁷ *Madelaine* je francuski oblik imena Magdalena - nap. prev.

²⁸ Athalie je lik iz istoimene Racineove tragedije iz 1691. godine, koja se smatra jednim od njegovih najboljih djela. - nap. ur.

²⁹ *Le Dieu des bonnes gens* jedna je od antiklerikalnih pjesama Bérangerovih - nap. prev.

³⁰ *La Guerre des Dieux* - antiklerikalni i razuzdani spjev u deset pjevanja Évaristea Parnya - nap. prev.

Emmi je prilično rado boravila u njegovu društvu. Bijaše proputovao svijeta: govoraše o Berlinu, Beču, Strasbourgu, o časničkom životu, o ljubavnicama što ih je nekoć imao, o svečanim ručkovima na kojima je sudjelovao; usto se pokazivaše ljubaznim te bi je kadšto, bilo na stubištu ili u vrtu, pače i uhvatio oko pasa uzvikujući:

- Charles, pripazi malo!

Tada se majka Bovary uplaši za sinovljevu sreću pa, bojeći se da bi joj suprug s vremenom mogao imati nećudoredan utjecaj na nazore mlade žene, pohita ubrzati njihov odlazak. Možda je imala i ozbiljnijih razloga za nemir. Gospodin Bovary bijaše čovjek kojemu ništa nije bilo sveto.

Jednoga dana Emma najednom osjeti potrebu da posjeti kćerkicu koju na dojenje bijahu dali stolarovoj ženi pa se, i ne provjeravajući u kalendaru traju li još uvijek šest Djevičinih tjedana, zaputi prema Roletovoj kući što se nalazila na kraju sela, podno obronka, između glavne ceste i livada.

Bijaše podne: kapci na kućama bijahu spušteni, a na krovovima od škrljevca što su sjali pod oporom svjetlošću modroga neba kao da iz vrha zabata izbijahu iskre. Puhaše omaran vjetar. Emma osjećaše slabost od hodanja; kamenčići je na pločniku pozljeđivahu; oklijevajući se zapita bi li se vratila kući ili nekamo svratila da sjedne.

U taj tren kroz obližnja vrata iziđe gospodin Léon sa svežnjem spisa pod rukom. Priđe joj da se pozdravi pa stade u hlad pred Leheureuxovim dućanom, pod sivi platneni krov što ondje bijaše razapet.

Gospođa Bovary reče da ide u posjet djetetu, ali da već osjeća umor.

- Ako... - prihvati Léon ne usuđujući se nastaviti.

- Imate li negdje kakva posla? - zapita ona.

Pa ga, nakon niječnoga odgovora, zamoli da je prati. Još se iste večeri to znalo po cijelom Yonvilleu, a gospođa Tuvache, načelnikova žena, pred služavkom izjavi kako *gospođa Bovary ne pazi na dobar glas*.

Da bi se stiglo do dojlje, trebalo je na kraju ulice skrenuti nalijevo, kao da idete na groblje, pa između kućica i dvorišta proći stazicom duž koje je s obje strane rasla kalina. Kalina bijaše u cvatu, a isto tako i čestoslavice, divlje ruže, koprive i rijetke kupine što se izvijahu iznad grmlja. Kroz otvore u živici vidjela se među seoskim *kućercima* pokoja svinja na gnojištu ili privezane krave kako češu rogove o deblo drveća. Njih dvoje polagano koračahu jedno uz drugo; ona se naslanjaše na nj, a on usporavaše korak usklađujući ga s njezinim; pred njima je letio roj muha zujeći u toplom zraku.

Prepoznaše kuću po starom orahu koji na nju bacaše hlad. Niska i pokrivena smeđim crijepom, izvana se pod tavanskim prozorčićem kitila vijencem luka. Pruće u svežnjevi, uspravno naslonjeno na trnovu ogradu, okruživaše gredicu ločike, nekoliko busena despika i grašak u cvatu što se uspinjaše uz pritke. Prljava je voda tekla razlijevajući se po travi, a svuda uokolo bijaše mnoštvo nerazaznatljivih dronjaka, dugih pletenih čarapa, haljina od crvena katuna, i velika plahta od gruba platna svom dužinom razastrta preko živice. Na škripu ljese pojavi se dojlja držeći na ruci dijete koje je sisalo. Drugom je rukom vukla jadna slabunjava dječacića škrofulozna lica, sina nekoga trgovca pletenom robom iz Rouena, kojega su roditelji, previše zauzeti poslom, ostavljali na selu.

- Uđite - reče. - Mala je unutra i spava.

U dnu sobe u prizemlju, jedine u kući, stajaše uza zid postelja bez zastora, a naćve se bijahu smjestile kraj prozora čije jedno okno bijaše zakrpano komadom u krug izrezana modra papira. U kutu iza vrata, pod kamenim koritom bijahu poredane cokule okovane

sjajnim čavlima, uz bocu punu ulja kojoj u grlić bijaše zataknuto pero; stoljetni se kalendar *Mathieua Laensberga*³¹ povlačio na prašnom ognjištu, među kremenjem, krnjacima svijeća i komadićima gube. Napokon, krajnje suvišna stvar u toj prostoriji bijaše Glas što puše u trublje, slika nedvojbeno izrezana iz kakva parfimerijskog prospekta i prikucana na zid sa šest postolarskih čavala.³²

Emmina kćerkica spavaše na zemlji, u kolijevci od vrbova pruća. Ona je uze zajedno s pokrivačem u koji bijaše umotana i stade joj njišući se tihano pjevati.

Léon šetkaše po sobi; činilo mu se neobičnim vidjeti ovu krasnu gospođu u haljini od nankina usred sve ove bijede. Gospođa Bovary porumenje; on se okrenu vjerujući da je u njegovu pogledu možda bilo kakve drzovitosti. Potom ona opet položi u kolijevku dijete koje joj se bijaše isprovraćalo na čipkasti ovratnik. Dojilja odmah priskoči da je obriše uvjeravajući je da od toga ništa neće poznati.

- Meni radi i gore stvari - govoraše - stalno je samo perem! A kad bi gospođa bili tako dobri tako dobri pa sitničaru Camusu naredili neka mi da malo sapuna kad mi zatreba? I za njih bi to bilo zgodnije, da im ne smetam.

- U redu, u redu! - reče Emma. - Doviđenja, kumo Rolet!

Pa iziđe brišući noge na pragu.

Dobra je žena isprati do nakraj dvorišta svejednako govoreći o tome kako joj je teško što noću mora ustajati.

- Nekad sam sva slomljena od toga pa zaspim i na stolcu. Gospođa bi mi morali dati bar funticu mljevene kavice. Meni bi to trajalo mjesec dana, a pila bih je ujutro s mlijekom.

Pošto se naslušala zahvaljivanja, gospođa Bovary ode, no tek što je malo odmakla stazom, kadli na kloparanje klompi okrenu glavu: bijaše to dojilja.

- Što je?

Seljanka joj tada, povukavši je ustranu iza jednog brijesta, stade govoriti o mužu koji sa svojim zanatom i šest franaka godišnje koje mu kapetan...

- Recite već jednom - kaza Emma.

- Pa - prihvati dojilja ispuštajući uzdah nakon svake riječi - bojim se da će mu biti žao kad vidi da sama pijem kavicu, znate kakvi su muški...

- Imat ćete kave - ponavljaše Emma - dat ću vam je!... Nemojte me gnjaviti!

- Ajoj, draga moja jadna gospođo, on vam zbog rana ima strašne grčeve u prsima. Kaže da se i od jabukovače osjeća slabo.

- Ma, požurite, kumo Rolet!

- Nego - prihvati ova klanjajući se - ako to ne bi bilo previše... - pokloni se još jednom - kad bi gospođa bili tako dobri - zaklinjaše je pogledom - vrčić rakijice - reče napokon - pa ću time trljati noge vašoj curici, tako su nježne, kao i njen jezičak.

Riješivši se dojilje, Emma opet uze gospodina Léona pod ruku. Neko je vrijeme koračala brzo, a potom uspori i pogled joj se kojim je kružila pred sobom zaustavi na ramenu mladoga čovjeka u kaputu s ovratnikom od crna baršuna. Kestenjasta mu kosa padaše preko njega, glatka i brižno počešljana. Zapazi mu nokte, bijahu duži no što se nosilo u

³¹ Poznat i kao *Almanach de Liège*, almanah koji je izlazio u 17. i 18. stoljeću, a donosio je horoskope, ezoterične teme, anegdote i slično. - nap. ur.

³² Glas (lat. Fama) - alegorijsko božanstvo često prikazivano s trubljom - nap. prev.

Yonvilleu. Jedna od važnijih pisarovih briga bijaše upravo njihova njega te je u tu svrhu među pisacim priborom držao poseban nožić.

U Yonville se vratiše idući uz rub vode. U toplo doba godine obala bijaše šira, protežući se sve do temelja vrtnih zidova od kojih se stubište od nekoliko stuba spuštaše do rijeke. Rijeka je tekla bez šuma, brza i očito hladna; duge i tanke travke zajedno se povijahu prema struji koja ih je vukla sa sobom i pružahu se u njezinoj bistrini poput kakve raspuštene zelene kose. Kadšto bi se na vrhu trske ili na lopočevu listu pomaknuo kukac tankih nogu ili se onamo spustio. Sunce bi jednom jedinom zrakom prodrlo kroz sitne modre mjehuriće na valovima što su slijedili jedan za drugim uzajamno se razbijajući; stare potkresane vrbe ogledahu se u vodi svojom sivom korom; s druge strane, posvuda uokolo, livade izgledahu pusto. Na majurima bijaše doba ručka pa mlada žena i njezin pratilac hodajući nisu čuli do ravnomjerna zvuka vlastitih koraka po utabanoj stazi, riječi što ih izmjenjivahu i zvuk Emmine haljine što šuštaše oko nje.

Vrtni zidovi, načičkani na vrhu krhotinama boca, bijahu topli poput stijenki u kakvu stakleniku. Među opekama bijahu iznikli žuti šeboji, a gospođa Bovary u prolazu bi rubom otvorenoga suncobrana dotaknula pokoji uveli cvijet te bi se on raspao u žuti prah ili bi pak neka grančica kozje krvi ili vitica paviti što su visjele preko zida načas zapela o svilu suncobrana zakačivši se za njegove rese.

Razgovarahu o družini španjolskih plesača što se doskora očekivala u ruanskom kazalištu.

- Ići ćete? - upita ona.

- Ako budem mogao - odgovori on.

Nisu li ništa više imali reći jedno drugome? Oči im, međutim, bijahu ispunjene, mnogo ozbiljnijim razgovorom pa, dok su se trudili iznaći obične riječi, osjećahu kako ih oboje obuzima ista čežnja; bijaše to nalik na šapat duše, dubok i stalan, što se izdizaše nad šaptom njihovih glasova. Zatečeni začuđenošću nad tom novom slašću, i ne pomišljahu na to da progovore o tome osjećaju niti da mu otkriju uzrok. Buduće radosti, poput obala u tropskim krajevima, šire na beskraj što se pred njima pruža prirodenu blagost, mirisan dašak, pa tonemo u tu opijenost ne mareći za obzorje koje i ne opažamo.

Tlo na jednome mjestu bijaše razrovano od prolaska stoke; trebalo je gaziti po krupnome zelenom kamenju porazbacanom po blatu. Često bi Emma na časak zastala da vidi kamo će stati čizmicom te se, posrćući na nesigurnome kamenu, laktova podignutih u zrak, izvivši se u struku, neodlučna pogleda, smijala od straha da ne padne u lokvu.

Kada stigoše pred njezin vrt, gospođa Bovary gurnu vratašca, ustrča uza stube i nestade.

Léon se vrati u ured. Bilježnika nije bilo: baci pogled na spise, zareže pero, dohvati napokon šešir i ode.

Pođe na Pašnjak na vrhu argejskog obronka, na ulazu u šumu, zavalili se na zemlju pod jelama i kroz prste zagleda u nebo.

- Kako se dosađujem! - govoraše u sebi. - Kako li se dosađujem!

Sažalijevaše samoga sebe što živi u ovome selu, što ima Homaisa za prijatelja, a za gazdu gospodina Guillaumina. Ovaj drugi, posve obuzet poslom, s naočalama sa zlatnim krilcima i s riđim zaliscima nad bijelom kravatom, pojma nije imao o tankočutnosti duha, premda se prenemagao sa svojim krutim engleskim držanjem, što u prvo vrijeme bijaše zaslijepilo pisara. Ljekarnikova pak žena bijaše najbolja supruga u cijeloj Normandiji, umiljata poput janjeta, nježno ljubeći svoju djecu, oca, majku, rođake, plačući nad tuđim jadima, puštajući da u kućanstvu sve ide kako ide i mrzeći steznike, no tako troma da se

pokrene, tako dosadna za slušanje, tako obične vanjštine i tako ograničena u razgovoru da Léon nikada, premda je njoj bilo trideset godina, a njemu dvadeset, premda su spavali vrata do vrata, i premda je svaki dan s njome razgovarao, nije ni pomislio da ona nekome može izgledati kao žena i da od svojega spola ima išta drugo do haljine.

A zatim, je li bilo još koga? Binet, nekoliko trgovaca, dvojica-trojica krčmara, župnik, te napokon gospodin Tuvache, načelnik, a uz njega dva sina, ljudi imućni, mrgodni i tupi, koji su zemlju obrađivali sami i bančili u obiteljskom krugu, inače pobožni, a u društvu posve nepodnošljivi.

No, na zajedničkoj se pozadini svih tih ljudskih lica izdvajala Emmin lik, usamljen, a ujedno i odviše dalek, jer je između nje i sebe osjećao kao neki neodređeni ponor.

U početku bijaše nekoliko puta došao k njoj u ljekarnikovu društvu. Charles kao da nije pretjerano mario za to da ga primi pa Léon nije znao kako da se postavi kolebajući se između straha da ne bude nametljiv i želje za prisnošću koju smatraše gotovo nemogućom.

IV.

Pri prvoj hladnoći Emma napusti svoju sobu i smjesti se u primaćoj sobi, dugačkoj prostoriji niska stropa u kojoj je na kaminu stajao razgranat koralj šireći se prema ogledalu. Sjedeći kraj prozora u naslonjaču, mogla je vidjeti mještane gdje prolaze pločnikom.

Léon je dvaput dnevno iz ureda odlazio k *Zlatnome lavu*. Emma ga je izdaleka čula kako dolazi; nagnula bi se osluškujući, a mladić bi promaknuo iza zastora, uvijek jednako odjeven i uopće ne okrećući glavu. No, u sumrak bi često, kada je, naslonivši bradu na lijevu ruku, već u krilu bila ostavila započeto vezivo, zadrhtala pri pojavi te sjenke što bi naglo promaknula. Ustala bi i zapovjedila da se prostre stol.

Gospodin Homais stizaše u vrijeme večere. S grčkom kopicom u ruci, ušao bi nečujnim koracima da koga ne uznemiri te ponavljajući uvijek istu rečenicu: »Dobra večer, društvo!« Potom bi se, zauzevši mjesto za stolom, između dvoje supružnika, stao propitkivati kod liječnika o novostima kod bolesnika, a ovaj se s njime savjetovao o mogućnostima da svoj posao naplati. Zatim se razgovaralo o tome što ima u novinama. Homais je u to doba već gotovo napamet znao sve vijesti pa ih je u cijelosti prenosio, zajedno s uredničkim napomenama i svim opisima pojedinačnih nesreća što bi se dogodile u Francuskoj ili u inozemstvu. No, kada bi se taj predmet razgovora iscrpio, odmah bi počeo stavljati primjedbe o jelima što ih je vidio na stolu. Kadšto bi pače, napola ustavši, gospođi obzirno ukazivao na najmekši komad ili bi se okrenuo k služavki pa joj davao savjete o pripremi raznih ragua i o koristi pojedinih začina za zdravlje; da ti pamet stane, govorio je o mirisu, mesnom ekstraktu, mesnom soku i hladetini. Glava mu je, uostalom, bila punija receptata negoli vlastita ljekarna bočica, Homaisu bijaše premca u pripravi svakojakih pekmeza, ovakva ili onakva octa i slatkih likera, poznavao je i sve novoizumljene štedne peći, a usto i vještinu čuvanja sira i brige za prokislo vino.

U osam sati dolazio je po njega Justin da dođe zatvoriti ljekarnu. Tada bi ga gospodin Homais pogledao prepredenim okom, pogotovo ako je u blizini bila i Félicité, jer bijaše primijetio da je šegrta liječnikova kuća poprilično omilila.

- Ovom mom junačini - govoraše - počinje koješta padati na pamet, a vrag me odnio ako nije zaljubljen u vašu služavku!

No, ozbiljniji nedostatak zbog kojega mu je zamjerao bijaše neprestano osluškivanje razgovora. Nedjeljom ga se, primjerice, nije moglo istjerati iz salona kamo bi ga gospođa Homais pozvala da odvede djecu koja bi bila pozaspala po naslonjačima natežući pod leđima odveć široke pamučne navlake.

Nije ljekarniku na ta večernja posijela dolazio previše svijeta, jer su se zbog njegova oštra jezika i političkih nazora od njega malo-pomalo bile otuđile razne ugledne osobe. Pisar ih pak nije propuštao. Čim bi začuo zvonce, pohitao bi gospođi Bovary ususret, uzeo joj šal i na stranu, pod tezgu u ljekarni, spremio velike krpene papuče što ih je ona po snijegu nosila preko obuće.

Najprije bi odigrali nekoliko partija *trideset i jedan*, a zatim bi gospodin Homais s Emmom zaigrao *écarté*; Léon bi stao iza nje i pomagao joj. Stojeći i s rukama na naslonu njezina stolca, promatrao je zupce češlja što joj se čvrsto zabijahu u pundu. Pri svakome pokretu što bi ga napravila da baci karte, haljina bi joj se s desne strane zadignula. S podignute kose na leđa bi joj se spustio smeđi odsjaj i postupno blijedeći izgubio se malo-pomalo u sjeni. Haljina bi joj zatim opet pala s obje strane stolca, napuhnuvši se, puna nabora, te se spustila do zemlje. Kada bi Léon koji put osjetio da je stao na nju potplatom čizme, odmaknuo bi se kao da je na nekoga nagazio.

Kada bi i to kartanje završilo, apotekar i liječnik igrali su domino, a Emma bi se, promijenivši mjesto, laktovima naslonila na stol da prelista *Illustration*. Bila bi donijela i modni žurnal. Léon bi se smjestio kraj nje; zajedno bi promatrali slike i čekali jedno drugo na pri kraju stranice. Često bi ga zamolila da joj kazuje stihove; Léon ih izgovaraše otegnutim glasom koji na mjestima gdje se govorilo o ljubavi proračunato postajalo je čeznutljiv. No, smetalo mu je lupkanje domina; gospodin Homais, vješt u toj igri, pače je tukao Charlesa dvostrukom šesticom. Potom bi se obojica, odigravši do tri stotine, ispružila pred kaminom i ubrzo zadrijemala. Vatra zamiraše pod pepelom, čajnik bijaše prazan. Léon bi i dalje čitao, a Emma ga slušala nesvjesno okrećući sjenilo na svjetiljci na čijem prozirnom tkanju bijahu naslikani cirkuski pajaci u kočijama i plesačice na užetu, s motkom za držanje ravnoteže. Léon bi zastao, rukom pokazujući usnulo slušateljstvo, pa bi oboje stali razgovarati tihim glasom, a taj im se razgovor pričinjaše to slađim jer ga nitko nije čuo.

Tako se među njima uspostavi svojevrsna povezanost, neprekidno druženje uz knjige i romance; gospodin Bovary, nimalo ljubomoran, tome se nije čudio.

Za rođendan Charles dobi lijepu frenološku glavu, sve do toraksa obilježenu brojevima i obojenu u modro. Bijaše to znak pisarove pažnje, a bilo je toga još, sve dotle da za nj u Rouenu obavlja narudžbe. Kako je knjiga nekoga romanopisca u modu uvela maniju za mesnatim biljkama, Léon ih je kupovao za gospođu i dovezio u *Lastavici*, držeći ih u krilu i budući prste na njihovim tvrdim bodljikama.

Za lončice s cvijećem Emma dade pred prozor objesiti dasku s ogradicom. I pisar je imao viseći vrtić pa su, brinući se za cvijeće na prozorima, znali opaziti jedno drugo.

Među prozorima u selu bijaše jedan još češće zauzet od njihovih: naime, nedjeljom od jutra do mraka, te svako poslijepodne, ako je vrijeme bilo vedro, vidio se na tavanskome prozorčiću mršavi profil gospodina Bineta, nagnuta nad tokarskom klupom čije se jednolično brujanje razlijevalo sve do *Zlatnoga lava*.

Jedne večeri, vrativši se kući, Léon u sobi nađe sag od baršuna i vune izvezen lišćem na blijedoj podlozi. Pozva gospođu Homais, gospodina Homaisa, Justina, djecu i kuharicu; ispriča to i bilježniku; svi htjedoše vidjeti sag; zašto liječnikova žena šalje pisaru *darove*? To se svima učini čudnim te konačno pomisliše kako ona mora da mu je *bliska prijateljica*.

On sam davaše povoda vjerovanju u to, toliko je svakome neprestano pripovijedao o njezinim čarima i duhu, tako da mu Binet jedanput surovo odreza:

– Baš mene briga za to, ne spadam ja u njezino društvo!

Mučio se da smisli na koji način da joj izjavi ljubav pa, stalno se kolebajući između straha da će je ozlovoljiti i stida što je tako strašljiv, plakaše od malodušnosti i od žudnje za njom. Potom je donosio odrješite odluke: pisao pisma koja bi onda poderao, odgađao tu izjavu na neki rok koji bi zatim produžio. Često bi krenuo s nakanom da ide do kraja, no ta bi ga odlučnost u Emminoj nazočnosti ubrzo napustila, a kada bi ga Charles, iznenada naišavši, pozvao da s njim sjedne u *boc* pa da zajedno pođu do nekog bolesnika u okolici,

odmah bi prihvatio, pozdravio se s gospođom i otišao. Zar nije i muž na neki način dio nje?

Emma se pak nijednom nije zapitala da li ga ljubi. Ljubav, vjerovaše, mora naići odjednom, uz snažan bljesak i munju, kao orkan s nebesa što se obara na naš život, uzdrma ga, pokida mu volju kao lišće i cijelo srce odvuče u ponor. Nije znala da na ravnom kućnom krovu, kada se oluci začepi, kiša stvara jezerca, pa bi i dalje bila ostala u uvjerenju da je na sigurnome, kadli iznenada otkri pukotinu u zidu.

V.

Dogodi se to jedne nedjelje u veljači, jednoga snježnog poslijepodneva.

Svi zajedno, gospodin i gospođa Bovary, Homais i gospodin Léon, bijahu pošli u dolinu, na pola milje od Yonvillea, razgledati predionicu lana što se ondje gradila. Apotekar bijaše sa sobom poveo Napoléona i Athalie da se malo razgibaju, a pratio ih je Justin noseći na ramenu kišobrane.

Ipak, ništa ne bijaše manje zanimljivo od te zanimljivosti. Veliko prostranstvo pustoga zemljišta po kojem se, porazbacano između gomila pijeska i šljunka, nalazilo nekoliko već zahrđalih zupčanika okruživaše dugačku četverokutnu zgradu izbušenu mnoštvom prozorčića. Njezina gradnja još ne bijaše dovršena pa joj se između stropnih greda ispod krovišta vidjelo nebo. Pričvršćen o poprečnu zabatnu gredu, snopić slame izmiješane s klasjem pucketavo je vijorio trobojnim vrpčama.

Homais je govorio. Objašnjavao je društvu buduću važnost toga postrojenja, procjenjivao jačinu podova, debljinu zidova i silno žalio što nema drveni metar, kakav posjeduje gospodin Binet za posebnu uporabu.

Emma mu se, držeći ga pod ruku, lagano naslanjala na rame i promatrala sunčev krug koji je u daljini, kroz maglu zračio blistavim bljedilom, ali uto okrenu glavu: Charles je bio kraj nje. Kapu bijaše nabio do obrva, debele mu usne podrhtavahu, što je njegovu licu davalo glup izraz; pače i njegova leđa, razdraživaše je i pogled na njegova mirna leđa te joj se činilo da sva plitkost njegove osobe probija već i kroz kaput.

Dok je tako promatrala Charlesa, osjećajući pritom u svojoj razdraženosti nekakvu izopačenu slast, Léon joj se primače za korak. Hladnoća od koje bijaše poblijedio kao da mu zastiraše lice nježnom čežnjom; ispod ovratnika na košulji, olabavljena između kravate i vrata, naziraše mu se koža; ispod pramena kose provirivaše ušna resica, a krupno modro oko, podignuto prema oblacima, učini se Emmi bistrijim i ljepšim od gorskih jezera u kojima se ogleda nebo.

- Nevoljo jedna! - povika najednom apotekar.

Pa pritrča sinu koji je baš bio skočio u hrpu vapna da tako obijeli cipele. Na prijekore kojima ga obasipahu Napoléon udari u dreku, dok mu Justin gužvom slame brisaše obuću. No, bez noža nije išlo; Charles im ponudi svoj.

- Ah! - reče ona u sebi. - Nosi nož u džepu kao pravi seljak!

Hvataše se mraz pa se vratiše u Yonville.

Gospođa Bovary uvečer ne ode k susjedima, a kada Charles pođe onamo i ona se osjeti samom, vrati joj se ona usporedba u svoj jasnoći gotovo neposredna osjeta i s odmakom u promatranju što ga sjećanje pridaje predmetima. Promatrajući iz postelje svijetlu vatru gdje gori, i opet je, kao i ondje na gradilištu, vidjela pred sobom Léona kako jednom rukom svija svoj štap za šetnju, a drugom drži Athalie koja mirno sisa komad leda. Držaše ga privlačnim i nije se od njega mogla odijeliti; prisjeti se i ostalih njegovih kretnji iz

drugih dana, rečenica koje bijaše izrekao, zvuka njegova glasa, cijela njegova lika pa ponavljaše podižući usne kao na poljubac:

- Da, privlačan! Privlačan!... Ljubi li nekoga? - zapita se. - I koga?... Pa mene!

Svi dokazi o tome u istoj joj se mah ukazaše, srce joj poskoči. Plamen u kaminu svijetlo podrhtavaše na stropu; ona se okrenu na leđa i protegnu ruke.

Tada započe vječna tužaljka: »Oh! Da je nebo tako htjelo! A zašto ne? Tà tko je to priječio?...«

Kad se Charles o ponoći vrati, ona se pričinila kao da se probudila, a kako je on razodijevajući se bućio, požali se na glavobolju; potom nehajno zapita kako im je protekla večer.

- Gospodin Léon - reče on - rano se popeo u svoju sobu.

Nije mogla a da se ne osmjehne te zaspi duše ispunjene novim ushićenjem.

Sutradan predvečer u pohode joj dođe gospodin Lheureux, trgovac pomodnom robom. Okretan čovjek bijaše taj kramar.

Rodivši se kao Gaskonjac, no postavši Normandijac, južnjačkoj blagoglagoljivosti pridruživaše on košku prepredenost. Debelo, mlitavo i golobrado lice kao da mu bijaše premazano bistrim sladićevim uvarkom, a oštar sjaj njegovih sitnih crnih očiju bijaše pod sijedom kosom još živahniji. Nije se znalo što je nekoć bio: pokućarac, govorahu jedni, a prema drugima, novčar u Routotu. Sigurno je samo to da je u glavi izračunavao tako zamršene račune da je to zaprepastavalo i Bineta glavom. Uljudan do ljigavosti, uvijek se držaše napola svijen u križima, u položaju čovjeka koji se nekome klanja ili nekoga poziva.

Pošto je na vratima odložio šešir obrubljen florom, položi na stol kutiju od zelene ljepenke te se uza svu silu uljudnih riječi poče pred gospođom tužiti što do dana današnjega nije stekao njezino povjerenje. Tako skroman dućan kao što je njegov nije stvoren za to da privuče tako *otmjenu gospođu*; te posljednje riječi naglasi. Neka ona, ipak, samo zapovjedi, a on će na sebe preuzeti da joj dobavi sve što poželi, kako kitničarsku robu, tako i rubeninu, šešire ili modne sitnice, jer on redovito odlazi u grad četiri puta mjesečno. Radi s najjačim trgovačkim kućama. Za nj se može raspitati u *Trois Frères*, u *Barbe d'Or* ili u *Grand Sauvage*, sva ga ta gospođa poznaju kao vlastiti džep! Danas je pak došao gospođi usput pokazati neke stvarčice koje slučajno ima, zahvaljujući izuzetnoj rijetkoj prilici. Pa iz kutije izvuče pola tuceta izvezenih ovratnika.

Gospođa ih Bovary razgleda.

- Ne treba mi ništa - reče.

Tada gospodin Lheureux veoma brižljivo izloži pred nju tri alžirska šala, nekoliko kutijica engleskih igala, par slamnatih papuča te naposljetku četiri posudice za jaja od kokosova oraha koje bijahu izrezbarili robijaši. Potom, podbočivši se rukama o stol, ispružena vrata i prignut, uze otvorenih usta pratiti Emmine pogled što neodlučno lutaše među svom tom robom. Od vremena do vremena, kao da s njih otresa prašinu, kvrcnuo bi noktom po svilenim šalovima, razmotanima cijelom dužinom, pa bi zadrhtali uz lagano šuštanje, a pri zelenkastoj svjetlosti sumraka na njima poput zvjezdica svjetlucahu zlatna zrnca u njihovu tkanju.

- Koliko stoje?

- Prava sitnica - odgovori on - sitnica, ali nema žurbe, kad god budete htjeli, pa nismo Židovi!

Ona razmisli nekoliko trenutaka pa se napokon opet zahvali gospodinu Lheureuxu koji bez uzbuđivanja odvrati:

- Ma, dobro! Sporazumjet ćemo se već jednom; s gospođama sam se uvijek znao dogovoriti, osim sa svojom vlastitom!

Emma se osmjehnu.

- Time hoću reći - nastavi on dobroćudno nakon te šale - da se ne brinem zbog novca... Ja bih vam ga i dao, ako bi trebalo.

Emma se trgnu od iznenađenja.

- Ah! - živo će on tišim glasom. - Ne bih morao ići daleko da vam ga pribavim, budite uvjereni!

I uze se raspitivati o zdravlju čiče Telliera, gazde *Francuske kavane*, kojega je gospodin Bovary u to vrijeme liječio.

- A što je zapravo čiči Tellieru?... Kašlje da se sva kuća trese i bojim se da će mu uskoro prije zatrebati ogrtač od jelovine nego vunena košulja! Nabančio se taj kad je bio mlad! Takvi vam ljudi, gospođo, nisu znali za red! Sav je izgorio od rakije! A ipak je žalosno kad vidiš da ti odlazi netko od poznatih.

Ponovo vezujući kutiju, naklapaše i dalje o liječnikovim bolesnicima.

- Uzrok svim tim bolestima - reče zlovoljno promatrajući okna - sigurno je i vrijeme. Ni ja vam nisam baš najbolje, morat ću ovih dana doći do gospodina da me pogleda, imam neke bolove u leđima. Nego, doviđenja, gospođo Bovary, vama na raspolaganju, sluga pokoran!

I polako za sobom zatvori vrata.

Emma zatraži da joj večeru donesu u sobu na pladnju, uz vatru; dugo je jela i sve joj je prijalo.

- Kako sam se uzorno ponijela! - govorila je u sebi misleći na šalove.

Začu korake na stubama: bijaše to Léon. Ona ustade pa s komode uze prvu iz gomile krpa što su čekale da ih se porubi. Izgledaše silno zabavljena poslom kad se on pojavi.

Razgovor zapinjaše, jer je gospođa Bovary svaki čas od njega odustajala, dok Léon bijaše nekako sav smeten. Sjedeći na niskom stolcu kraj kamina, premetaše među prstima njezinu bjelokosnu kutijicu; ona ubadaše iglom u platno ili bi pak, od vremena do vremena, noktom na njemu napravila pokoji nabor. Ona nije govorila, on je šutio, sputan njezinom šutnjom, baš kao što bi bio sputan i njezinim riječima.

- Jadničak! - mišljaše ona.

- Čime sam je ozlovoljio? - pitaše se on.

Léon, međutim, naposljetku reče da se ovih dana sprema u Rouen u vezi s nekim bilježničkim poslom.

- Istekla vam je pretplata na note, da vam je obnovim?

- Ne - odgovori ona.

- Zašto?

- Zato što...

Pa, stisnuvši usne, polako izvuče dugačku nit sivoga konca.

Taj njezin posao razdraživaše Léona. Emmi od toga kao da se na vršcima prstiju gulila koža; na pamet mu pade udvorna rečenica, ali je se ne usudi izreći.

- Znači, odreći ćete se toga? - prihvati on.

- Čega? - reče ona živo. - Glazbe? Ah, Bože moj, da! Zar ne moram voditi kuću, brinuti se za muža, ukratko, tisuću stvari, toliko dužnosti koje su preče od glazbe?

Pogleda na sat. Charles je kasnio. Tada se ona tobože zabrinu. Dva-tri puta ponovi:

- Tako je dobar!

Pisar u gospodin Bovary bijaše drag. No, ova ga nježnost prema mužu neugodno iznenadi; uza sve to, nadoveza se na njezine pohvale koje, govoraše, čuje od svakoga, pogotovo od ljekarnika.

- Ah! Čestit čovjek - potvrdi Emma.

- Zacijelo - prihvati pisar.

Pa uze govoriti o gospođi Homais koja im silno nemarnim odijevanjem obično davaše povoda za smijeh.

- Pa što s time? - prekide Emma. - Dobra se majka i domaćica ne brine o haljinama.

Potom opet zapade u šutnju.

Tako bi i narednih dana; njezine riječi, ponašanje, sve se promijeni. Emma se potpuno posveti kućanstvu, stade redovito odlaziti u crkvu, a prema služavki pokaza više strogosti.

Berthu uze od dojilje. Félicité bi joj je donosila kad god bi netko došao u pohode pa bi je gospođa Bovary razmotala da pokaže kakve ima ručice i nožice. Izjavljivaše da obožava djecu; ona su joj utjeha, radost i strast, pa bi svoja milovanja popratila pjesničkim izjavama nježnosti koji bi svakoga osim žitelja Yonvillea podsjetili na Sachtetu iz *Zvonara Bogorodičine crkve*.

Kad god bi se vratio kući, Charles bi našao papuče ostavljene kraj pepela da se griju. Na prslucima mu više nije nedostajala podstava ni na košuljama puceta, a prava divota promatrati u ormaru sve pamučne kapice složene u jednake hrpe. Emma se više nije mrštila, kao nekoć, na šetnje po vrtu; na ono što bi on predložio uvijek bi pristala, premda nije razumjela njegovih želja kojima se bez pogovora podčinjavala. Pa kada bi ga vidio kraj vatre, poslije večere, s rukama na trbuhu, a nogama na prijekladu, obraza zarumenjena od probave, a očiju vlažnih od sreće, s djetetom što je puzalo po sagu i tom ženom tanka struka što bi mu se primaknula da ga preko naslona naslonjača poljubi u čelo, Léon govoraše sam sebi:

- Kakve li ludosti! Pa kako da doprem do nje?

Pričini mu se ona, dakle, tako kreposnom i nepristupačnom da ga napusti svaka, pa i najneodređenija nada.

No, upravo zahvaljujući tome odricanju, stade je smještati u posebne okvire. U njegovim očima s nje spadoše sva putena svojstva od kojih ionako nije imao što očekivati te se ona u njegovu srcu stade sve više uzvisivati i odvajati od njega, nekako veličanstveno, kao da mu, uzdižući se na nebo, nestaje pred očima. Bijaše to jedan od onih čistih osjećaja koji ne pomućuju svakidašnji život, koje njegujemo zato što su rijetki i čiji bi nas gubitak bolio više no što nas raduje njihovo posjedovanje.

Emma omršavje, obrazi joj ublijedješe, lice joj se izduži. S crnom, po sredini razdijeljenom kosom, krupnim očima, ravnim nosom, lakim koraćicama i uvijek šutljiva, zar se nije činilo da kroz ovo postojanje prolazi jedva ga se i dotičući, a da na čelu nosi nejasan pečat neke uzvišene predodređenosti? Bijaše tako tužna i tako mirna, u isti mah tako blaga i tako povučena da ste u njezinoj blizini osjećali kao da vas prožima neki ledeni

čar, kao što vas u crkvi prolazi drhtaj od mirisa cvijeća pomiješana s hladnoćom mramora. Ni drugi ne izmicahu toj očaranosti. Ljekarnik govoraše:

- To je žena velikih mogućnosti kojoj bi mjesto moglo biti i u nekoj potprefekturi.

Kučedomačice su se divile njezinoj štedljivosti, bolesnici uljudnosti, a siromasi milosrđu.

No, u sebi bijaše puna žudnje, gnjeva, mržnje. Pod onom haljinom s ravnim naborima skrivaše se uzburkano srce, one tako čedne usne ne pripovijedahu o njegovoj mucu. Bijaše zaljubljena u Léona pa je tražila samoću kako bi što nesmetanije mogla uživati u njegovoj slici. Pogled na njegov lik pomutio bi razbludnost tih misli. Na zvuk bi njegovih koraka Emma zadrhtala: potom bi u njegovoj prisutnosti ta uzbuđenost popustila, a zatim bi joj ostala samo golema prepast koja bi se naposljetku pretvorila u tugu.

Léon nije znao da ona, kada bi sav očajan izišao od nje, ustaje kako bi ga mogla vidjeti na ulici. Vodila je brigu o svim njegovim postupcima, pomno mu motrila lice, izmislila cijelu priču ne bi li našla izliku da pođe u njegovu sobu. Smatraše ljekarnikovu ženu pravom sretnicom što spava s njime pod istim krovom i misli joj neprestano slijetahu na njihovu kuću, baš kao i golubovi sa *Zlatnog lava* što ondje u olucima osvježavaju ružičaste nožice i bijela krila. No, što je jače uviđala svoju ljubav, Emma je to jače potiskivala sprečavajući je da iziđe na vidjelo i nastojeći da je oslabi. Bila bi doduše voljela da je Léon nasluti pa je smišljala slučajeve, nesreće koje bi mu to olakšale. Zadržavahu je nedvojbeno mlitavost i strah, a isto tako i stid. Pomišljalaše na to kako ga je previše udaljila od sebe, kako je propustila pravi trenutak, kako je sve propalo. No, ponos, radost što sama sebi može reći: »Kreposna sam«, promatrati se u zrcalu zauzimajući držanje koje pokazuje pomirenost sa sudbinom, sve joj to donekle bijaše utjeha za žrtvu koju vjerovala da prinosi.

Putena žudnja, pohlepa za novcem i sjetnost strasti, sve se to tada stopi u jednu te istu patnju; umjesto da odvrća misao od nje, ona ju je još više onamo upravljala, potičući samu sebe na bol i tražeći svuda priliku za nju. Razdražilo bi je ako bi jelo bilo loše poslužno ili ako bi vrata ostala odškrinuta, uzdisaše zbog baršuna kojeg nema, zbog sreće koja joj manjka, zbog neostvarivih snova i pretijesne kuće.

Ogorčavaše je najviše to što Charles kao da ni slutio nije njezinu muku. Živio je u uvjerenju da je usrećuje, što se njoj činilo glupom uvredom, a njegova sigurnost u to bijaše za nju nezahvalnost. Tâ radi koga se uzorno vlada? Zar nije baš on prepreka svakoj sreći, uzrok svakome jadu, poput kakve šiljate igle na kopči kakva zamršena pojasa koji je steže sa svih strana.

Preneze, dakle, na nj mnogostruku mržnju što proistjecaaše iz njezine čame, a svaki napor da je uguši samo je povećavaše, jer se taj uzaludni trud pridruživaše ostalim razlozima njezina očaja i još više produbljavaše udaljavanje između njih dvoje. Vlastita blagost izazivaše u njoj pobunu. Skromne prilike u kući tjerahu je na maštanje o raskoši, bračna nježnost na preljubničke želje. Žalila je što je Charles ne tuče, jer bi ga onda mogla opravdati mrziti, zbog toga mu se osvećivati. Kadšto se čudila groznim nagađanjima što su joj dolazila na um, a valjalo joj se i dalje smiješiti, uvijek iznova slušati kako je sretna, graditi se da je tako, dopuštati da i drugi u to povjeruju.

Osjećaše, međutim gađenje prema tom licemjerstvu. Dolazila je u napast da s Léonom pobjegne nekamo, vrlo daleko, da pokuša sreću s novom sudbinom, no smjesta bi joj u duši otvorio neki nejasan ponor pun tame.

Uostalom, više me ne voli, mišljaše. Što će od mene biti? Kakvu pomoć da očekujem, kakvu utjehu, kakvo olakšanje?

Od toga bi ostajala slomljena, bez daha, nepomična, jecajući tihim glasom i roneći suze.

- Zašto ništa ne kažete gospodinu? - zapitala bi je služavka kada bi za takvih napadaja ušla u njezinu sobu.

- To su živci - odgovorila bi Emma - ne govori mu o tome, ražalostit ćeš ga.

- Ah, da! - prihvatila bi Félicité. - S vama je isto kao s onom Guérinom, kćerkom čiče Guérina, ribara u Polletu, koju sam upoznala u Dieppeu, prije nego što sam k vama došla. Uvijek je bila tako tužna, tako tužna da vam je, kad biste je vidjeli na kućnom pragu, bilo kao da gledate mrtvački pokrov prostrt pred vratima. Bolovala je, čini mi se, od neke magle koja joj je bila u glavi pa tu ni liječnici, a bome ni župnik, ništa nisu mogli. Kad bi je baš jako uhvatilo, odlazila je sasvim sama na morsk obalu, pa bi je carinski poručnik na obilasku često našao da plače ispružena na pijesku. Kažu da ju je to poslije prošlo, nakon udaje.

- Meni je - prihvatila bi Emma - to došlo tek poslije udaje.

VI.

Jedne večeri, kada je prozor bio otvoren, a ona, sjedeći uza nj, malo prije toga gledala crkvenjaka Lestiboudoisa kako obrezuje šimšir, najednom začu gdje zvoni za *Pozdravljenje*.

Bijaše početak travnja, kada jaglaci cvjetaju: mlak se vjetar valja preko okopanih gredica, a vrtovi kao da se, poput žena, uresuju za ljetne svetkovine. Kroz rešetke se na sjenici i posvuda naokolo vidjela rijeka u ravnici gdje u travi iscrtava skitnički krivudavi tok. Večernja se izmaglica provlačila između ogoljelih jablana ublažujući im obrise ljubičastom sjenkom što im zapinjaše u granju, bljeđom i providnijom od najtanje koprene. U daljini je prolazila stoka; nije joj se čuo ni topot ni mukanje, a zvono je, neprekidno zvoneći, i dalje zrakom širilo svoju mirnu tužaljku.

Na taj opetovani zvon, misao mlade žene stade bludjeti među starim uspomename iz mladosti i iz dana u djevojačkom zavodu. Sjeti se velikih svijećnjaka što na oltaru nadvisivahu vase pune cvijeća i svetohraništa sa stupićima. Najradije bi se bila, kao nekoć, utopila u dugom redu bijelih koprena što su ga tu i tamo crnilom obilježavale krute kukuljice časnih sestara prignutih na klecalima; nedjeljom na misi, kada bi podigla glavu, među plavkastim bi kovitlacima tamjana što se dizao uvis opazila blago lice Djevičino. Obuze je tada neko ganuće: osjeti se slabom i posve napuštenom kao ptičje pero nošeno olujom pa se, nesvjesna toga što čini, zaputi prema crkvi, spremna na svaku pobožnost, samo da joj se u njoj upokori duša i cijeli život iščezne u tome.

Susretne na trgu Lestiboudoisa koji se iz crkve vraćao; da ne bi gubio od radnoga dana, radije je prekidao posao, a potom ga nastavljao, tako da je za *Pozdravljenje* zvonio kada bi njemu to odgovaralo. Uostalom, ranija zvonjava opominjaše dječake na sat vjeronauka.

Nekolicina koji već bijahu stigli igrala se špekulama na kamenim grobljanskim pločama. Drugi, zajahavši na zid, mahali su nogama, koseći klompama visoke koprive izrasle između niske ograde i posljednjih grobova. Bijaše to ovdje jedino zeleno mjesto, sve je ostalo bilo tek kamen, i to neprekidno prekriven sitnom prašinom, unatoč metli u sakristiji.

Djeca su u krpenoj obući trčala onuda kao po parketu načinjenu za njih, a prodorni im se glasovi čuli kroz bruhanje zvona. To se bruhanje smirivaše zajedno s njihajima debelog užeta što se, padajući s vrha zvonika, jednim krajem vuklo po zemlji. Lastavice prolijetahu cvrkućući, rezahu zrak oštricom svojega leta te se brzo vraćahu u žuta gnijezda pod crepovima na strehi. U dnu je crkve gorjela svjetiljka, to jest žižak u čaši obješenoj negdje odozgo. Svjetlost joj iz daljine izgledaše poput bjelkaste mrlje što podrhtava na ulju. Dugačka sunčeva zraka presijecaše cijelu glavnu lađu te zbog toga pokrajnje lađe i kutovi crkve izgledahu još mračnijima.

- Gdje je župnik? - zapita gospođa Bovary dječaćića koji se zabavljaše okrećući obrtaljku u razlabavljenoj rupi.

- Sad će doći - odgovori on.

I zbilja, vrata na župnom dvoru zaškripiše i pojavi se opat Bournisien, a djeca navrat-nanos pobjegoše u crkvu.

- Mangupi nijedni! - promrmlja duhovnik. - Uvijek isto s njima!

Pa, podižući razderani katekizam o koji se uto spotaknuo, reče:

- Ništa ne poštuju!

No, čim opazi gospođu Bovary, reče:

- Oprostite, nisam vas odmah prepoznao.

Gurnu katekizam u džep i zastade njišući između dva prsta ključ od sakristije.

Od svjetlosti sunca na zalasku koja mu udaraše ravno u lice izbljedjelim se činilo vune-no sukno njegove reverende, izlizane na laktovima i iskrzane po donjem rubu. Mrlje od masti i duhana na širokim mu se prsima nizahu duž sitnih puceta, a bijaše ih sve više što bijahu dalje od ovratnika na koji mu se oslanjahu obilni nabori crvene kože; ta koža bijaše prepuna žutih pjega što nestajahu u oštroj dlaci prosijede brade. Bijaše maločas povećerao pa je teško disao.

- Kako ste? - dodade.

- Loše - odgovori Emma - teško sve ovo podnosim.

- No, da! I meni je tako - prihvati duhovnik. - Od ovih se prvih vrućina čovjek osjeća nevjerojatno slab. Uostalom, što ćete! Rođeni smo da nam bude teško, kao što veli sveti Pavao. A što misli o tome gospodin Bovary?

- Ma, on! - prezirno će ona odmahujući rukom.

- Što! - odvrati dobričina silno se začudivši. - Ništa vam ne propisuje?

- Ah! - reče Emma. ne trebaju meni zemaljski lijekovi.

Župnik, međutim, od vremena do vremena pogledavaše u crkvu gdje dječaci klečahu gurajući se uzajamno ramenom te od toga padahu na tlo kao svijeće.

- Voljela bih znati... - nastavi ona.

- Čekaj samo, Riboudet - gnjevnim glasom viknu duhovnik - izvući ću već ja tebi uši, mangupe zločesti!

Potom se okrenu k Emmi:

- To je sin tesara Boudeta. Roditelji su mu imućni pa mu dopuštaju da tjera svoje. Ipak, mogao bi brzo učiti, samo da hoće, jer je vrlo bistar. Ponekad ga iz šale zovem Riboudet, kao ono brdo preko kojeg se ide u Maromme, pa mu čak kažem: e, moj Riboudet. Ha! Ha! Mont Riboudet!³³ Neki dan ispričao sam tu dosjetku monsinjoru koji se tome nasmijsao... blagoizvolio nasmijsati. A kako je gospodin Bovary?

Ona kao da nije čula. On nastavi:

- Uvijek prezaposlen, sigurno? Nas dvojica, on i ja, zacijelo imamo najviše posla u cijeloj župi. No, on je liječnik za tijelo - dodade s muklim smijehom - a ja za dušu.

Ona upre umolne oči u svećenika:

- Da... - kaza. - Vi olakšavate sve jade.

- Ah! Ne spominjite mi to, gospođo Bovary! Baš sam jutros morao ići u Bas-Diauville zbog neke krave koja se *nadula*: mislili su da je to od uroka. Sve te njihove krave, ne

³³ *Mont Riboudet* (brdo Riboudet) i *mon Riboudet* (moj Riboudet) jednako se izgovaraju - nap. prev.

znam kako... Nego, oprostite! Longuemarre i Boudet! Sunce vam žarko! Prestanite već jednom!

I jednim skokom odjuri u crkvu.

Dječaci se gurahu oko velike propovjedaonice, uspinjahu se na zborovođin stolac, otvarahu misal, a drugi se spremahu da se na prstima odvaže i u ispovjedaonicu. No, župnik ih iznenada sve obasu kišom pljusaka. Uhvativši ih za ovratnik na kaputiću, podigao bi svakoga od njih sa zemlje i na oba ih koljena spuštao na popločani pod pred oltarom, i to snažno, kao da ih hoće usaditi u nj.

- Čujte - reče kada se vratio k Emmi razmatajući veliki pamučni rubac čiji jedan kraj stavi među zube. - Te seljake zbilja treba žaliti!

- I ne samo njih - odgovori ona.

- Svakako! Radnike po gradovima, na primjer.

- Nisam o njima...

- Oprostite! Upoznao sam među njima siromašne majke i domaćice, kreposne žene, uvjeravam vas, prave svetice, a ni kruha nisu imale.

- A one - prihvati Emma, a krajevi su joj se usta krivili dok je govorila - one, gospodine župniče, koje imaju kruha, ali nemaju...

- Ogrjeva usred zime - reče svećenik.

- Eh, što s tim?

- Kako, što s tim? Meni se čini da, kad je čovjeku toplo, kad je sit... naime, na kraju krajeva...

- Bože moj, Bože moj! - uzdisaše ona.

- Nije vam dobro? - on će, zabrinuto joj se približivši. - To je sigurno od probave. Najbolje, pođite kući, gospođo Bovary, popijte malo čaja, to će vam pomoći. Ili uzmite čašu hladne vode sa sirovim šećerom.

- Zašto?

Izgledaše kao netko tko se budi iza sna.

- Prešli ste rukom preko čela. Pomislio sam da vam se zavrtjelo u glavi.

Potom se prisjeti:

- Ali vi ste me nešto htjeli pitati? Što je to bilo. Više ne znam.

- Ja? Ništa... ništa... - ponavljaše Emma.

I njezin se pogled kojim je kružila oko sebe polagano spusti na starca u reverendi. Uzajamno se promatrahu, bez riječi i licem u lice.

- Nego, gospođo Bovary - reče on napokon - morate me ispričati, ali znate, dužnost prije svega; moram se pobrinuti za one svoje derane. Eto, skoro će nam prva pričest. Strah me, još će nas i nepripravne zateći! Zato ih od Spasova *recta*³⁴ svake srijede držim po sat duže. Jadna ta djeca! Nikada ih nije prerano izvesti na put Gospodnji, kako nam je to, uostalom, on sam preporučio kroz usta svojega božanskog Sina... Ostajte mi u dobrom zdravlju, gospođo. Moje poštovanje vašem gospodinu suprugu.

Pa uđe u crkvu prigibajući koljeno već na vratima.

³⁴ Upravo (lat.) - nap. prev.

Emma ga vidje gdje nestaje među dvostrukim redom klupa, koračajući teškim koracima, glave malčice nagnute na rame i napola otvorenih šaka koje držaše podalje od tijela.

Potom se okrenu na peti, ukočeno, poput kipa na stožeru, te udari putem prema kući. No, krupan župnikov glas i jasni dječjački glasovi još joj uvijek dopirahu do ušiju i nastavljahu za njom:

- Jesi li kršćanin?

- Da, kršćanin sam.

- Što znači kršćanin?

- To je kad netko tko je kršten... kršten... kršten.

Ona se uspne uza stube držeći se za ogradu; čim se nađe u svojoj sobi, baci se u naslonjač.

Bjeličasto svjetlo na oknima gasilo se polagano i lelujavo. Pokućstvo kao da stajaše na svojem mjestu čvršće no inače te se gubilo u tami kao u mračnome oceanu. Vatra se u kaminu bijaše ugasila, sat neprestano kucaše, a Emmu nejasno zapanjivaše ta mirnoća okolnih stvari dok se u njoj samoj burkao toliki nemir. No, između prozora i stolića za ručni rad stajaše mala Berthe posrćući u pletenim cipelicama i pokušavajući prići majci i uhvatiti je za krajeve vrpce na pregači.

- Ostavi me! - reče mati odmičući je rukom.

Djevojčica se domalo primače još bliže majčinim koljenima pa, oslanjajući se ručicama na njih, podizaše k njoj krupne modre oči, dok joj je tanak mlaz čiste sline curio s usana na svilenu pregaču.

- Ostavi me! - ponovi mlada žena sva razdražena.

Njezino lice prestraši dijete i ono stade vriskati.

- Ma, ostavi me već jednom! - Emma će odgurnuvši je laktom.

Berthe pade podno komode i udari o bakreni okov; rasiječe lice na njemu, poteče krv. Gospođa Bovary pohita da je podigne, zazvonivši potruga uzicu od zvonca, iz svega glasa zazva služavku i već se spremi samu sebe prokleti, kadli se pojavi Charles. Bijaše vrijeme večeri pa se vraćao kući.

- Pogledaj, dragi - reče mu Emma mirnim glasom. - Mala je pala u igri pa se ozlijedila.

Charles je umiri, rana ne bijaše ozbiljna, pa ode po ljekoviti oblog.

Gospođa Bovary ne htjede sići u primaću sobu: željela je ostati sama uz dijete. Promatrajući djevojčicu kako spava, i ono malo zabrinutosti što bijaše ostalo u njoj pomalo se rasplinu pa se sama sebi učini veoma glupom i bedastom što se maločas uznemirila zbog takve sitnice. Berthe doista više nije jecala. Od njezina se disanja pamučni pokrivač sada tek neprimjetno podizao. Krupne joj suze bijahu zastale u kutovima napola sklopljenih vjeđa ispod koji se kroz trepavice nazirahu dvije blijede, ugasle zjenice. Ljekoviti flaster, prilijepljen na licu, ukoso joj natezaše napetu kožu.

- Pravo je čudo - mišljaše Emma - kako je to dijete ružno!

Kad se Charles u jedanaest sati uvečer vrati iz ljekarne, kamo nakon večere bijaše otišao vratiti preostatak ljekovitoga obloga, nađe ženu kako stoji kraj kolijevke.

- Ma, kad ti kažem da to nije ništa - reče ljubeći je u čelo. - Nemoj se toliko uzbuđivati, jedna moja, još ćeš mi se i razboljeti!

Bijaše dugo ostao kod apotekara. Premda ondje nije pokazao da se previše uzrujao, gospodin Homais svejedno se potrudio da ga ohrabri, da ga *oraspoloži*. Razgovarali su onda

o raznim opasnostima što ugrožavaju djecu i o nebrizi služinčadi. Gospođa Homais imala je o tome što pripovijedati, jer je na prsima još uvijek nosila tragove žeravice koja svojevremeno nekoj kuharici bijaše iz lopatice ispala na njezinu pregačicu. Njezini dragi roditelji stoga ubuduće poduzimahu sve moguće mjere opreza. Noževi nikada ne bijahu naoštreni niti pod u sobama namazan voskom. Na prozorima bijahu željezne rešetke, a oko kamina čvrsta ograda. Mali se Homaisovi, unatoč svoj slobodi, nisu nikamo mogli maknuti bez nadzora; pri najmanjoj prehladi, otac ih je kljukao lijekovima protiv kašlja, a sve do poslije četvrte godine svi su beziznimno nosili podstavljene štitnike za glavu. Bijaše to, istina, manija gospođe Homais; njezina je supruga to u duši mučilo, jer se bojao mogućih posljedica takva pritiska na njihove umne sposobnosti pa bi se katkada zaletio i rekao:

- Zar kaniš od njih napraviti Karaibe i Botokude³⁵?

Charles je, međutim, više puta pokušao prekinuti razgovor.

- Moram s vama razgovarati - šapnu potihom pisaru na uho, a ovaj stubama krenu pred njim.

- Sluti li možda nešto? - pitaše se Léon. Srce mu je snažno udaralo i gubio se u kojekakvim nagađanjima.

Napokon ga Charles, zatvorivši za sobom vrata, zamoli da u Rouenu provjeri kolike bi mogle biti cijene za lijepu dagerotipiju; bijaše to dirljivo iznenađenje što ga spremaše ženi, znak nježne pažnje, njegova slika u fraku. No, prije toga je htio doznati s čime treba računati; to raspitivanje valjda neće previše opteretiti gospodina Léona, s obzirom na to da gotovo svakog tjedna ide u grad.

Zbog čega? Homais sumnjaše na neku mladenačku pustolovinu, neku ljubavnu spletku. No, u tome se varao: ne bijaše se Léon upustio ni u kakvo ljubovanje. Više no ikada on tugovaše, a gospođa je Lefrançois to jasno primjećivala po količini hrane koju sada ostavljaše na tanjuru. Da dozna nešto više o tome, raspita se kod ubirača poreza; Binet joj osorno odvrati da *njega ne plaća policija*.

Njegov mu se drug za stolom svejedno pričinjaše veoma čudnim, jer se Léon često znao zavaliti na stolcu šireći ruke te se neodređeno tužiti na život.

- To vam je zbog toga što se ničim ne zabavljate - govoraše ubirač poreza.

- A čime?

- Ja bih na vašem mjestu nabavio tokarsku klupu!

- Pa ja ne znam tokariti - odgovori pisar.

- O, da, istina! - potvrđivaše njegov sugovornik gladeći se po čeljusti s prezirom u kojemu bijaše poprilično zadovoljstva.

Léonu već bijaše navrh glave da ljubi bez uspjeha, osim toga počinjaše osjećati onu potištenost što je u nama stvara uvijek jedan te isti život u kojemu nema nikakve zanimljivosti i koji ne nadahnjuje nikakva nada. Yonville i njegovi stanovnici bijahu mu tako dojadili da ga je i sam pogled na neke ljude, na neke kuće do krajnosti razdraživao, a i ljekarnik, kolika god da je bio dobronamjnik, postajao mu potpuno nepodnošljiv. Izgledi za nekakvu promjenu, međutim, isto su ga toliko plašili koliko su ga i mamili.

Ta se bojazan ubrzo prometnu u nestrpljivost, a Pariz mu tada iz daljine ispuni uši fanfarama krabuljnih plesova, popraćen smijehom grizeta. Kad već ionako mora završiti pra-

³⁵ Indijanska plemena s Karipskog otočja, odnosno iz Brazila; misli se: divljake. - nap. ur.

vo, zašto da ne otputuje? Tko ga priječi? I stade u mislima raditi pripreme za to; već unaprijed rasporedi svoje poslove. U glavi već namjesti stan. Živjet će ondje životom kakvim žive umjetnici! Uzimat će satove gitare! Nosit će kućni haljetak, baskijsku kapu, papuče od modra baršuna! I već se unaprijed divio prekriženim mačevima nad kaminom, uz mrtvačku glavu i gitaru iznad njih.

Poteškoća bijaše u majčinu pristanaku, a ipak se ništa nije činilo razboritijim. Pa i sam ga bilježnik poticaše da prijeđe u neki drugi ured gdje bi mogao napredovati. Odabirući srednji put, Léon potraži u Rouenu mjesto drugog pisara i ništa ne nađe. Naposljetku majci napisa dugačko pismo u kojemu joj detaljno iznese razloge zbog kojih mu se valja smjesta preseliti u Pariz. Ona na to pristade.

Nije se nimalo žurio. Svakoga mu je dana, tokom cijeloga mjeseca, Hivert iz Yonvillea u Rouen i iz Rouena u Yonville prevezio škrinje, kovčege, omote, a Léon, čak i kada je pospremio svu odjeću, dao presvući tri svoja naslonjača, kupio zalihu svilenih rubaca, riječju, kada je obavio više priprema negoli za put oko svijeta, iz tjedna u tjedan odgađao odlazak, sve dok ne primi još jedno pismo od majke u kojemu ga požurivaše da krene ako želi položiti ispit prije praznika.

Kada stiže trenutak rastanka, gospođa Homais zaplaka, Justin jecaše, a Homais, kao pravi muškarac, priкри svoje ganuće; htjede prijatelju osobno ponijeti ogrtač do bilježnikovih vrata, jer je bilježnik Léona vozio u Rouen vlastitim kolima. Léonu ostajaše tek toliko vremena da se oprosti s gospodinom Bovaryjem.

Kada je bio navrh stubišta, zastade, toliko se bijaše zadihao. Čim uđe u sobu, gospođa Bovary hitro ustade.

- Evo me opet ovdje! - reče Léon.

- Bila sam sigurna u to.

Ona se ugrize za usnice, a val joj krvi prođe ispod kože koja se sva oboji u ružičasto, od korijena kose do ruba čipkastog ovratnika. Ostade stajati naslanjajući se ramenom na drvenu zidnu oplatu.

- Gospodina, znači, nema kod kuće? - prihvati on.

- Vani je.

Pa ponovi:

- Vani je.

Nasta muk. Pogledaše se, a misli im se, stopljene u istoj zebnji, grčevito zagrliše, poput dvaju uzdrhtalih srca.

- Htio bih još jednom poljubiti Berthu - reče Léon.

Emma siđe niz nekoliko stuba i pozva Félicité.

On brzo zaokruži pogledom na sve strane, obuhvativši njime zidove, police, kamin, kao da u sve hoće prodrijeti, sve sa sobom ponijeti.

No, uto se vrati Emma, a služavka dovede Berthu koja je mahala vjetrenjačom na uzici i vrškom okrenutim nadolje.

Léon je nekoliko puta poljubi u vratić

- Zbogom, sirotice moja! Zbogom, mila djevojčice, zbogom!

Potom je vrati majci.

- Odvedite je - reče ona.

Ostadoše sami.

Gospođa Bovary, okrenuvši se leđima, bijaše prislonila lice na prozorsko okno; Léon dr-
žaše kapu u ruci i lagano se lupkaše njome po bedru.

- Sprema se kiša - reče Emma.

- Imam kabanicu - odgovori on.

- Ah!

Ona se okrenu, spuštene brade i naprijed pognuta čela. Po njemu je svjetlo klizilo kao po
kakvu mramoru, sve do luka obrva, pa se nije moglo razabrati što Emma promatra na
obzoru ni što misli u dubini duše.

- Onda, zbogom! - uzdahnu on.

Ona naglo podiže glavu.

- Da, zbogom... idite!

Krenuše jedno prema drugome: on ispruži ruku, ona neodlučno zastade.

- Kao Englezi, znači - reče ona prepuštajući mu ruku, svejednako nastojeći da se nasmi-
je.

Léon osjeti njezinu ruku među prstima i bijaše mu kao da se i sama srž njegova bića spu-
šta u taj vlažni dlan.

Potom raširi šaku, oči im se još jednom susretoše i on naglo iziđe.

Kada stiže na tržnicu, zastade i sakri se iza jednoga stupa da po posljednji put promotri
tu bijelu kuću s četiri zelena kapka. Pričini mu se da u sobi iza prozora vidi neku sjenu,
ali zastor, otkačivši se s kuke kao da nitko u nj i ne dira, polagano raspusti dugačke kose
nabore te se oni najednom svi raširiše, a zastor ostade ravan, nepomičniji od ožbukana
zida. Léon potrča.

Izdaleka opazi na cesti laku dvokolicu bilježnikovu, a kraj nje čovjeka u gruboj pregači
koji držaše konja. Homais i gospodin Guillaumin međusobno razgovarahu. Čekali su na
njega.

- Zagrlite me - reče apotekar sa suzama u očima. - Evo vam ogrtač, dragi moj prijatelju,
pazite se prehlade! Čuvajte se! Štedite se!

- Idemo, Léone, u kola! - reče bilježnik.

Homais se naže nad blatobran i glasom isprekidanim od jecaja izusti ove dvije tužne rije-
či:

- Sretan put!

- Laku noć - odgovori gospodin Guillaumin. - Krenimo!

Njih dvojica otputovaše, a Homais se vrati kući.

Gospođa Bovary bijaše otvorila prozor prema vrtu i promatraše oblake.

Gomilahu se na zapadu, u smjeru prema Rouenu, te brzo valjahu svoje crne obline iza
kojih se pomaljahu duge sunčane zrake, poput zlatnih strelica s kakva trofeja što visi na
zidu, dok se ostatak pustoga neba bijelio poput porculana. No, pod naglim se naletom
vjetra poviše jablanovi, a onda najednom udari kiša; pljuštaše po zelenom lišću. Potom
se opet pomoli sunce, kokoši zakokodakaše, vrapci lepršahu po vlažnu grmlju, a lokvice
vode na pijesku otjecahu odnoseći sa sobom ružičaste cvjetove s jednog bagrema.

- Ah! Kako mora da je već daleko! - pomisli ona.

Gospodin Homais, kao i obično, dođe oko pola sedam, za vrijeme večere.

- E, pa - reče sjedajući - i tako smo, znači, maloprije ispratili našega mladića!

- Izgleda! - odgovori liječnik. Potom će, okrenuvši se u stolcu: - A što ima novo kod vas?
- Ništa posebno. Samo što mi se žena danas popodne malo uzbudila. Znae kakve su žene, svaka ih sitnica uzruja! A pogotovo moju! No, pogrešno bi im bilo to zamjeriti kad im živčani sustav mnogo lakše popušta od našega.

- Jadni Léon! - govoraše Charles. - Kako će živjeti u Parizu...? Hoće li se priviknuti?

Gospođa Bovary uzdahnu.

- Ma, dajte! - reče ljekarnik pucnuvši jezikom. - Otmjene večerice po restoranima! Krabuljni plesovi! Šampanjac! Bit će njemu veselo, bez brige budite!

- Ne vjerujem da će njega to iskvariti - primijeti Bovary.

- Ni ja! - prihvati gospodin Homais. - Premda... morat će se ipak povesti za drugima, inače će ga držati za jezuita. A tek da znate kakvim životom žive ti vjetropiri, u Latinskoj četvrti i s glumicama! Uostalom, studenti su u Parizu jako dobro viđeni. Samo neka pokažu i najmanje smisla za društvenost, primaju ih u najbolja društva, a zna se dogoditi i to da se koja otmjena gospođa iz predgrađa Saint-Germain zaljubi u studenta, što onda na kraju znači i priliku za bogatu ženidbu.

- Nego - reče liječnik - bojim se za njega da se... tamo...

- U pravu ste - prekide ga apotekar - to je druga strana medalje! Tamo stalno moraš paziti na džepove. Tako, recimo, šćete po javnom perivoju, priđe vam neki čovjek, lijepo odjeven, čak i s odličjem na prsima, reklo bi se, pravi diplomat. Oslovi vas, počnete razgovarati, ulaguje vam se, nudi vas burmutom ili pred vama podigne šešir. Potom se još i više zbližite, odvede vas u kavanu, pozove vas u svoju kuću na ladanju, između dvije čaše vina upoznae vas s raznoraznim ljudima, a sve to samo zato da vam mazne lisnicu ili vas uvuče u kakav opasan pothvat.

- Istina - odgovori Charles - ali najviše sam mislio na bolesti, na tifus, primjerice, od kojega većinom obolijevaju studenti koji dolaze iz unutrašnjosti.

Emma zadrhta.

- Zbog drugačije prehrane - nastavi ljekarnik i zbog poremećaja do kojega zbog toga dolazi u cijelom ustrojstvu. A, onda, znate, i ta pariška voda! Pa hrana u restoranima, sva ona paprena jela na kraju vam raspale krv, a ne vrijeđe, pa neka kaže tko što hoće, koliko jedna dobra goveđa juhica. Što se mene tiče, ja sam uvijek više volio domaću kuhinju: puno je zdravija! Zato sam, dok sam u Rouenu studirao farmaciju, u jednom pansionu uzeo stan i hranu, a jeo sam s profesorima.

Pa nastavi izlagati općenite misli i osobne naklonosti, sve dok po njega Justin ne dođe radi ljekovitoga napitka što ga je trebalo spraviti.

- Nemam ni časka mira! - uzviknu. - Stalno na lancu! Ni na trenutak ne mogu izići! Vječito u krvi i znoju, kao kakav tegleći konj! Pravi pasji život!

Potom, kad je već bio na vratima:

- Zbilja - reče - Jeste li čuli novosti?

- O čemu to?

- Sva je prilika - prihvati Homais podižući obrve i s najozbiljnijim mogućim izrazom na licu - da će se poljoprivrednička skupština za Seine-Inférieure ove godine održati u Yonivilleu-l'Abbaye. Tako barem kruži glas. Jutros se i u novinama nešto o tome spominjalo. To bi bilo od prvorazredne važnosti za naš okrug! Nego, o tome ćemo drugi put. Vidim put, hvala vam, Justin ima svjetiljku.

VII.

Sutrašnji dan bijaše za Emmu smrtno turoban. Sve joj se učini obavijeno crnim raspoloženjem koje je nejasno lebdjelo nad vanjštinom svega, a bol joj poniraše u dušu uz tihi vapaj kakvim se zimski vjetar oglašava u napuštenim dvorcima. Bijaše to ono sanjarenje koje posvećujemo onome što se više neće vratiti, onaj umor koji vas obuzima poslije svakoga svršenog čina, ukratko, ona bol, koju donosi prekid svake uobičajene kretnje, nagli prestanak dugotrajna treperenja.

Kao i po povratku iz Vaubyessarda, kada su joj u glavi kovitlale četvorke, obuzimaše je neka sumorna sjeta, neki tupi očaj. Léon joj se ponovno ukazivaše – viši, ljepši, ljupkiji, nejasniji; premda se bijaše odvojio od nje, nije ju napustio; bio je tu, a njegova sjena kao da se još uvijek zadržavaše na kućnim zidovima. Nije mogla odvojiti pogleda od saga po kojemu je on koračao, od praznih naslonjača u kojima je sjedio. Rijeka je i dalje tekla, polagano udarajući sitnim valićima o sklisku obalu. Mnogo su puta onuda šetali, uz isti žubor vala po kamenju obraslu mahovinom. Koliko li je puta sunce izišlo za njih! Kakva li su krasna poslijepodneva provodili sami, u hladu u dnu vrta! On je naglas čitao, gologlav, sjedeći na klupičici od suhих oblica, a od svježega vjetra s livade podrhtavahu stranice u knjizi i dragoljubi u sjenici... Ah! Otišao je on, jedina čar njezina života, jedina moguća nada u sreću! Kako nije zgrabila tu sreću kada joj se nudila! Zašto je nije zadržala objema rukama, na koljenima, kada joj je htjela izmaknuti? Prokle samu sebe što se nije upustila u ljubav s Léonom, žeđaše za njegovim usnama. Obuze je želja da potrči i pronađe ga, da mu se baci u naručaj, da mu rekne: »Evo me, tvoja sam!« No, Emma unaprijed uzmicaše pred poteškoćama takva pothvata, a njezine žudnje, pojačane žaljenjem, zbog toga se samo još jače rasplamsavahu.

Ovo sjećanje na Léona postade otada svojevrsnim središtem njezine dosade; tinjaše u njoj jače od ognja što ga za sobom usred snijega ostave putnici u ruskoj stepi. Hitala je prema njemu, zgurila bi se uza nj, brižljivo poticala žar već spreman da zgasne, ogledavala se oko sebe za svime čime ga bi mogla ponovo raspiriti – za najudaljenijim uspomenama, kao i za najnovijim događajima, onime što je osjećala uz ono o čemu je maštala, za putevim žudnjama što se rasplinjavahu, za osnovama o sreći što pucketahu na vjetru kao suho granje, za svojom jalovom krepošću, izgubljenim nadama, mračnim logom, sve je to skupljala, sve grabila i svime se služila samo da potakne svoju tugu.

Međutim, plam se stiša, bilo zato što se zaliha goriva sama od sebe iscrpla ili pak zato što gomila bijaše prevelika. Ljubav se u odsutnosti malo-pomalo ugasi, žaljenje se uguši pod teretom navike, sjaj požara što je grimizom bojio njezino blijedo nebo stade se zastirati sve gušćom tamom i postupno iščeznu. U tako uspavanoj svijesti čak je i odbojnost prema mužu shvaćala kao čežnju za ljubavnikom, a žar mržnje kao toplinu nježne ljubavi. No, kako je vjor još uvijek bjesnio, a strast bila izgorjela do pepela, kako niotkuda ne bi nikakve pomoći, kako niotkuda nikakvo sunce ne zasja, sa svih strana zavlada posvemašnja noć te Emma osta izgubljena u strahotnoj studeni koja je prožimaše.

Tada opet započese tegobni dani kao negda u Tostesu. Sada se smatrala mnogo nesretnijom, jer već bijaše doživjela iskustvo o boli, uz izvjesnost da tome nema kraja.

Žena koja je sebi nametnula tako velike žrtve, može sebi dopustiti i neke hirove. Kupi gotičko klecalo, potroši u mjesec dana četrnaest franaka na limun za njegu noktiju; iz Rouena pismenim putem naruči haljinu od modra kašmira, kod Lheureuxa odabra najljepši od svih njegovih šalova – vezivaše ga oko struka preko kućne haljine pa bi se tako odjevena, iza zatvorenih kapaka, ispružila na kanapeu s knjigom u ruci.

Često je mijenjala frizuru: češljala se na kineski način, uvijala meke uvojke, plela pletenice, čak je načinila i razdjeljak sa strane i podvila kosu kao da je muškarac.

Htjede naučiti talijanski: kupi rječnike, gramatiku, zalihu bijeloga papira. Okuša se u ozbiljnom štivu, u povijesti i filozofiji. Noću bi se Charles kadšto trgnuo iza sna vjerujući da ga zovu bolesniku:

- Evo, odmah – promucio bi.

A bijaše to prasak žigice koju je Emma užgala da zapali svjetiljku. No, s njezinim čitanjem bijaše kao i s njezinim vezovima koji se, svi tek započeti, gomilahu u ormaru: dohvatila bi nešto, ostavila, prešla na štogod drugo.

Katkada bi je spopalo takvo raspoloženje da ju je bilo lako navesti na svaku krajnost. Jednoga dana ustvrdi, suprotstavljajući se mužu, da će popiti pola velike čaše rakije, a kako je Charles bio dovoljno glup da prihvati izazov, ona ispi rakiju do posljednje kapi.

Usprkos lakoumnu izgledu (kako to nazivahu kućedomačice u Yonvilleu), Emma se ipak ne doimaše radosnom, a u kutovima usta uvijek joj stajao onaj nepomični grč od kojega se boraju lica starih djevojaka i neuspješnih slavloljubivih ljudi. Bijaše sva blijeda, bijela poput platna, koža joj na nosu bijaše zategnuta prema nosnicama, a oči joj zamagljeno gledahu u vas. Otkrivši na sljepoočicama tri sijede vlasi, stade govoriti o starosti.

Često joj se znalo zanesvijestiti. Jednoga dana pače izbaci i malo krvi, a kada se Charles užurba oko nje ne skrivajući zabrinutost, odgovori mu:

- Ah! Koješta! Kao da je to važno?

Charles se skloni u ordinaciju i ondje zaplaka, naslanjajući se laktovima na stol i sjedeći u uredskom naslonjaču pod onom frenološkom glavom.

Napisa tada majci pismo i zamoli je da dođe pa se međusobno dugo savjetovahu o Emmi.

Na što da se odluče? Što da se radi, kad ona odbija svako liječenje?

- Znaš li ti što zapravo treba tvojoj ženi? - stalno govoraše majka Bovary. - Napornih poslova, fizičkog rada! Da mora, kao tolike druge, zarađivati vlastiti kruh, ne bi je spopadale takve mušice koje joj dolaze od raznoraznih misli koje sebi zabija u glavu i od dokolice u kojoj živi.

- Pa ona se uvijek nečim bavi - odgovaraše Charles.

- Ah, nečim se bavi! A čime to? Čitanjem romana, loših knjiga, djela koja govore protiv vjere i u kojima se riječima preuzetim od Voltairea izruguje svećenicima. No, sve to vodi na krivi put, jadni moj sine, a osoba koja nema vjere na kraju uvijek loše završi.

Bi, dakle, odlučeno da se Emma spriječi u čitanju romana. Zadatak ne izgledaše nimalo lagan. Draga gospođa to uze na sebe: kada bude prolazila kroz Rouen, osobno će svratiti do knjižara kod kojega Emma posuđivaše knjige i javiti mu da ona otkazuje daljnju pretplatu. Zar ne bi imali pravo i policiju obavijestiti ako bi knjižar ipak ustrajao u svojem trovačkom zanatu?

Rastanak između svekrve i snahe bijaše hladan. Tokom tri tjedna što su ih provele jedna uz drugu ne bijahu izmijenile više od nekoliko riječi, osim kratkih pitanja i pozdrava kada bi se našle zajedno za stolom i uvečer prije odlaska u postelju.

Starija gospođa Bovary otputova jedne srijede, baš kada u Yonvilleu bijaše sajmeni dan.

Trg već od jutra bi zakrčen dugačkim redom seljačkih kola koja, sa spuštenim stražnjim dijelom i uzdignutim rukunicama, stajahu poredana duž kuća, od crkve sve do gostionice. Na drugoj strani trga bijahu podignute platnene kućice gdje se prodavahu pamučne tkanine, vuneni pokrivači i vunene čarape, uz konjske ulare i smotuljke plave vrpce kojoj krajevi lepršahu na vjetru. Prosta željezarija bijaše izložena na tlu, među piramidama od jaja i košaricama sa sirom iz kojih stršahu ljepljive slamke, a pokraj vršilica, pružajući vratove kroz rešetke, u niskim krletkama kokodakahu kokoši. Od svjetine što se stalno gomilala na istome mjestu, bez namjere da se pomakne, kadšto bi ljekarnikovu izlogu zaprijetila opasnost da se razbije. Srijedom se ljekarna nikako nije ni praznila, a svijet se ondje gurao, manje zato da kupuje lijekove, a više zbog raznih savjeta, toliko na slavnu glasnu bijaše gospodin Homais po susjednim selima. Njegova nepokolebljiva sigurnost bijaše očarala seljake. Vidjeli su njemu liječnika nad liječnicima.

Emma se bijaše naslonila na prozor (često je tu stajala, jer prozor u pokrajini zamjenjuje kazalište i šetalište) pa se zabavljala promatrajući uskomešane seljake, kadli opazi nekoga gospodina u zelenu baršunastom kaputu. Na rukama je imao žute rukavice, premda je na nogama nosio i čvrste dokoljenice. Išao je u smjeru liječnikove kuće, a pratio ga je seljak koji je koračao oborene glave i s veoma zamišljenim izrazom na licu.

- Može li me gospodin primiti? - zapita Justina koji je na pragu čavrljao s Félicité. Pa, misleći da je Justin sluga iz te kuće, doda: - Recite mu da ga treba gospodin Rodolphe Boulanger od Huchette.

Nije pridošlica svojem imenu ono »od« dodao zbog zemljoposjedničke taštine, nego zato da se što bolje predstavi. Huchette bijaše zapravo imanje blizu Yonvillea na kojemu on nedavno bijaše kupio dvorac s dva gospodarstva, koja je sam vodio, premda se nije oko toga previše trudio. Živio je kao neženja, a govorilo se da ima *barem petnaest tisuća livara godišnjeg prihoda*.

Charles uđe u primaću sobu. Gospodin Boulanger mu predstavi svojeg čovjeka koji bijaše došao da mu se pusti krv, jer osjeća »mrave po cijelom tijelu«.

- To će me pročistiti - odgovaraše na sva razuvjeravanja.

Bovary, dakle, za početak donese zavoj i zdjelicu za krv te zamoli Justina da mu je pridrži. Potom će, obraćajući se seljaku koji već bijaše problijedio:

- Ne bojte se, junačino.

- Ne, ne - odgovori ovaj - samo vi dajte!

Pa razmetljivim pokretom ispruži krupnu ruku. Na ubod lancete krv briznu i popraska zrcalo.

- Primakni posudu! - uzviknu Charles.

- *Bogo moj!* - govoraše seljak. - To curi kao iz pipe! I kako mi je krv crvena! To mora biti dobar znak, jelda?

- Ponekad se - prihvati liječnik - u početku ništa ne osjeća, a a onda nastupi sinkopa, i to posebno kod jakih ljudi kao što je on.

Seljak na ove riječi ispusti kutijicu koju okretaše među prstima. Trže ramenima tako da naslon stolca od toga zaškripa. Šešir mu pade.

- To sam i mislio - reče Bovary pritišćući prstom žilu.

Zdjelica se u Justinovim rukama počinjaše tresti, pomoćniku zaklecaše koljena i on sav probljedje.

- Ženo! Ženo! - pozva Charles.

Ona smjesta siđe niza stube.

- Octa! - viknu on. - O, Bože, dvojica najednom!

U uzbuđenju se mučio sa stavljanjem povoja.

- Nije to ništa - govoraše posve mirno gospodin Boulanger podižući Justina u naručaj.

Posjede ga na stol tako da se leđima naslanja na zid.

Gospođa Bovary uze mu odvezivati kravatu. Uzice mu se na košulji bijahu zauzle pa se nekoliko časaka zadržala pomičući lake prste po mladićevu vratu. Zatim izli malo octa na svoj batisteni rupčić: sitnim mu je pokretima vlažila sljepoočice i nježno puhala u njih. Vozar dođe k sebi, ali je Justinova nesvjestica još uvijek trajala, a šarenice mu se gubile u blijedoj rožnici kao plavi cvjetovi u mlijeku.

- Trebalo bi ovo - reče Charles - sakriti od njega.

Gospođa Bovary uze zdjelicu s namjerom da je stavi pod stol; pri kretnji koju učini nagruvši se, haljina joj se - bijaše to ljetna haljina s četiri volana, žute boje, spuštenu struku i sa širokom suknjom, haljina joj se raširi oko nje po podnim pločicama, a kako se Emma, prignuta, malo njihala šireći ruke, napuhana bi tkanina mjestimice splasnula slijedeći lelujanje njezina tijela. Zatim pođe po stakleni vrč te upravo u vodi otapaše nekoliko komada šećera kadli stiže ljekarnik. Služavka bijaše u onoj uzbuni otišla po njega. Opaživši da su šegrtu oči otvorene, odahnu. Potom, obilazeći oko njega, stade ga pogledom mjeriti od glave do pete.

- Budalo! - govoraše. - Budalo jedna! Prava pravcata budalo! Strašna stvar ta flebotomija, ma nemoj! Junačina koja se ničega ne boji! Kao vjeverica se za orasima penje u vrto-glave visine, a vidi sad ovo! Hajde, reci nešto, hvali se malo! Baš krasne osobine za budućeg ljekarnika! A što ako te u ozbiljnim okolnostima pozovu pred sud da sucima objasniš kakav slučaj? Morat ćeš zadržati hladnokrvnost, ostati trijezne glave, pokazati se kao muškarac, inače ćeš ispasti budala!

Justin ne odgovaraše. Apotekar nastavi:

- Tko te uopće zvao ovamo? Samo stalno gnjaviš gospodina i gospođu! Uostalom, srijedom si mi najpotrebniji. U ljekarni je ovaj čas dvadeset ljudi. Sve sam ostavio zbog brige za tebe. Hajde, nestani! Trči! Čekaj me i pazi na bočice!

Kada se Justin obukao i otišao, neko se vrijeme razgovaralo o nesvjestici. U gospođe Bovary toga nikada nije bilo.

- Zaista izvanredno za ženu! - reče gospodin Boulanger. - Inače, ima veoma osjetljivih ljudi. Tako sam prije jednog dvoboja vidio svjedoka koji je izgubio svijest samo na zvuk punjenja pištolja.

- Meni - reče apotekar - ništa ne znači pogled na tuđu krv, ali i sama pomisao da bi moja mogla poteći, bila bi dovoljna da mi se zanesvijesti, kada bih o tome previše razmišljao.

Gospodin Boulanger, međutim, otpravi slugu preporučivši mu da se smiri, jer su mu prohtjevi sada zadovoljeni.

- To mi je priskrbilo priliku da se s vama upoznam - dodade.

I pri toj rečenici gledaše u Emmu.

Potom položi tri franka na kraj stola, nehajno pozdravi i ode.

Uskoro je bio na drugoj strani rijeke (bijaše to put kojim se obično vraćao u Huchette) i Emma ga opazi na livadi gdje korača ispod jablanova, od vremena do vremena usporavajući hod, kao netko tko o nečemu razmišlja.

- Veoma je zgodna! - govoraše u sebi. - Veoma je zgodna ta liječnikova žena! Lijepi zubi, crne oči, dražesna nožica i držanje poput Parižanke. Kvrugu, odakle je ispala? I gdje li ju je taj prostak samo našao?

Gospodinu Rodolpheu Boulangeru bijahu trideset i četiri godine, bijaše osorne ćudi i pronicava uma, mnogo se družio sa ženama i dobro se u njih razumio. Ova mu se učinila lijepom pa je sada mislio o njoj, a i o njezinu mužu.

- Izgleda mi jako glup. Bez sumnje joj je već dojadio. Nokti su mu prljavi, a brada stara tri dana. Dok trčkara od bolesnika do bolesnika, ona sjedi doma i krpa mu čarape. I dosađuje se! Voljela bi živjeti u gradu, svake večeri plesati polku! Jadna ženica! Vapi za ljubavlju kao šaran na kuhinjskom stolu za vodom. Nekoliko udvornih riječi i već bi me obožavala, u to sam uvjeren! Kako bi to bilo dirljivo! Čarobno!... Da, ali kako da je se poslije otarasim?

I neugodnosti u vezi s tim užitkom što ih već unaprijed naslućivaše, navedoše ga da, kao na opreku, pomisli na svoju ljubavnicu. Bijaše to neka glumica iz Rouena koju je uzdržavao pa, kada se sada zaustavio na njezinu liku kojega bijaše sit već i pri samome sjećanju, pomisli:

- Ah! Gospođa Bovary mnogo je ljepša od nje, posebno svježija. Virginie se zbilja počela debljati. I tako je nesnosna u vezi sa stvarima koje je raduju. A još i ona njezina pomama za račićima!

Okolna polja bijahu pusta i Rodolphe je oko sebe čuo tek ravnomjerno šuštanje trave što mu šibaše obuću, uz cvrčanje cvrčaka skrivenih u daljini, ispod zobnog klasja. Opet je vidio Emmu u primačoj sobi, odjevenu onako kako je bijaše vidio, pa je sada uze svlačiti.

- Oh! Bit će moja! - uskliknu udarcem štapa mrveći pred sobom zemljani grumen.

Pa odmah uze razmatrati način na koji bi najbolje mogao udesiti taj pothvat. Zapita sam sebe:

- Gdje ćemo se sastajati? Kako ćemo to izvesti? Stalno će nam na vratu biti ono dijete, pa služavka, susjedi, muž i svakojaka ostala gnjavaža. Ah! Koješta! - reče. - Previše se vremena tu gubi! - A potom će ispočetka: - Ali ona njezina dva oka zbilja ti u srce prodiru kao dva svrdla. A tek blijeda put... Obožavam bljedolike žene!

Do vrha argejskog obronka već bijaše donio odluku.

- Još samo treba potražiti priliku. Pa, neka! Navraćat ću povremeno do njih, slat ću im divljač, perad, ustreba li, dat ću si puštati krv, sprijateljiti ćemo se, pozvat ću ih k sebi... Ma, dabome! - dodade. - Uskoro će i skupština. Bit će ona tamo pa ću je vidjeti. Tako ćemo započeti, i to neustrašivo, tako je najsigurnije.

VIII.

I doista, stiže i ta slavna poljoprivrednička skupština. Na dan svečanoga događaja svi stanovnici, stojeći na kućnim vratima, od rana jutra raspravljahu o pripremama za nj: zabat općine bijaše okićen bršljanovim vijencima, na jednoj livadi podignut šator za svečani ručak, a nasred trga, pred crkvom, neka vrsta mužara trebala je najaviti dolazak gospodina prefekta i proglašenje nagrađenih poljoprivrednika. Iz Buchyja (u Yonvilleu je nije bilo) bijaše došla narodna garda i pridružila se vatrogasnoj četi kojoj kao kapetan zapovijedaše Binet. Toga je dana nosio još viši ovratnik no obično, a gornji dio tijela, sapet u odoru, bijaše mu tako ukočen i nepokretan da izgledaše kao da se sva živost njegova lika spustila u noge koje se podizahu u taktu, odmjerenim korakom i u jednom pokretu. Kako između ubirača poreza i pukovnika vladaše stalno suparništvo, obojica su, da bi pokazali svoju nadarenost, svaki za sebe izvodili svoje ljude na vježbu. Vidjelo se kako ovamo-onamo naizmjenice prolaze crvene epolette i crni prsnici. I tako u beskonačnost i uvijek iznova! Nikada nije ovdje bilo tako razmetljiva sjaja! Mnogi mještani bijahu uoči ovoga dana oprali kuće, trobojnice su visjele na upola otvorenim prozorima, sve krčme bijahu pune, a kako bijaše lijepo vrijeme, uškrobljene ženske kapice, zlatni križići i šareni rupci izgledahu bjelji od snijega, svjetlucahu se na jasnome suncu i raspršenom višeboj-nošću razbijahu sumornu jednoličnost muških kaputa i plave radne odjeće. Gazdarice s okolnih imanja otkapčale su, silazeći s konja, veliku pribadaču što im oko tijela pridržavaše haljinu koju bijahu zadigle iz straha da im se ne uprlja, a njihovi muževi, da bi zaštitili šešire, naprotiv, i dalje na njima zadržavahu džepne rupce držeći im jedan kraj među zubima.

Svijet stizaše u glavnu ulicu s oba kraja sela. Grnuo je iz uličica, iz drvoreda, iz kuća, a od vremena do vremena začuo bi se zveket alke na vratima za mještankom u končanim rukavicama što je izlazila iz kuće da krene na svetkovinu. Najviše su se svi divili dvama visokim stožastim nosačima prepunim lampiona i podignutim s obje strane tribine predviđene za predstavnike vlasti, a usto su uz četiri stupa na općinskoj zgradi bile postavljene četiri motke od kojih je svaka nosila po jednu zastavicu od zelenkasta platna, dodatno urešenu natpisima ispisanim zlatnim slovima.³⁶ Na jednoj se moglo pročitati »Trgovina«, na drugoj »Poljoprivreda«, na trećoj »Obrtništvo«, a na četvrtoj »Domaća radnost«.

No, zbog slavljeničkoga veselja od kojega se bijahu ozarila sva lica kao da se bila smrk-nula gostioničarka, gospođa Lefrançois. Stojeći na kuhinjskim stubama, mrmljaše sebi u bradu:

- Glupost! Prava pravcata glupost, ta njihova platnena kućica! Ne vjeruju valjda da će se prefekt obradovati objedu pod šatorom, kao za cirkusante! I takve blesarije nazivaju ra-

³⁶ U prvom poglavlju drugoga dijela spominju se tri jonska stupa – nap. prev.

dom za dobrobit našeg kraja! I za to je trebalo dovoditi ovamo posebnog kuhara iz Neufchâtela?! I to za koga? Za kravare? Za bosonoge bokce!...

Uto onuda prođe apotekar. Bio je u fraku i hlačama od nankinga, s cipelama od dabrovi-
ne na nogama te, izuzetno, sa šeširom na glavi – i to niskim šeširom.

– Sluga pokoran! – reče. – Ispričajte me, žuri mi se.

A kako ga debela udovica zapita kamo ide, odvrati:

– Čini vam se čudno, je li? Inače se ne mičem od laboratorija, još i više nego onaj štakor iz
basne od svojega sira.

– Kakvog sira? – gostioničarka će na to.

– Ma, ništa, ništa! – prihvati Homais. – Htio sam vam samo priopćiti, gospođu Lefran-
çois, da se obično držim kuće kao kakav zatočenik. Danas, međutim, s obzirom na ovu
prigodu, svakako moram...

– Ah! Idete onamo? – kaza ona prezirno.

– Da, idem – začuđeno odgovori apotekar. – Pa ja sam član savjetodavnog povjerenstva!

Kuma Lefrançois promotri ga nekoliko časaka pa naposljetku s osmijehom odgovori:

– A, to je nešto drugo! Ali što se vas tiče poljoprivreda? Zar se vi u to razumijete?

– Razumijem se, dakako, jer sam ljekarnik, što će reći kemičar! A kako je kemiji, gospođu
Lefrançois, cilj znanje o uzajamnom i molekularnom djelovanju svih tijela u prirodi, iz
toga slijedi da i poljoprivreda spada u njezino područje! I zapravo, što je sastav gnojiva,
vrenje tekućina, analiza plinova i utjecaj isparavanja akoli ne prava pravcata kemija?

Gostioničarka ništa ne odgovori. Homais nastavi:

– Mislite li vi da je za agronomsko zvanje dostatno obrađivati zemlju i uzgajati perad?
Ama, prije svega je potrebno poznavati sastav pojedinih tvari, geološke slojeve, atmos-
ferske utjecaje, kakvoću zemljišta, ruda, vode, gustoću raznih tijela i njihovu kapilarnost!
I još koješta drugo! A valja i temeljito poznavati sva higijenska načela da biste mogli da-
vati upute i primjedbe u vezi s izgradnjom gospodarskih zgrada, uzgojem stoke, prehra-
nom služinčadi! I još, gospođu Lefrançois, treba dobro razumjeti i u botaniku, biti kadar
razlikovati biljke. Razumijete? Koje su ljekovite, a koje škodljive, koje su beskorisne, a
koje hranjive, je li ih na jednome mjestu dobro plijeviti, a na drugome sijati, uzgajati jed-
ne, a uništavati druge. Ukratko, putem brošura i javnih glasila treba ići ukorak sa znano-
šću, nikada ne zaostajati, eda bismo ukazivali na moguća poboljšanja...

Gostioničarka ne skidaše očiju s vrata *Francuske kavane*, a ljekarnik nastavi:

– Dajbože da naši poljoprivrednici budu kemičari ili da bar više slušaju savjete znanosti!
Eto, ja sam, na primjer, nedavno napisao značajno djelo, raspravu koja ima više od se-
damdeset i dvije stranice, a nosi naslov: *O jabukovači, njezinoj proizvodnji i djelovanju, uz
neke nove spoznaje o tom predmetu*, pa sam ga poslao Agronomskome društvu u Rouenu,
čemu i imam zahvaliti prijem u tamošnje članstvo, odjel za poljoprivredu, razred za vo-
ćarstvo. No, dobro! Da je javnost bila upoznata s tim mojim djelom...

No, apotekar zastade, jer gospođa Lefrançois bijaše očito obuzeta drugim mislima.

– Pa, pogledajte ih samo – govoraše. – Tko bi to razumio! U takvoj prčvarnici!

Pa sliježući ramenima tako da joj se pleteni košuljac na prsima rastezao, objema rukama
pokazivaše na krčmu svojega suparnika odakle se u tom času razlijegeše pjesma.

– Uostalom, neće on još dugo! – dodade. – Najviše osam dana i sve je gotovo!

Homais od zaprepaštenja ustuknu. Ona siđe niz one tri stube i šapne mu na uho:

- Što? Niste čuli? Ovaj tjedan bit će kod njega pljenidba. Lheureux traži prodaju. Dotukao ga je mjenicama.

- Kakva strahovita nesreća! - uskliknu apotekar koji je za svaku zamislivu priliku umio pronaći pogodan izraz.

Gostioničarka mu, dakle, poče pripovijedati cijelu priču koju bijaše doznala od Théodorea, sluge gospodina Guillaumina, a ma koliko je mrzila Telliera, ipak okrivljavaše Lheureuxa. Lihvar, podlac.

- Ah! Gledajte - reče ona - eno ga na tržnici: baš pozdravlja gospođu Bovary, vidite njezin zeleni šešir. Čak drži pod ruku gospodina Boulangerera.

- Gospođa Bovary! - Homais će na to. - Hitam joj izraziti svoje poštovanje. Možda će joj biti drago ako dobije mjesto u ograđenom prostoru, pod stupovima.

Pa, ne slušajući kumu Lefrançois koja ga dozivaše da mu ispriča još neke pojedinosti, ljekarnik se udalji brzim korakom, s osmijehom na usnama i kočoperna držanja, upućujući desno i lijevo brojne naklone i zauzimajući mnogo prostora dugim skutovima svoje-ga fraka što za njim lepršahu na vjetru.

Rodolphe, opazivši ga izdaleka, bijaše ubrzao korak, no gospođi Bovary ponestade daha pa on stoga uspori hod i uz smiješak joj grubo reče:

- Htio sam izbjeći onog debeljka: znate, apotekara.

Ona ga gurnu laktom.

- Što li to znači? - zapita se on.

Pa je ispod oka promotri, svejednako i dalje koračajući.

Gledano postrance, lice joj bijaše tako mirno da se na njemu ništa ne naslućivaše. Isticaše se u punoj svjetlosti pod ovalnim obodom šešira s blijedim vrpcama što nalikovahu na trskino lišće. Oči joj ispod dugih, svijenih trepavica gledahu ravno naprijed te, premda širom otvorene, izgledahu malo iskošene zbog krvi što joj blago strujaše pod nježnom kožom na jagodicama. Ružičasta joj se boja zadržavaše na pregradi između nosnica. Glavu nagnijaše na rame, a između usnica vidio joj se sedefni rub bijelih zuba.

- Poigrava li se to ona sa mnom? - razmišljaše Rodolphe.

Ona Emmina kretnja bijaše, međutim, samo upozorenje, jer je za njima išao gospodin Lheureux te im od vremena do vremena nešto govorio, kao da se hoće upustiti u razgovor.

- Kakav veličanstven dan! Svi su vani! A puše i istočnjak.

A gospođa Bovary, baš kao ni Rodolphe, uopće mu ne odgovaraše, iako im je on i na najmanji pokret prilazio govoreći: »Molit ću lijepo?« i ruku prinosiso šeširu.

Kada su bili pred potkivačevom kućom, umjesto da nastavi cestom do mitnice, Rodolphe naglo skrenu na stazu, povukavši za sobom gospođu Bovary, te doviknu:

- Doviđenja, gospodine Lheureux! Ugodan provod!

- Kako ste ga samo otpravili! - reče ona smijući se.

- Zašto bismo se dali - prihvati on - smetati od drugih? A budući da danas imam sreću biti s vama...

Emma porumenje. On ne dovrši rečenicu. Progovori onda o lijepom vremenu i o užitku što ga pruža hodanje po travi. Nekoliko ivančica bijaše opet nikhulo.

- Gle, lijepih li ivančica - reče. - Ima ih dovoljno da njima mogu gatati sve zaljubljene djevojke u našem kraju.

Pa dodade:

- Da uberem koju? Što mislite?
- A vi ste zaljubljeni? - ona će, lagano se nakašljavši.
- Eh, eh! Tko zna? - odgovori Rodolphe.

Ledina se počinjaše puniti svijetom pa ste se tu sudarali domaćicama i njihovim velikim kišobranima, košarama i sitnom dječicom. Često ste se morali ukloniti pred dugačkim redom seljanki, služavki u plavim čarapama, u cipelama bez potpetice, sa srebrnim prstenjem, a koje, kada biste prošli kraj njih, mirisahu po mlijeku. Koračale su držeći se za ruke te se tako raširivši duž cijele livade, od jasikova drvoreda do šatora predviđena za gozbu. No, došlo je vrijeme za ocjenjivanje stoke pa uzgajivači jedan za drugim ulažahu u svojevršno trkalište što ga zatvaraše dugačko uže pričvršćeno na motkama.

Životinje stajahu ondje, njuškom okrenute prema povocu, tvoreći nejednakim sapima zbrkani niz. Pospane svinje rovahu rilom po zemlji, telad mukaše, ovce blejahu, krave, podvivši jednu nogu, ležahu trbuhom na travi te, polagano preživajući, žmirkahu teškim vjeđama pod navalom mušica što zujahu oko njih. Zasukavši rukave, vozari za ular držahu pastuhe što se propinjahu raširenih nozdrva i rzahu okrećući se prema kobilama. One pak ostajahu mirne, ispružene glave i obješene grive, dok im se ždrebad odmarala u njihovoj sjeni ili tu i tamo prilazila da sisa, a iznad dugačkoga se lelujanja svih tih nago-milanih tijela vidjelo kako se na vjetru poput vala uzdiže pokoja bijela griva ili strše šiljati rogovi, kao i glave muškaraca u trku. Postrance, izvan ograđenog prostora, stotinu koraka podalje, stajaše velik crni bik s brnjicom na njuški i željeznom kolutom u nozdrvi, nepomičan kao kakva brončana životinja. Na užetu ga držalo neko dijete u dronjcima.

Međutim su između dva reda stoke teškim korakom prolazila gospoda, pomno motreći svaku životinju, a potom se tihim glasom savjetujući između sebe. Jedan od njih, očevidno najvažniji, u hodu je usput unosio bilješke u ukoričenu bilježnicu. Bijaše to predsjednik ocjenjivačkog odbora: gospodin Derozerays de la Panville. Čim prepozna Rodolphe, hitro mu priđe i reče ljubazno se smiješeći:

- Kako to, gospodine Boulanger, zar nas ostavljate?

Rodolphe prosvjedovaše govoreći da je baš krenuo k njima. No, kada predsjednik ode, nastavi:

- Bogme, ne, ne idem. Vaše mi je društvo draže od njegovog.

Svejednako se rugajući cijeloj ovoj skupštini, Rodolphe ipak, da bi se slobodnije kretao, pokazivaše oružniku plavu propusnicu te se čak kadšto zaustavljaše pred kakvim lije-pim *primjerkom* kojemu se gospođa Bovary nije nimalo divila. On to primijeti pa uze zbijati šale na račun jonvilskih gospođa i njihovih haljina, a potom se i sam ispriča zbog vlastitoga nemarna odijela. U odjeći mu se vidio onaj nesklad između običnih i biranih stvaru u čemu prost puk obično misli da nazire razotkrivanje neuravnotežena života, razuzdanost osjećaja, samovolju umjetnosti te stalno nekakav prezir prema društvenim običajima, što u njemu izaziva zadivljenost ili ogorčenost. Tako mu se kroz izrez prsluka od sive dvonitke na vjetru nadimaše batistena košulja s nabranim orukvicama, hlače sa širokim prugama na gležnjevima otkrivahu čizmice od nankinga s kapicama od lakirane kože. Toliko bijahu sjajne da se i trava u njima ogledala. Njima je gazio po konjskoj balegi, s jednom rukom u džepu kaputića i slamnatim šeširom naherenim na glavi.

- Uostalom - dodade on - kada čovjek živi na selu...
- Sve je to uzaludan trud - kaza Emma.

- Baš tako! - odvrati Rodolphe. - Kad pomislite da nitko od ove čestite čeljadi nije kadar shvatiti što znači pošten kroy!

Onda stadoše govoriti o provincijskoj uskogrudnosti, o životu koji se u njoj guši, o iluzijama koje se u njoj gube.

- Zbog toga - govoraše Rodolphe - zapadam u takvu tugu...

- Vi? - s čuđenjem će ona. - A ja sam vas držala za vrlo vesela čovjeka!

- Ah, da, prividno, jer pred svijetom umijem na lice staviti šaljivu krinku, a ipak, koliko li sam se puta, na prolasku kraj groblja po mjesecini zapitao ne bi li mi bilo bolje da se pridružim onima koji ondje počivaju...

- Oh! A vaši prijatelji? - reče ona. - Na njih ne mislite.

- Prijatelji? A koji? Imam li ih ja uopće? Zar tko za mene mari?

I poprati ove posljednje riječi nekakvim zviždukom između usana.

No, moradoše se razdvojiti zbog visoke gomile stolaca što ih je za njima nosio neki čovjek. Toliko njima bijaše pretovaren da su mu se opažali samo vrhovi klompi i krajevi raširenih ruku. Bio je to grobar Lestiboudois koji je kroz mnoštvo nosio stolce iz crkve. Silno domišljat u vezi sa svime što se ticalo kakve zarade, bijaše otkrio ovo sredstvo da za sebe izvuče korist iz skupštine, a zamisao mu je dobro polazila za rukom, jer više nije znao kome prije da udovolji. I doista, seljacima bijaše vruće pa se otimahu za te stolce čija slama mirisaše na tamjan i sa stanovitim se strahopoštovanjem naslanjahu na grube naslone zamrljane voskom svijeća.

Gospođa Bovary opet uhvati Rodolphea pod ruku, a on nastavi kao da za sebe govori:

- Da! Toliko mi je toga nedostajalo! Uvijek sam! Ah! Da sam imao u životu kakav cilj, da sam našao ljubav, da sam nekoga upoznao... Oh, kako bih tada sve svoje snage posvetio tome, sve bih bio nadvladao, sve skršio!

- Čini mi se ipak - reče Emma - da vas ne treba previše žaliti.

- Ah? Vama to tako izgleda? - reče Rodolphe.

- Tà, na kraju krajeva... - prihvati ona. - Vi ste slobodni. - Oklijevaše časak: - I bogati.

- Ne rugajte mi se! - odgovori on.

Ona se zaklinjaše da mu se ne ruga, kadli uto zagrmi top: svi se u neredu stadoše gurati prema mjestu.

Bijaše to lažna uzbuna. Gospodin prefekt nikako da stigne, a članovi ocjenjivačkoga odbora bijahu u velikoj neprilici bili započeli sa zasjedanjem ili još malo pričekali.

Napokon se u dnu trga pojavi velika najamna kočija s pomičnim krovom koju su vukla dva mršava konja, a kočijaš u bijelom šeširu iz sve ih snage gonio bičem. Binetu ostade tek toliko vremena da poviče: »Na oružje!«, a pukovniku da se povede za njegovim primjerom. Svi potrčaše prema puškama naslaganim u piramidu, pohitaše ovamo i onamo. Neki čak zaboraviše i ovratnik. No, prefektova zaprega kao da je naslutila tu zbrku te oba upregnuta kljuseta, njišući se u ormi, u lakom kasu stigoše pred ulaz u općinu, upravo u trenutku kada se ondje svrstavahu narodna garda i vatrogasci udarajući u bubnjeve i stupajući u mjestu.

- Pooo-zdrav! - viknu Binet.

- Stooooj! - viknu pukovnik. - Nalijevo ravnaaajs!

Nakon pozdrava pri kojemu zveket grivni na puškama odjeknu poput bakrena kotlića što se kotrlja niza stube, sve se puške spustiše k nozi.

Tada svi vidješe kako iz kočije izlazi gospodin u kratkom kaputu urešenom srebrnim vezom, ćelav sprijeda i s nešto kose na stražnjoj strani glave, bljedunjave puti i neobično dobroćudna izgleda. Oči mu, silno krupne i zastrte debelim kapcima, žmirkahu ne bi li promotrile okolno mnoštvo, a u isti mu se mah šiljati nos dizaše uvis i smješkaahu uvučena usta. Prepoznade općinskoga načelnika po lenti te mu prenese da gospodin prefekt nije mogao doći, a da je on okružni savjetnik, te doda još nekoliko isprika. Tuvache uzvratu s nekoliko uljudnih riječi, drugi priznade da je zbunjen, pa obojica ostadoše tako, licem u lice, gotovo se dodirujući čelom, okruženi članovima ocjenjivačkog odbora, općinskim vijećem, uglednicima, narodnom gardom i svjetinom. Gospodin savjetnik, stišući na prsima trorogi šeširić, neprestano se klanjaše, a i Tuvache se, svijen poput luka, smiješio, mucao, tražio riječi, isticao vlastitu odanost monarhiji i čast koja se ovime ukažuje Yonvilleu.

Hippolyte, gostionički sluga, preuze uzde od kočijaša te ih, svejednako šepajući kljastom nogom, odvede pod trijem *Zlatnome lavu* gdje se skupi mnogo seljaka u želji da vide kočiju. Udari bubanj, top zarika, a gospoda se jedan za drugim uspeše na tribinu i posjedadoše u naslonjače od crvena utrehtskog baršuna, posuđene od gospođe Tuvache.

Svi ti ljudi bijahu jedan drugome nalik. Mlitava svjetloputa lica, jedva opaljena suncem, bijahu boje slatke jabukovače, a gusti im zalisci stršahu iz krutih visokih ovratnika što ih pridržavahu bijele kravate vezane u krupan čvor. Svi prsluci bijahu od baršuna i s preklopljenim ovratnikom, sa svih je satova na crvenoj vrpici visio kakav jajolik privjesak od crvena ahata, a sve se ruke oslanjahu o bedra brižljivo popravljajući hlače čije novo i sjajno sukno blistaše jače od kože njihovih teških čizama.

Gospođe iz visokog društva držahu se otraga, u predvorju između stupova, a običan svijet bijaše preko puta, stojeći ili pak sjedeći na stolcima. Doista, Lestiboudois bijaše prenio ovamo sve stolce koje je uklonio s livade te je čak svaki čas trčao u crkvu po druge i tom svojom trgovinom izazivao toliku smetnju da se do malih stuba pred tribinom moglo prići tek jedva jedvice.

- Ja držim - reče gospodin Lheureux (obraćajući se ljekarniku koji je mimo njega prolazio idući na svoje mjesto) - da je tu trebalo zabiti dva venecijanska jarbola: s nekim malo ozbiljnijim i bogatijim ukrasima, bio bi to užitak za oko.

- Zacijelo - odgovori Homais. - No, što ćete! Sve je to načelnik preuzeo na sebe. A jadni Tuvache nema mnogo ukusa, čak je potpuno lišen onoga što se naziva smislom za umjetnost.

Međutim se Rodolphe s gospođom Bovary bijaše popeo na prvi kat općine, u *vijećničku dvoranu*, pa kako ta prostorija bijaše prazna, izjavio je da će im tu biti ugodno i da će odatle moći bolje uživati u svečanosti. Dohvati tri stolčića što stajahu oko ovalnoga stola, ispod vladarova poprsja, te ih primaknu jednome od prozora pa tako njih dvoje sjedoše jedno uz drugo.

Nastade nekakvo komešanje na tribini, dugotrajno došaptavanje i dogovori. Napokon ustade gospodin savjetnik. Sada se već znalo da se zove Lieuvain te mu se ime od usta do usta pronosilo među mnoštvom. Usporedivši, dakle, nekoliko listova papira i uprijeviši u njih oko da bolje vidi, on započe:

»Gospodo!

Neka mi bude najprije dopušteno (prije nego što prijedem na predmet ovoga današnjeg skupa, a taj će osjećaj, siguran sam u to, ujedno biti i vaš), neka mi, velim, bude dopušteno da odam priznanje vrhovnoj upravi, vladavini, vladaru, gospodo, našem suverenu,

tome ljubljenom kralju koji ni prema jednoj grani općega ili pojedinačnoga blagostanja nije ravnodušan i koji istodobno tako čvrstom i tako mudrom rukom upravlja državnim kolima kroz neprekidne pogibli na uzburkanome moru, znajući, uostalom, pribaviti poštovanje miru, kao i ratu, obrtništvu, trgovini, poljoprivredi i domaćoj radinosti.«

- Morao bih se - kaza Rodolphe - malo odmaknuti od prozora.

- Zašto? - reče Emma.

No, u tom se času savjetnikov glas uzdiže do izuzetne jačine. Zborio je u zanosu:

»Prošla su, gospodo, vremena kada su se zbog građanske nesloge krvlju oblijevali naši trgovci, kada je zemljoposjednik, trgovac pače i sam radnik, zaspavši navečer snom pravvednika, drhtao neće li ga najednoć probuditi zvono što zvoni na uzburanu, kada su najsubverzivnija načela drsko podrivala temelje...«

- Zato što bi me - prihvati Rodolphe - netko odozdo mogao opaziti, pa bih cijela dva tjedna morao pronalaziti isprike, a uz moj zao glas...

- Oh! Sami sebe ocrnjujete - reče Emma.

- Ne, ne, zaista je užasan, kunem vam se.

»No, gospodo«, nastavi savjetnik, »upravim li, udaljivši iz svojega spomena te tmurne slike, oči na današnji položaj lijepe naše domovine, što vidim? Posvuda cvjetaju trgovina i umjetnost, posvuda nove prometnice, poput novih krvnih žila, u državnome tijelu uspostavljaju nove veze, naša su se velika tvornička središta opet pokrenula, vjera, još čvršća no prije, smiješi se svakome srcu, luke su nam pune, pouzdanje se ponovno rađa, a Francuska je napokon odahnula!...«

- Uostalom - dodade Rodolphe - možda s općeg gledišta, to i nije sasvim pogrešno.

- Kako to? - ona će na to.

- Eh! - reče on. - Pa zar ne znate da ima duša koje uvijek muči neki nemir? Trebaju im sad snovi, a sad djelo, najčišće strasti, najmahnitiji užici, pa se tako prepuštaju svakojakim hirovima i ludostima.

Ona ga tada pogleda kao što se promatra putnik koji je proputovao neobične zemlje pa prihvati:

- Mi, jadne žene, nemamo čak ni te zabave!

- Jadne li zabave kad čovjek u njoj ne nalazi sreću.

- No, može li se ona ikada naći? - zapita ona.

- Da, jednoga se dana na nju namjerimo - odgovori on.

»Upravo ste to i vi razumjeli«, govoraše savjetnik. »Vi, poljoprivrednici i radnici s naših polja, vi, tihi predvodnici uljudbom prožeta pothvata, vi, ljudi od napretka i ćudoređa, vi ste razumjeli, velim, da su političke oluje uistinu još mnogo strašnije od vremenskih nepogoda...«

- Jednoga se dana namjerimo na nju - ponovi Rodolphe - jednoga dana, nenadano i kada smo već izgubili nadu u to. Obzorje se tada rastvori, a neki glas kao da povikne: »Evo je!« Osjećate u sebi potrebu da toj osobi povjerite cijeli svoj život, da joj sve date, sve žrtvujete! Ništa se ne objašnjava, sve se razumije. Već ste se u snovima vidjeli. (Tu je pogleda.) I napokon, tu je ono blago koje ste toliko tražili, tu je pred vama - blista, svjetluca. Ipak, još uvijek sumnjamo u nj, ne usuđujemo se vjerovati. Ostajemo njime zaslijepljeni, kao da smo iz tmine izišli na svjetlost.

Izrekavši ove riječi, Rodolphe poprati tu rečenicu izražajnom kretnjom. Prijeđe rukom preko lica, poput čovjeka kojega hvata omaglica, a potom je spusti na Emminu. Ona povuče ruku. A savjetnik i dalje čitaše:

»Tä tko bi se, gospodo, tome i čudio? Samo onaj tko je toliko slijep, toliko ogrezao (ne bojim se to reći), toliko ogrezao u predrasudama minulih vremena da još uvijek ne uviđa duh zemljoradničkoga žiteljstva. Gdje se, doista, može naći većega rodoljublja negoli na selu, veće odanosti općemu dobru, riječju, više inteligencije? I ne mislim pod time, gospodo, onu površnu inteligenciju, isprazan ukras dokonih umova, već na onu duboku i uravnoteženu inteligenciju koja prije svega stremi prema korisnim ciljevima, pridonoseći tako dobrobiti svakoga pojedinca, općemu blagostanju i državnome očuvanju, što je plod poštovanja zakona i izvršavanja dužnosti...

- Ah, opet! - reče Rodolphe. - Uvijek te dužnosti, te mi je riječi već preko glave. Gomila ishlapjelih starkelja u flanelskim prslucima i bogomoljki s grijalicama i kronicama koji nam stalno trube u uho: »Dužnost! Dužnost!« Eh! Pobogu! Dužnost znači osjećati ono što je veliko, voljeti ono što je lijepo, a ne prihvaćati sve društvene običaje, zajedno sa svim ruglom što nam se uz njih nameće.

- Pa ipak... ipak.. - prigovaraše gospođa Bovary.

- Eh, ne! Zašto propovijedati protiv strasti? Zar one nisu jedino što je na ovome svijetu lijepo, izvor junaštva, ushita, pjesništva, glazbe, umjetnosti, ukratko, svega?

- No, treba ipak - reče Emma - donekle voditi računa o onome što svijet misli i pokoravati se njegovim pravilima o čestitosti.

- Ah! Postoje dvije vrste čestitosti - odvrati on. Sitna, uobičajena čestitost, ljudska čestitost, čestitost koja se neprestano mijenja i na sav glas kriješti, vrpolti se po tlu, pri zemlji, kao ovaj skup budala koje vidite pred sobom. No, druga, vječna čestitost, ta je čestitost svugdje oko nas i iznad nas, kao krajobraz koji nas okružuje i plavo nebo koje na nas sja.

Gospodin Lieuvain uto obriše usta džepnim rupčićem pa nastavi:

»A zašto bih se ja, gospodo, upuštao u to da vama ukazujem na korist od poljoprivrede? Tä tko zadovoljava naše potrebe? Tko nam priskrbuje hranu? Tko drugi nego poljodjelstvo. Poljodjelac, gospodo, koji marljivom rukom zasijava plodne brazde na njivama te po njima niče žito koje melju i u prah pretvaraju vješto načinjene naprave pa iz njih izlazi pod nazivom 'brašno' i odatle se prevozi u gradove, gdje se odmah upućuje do pekara koji od njega proizvodi namirnicu namijenjenu kako siromahu, tako i bogatašu. Zar ne spada na poljodjelca uzgoj mnogobrojnih stada po pašnjacima, a sve radi naše odjeće? Naime, kako bismo se odijevali, kako bismo se hranili bez poljodjelca? Pače, je li uopće potrebno, gospodo, ići tako daleko u potrazi za primjerima? Tko nije često pomislio na svu važnost što je za nas ima skromna životinja, ures naših dvorišta za živad, koja nam u isti mah daje mekan jastuk za postelju, sočno meso na stolu, a isto tako i jaja? No, nikada ne bih stigao do kraja kada bih morao jedne za drugima nabrajati razne proizvode što ih dobro obrađivana zemlja, poput plemenite matere, u izobilju podjeljuje svojoj djeci. Ovdje loza, drugdje jabuke za jabukovaču, ondje repica, malo dalje, sirevi, pa i lan - gospodo, ne zaboravimo lan čija je proizvodnja posljednjih godina znatno porasla i na koji ću vam naročito svratiti pozornost.«

Nije bilo potrebe da je naročito svraća, jer mnoštvo bijaše razjapilo usta, kao da se hoće napiti njegovih riječi. Tuvache, pokraj njega, slušaše ga razrogačenih očiju, gospodin Derozerays od vremena bi do vremena lagano sklopio vjeđe, a malo podalje ljekarnik, držeći sina Napoléona među koljenima, svijaše polukružno ruku iza uha da mu ni slog

ne promakne. Ostali članovi ocjenjivačkoga odbora u znak odobravanja polagano mica-hu bradom spušenom prema prsluku. Vatrogasci se podno tribine odmarahu oslonjeni o puške s bajunetom, a Binet stajaše nepomično, isturivši lakat i podigavši vrh sablje uvis. Možda je nešto i čuo, no vidio sigurno nije ništa, jer mu se vizir na kacigi spuštao sve do nosa. Njegov poručnik, mlađi sin gospodina Tuvachea, bijaše odabrao još veću: nosio je golemu kacigu koja mu se klatila na glavi i ispod koje mu je virio krajičak šare-noga pamučnog rupca. S djetinjastom se ljupkošću smješkao ispod nje, a na sitnu mu se blijeđu licu po kojemu je znoj u potocima tekao čitao izraz užitka, klonulosti i pospa-nosti.

Trg sve do kuća bijaše prepun svijeta. Na svim prozorima vidjeli se ljudi koji se na njih naslanjahu, drugi pak stajahu na svim vratima, a Justin, pred izlogom ljekarne, kao da se bijaše sav zadubio u promatranje onoga što je vidio pred sobom. Unatoč muku, glas se gospodina Lieuvaina gubio u zraku. Dopiraše do vas u rastrganim rečenicama koje tu i tamo prekidaše struganje stolcima među mnoštvom, a potom bi čovjek najednom iza se-be čuo otegnuto mukanje kakva vola ili blejanje janjaca koji na uglu ulice jedni drugima odgovarahu. I doista, kravari i pastiri bijahu dognali svoje životinje sve do ovamo pa se one od vremena do vremena oglašavahu, svejednako jezikom otkidajući pokoji listić s granja što im je visjelo nad njuškom.

Rodolphe se bijaše primaknuo Emmi i tihim joj glasom brzo govorio:

- Zar zbog te urote svijeta oko nas niste ogorčeni? Ima li i jednog jedinog osjećaja koji on ne osuđuje? Najplemenitiji nagoni, najčistije sklonosti progone se, ocrnjuju, a ako se na-posljertku dvije uboge duše i susretnu, sve se udešava tako da se ne mogu sastati. Ipak će pokušavati, udarat će krilima, dozivat će jedna drugu. Oh, svejedno, prije ili poslije, za šest mjeseci, za deset godina, združiti će se, ljubiti, jer sudbina to zahtijeva i jer su jedna za drugu rođene.

Držaše ruke prekrížene na koljenima pa, podigavši tako lice prema njoj, izbliza, netremi-ce promatraše Emmu. Ona mu u očima razabiraše sitne zlatne zrake što su mu se na sve strane širile iz crnih zjenica te čak osjećaše miris pomade od koje mu se sjajila kosa. Obu-ze je tada neka klonulost, sjeti se onoga vikonta s kojim je onomad plesala valcer u Vau-byessardu i iz čije brade dopiraše, baš kao i iz ove kose, ovakav miris po vaniliji i limu-nu, te nesvjesno napola spusti vjeđe da bi ga što bolje udahnula. No, pri kretnji koju je učinila uspravivši se u stolcu, u daljini, sasvim u dnu obzorja, opazi *Lastavicu*, staru poš-tansku kočiju što se polagano spuštaše niz obronak Leux, vukući za sobom dugačak ob-lak prašine. U tim se žutim kolima Léon tako često vraćao k njoj, a tom je cestom zauvi-jek i otišao! Prividje joj se da ga je opazila preko puta, na onome njegovu prozoru, potom se sve stopi, navukoše se oblaci. Pričini joj se da se još uvijek vrti u valceru, pod svjetlom lusteru, i vikontovu naručju, a da ni Léon nije daleko, da će uskoro doći... a ipak je stalno kraj sebe osjećala Rodolpheovu glavu. Slatkoća toga osjećaja prože tako njezine nekadaš-nje žudnje te se one, poput pješćanih zrnaca pod naletom vjetra, stadoše vrtložiti na jed-va primjetnome valu mirisa što se nadvijaše nad njezinom dušom. U nekoliko navrata raširi nosnice, snažno, ne bi li udahnula svježinu bršljana na kapitelima. Skide rukavice, obrisa ruke, a potom uze rupčićem hladiti lice, dok je kroz udaranje u sljepoočicama čula žamor gomile i savjetnikov glas koji pjevuckavo i dalje čitaše rečenice.

A on govoraše:

»Nastavite i dalje tako! Ustrajte u tome! Ne slušajte ni nagovor navike ni prenačljene savjete presmionog iskustva! Nadasve prionite na poboljšavanje tla, na uporabu dobroga gnojiva, na uzgoj raznih pasmina konja, goveda, ovaca i svinja! Neka ova skupština za

vas bude poput kakva miroljubiva borilišta gdje će pobjednik na izlasku pružiti ruku pobijeđenome i s njime se pobratiti u nadi u što bolji uspjeh! A vi, časni sluge, ponizna služinčadi čiji tegoban trud do dana današnjega nijedna vlada nije uzela u obzir, dođite i primite nagradu za svoje mučaljive kreposti i budite uvjereni da će država ubuduće upirati oči u vas, da će vas bodriti, da će vas štititi, da će udovoljavati vašim pravednim zahtjevima i da će vam, koliko god to do nje stoji, olakšati breme mučnih žrtava!«

Gospodin Lieuvain sjede, a ustade gospodin Derozerays i otpoče nov govor. Njegov možda nije bio tako kićen kao savjetnikov, ali se odlikovao određenijim stilskim značajem, što će reći stručnijim znanjem i uzvišenijim razmatranjem. Tako je u njemu manje mjesta zauzimao hvalospjev vladi, a više ga bijaše ostavljeno vjeri i poljoprivredi. Prikazivao se odnos između jednoga i drugoga te način na koji je oboje uvijek pridonosilo civilizaciji. Rodolphe pak razgovaraše s gospođom Bovary o snovima, predosjećajima, magnetizmu. Vrativši se do kolijevke ljudskoga društva, govornik oslikavaše divlje doba kada su ljudi živjeli hraneći se žirom, i to duboko u šumama. Potom su zbacili životinjsko krzno, odjenuli se u sukno, izorali brazde, zasadili vinovu lozu. Je li to bilo dobro i nije li u tome otkriću bilo više štete nego koristi? Takvo pitanje postavljaše sebi gospodin Derozerays. Od magnetizma je Rodolphe malo-pomalo dospio do srodnosti duša, pa dok je gospodin predsjednik kao primjer navodio Cincinnata i njegov plug, Dioklecijana koji je sadio kupus i kitajske careve što su novu godinu svečano započinjali sjetvom, mladi je muškarac objašnjavao mladoj ženi kako te neodoljive privlačne sile imaju svoj uzrok u nekome prijašnjem životu.

- Eto - govoraše - zašto smo se nas dvoje upoznali? Koji je slučaj to htio? Nedvojbeno, mora da su nas, unatoč udaljenosti, poput dviju rijeka koje teku da bi se na kraju spojile, naše osobne sklonosti dovele jedno k drugome.

Uhvati je za ruku; ona je ne izvuče.

»Za sveukupni uspješni poljoprivrednički rad!« povika predsjednik.

- Neki dan, na primjer, kada sam došao k vama...

»Gospodinu Bizetu iz Quincampoisa.«

- Jesam li znao da ću vas danas pratiti?

»Sedamdeset franaka!«

- Čak sam stotinu puta htio otići, ali sam pošao za vama i ostao.

»Gnojidba.«

- Kao što ću ostati večeras, sutra, svih drugih dana, cijeloga života!

»Gospodinu Caronu iz Argueila, zlatna medalja!«

- Jer nikada nisam ni u čijem društvu doživio takvu očaranost.

»Gospodinu Bainu iz Givry-Saint-Martina!«

- Zato ću sa sobom svugdje nositi uspomenu na vas.

»Za merino ovna...«

- Ali vi ćete me zaboraviti. Za vas ću nestati kao sjenka...

»Gospodinu Belotu iz Notre-Damea...«

- Oh, ne! Ipak ću, zar ne, nešto značiti u vašim mislima, u vašem životu?

»Uzgoj svinja, nagrada *ex aequo*³⁷ gospodi Lehérisséu i Cullembourgu, šezdeset franaka!«

³⁷ Jednakopravno, na dva jednaka dijela (lat.) - nap. prev.

Rodolphe joj stezaše ruku i osjećaše kako je topla i uzdrhtala poput uhvaćene grlice koja bi najradije nastavila let. No, bilo da ju je pokušala izvući ili je odgovorila na njegov stisak, ona pomače prste. On uzviknu:

- Oh, hvala vam! Ne odbijate me! Tako ste dobri! Shvaćate da sam vaš! Pustite da vas gledam, da vas promatram!

Od udara vjetra koji uletje kroz prozore nabra se stolnjak na stolu, a dolje na trgu seljakinjama se podigoše velike kape, nalik na lepršava krila u bijelih leptira.

»Iskorištavanje pogača od uljanog zrnja«, nastavi predsjednik.

Pa se požuri:

»Flamansko gnojivo - uzgajanje lana - isušivanje, dugoročni zemljišni zakup - služba u domaćinstvu.«

Rodolphe više nije govorio. Gledali su jedno drugo. Od silne žudnje drhtale im suhe usne, a prsti im se isprepletoše, meko, sami od sebe.

»Catherine-Nicaise-Elisabethi Leroux iz Sassetot-la-Guerièrea, za pedeset i četiri godine službe na istome majuru, srebrna medalja - vrijedna dvadeset i pet franaka!«

»Gdje je Catherine Leroux?« ponovi savjetnik.

Nije se pojavljivala; samo su se čuli glasovi kako se došaptavaju:

- Pa hajde!

- Ne.

- Nalijevo!

- Ne boj se!

- Ah, kako je bedasta!

- No, dobro, je li tu? - zavika Tuvache.

- Da! Evo je!

- Neka onda dođe ovamo!

Napokon tribini priđe sitna starica plašljiva držanja koja kao da se u siromaškoj odjeći bijaše sva zgurila. Na nogama je nosila teške drvene cokule, a oko bokova veliku plavu pregaču. Mršavo joj lice, uokvireno neobrubljenom kapicom, bijaše jače izbrazdano borama nego što ih ima na uveloj jabuci reneti, a iz rukava crvene bluže izvirivahu dvije dugačke šake s kvrgavim člancima. Od prašine po sušama, od pranja u lužini i od sjere iz vune tako su okorjele, ohrapavile, otvrdnule da su se činile prljavima, ma koliko bile oribane u čistoj vodi, a od dugogodišnjega služenja, ostajahu napola otvorene, kao da i same hoće pružiti ponizno svjedočanstvo o tolikim mukama što su ih pretrpjele. Neka redovnička bešćutnost pridavaše uzvišen izraz njezinu licu. Ništa tužno ili nježno ne umekšavaše taj blijedi pogled. U druženju sa životinjama na nju bijahu prešli njihova šutljivost i spokoj. Ovo joj bijaše prvi put da se našla u tako brojnome društvu pa se, u duši uplašena zbog zastava, bubnjeva, gospode u frakovima i savjetnikovim ordenom časti, držala posve nepomično, ne znajući bi li istupila naprijed ili pobjegla, ni zašto je gomila gura i zašto joj se ocjenjivači smješkaju. Tako stajaše pred razdraganim građanima tih pola stoljeća robovanja.

- Pristupite, uvažena Catheine-Nicaise-Elisabeth Leroux! - reče gospodin savjetnik koji iz predsjednikovih ruku bijaše uzeo popis nagrađenih osoba.

Pa, gledajući naizmjenice u list papira, a potom u staricu, ponovi očinskim tonom:

- Pristupite, pristupite!

- Jeste li gluhi? – reče Tuvache skočivši iz naslonjača.

Pa joj stade vikati na uho:

- Pedeset i četiri godine službe! Srebrna medalja! Dvadeset i pet franaka! Za vas.

Potom, kada je primila medalju, ona je promotri. Cijelim joj se licem tada razli blaženi osmijeh i čulo se kako na odlasku mrmlja:

- Dat ću je našem župniku, da za mene odsluži nekoliko misa.

- Kakav fanatizam! – uskliknu ljekarnik nagnuvši se prema javnome bilježniku.

Skupština bijaše gotova, gomila se rasprši. I sada, kada su svi govori pročitani, svatko opet zauze svoj položaj i sve se vrati u uobičajenu kolotečinu: gospodari su zlostavljali sluge, a ovi pak tukli životinje, ravnodušne slavljениke koji su, sa zelenim vijencem među rogovima, odlazili natrag u staju.

Međutim se pripadnici narodne garde bijahu popeli na prvi kat općine, s kolačima nataknutim na bajunete i s bataljunskim bubnjarem koji je nosio košaru punu boca. Gospođa Bovary uze Rodolphea pod ruku; on je otprati kući; rastadoše se pred vratima; potom on sam prošetala po livadi čekajući da započne svečani ručak.

Gozba bi duga, bučna i uz lošu podvorbu; svi bijahu tako zbijeni da su jedva mogli i laktove pomaknuti, a uske daske što su služile umjesto klupa samo što se ne slomiše pod težinom uzvanika. Jelo se obilato. Svatko se trudio naplatiti svoj prilog. Sa svakoga je čela curio znoj, a bjeličasta para, poput izmaglice nad rijekom u jesenje jutro, lebdjela je iznad stola, između obješenih petrolejki. Rodolphe je, naslonivši se leđima na šatorsko platno, toliko mislio na Emmu da ništa nije čuo. Iza njega, na tratini, sluge slagahu prljave tanjуре na hrpu; susjedi mu se obraćahu, on im ne odgovaraše; netko mu punio čašu, no na misli mu se, unatoč sve većoj graji, spuštaše tišina. Sanjario je o onome što mu bijaše rekla i o obliku njezinih usana; lice joj je, poput čarobna zrcala, blistalo na limenim kacigama; nabori haljine spuštali joj se niz stijenke šatora, a dani puni ljubavi u beskraj se nizali u očekivanju budućnosti.

Vidje je opet navečer, za vrijeme vatrometa, no bila je s mužem, gospođom Homais i ljekarnikom koji se silno uznemiravaše zbog opasnosti od zalutalih raketa te je svaki čas ostavljao društvo i s raznoraznim preporukama odlazio do Bineta.

Pirotehnička sredstva poslana na ime gospodina Tuvachea iz prevelikoga su opreza bila spremljena u njegovu podrumu; vlažni se barut stoga nikako nije dao zapaliti pa je glavni prizor, kada se trebao prikazati zmaj što grize vlastiti rep, potpuno propao. Od vremena do vremena poletjela bi pokoja jadna rimska svjećica; zblenuta bi gomila tada podigla graju s kojom se miješala cika žena koje je netko u tami uhvatio oko struka. Emma se šutke nježno pripijala uz Charlesovo rame te je, podigavši bradu uvis, pratila svijetli trag raketa na tamnome nebu. Rodolphe je promatraše pri svjetlu lampiona što su još gorjeli.

Onda se lampioni malo-pomalo ugasiše. Upališe se zvijezde. Pade nekoliko kapi kiše. Ona zaveza rubac oko glave.

U taj čas iz gostionice iziđe savjetnikova kočija. Kočijaš bijaše pijan pa odmah zadrijema te se izdaleka, preko krova kočije, između dviju svjetiljaka, opažalo njegovo glomazno tijelo kako se njiše lijevo-desno, ovisno o zibanju kočije.

- Zaista – kaza apotekar – pijanstvo bi trebalo najstrože kažnjavati! Da se mene pita, sva-

koga bi se tjedna na ploču, postavljenu *ad hoc*³⁸ pred općinom, ispisivala imena svih onih koji su se preko tjedna trovali alkoholom. Uostalom, sa statističkoga gledišta, tako bismo dobili točne podatke koji bi se u slučaju potrebe... Nego, ispričajte me.

I opet potrča prema kapetanu.

Ovaj se vraćaše kući. Svojoj tokarskoj klupi.

- Možda ne bi bilo loše - reče mu Homais - da pošaljete nekoga od svojih ljudi ili da sami pođete...

- Ama, pustite me na miru - odgovori mu ubirač poreza - ništa se ne događa!

- Možete biti mirni - reče apotekar vrativši se k prijateljima. - Gospodin Binet potvrdio mi je da su poduzete sve mjere. Ni iskrica neće pasti. Crpke su pune. Idemo na spavanje.

- Bogme, baš sam pospana - na to će gospođa Homais koja je uvelike zijevala - ali ne smeta, baš smo imali krasan dan za ovu svečanost.

Rodolphe ponovi tihim glasom i uz nježan pogled:

- Oh, da! Zaista krasan!

I pozdravivši se, krenuše svatko na svoju stranu.

Dva dana kasnije objavi *Fanal de Rouen* opširan članak o skupštini. Homais ga već sutradan bijaše sastavio s mnogo žara.

»Čemu vijenci, cvijeće, ukrasno zelenilo? Kamo, poput valova pomahnitala mora, grne sav ovaj svijet pod žarkim zrakama tropskoga sunca što lije toplinu po našim njivama?«

Zatim je govorio o položaju seljaka. Vlada, doduše, čini mnogo, ali ne i dovoljno! »Samo hrabro!« dovikivaše joj on. »Prije je potrebno na tisuće reformi, provedimo ih.« Potom, dotičući se savjetnikova dolaska, ne zaboravljaše ni »ratnički dojam naše narodne vojske«, ni »naše vragoljaste seljanke«, ni starce ćelavih glava, »svojevrsne patrijarhe koji su bili ondje, a među kojima su neki, ostaci naših besmrtnih falangi, još uvijek osjećali kako im srce udara na muževni zvuk bubnjeva.« Sebe je naveo među prvima među članovima ocjenjivačkog odbora te je u jednoj bilješci pače podsjećao na raspravu o jabukovači koju je gospodin Homais, ljekarnik, svojevremeno poslao Agronomskome društvu. Kada je stigao do podjele nagrada, pravim je ditirambima oslikavao veselje dobitnika. »Otac je grlio sina, brat brata, suprug suprugu. Mnogi je s ponosom pokazivao skromnu medalju, a kada se vratio kući, svojoj dragoj domaćici, nedvojbeno ju je suznih očiju objesio na goli zid svoje kolibice.«

»Oko šest sati, na svečanomu ručku, priređenom na travnjaku gospodina Liégearda, okupili su se glavni sudionici ove svečanosti. Cijelo je vrijeme tu vladala najveća srdačnost. Izrečene su razne zdravice: gospodin Lieuvain nazdravio je vladaru! Gospodin Tuvache prefektu! Gospodin Derozerays poljoprivredi! Gospodin Homais obrtu i domaćoj radinosti, tom bratu i sestri! Gospodin Leplichey boljitku! Uvečer je nebo najednom rasvijetlio sjajan vatromet. Reklo bi se, pravi kaleidoskop, prava operna dekoracija pa se u jednom trenutku našem malom mjestu moglo učiniti da je preneseno usred kakva sna iz *Tisuću i jedne noći*.«

»Napomenimo i to da nikakav neugodan događaj nije poremetio ovaj obiteljski skup.

Na kraju je dodao:

»Zapažena je jedino odsutnost crkvenih predstavnika. Svećenstvo nedvojbeno drugačije shvaća napredak. Slobodno vam bilo, gospodo Loyolina!«

³⁸ Posebno u tu svrhu (lat.) - nap. prev.

IX.

Proteče šest tjedana. Rodolphea niotkuda. Jedne se večeri napokon pojavi.

Sutradan poslije skupštine bijaše sam sebi rekao:

- Ne idimo brzo k njoj, to bi bila pogreška.

Pa potkraj tjedna ode u lov.

Po povratku iz lova pomisli da je prekasno, potom uze ovako rasuđivati:

- No, ako me već prvoga dana zavoljela, mora me sada, zbog nestrpljenja da me opet vidi, još više voljeti. Nastavimo, dakle, ovako!

Uvjeri se da mu je računica bila ispravna kada, ušavši u primaću sobu, primijeti kako je Emma pobljednija.

Bila je sama. Dan bijaše na izmaku. Zbog muslinskih zavjesica na oknima sumrak bijaše još gušći, a pozlata na barometru na koji padaše sunčeva zraka bacaše kroz grančice koralja užaren odbljesak na zrcalo.

Rodolphe ostade na nogama, a Emma jedva da nešto i odvrati na njegove prve uljudne riječi.

- Imao sam posla - reče on. - Bio sam bolestan.

- Nešto ozbiljno? - uzviknu ona.

- Pa - Rodolphe će, sjedajući kraj nje na klupčicu - zapravo i ne!... Nisam htio dolaziti.

- Zašto?

- Ne pogađate?

On je još jednom pogleda, no tako silovito da ona porumenjevši obori glavu. On nastavi:

- Emma...

- Gospodine! - na to će ona malo se odmićući.

- Ah! Sada vidite - odvrati on sjetnim glasom - da sam bio u pravu što nisam htio doći. I to ime, to ime koje mi ispunja dušu i koje mi je nehotice izmaklo, ni njega mi ne dopuštate! Gospođa Bovary!... Eh! Svi vas tako zovu!... To, uostalom, i nije vaše ime; to ime pripada drugome!

Pa ponovi:

- Drugome!

I sakri glavu u ruke.

- Da, stalno mislim na vas!... Pomisao na vas baca me u očaj! Ah! Oprostite!... Ostavljam vas... Zbogom!... Otići ću daleko... tako daleko da više nećete ni čuti o meni!... A ipak... danas... ne znam ni sam kakva me sila još jednom dovela k vama! Protiv nebesa se ne možemo boriti, ne možemo odoljeti osmijehu anđela! Prepuštamo se onome što je lijepo, dražesno i vrijedno obožavanja!

Prvi put u životu slušaše Emma da joj netko ovako govori te se njezin ponos, poput čovjeka koji se opušta u vrućoj kupki, meko i potpuno protezaše od topline tih riječi.

- No, ako i nisam dolazio - nastavi on - ako vas nisam mogao vidjeti, ah, bar sam često promatrao sve što vas okružuje. Noću, svake noći, ustajao sam, dolazio ovamo, promatrao kuću, krov koji je sjao na mjesecini, drveće u vrtu koje vam se njihalo pod prozorom i malenu svjetiljku, svjetlost koja je kroz okna sjala u tamu. Ah, a vi niste ni znali da tu dolje, tako blizu, a ipak tako daleko, jedan ubogi jadnik...

Ona se s jecajem okrenu k njemu.

- Oh! Kako ste dobri! - reče.

- Ne, samo vas ljubim, to je sve! Ne sumnjajte u to! Recite mi to, jednu riječ! Jednu jedinu riječ!

I Rodolphe jedva primjetno skliznu s klupičice na zemlju, no uto se u kuhinji začu lupkanje klompi, a ni vrata primaće sobe, opazi on, ne bijahu zatvorena.

- Kako bi bilo ljubazno od vas - produži on podižući se - kad biste udovoljili jednome mojem hiru!

Naime, da mu pokaže kuću; želio ju je upoznati; a kako gospođa Bovary nije u tome vidjela ništa loše, oboje upravo ustajahu kadli uđe Charles.

- Dobar dan, doktore - reče mu Rodolphe.

Liječnik, polaskan tim neočekivanim naslovom, rastopi se od uslužnosti, a Rodolphe to iskoristi da se malčice pribere.

- Gospođa mi je - on će potom - govorila o svojem zdravlju...

Charles ga prekide: i sam je bio u tisuću briga; ženine tegobe s disanjem bijahu opet počele. Rodolphe tada zapita ne bi li tu jahanje koristilo.

- Dakako! Izvrsno, savršeno!... Odlična zamisao! Trebala bi to pokušati.

A kako se ona bunila da nema konja, gospodin Rodolphe joj ponudi jednoga od svojih; ona odbi njegovu ponudu; on ne ustraja; potom, da bi opravdao svoj posjet, ispričavi kako se njegovu vozaru, čovjeku kojemu su onomad puštali krv, još uvijek zna zanesvijestiti.

- Doći ću do vas - reče Bovary.

- Ne, ne, poslat ću vam ga ovamo; doći ćemo obojica, to će vam biti zgodnije.

- Ah! Veoma dobro. Hvala vam.

A čim ostadoše sami:

- Zašto ne prihvatiš prijedlog gospodina Boulangerera? To je tako ljubazno od njega.

Ona se tobože namrgodi, iznese tisuću isprika te na kraju izjavi *kako bi se to možda činilo neobičnim*.

- Ah! Baš mene briga za to! - reče Charles da dokrajči raspravu. - Zdravlje prije svega! U krivu si!

- Eh! A kako ću jahati kad nemam jahaće odijelo?

- Treba ti ga naručiti! - odgovori on.

Jahaće odijelo navede je na odluku.

Kad je odijelo bilo gotovo, Charles napisa gospodinu Boulangeru da mu njegova žena stoji na raspolaganju i da računa na njegovu ljubaznost.

Sutradan u podne Rodolphe stiže pred Charlesova vrata s dva jahaća konja. Jedan je na ušima imao ružičaste kićanke i žensko sedlo od jelenje kože.

Rodolphe bijaše obuo visoke mekane čizme, pomislivši kako ona takvih jamačno nikada nije vidjela; Emmu doista očara njegova vanjšina čim se pojavio na odmorištu u raskošnom baršunastom kaputu i bijelim pletenim hlačama. Bijaše spremna i čekaše na nj.

Justin se iskrade iz ljekarne da je vidi, a i apotekar načas ostavi posao. Bijaše pun preporuka za gospodina Boulangera:

- Nesreća se tako lako dogodi! Pazite se! Konji su vam možda odviše vatreni!

Ona začu neki zvuk iznad glave: to je Félicité bubnjala o okno da zabavi malu Berthu. Djevojčica joj iz daljine dobaci poljubac; majka mu odgovori mašući drškom biča.

- Ugodno jahanje! - viknu gospodin Homais. - I oprez! Oprez prije svega!

I zamaha novinama gledajući za njima.

Čim osjeti zemlju, Emmu se konj dade u galop. Rodolphe galopom jahaše usporedno s njom. Od trena do trena izmijenili bi pokoju riječ. Lagano se pognuvši, visoko podigavši šaku i ispruživši desnu ruku, ona se prepuštaše ravnomjernome kretanju od kojega se njijaše u sedlu.

U podnožju obronka Rodolphe pusti uzde; pojuriše zajedno, u isti mah; potom se na vrhu konji zaustaviše i njoj duga modra koprena pade niz leđa.

Bijahu prvi listopadski dani. Magla se prostirala po poljima. Na obzoru se magla rastezala među obrisima brežuljaka, a drugdje se pak trgala, uzdizala, rasplinjavala. Kadšto se, u procjepu između oblaka, obasjani sunčevom zrakom, opažahu krovovi u Yonvilleu, s vrtovima uz vodu, dvorištima, zidovima i crkvenim zvonikom. Emma napola stiskaše oči ne bi li prepoznala svoju kuću i nikada joj se do tada to jadno seoce u kojemu je živjela ne bijaše učinilo tako malenim. S visine na kojoj su se nalazili cijela se dolina doimala poput golema blijeda jezera što se isparava u zrak. Guste skupine stabala stršahu tu i tamo nalik na crne litice, a visoki nizovi jablana što se izdizahu nad maglom izgledahu kao pješčano žalo koje se mreška na vjetru.

Sa strane na tratini, među jelama, u mlakome je zraku kružila neka smeđa svjetlost. Zemlja, crvenkasta poput duhanskoga praha, prigušivaše zvuk koraka, a konji u hodu rubom kopita pred sobom odgurivahu otpale borove češere.

Rodolphe i Emma pođoše tako uz rub šume. Ona se od vremena do vremena okretala ustranu ne bi li izbjegla njegov pogled i tada bi vidjela tek redove jelovih debala, a od njihova neprekidna slijeda pomalo je hvataše omaglica. Konji su dahtali. Koža na sedlima škripala.

U času kada zađoše u šumu pojavi se sunce.

- Bog nas čuva! - reče Rodolphe.

- Mislite? - ona će na to.

- Naprijed! Naprijed! - dočeka on.

Pucnu jezikom. Obje životinje pojuriše.

Visoka se paprat uz rub puta zapletaše Emmi u stremen. Rodolphe se, svejednako jašući, saginjao i usput je uklanjao. U drugim bi prilikama, da pred njom razmakne granje, prošao tik uz nju i Emma bi osjetila kako joj je njegovo koljeno okrnulo nogu. Nebo bijaše postalo modro. Lišće se više nije micalo. Oko njih se prostirahu cijela područja puna rascvjetala vrijesa, a ljubičasti se sagovi smjenjivahu s gušticima, sivim, rujnim ili zlatnim,

već prema boji raznovrsnoga lišća. Često se čulo kako je ispod grmlja kliznuo sćušan lepet krila ili pak promuklo i tiho zagraktao gavran što uzlijetaše na hrast.

Sjahaše. Rodolphe priveza konje. Ona je išla naprijed, po mahovini, između kolnih tragova.

No, preduga joj je haljina smetala premda je bijaše zadigla uhvativši je za skut, a Rodolphe je, koračajući za njom, između crnoga sukna i crne čizmice promatrao nježnu ljepotu bijele čarape koja mu se činila kao djelić njezine nagosti.

Ona zastade.

- Umorna sam - reče.

- Hajde, pokušajte još malo! - dočeka on. - Samo hrabro!

Potom, nakon još stotinjak koraka, ona ponovo zastade, a kroz koprenu koja joj s muškoga šešira koso padaše na bokove razaznavaše joj se lice u modrikastoj providnosti, kao da i sama pliva pod azurnim valovima.

- Kamo zapravo idemo?

On ništa ne odgovori. Ona je isprekidano disala. Rodolphe se ogledavao oko sebe i grižao brk.

Stigoše do proširenja među drvećem gdje ležaše posječeno nekoliko mladih stabala. Sjedodše na jedno oboreno deblo, pa Rodolphe progovori o svojoj ljubavi.

Isprva je pazio da je ne uplaši laskanjem. Bio je miran, ozbiljan, sjetan.

Emma ga slušaše oborene glave, svejednako vrškom stopala gurkajući iverje na tlu.

No, na njegovu rečenicu:

- Zar nam sudbina sada nije zajednička?

Odgovori:

- Ne, nipošto! I sami to znate. To je nemoguće.

Ona ustade da ode. On je pograbi za zapešće. Ona zastade. Potom, promotrivši ga nekoliko časaka zaljubljenim i vlažnim pogledom, živo reče:

- Ah! Čujte, ne govorimo više o tome... Gdje su konji? Vratimo se.

On srdito i ojačeno odmahnu. Ona ponovi:

- Gdje su konji? Gdje su konji?

Tada, osmijehujući se čudnim osmijehom, ukočenih zjenica i stiščući zube, on raširenih ruku krene prema njoj. Ona drščući ustuknu. Mucala je:

- O, vi me plašite! Mučite me! Idemo odavde!

- Kad tako mora biti - prihvati on promijenivši izraz lica.

I smjesta opet postade pun poštovanja, umiljat, bojažljiv. Ona mu dopusti da je uhvati pod ruku. Krenuše natrag. On je govorio:

- Tà što vam je bilo? Zašto? Nisam shvatio. Zacijelo ste pogrešno razumjeli? U mojoj ste duši vi kao Madona na pijedestalu, na uzvišenom, postojanom i neokaljanom mjestu. No, vi mi trebate da bih živio! Trebaju mi vaše oči, glas, misli. Budite mi prijateljica, sestra, moj anđeo!

Pa ispruži ruku i uhvati je oko struka. Ona se nevoljko pokušavaše osloboditi. On je pridržavaše tako i koračavaše dalje.

Uto začuše konje gdje brste lišće.

- Oh! Još samo malo - reče Rodolphe. - Ne idimo! Ostanite!

Odvede je podalje, do malena jezerca čiju površinu svojim zelenilom prekrivaše vodena leća. Uveli lopoči nepomično ležahu među trskama. Na zvuk njihovih koraka po travi žabe poskakaše u potrazi za skrovištem.

- Ne valja to što činim, ne valja - govoraše ona. - Luda sam što vas slušam.

- Zašto?... Emma! Emma!

- Oh! Rodolphe!... - polagano će mlada žena naslanjajući mu se na rame.

Tkanina se njezine haljine pripije uz baršun njegova kaputa, ona zabaci bijeli vrat što se nadimaše od uzdaha; pa mu se, klonula, sva u suzama, uz dug drhtaj i skrivajući lice, prepusti.

Spuštahu se večernje sjene; sunce na obzorju, probijajući se kroz granje, blještalo joj u oči. Tu i tamo, posvuda oko nje, među lišćem ili na tlu, podrhtavahu mrlje svjetlosti, kao da su kakvi kolibrići u letu tuda razasuli perje. Svugdje vladaše tišina; iz drveća kao da se širila nekakva blagost; ona osjećaše kako joj srce opet počinje kucati i kako joj krv struji po tijelu poput mliječne rijeke. Onda iz velike daljine, onkraj šume, na drugim brežuljcima, začu neki nejasan i razvučen krik, neki glas što se otezaše, pa ga slušaše šuteći gdje se poput glazbe miješa s posljednjim titrajima njezinih uzbuđenih živaca. Rodolphe, s cigarom među zubima, nožićem popravljajući potrganu uzdu.

U Yonville se vratiše istim putem. Opet vidješe tragove svojih konja u blatu, jedan uz drugi, isto grmlje, isto kamenje u travi. Ništa se oko njih ne bijaše promijenilo, a ipak se za nju zbilo nešto mnogo značajnije nego da su se i planine pomakle s mjesta. Rodolphe se od vremena do vremena saginjaše i uzimaše je za ruku da je poljubi.

Kako li je na konju bila dražesna! Uspravna, tanka u struku, s koljenom svijenim na životinjinoj grivi i ponešto zarumenjena od svježega zraka, usred večernjega rumenila.

Ulazeći u Yonville, poigra konja na popločanoj cesti.

Sa svih prozora gledahu u nju.

Muš joj za večerom reče da dobro izgleda, no ona se pričinila da ga ne čuje kada je upita kako joj je bilo na jahanju i samo je sjedila držeći lakat uz tanjur, između dviju svijeća što su gorjele kraj nje.

- Emma! - reče on.

- Što je?

- Pa, čuj, danas popodne skoknuo sam do gospodina Alexandrea; ima staru kobilu, ali je još vrlo lijepa, samo joj je na koljenu mali ožiljak, a mogli bismo je dobiti, siguran sam, za nekih stotinu talira...

I dodade:

- Čak sam mislio da će ti to biti drago pa sam je zakapario... kupio... Jesam li dobro postupio. Što kažeš?

Ona kimnu glavom u znak odobravanja, potom će, četvrt sata kasnije:

- Ideš li van večeras?

- Da. Zašto?

- Oh, mili, ništa, ništa.

Pa, čim se riješila Charlesa, pope se u svoju sobu i ondje se zatvori.

Isprva je sve bilo kao nekakva omama; vidjela je drveće, puteve, jarke, Rodolpheu, još je osjećala stisak njegovih ruku, dok je lišće podrhtavalo, a na vjetru zviždale trske.

No, ugledavši se u zrcalu, začudi se vlastitom licu. Nikada joj oči nisu bile tako velike, tako crne niti su imale takvu dubinu. Preobražavaše je neka istančanost koja joj bijaše preplavila cijelo biće.

Ponavljaje u sebi: »Imam ljubavnika! Ljubavnika!«, naslađujući se tom mišlju kao predodžbom o novoj mladosti koja ju je opet zatekla. Napokon će, znači, upoznati one ljubavne radosti, onu grozničavost sreće u koju već bijaše izgubila svaku nadu. Stupaše u nešto čarobno, gdje će sve biti strast, ushit i zanos; okruživaše je modrikast beskraj, osjećajni joj vrhunci svjetlucahu u mislima, svagdanji se život ukazivaše tek u daljini, nisko dolje, u tmini, u razmacima između tih visova.

Sjeti se tada junakinja iz knjiga koje bijaše pročitala i lirska legija svih tih preljubnica stade u njezinu sjećanju pjevati sestrinskim glasom koji je očaravaše. Kao da, promatrajući se u liku ljubavnice za kojim je nekoć toliko hlepila, i sama postajaje istinskim dijelom tih maštanja i ostvarivaše dugotrajno sanjarenje iz mladenačkih dana. Uza sve ovo, osjećaje Emma i osvetničko zadovoljstvo. Nije li dovoljno trpjela? No, sada likuje, a ljubav, tako dugo sputavana, svom snagom izbija u uzavrelome zanosu. Kušaše je sa slašću, bez griznje savjesti, bez brige, bez nemira.

Sutrašnji dan proteče u novoj slasti. Zavjetovaše se jedno drugome. Ona mu povjeri svu svoju tugu. Rodolphe je prekidaše poljupcima, a ona je, promatrajući ga kroz napola sklopljene vjeđe, od njega tražila da je i opet zove po imenu i ponavlja joj kako je ljubi. Bijaše to u šumi, kao i prethodnoga dana, u potleušici koja pripadaše izrađivaču klompi. Zidovi joj bijahu od slame, a krov tako nizak da se valjalo saginjati. Sjedili su jedno uz drugo na ležaju od suhoga lišća.

Od toga se dana svake večeri redovito dopisivahu. Emma bi odnijela pismo na kraj vrta, blizu rijeke, u pukotinu na terasi. Rodolphe je dolazio po nj i ostavljao svoje za koje se ona uvijek tužila da je prekratko.

Jednoga jutra, kada je Charles još prije zore bio izišao iz kuće, uhvati je hir da istoga časa vidi Rodolpheu. Moguće je hitro otići u Huchette, ostati ondje sat vremena i vratiti se u Yonville dok svi još budu spavali. Na tu joj se pomisao dah presiječe od žudnje; ubrzo se nađe usred livade, idući brzim koracima i ne osvrćući se za sobom.

Počinjaše se daniti. Emma izdaleka prepoznade ljubavnikovu kuću na kojoj su se dva nazubljena vjetrokaza crnjela u blijedome polumraku.

Nakon dvorišta na imanju dolazila je glavna zgrada, što mora da je bio dvorac. Ona uđe u nj, kao da su se zidovi pred njom sami od sebe razmaknuli. Veliko je ravno stubište vodilo gore u hodnik. Emma okrenu kvaku na jednim vratima i smjesta u dnu sobe opazi usnula muškarca. Bijaše to Rodolphe. Ona vrisnu.

- Ti ovdje! Ovdje! - ponavljaše on. - Kako si samo uspjela doći?... Ah! Smočila si haljinu!

- Ljubim te! - odgovori ona ovijajući mu ruke oko vrata.

Budući da joj taj prvi smioni pokušaj pošao za rukom, Emma bi se sada, svaki put kada bi Charles rano izišao, brzo obukla i tihim se korakom spustila vanjskim stubama koje su vodile na riječnu obalu.

No, kada bi daska postavljena kravama za prijelaz bila podignuta, valjalo joj je ići duž zidova što se pružahu uz rijeku; obala bijaše skliska; da ne padne, rukom se hvatala za busenje uvelih žutih šeboja. Potom bi udarila preko uzoranih njiva, gdje bi upadala u brazde, posrtala i zapinjala u tankim čizmicama. Svileni rubac, vezan oko glave, lepršaše joj na vjetru usred pašnjaka; uplašila bi se volova pa bi potrčala; stizaše bez daha, ružičastih obraza, cijelim svojim bićem odišući svježim miomirisom bujnosti, zelenila i polj-

skoga zraka. Rodolphe bi u taj sat još spavao. Bilo je to kao da mu proljetno jutro ulazi u sobu.

Žuti zastori na prozorima lagano bi propuštali tešku zlaćanu svjetlost. Emma bi žmirkajući pipala oko sebe, a rosne kapi koje joj bijahu zaostale u kosi tvorile su joj kao nekakav topazni svetokrug oko lica. Rodolphe bi je uz smijeh privukao k sebi i pritisnuo na grudi.

Poslije, ona je razgledavala njegove odaje, otvarala ladice, češljala se njegovim češljem i promatrala se u njegovu zrcalu za brijanje. Često bi pače među zube stavila veliku lulu koja je ležala na noćnom ormariću, među limunima i komadićima šećera, pokraj vrča s vodom.

Za rastanak im je trebalo dobrih četvrt sata. Emma bi tada zaplakala; najradije bi da nikada ne mora napustiti Rodolpheu. Nešto jače od nje gonilo ju je k njemu, tako da se on jednoga dana, videći je gdje nenadano dolazi, namršti kao čovjek kojemu nešto nije po volji.

- Ama, što ti je? - reče ona. - Jesi li bolestan? Govori!

Napokon on ozbiljna lica izjavi da njezini posjeti postaju nerazboriti i da ne pazi na svoj dobar glas.

X.

Malo-pomalo Rodolpheove bojazni obužeše i nju. Ljubav je isprva bijaše opila, nije pomišljala ni na što osim toga. No, sada kada više bez nje nije mogla živjeti, bojala se da od nje štogod ne izgubi ili pače da je što ne pomuti. Kada se od njega vraćala kući, bacala je posvuda oko sebe zabrinute poglede, vrebajući svaki lik što bi se pojavio na obzoru i svaki tavanski prozorčić u mjestu s kojega bi je netko mogao opaziti. Osluškivala je korake, povike, škripu plugova i zaustavljala se, bljeđa i drhtavija od lišća na jablanima što joj se lelujaše nad glavom.

Jednoga jutra, dok je tako išla kući, učini joj se najednom da razabire dugačku cijev neke puške koja kao da bijaše uperena u nju. Izvirivala je koso iz jedne bačvice dopola skrivena u travi na rubu jarka. Emma, umalo se onesvijestivši od užasa, ipak zakorači naprijed, a iz bačve iziđe čovjek, onako kao što onaj vražićak na pero iskače iz kutije. Nosio je dokoljenice zakopčane do vrha, kapu nabijenu na oči, usne mu drhtale, a nos se crvenio od zime. Bijaše to kapetan Binet, u zasjedi na divlje patke.

- Trebali ste se izdaleka javiti! - uzviknu. - Kad opazite pušku, uvijek treba upozoriti na sebe.

Ubirač poreza time pokušavaše prikriti vlastiti strah; naime, s obzirom na to da je okruženom odredbom lov na patke bio zabranjen, osim iz čamca, gospodin se Binet, unatoč svem svojem poštovanju prema zakonu, zatekao u prekršaju. Stoga mu se svaki čas pričinjalo da čuje poljarov dolazak. No, taj mu je nemir samo pojačavao užitak pa je, onako posve sam u bačvi, sam sebi čestitao na vlastitoj sreći i lukavstvu.

Kada ugleda Emmu, kao da mu velik teret pade sa srca te će, odmah se upuštajući u razgovor:

- Nije baš toplo, štupa!

Emma ništa ne odgovori. On nastavi:

- A vi ste bome rano izišli!

- Da - reče ona mucajući. - Dolazim od dojilje kod koje mi je dijete.

- Ah! Baš lijepo, baš lijepo! A ja sam vam tu, kako vidite, već od rane zore, ali je vrijeme tako mutno da osim ako mi patka ne doleti ravno pred cijev...

- Doviđenja, gospodine Binet - prekide ga ona okrenuvši se na peti.

- Sluga pokoran, gospođo - dočeka on suho.

I vrati se u bačvu.

Emma se pokaja što je tako naglo ostavila ubirača poreza. Nedvojbeno će se sada upustiti u nepovoljna nagađanja u vezi s njom. Priča o dojilji bijaše najgora moguća isprika, jer su svi u Yonvilleu dobro znali da se mala Bovaryjeva već prije godinu dana vratila k roditeljima. Uostalom, ovdje u blizini nitko nije stanovao; taj je put vodio samo u Huchette; Binet je, dakle, pogodio odakle ona dolazi i neće šutjeti, izbrbljat će se, to je izvjesno! Sve

do večeri razbijala je glavu, unaprijed smišljajući sve zamislive laži, a neprestano joj pred očima bijaše ona budala s lovačkom torbom.

Charles je poslije večere, videći je zabrinutu, htjede odvesti do ljekarnika da se ondje razonodi; a prva osoba koju opazi u ljekarni i opet bijaše on, onaj ubirač poreza! Stajao je ispred pulta, obasjan odsjajem crvene bočice, i govorio:

- Dajte mi, molim vas, pola unče vitriola.

- Justin - viknu apotekar - donesi nam sumporne kiseline.

Potom će Emmi koja se baš kanila popeti u sobu gospođe Homais:

- Ne, ostanite tu, nema potrebe, sad će ona doći dolje. Ugrijte se dotle uz peć... Ispričajte me... Dobar dan, doktore (ljekarniku pričinjaše, naime, silno zadovoljstvo izgovarati riječ *doktor*, kao da, dok je upućuje drugome, i na njega pada nešto od sjaja što ga je u njoj nalazio)... Ama, pazi da ne prevrneš mužare! Radije idi po stolce u malu primaću sobu, pa znaš da ne treba micati naslonjače iz salona.

I upravo se Homais, da bi vratio naslonjač na mjesto, spremao pohrliti iza tezge, kadli Binet zatraži pola unče šećerne kiseline.

- Šećerne kiseline? - prezirno će ljekarnik. - Nikad čuo, ne znam što je to! Možda hoćete oksalnu kiselinu? Oksalnu, točno?

Binet objasni kako mu treba neko sredstvo za nagrizanje da napravi tekućinu kojom će od hrđe čistiti pojedine dijelove lovačke opreme. Emma uzdrhta. Ljekarnik se suglasi:

- Zbilja, vrijeme nije povoljno, zbog vlage.

- Međutim - lukavo dočeka posrednik - nekima to itekako odgovara.

Gušila se.

- Dajte mi i...

- Pa ovaj nikada neće otići! - mišljaše ona.

- Pola unče kolofonija i terpentina, četiri žutog voska i tri životinjskog ugljena, molim, za čišćenje lakirane kože na opremi.

Apotekar upravo počinjaše rezati vosak, kadli se gospođa Homais pojavi s Irmom u naručju i Napoléonom kraj sebe, a Athalie je išla za njima. Smjesti se kraj prozora, na baršunom presvučenu klupu, a dečkić se šćućuri na stoličici, dok je starija sestra obilazila oko kutije pune ušećerenih čičimaka i svojega tatice. Ovaj je pak lijevao tekućinu kroz lijevak, na bočice stavljao čepove, lijepio natpise, pravio omote. Svi su oko njega šutjeli, a samo se od vremena do vremena čulo gdje zveckaju utezi na vagi, uz nekoliko tihih riječi kojima je ljekarnik davao savjete šegrtu.

- Kako vam je curica? - najednom zapita gospođa Homais.

- Tišina! - uskliknu njezin muž koji je upisivao brojke u trgovačku knjigu.

- Zašto je niste doveli? - poluglasno nastavi ona.

- Pst! Pst! - Emma će, pokazujući prstom na apotekara.

No, Binet, potpuno zadubljen u provjeru računa, vjerojatno ne bijaše ništa čuo. Napokon iziđe. Emma, riješivši se nelagode, ispusti dugačak uzdah.

- Kako vi teško dišete! - reče gospođa Homais.

- Ah! To je od vrućine - odgovori ona.

Sutradan se njih dvoje posavjetovaše o tome kako će ubuduće ugovarati sastanke; Emma je htjela darom predobiti služavku, no bolje je bilo pronaći u Yonvilleu kakvu skrovitu kuću. Rodolphe obeća da će je potražiti.

Tokom cijele zime, tri-četiri puta tjedno, dolazio je on po mrkloj noći u vrt. Emma bijaše smišljeno izvadila ključ iz vrtnih vrata pa je Charles povjerovao kako se izgubio.

Da joj javi kako je stigao, Rodolphe bi bacio šaku pijeska u prozorski kapak. Ona bi skočila s mjesta, ali je kadšto morala pričekati, jer je Charles silno volio brbljati kraj vatre, i to bez kraja i konca.

Grizla se iznutra od nestrpljivosti; da je samo mogla, pogledom bi ga bila izbacila kroz prozor. Napokon bi se počela preodijevati za spavanje; potom bi uzela knjigu i posve mirno dalje čitala, kao da je čitanje zabavlja. No, Charles koji je već bio u postelji zvao ju je da legne.

- Daj dođi, Emma - govorio je - već je kasno.

- Evo me, idem! - odgovarala je ona.

Međutim, kako mu je svijeca blještala u oči, Charles bi se okrenuo prema zidu i zaspao. Ona bi se iskrala zadržavajući dah, nasmiješena, drhtava od uzbuđenja i napola razodjevena.

Rodolphe je nosio širok ogrtač; potpuno bi je uvio u njega pa bi je, uhvativši je rukom oko struka, bez riječi odvuкао do nakraj vrta.

U sjenicu, na onu istu klupu od istrunulih oblica na kojoj ju je nekoć Léon za ljetnih večeri tako zaljubljeno promatrao. Sada više nije ni mislila na nj.

Zvijezde su sjale kroz ogoljelo jasminovo granje. Iza sebe su čuli rijeku gdje teče, a od vremena do vremena i šuštanje suhe trske na obali. Tu i tamo nadimahu se u tami goleme sjene, a kadšto bi se, zadrhtavši sve u isti mah, uspravile i nadvile nad njih poput ogromnih crnih valova što se približavahu da ih prekriju. Zbog noćne hladnoće još se jače stiskahu jedno uz drugo; uzdasi s vlastitih usana činili im se jači; oči što se jedva međusobno nazirahu izgledahu im krupnije, a usred tišine čule se riječi, posve tiho izrečene, što im uz kristalni zvuk padahu na dušu i odjekivahu u njoj u višestrukim titrajima.

Kada je noć bila kišovita, sklonili bi se u ordinaciju, između kolnice i konjušnice. Ona bi zapalila jedan od kuhinjskih svijećnjaka što ga bijaše sakrila iza knjiga. Rodolphe bi se smjestio kao u vlastitoj kući. Pogled na ormar za knjige i na pisaći stol, riječju, na cijelu prostoriju, izazivaše u njemu silno veselje pa se nije mogao suzdržati da na Charlesov račun ne zbija kojekakve šale, što je smetalo Emmi. Bila bi voljela da je ozbiljniji, pa čak ponekad i dramatičniji, kao onom prigodom kada se njoj učinilo da u drvoredu čuje korake što se približuju.

- Netko dolazi! - reče ona.

On ugasi svjetlo.

- Imaš li pištolje?

- Zašto?

- Pa... za obranu - dočeka Emma.

- Od tvojeg muža? Ah! Od tog jadnika?

I Rodolphe dovrši rečenicu kretnjom koja je značila: »Smrvio bih ga malim prstom!«

Nju zadivi njegovu hrabrost, premda u njoj osjeti svojevrсну bezobzirnost i priprostu grubost zbog kojih se sablažnjavala.

Rodolphe se pak itekako zamisli nad tom pričom s pištoljima. Ako je govorila ozbiljno, to je zbilja smiješno, mišljaše, pače odvratno, jer on nema nikakva razloga za mržnju prema dobričini Charlesu budući da ga, kako se ono veli, ne izjeda ljubomora; a i Emma mu se tom prilikom svečano zavjetovala na vjernost, što mu se isto tako baš ne učini znakom dobrog ukusa.

Osim toga, postajala je vrlo sentimentalna. Trebalo je razmijeniti slike, odrezali su svatko po pramen kose, a sada zahtijevala je i prsten, pravi vjenčani prsten kao znak vječne veze. Često mu spominjala večernja zvona i glasove prirode; potom razgovarala je s njime o svojoj, kao i o njegovoj majci. Rodolphe je majku bio izgubio još prije dvadeset godina. Emma ga je svejedno tješila sladunjavim riječima, kao da tješi napuštena dječarca, a kadšto bi mu pače rekla promatrajući mjesec:

- Sigurna sam da njih dvije gore na nebu odobravaju našu ljubav.

No, bila je tako lijepa! Malo ih je bilo tako bezazlenih među ženama koje je posjedovao! Ova ljubav bez raskalašenosti bijaše za nj nešto novo, što je, oslobađajući ga od lakomislenih navika, u isti mah laskalo njegovu ponosu i njegovoj putenosti. Emmi mu se zanos, što ga je njegov zdrav malograđanski razum prezirao, u dubini duše činio dražesnim, jer bijaše na njega usmjeren. I tada, siguran u njezinu ljubav, prestade se truditi i vladanje mu se malo-pomalo promijenilo.

Nije više za nju, kao nekoć, imao onih tako slatkih riječi koje su je tjerale u plač ni onih vatrenih milovanja koja su je dovodila do ludila, tako da njihova velika ljubav u kojoj je Emma živjela, potpuno u tome iščezavajući, kao da se pod njom počeo smanjivati, poput riječne vode koja ponire u korito, te se na dnu ukaza mulj. Ne htjede u to povjerovati; postade dvostruko nježnija; a Rodolphe je sve manje skrivao svoju ravnodušnost.

Nije znala kaje li se što mu je popustila ili ga, naprotiv, želi još više ljubiti. Poniženje što se osjeća slabom pretvarala se u ozlojeđenost koju ublažavahu puteni užici. Ne bijaše to više privrženost, više je nalikovalo na neprekidno zavođenje. On je nju podčinjavao. Ona se njega malone bojala.

Naoko je, međutim, sve izgledalo mirnije no ikada, jer je Rodolpheu pošlo za rukom da tim preljubništvom upravlja po svojoj volji; pa nakon šest mjeseci, kada stiže proljeće, bijahu oni jedno drugome poput supružnika što mirno održavaju plamen kućnoga ognjišta.

Bijaše to doba kada je čiča Rouault obično slao puricu u spomen na svoju izlječenu nogu. Uz dar je uvijek stizalo i pismo. Emma prereza uzicu kojom bijaše privezano za košaru i pročita sljedeće retke:

»Draga djeco,

»Nadam se da će vas ovo zateći u dobru zdravlju i da će ova biti jednako dobra kao i one druge, jer mi se čini malo mekanija, ako smijem tako reći, a i teža. Ali, idući put poslat ću vam za promjenu pijetla, osim ako i dalje radije nećete *tukice*, i vratite mi, molim vas, korpu, a i one dvije prijašnje. Imao sam nevolju sa štagljem: jedne je noći jako puhalo pa je krov odletio među drveće. A ni žetva nije baš bila naročita. Uglavnom, ne znam kada ću doći do vas. Tako mi je sada teško ostaviti kuću, draga moja Emma, otkako sam sâm!«

I tu između redaka bijaše razmak, kao da je dobričina bio ispustio pero i na tren se prepustio mislima.

»Što se mene tiče, dobro sam, osim prehlade koju sam neki dan navukao na sajmu u Yvetotu – išao sam tamo da uzmem novog pastira, jer sam staroga izbacio zbog toga što se previše cifrao. Jadni li smo s tim razbojnicima! Ovaj je, osim svega, bio i drzak.

Saznao sam od jednog torbara koji je zimus putovao po vašem kraju pa je dao vaditi zub da Bovary stalno marljivo radi. To me ne čudi, a pokazao mi je i iščupani zub; zajedno smo popili kavu. Pitao sam ga je li te vidio, rekao mi je da ne, ali da je u staji vidio dvije životinje, iz čega zaključujem da posao dobro ide. Tim bolje, djeco moja draga, i neka vam dragi Bog dade svaku moguću sreću.

Dolazi mi na žalost što još nisam upoznao svoju ljubljenu unučicu Berthu Bovary. Za nju sam u vrtu, pod prozorom tvoje sobe, zasadio šljivu ranku i nikome ne dam da u nju dira, osim kasnije za kompot koji ću u ormaru čuvati za nju kad dođe.

Zbogom, djeco draga. Ljubim te, kćeri moja, a i vas, dragi zete, kao i onu malenu, u oba obraza.

Ostajem uz srdačne pozdrave
vaš nježni otac

Théodore Rouault.«

Zastade na nekoliko trenutaka držeći među prstima grubi papir. Pravopisne se pogreške prepletahu jedna s drugom, a Emma je pratila nježnu misao koja kokodakaše s kraja na kraj, kao kokoš napola skrivena u trnovoj živici. Pismo bijaše posušeno pepelom s ognjišta, jer joj malo sive prašine s pisma kliznu na haljinu i gotovo joj se učini da vidi oca kako se priginje prema rešetki da dosegne mašice. Koliko je vremena proteklo otkako više nije uz njega, na klupici pred kaminom, paleći vrh kakva štapa na velikom plamenu od morske trske koja bi pritom zapucketala!... Sjeti se ljetnih predvečerja prepunih sunca. Ždrebac je rzala kad bi tkogod naišao i trčala, trčala galopom... Pod njezinim je prozorom bila košnica pa bi pčele kadšto, kovitlajući se na svjetlosti, udarale o okna i od njih odskakivale poput zlatnih kuglica. Koliko li je sreće bilo u tim danima! Koliko slobode! Koliko nade! Koliko maštanja! Sada joj od toga više ništa ne preostaje! Sve je potratila u pustolovinama vlastite duše, u jednom životnom razdoblju za drugim, u djevojaštvu, braku i ljubavi, gubeći ih tako neprestano kroz cijeli život, poput putnika koji ponešto od svojega bogatstva ostavlja u svakome usputnom svratištu.

No, što to nju čini tako nesretnom? Gdje je ta izuzetna nesreća koja ju je toliko potresla? Pa podiže glavu, ogledavajući se oko sebe, kao da traži uzrok onome zbog čega toliko pati.

Travanjska se zraka prelijevala na porculanskome posuđu na polici, vatra je gorjela, pod papučama osjećaše mekoću saga, dan bijaše svijetao, zrak mlak, a čula je i svoje dijete kako negdje vrišti od smijeha.

Mališanka se zapravo valjala po tratini, usred pokošene trave koju su upravo prevrtali. Ležala je potrbuške navrh jednoga plasta. Služavka ju je držala za suknjicu. Lestiboudois je grabljao pokraj nje i svaki put kad bi se približio, ona bi se nagnula mašući ručicama po zraku.

– Dovedite je ovamo! – reče njezina mati jurnuvši da je zagrli. – Kako te volim, jedno moje dijete, kako te volim!

Potom, opazivši da su joj ušne resice malo prljave, brzo pozvoni da joj donesu tople vode pa je umi, presvuče joj rublje, čarape i cipele, postavi tisuću pitanja o njezinu zdravlju, kao da se maločas vratila s puta, te je napokon, poljubivši je još jednom i malčice zapla-

kavši, opet predade u ruke služavki koja stajaše zabezegnuta pred tom pretjeranom nježnošću.

Rodolphe je uvečer zateče ozbiljniju no obično.

- Proći će to nju - procijeni. - To je samo hir.

Pa uzastopce ne dođe na tri sastanka. Kada se napokon pojavi, ona se pokaza hladnom i malone puna prezira.

- Ah! Ništa ti to ne vrijedi, dušo moja...

I gradio se da ne primjećuje njezine sjetne uzdahe ni rupčić što ga je svaki čas vadila.

Tada se Emma pokaja!

Zapita se pače zašto joj je Charles toliko odbojan i ne bi li bilo bolje da ga može ljubiti. No, on joj nije davao baš previše povoda za takvu promjenu osjećaja tako da je i dalje bila silno zbunjena u svojoj požrtvovnosti, kadli joj apotekar u dobar čas za to pruži priliku.

XI.

On bijaše nedavno pročitao hvalospjev o novome načinu liječenja skvrčenih stopala, a kako bijaše pobornik napretka, rodi se u njemu rodoljubna zamisao kako bi i u Yonvilleu, eda bi *bio na visini*, trebalo obaviti pokojju operaciju strefopodije.

- Jer - govoraše on Emmi - što se time stavlja na kocku? Razmotrite i sami (pa stade na prste nabrajati prednosti takva pokušaja): gotovo izvjestan uspjeh, olakšanje i otklanjanje nakaznosti kod bolesnika, brzo stečena slava za liječnika koji izvede operaciju. Zašto vaš muž, na primjer, ne bi onoga jadnog Hippolytea iz *Zlatnoga lava* toga riješio? Imajte na pameti da bi on o svojem ozdravljenju jamačno pripovijedao svim putnicima, a osim toga (Homais ovdje snizi glas i ogleda se uokolo) tko bi meni branio da u novine pošaljem crticu o tome? Eh, Bože moj! Članak ide od ruke do ruke... o njemu se govori... na kraju iz toga ispadne lavina! Pa tko zna, tko zna?

Doista, Bovary je mogao i uspjeti; ništa nije Emmu uvjeralo u to da je nesposoban, a i kakvo bi to za nju bilo zadovoljstvo da ga navede na korak kojim bi se povećali njegova slava i imutak? Tražila je tek mogućnost da se osloni na nešto čvršće od ljubavi.

Charles se, pod pritiskom apotekarova i njezina salijetanja, dade nagovoriti. Nabavi iz Rouena knjigu doktora Duvala pa se svake večeri, podupirući glavu rukama, zadubljivaše u čitanje.

Pa dok je on proučavao ekvinuse, varuse i valguse, to jest strefokatopodiju, strefendopodiju i strefeksopodiju (odnosno, jasnije rečeno, različite vrste iskrivljenja stopala, prema dolje, prema unutra ili prema van), zajedno sa strefipopodijom i strefanopodijom (drugim riječima: izvrnutost stopala prema dolje i ispravljanje prema gore), gospodin Homais raznoraznim je razlozima bodrio gostioničkoga momka ne bi li se dao operirati.³⁹

- Jedva ćeš osjetiti, a i to možda, laganu bol; to je običan ubod, kao kad ti puste malo krvi, manje nego odstranjivanje nekih žuljeva na nogama.

Hippolyte, razmišljajući, bedasto prevrtaše očima.

- Uostalom - nastavljaše ljekarnik - mene se to ne tiče! To je radi tebe, iz čistog čovjekoljublja! Volio bih, prijatelju, da se riješiš toga odvratnog šepanja, uz njihanje u lumbalnoj regiji, što mora da ti, ma koliko ti to poricao, poprilično smeta u obavljanju posla.

Onda mu Homais uze predočavati koliko će se nakon toga osjećati veselijim i čilijim te mu čak davaše naslutiti da bi se i ženama lakše mogao svidjeti, na što se stajski sluga samo blesavo osmjehivaše. Potom ga napade pozivajući se na taštinu:

- Boramu, jesi li ti muško? A što bi bilo da si morao ići u vojsku, služiti pod oružjem?... Ah, Hippolyte!

³⁹ Različite deformacije stopala: *ekvinus* - »konjsko stopalo«, *varus* - stopalo tabanom okrenuto prema unutra; *valgus* - stopalo tabanom okrenuto prema van - nap. prev.

I Homais bi se udaljio izjavljujući kako ne razumije takvu tvrdoglavost, toliku zaslijepljenost zbog koje se netko odbija koristiti blagodatima znanosti.

Nesretnik popusti, jer to već bijaše poput neke urote protiv njega. Binet koji se nikada nije miješao u tuđe poslove, gospođa Lefrançois, Artémise, susjedi, pa i sam načelnik, gospodin Tuvache, svi ga nagovarahu, držahu mu prodike, nastojahu ga postidjeti, no on se naposljetku odluči samo zato što ga to neće ništa stajati. Bovary čak preuže na sebe da će nabaviti uređaj za operaciju. Zamisao za takav plemeniti postupak bijaše Emmine, a Charles na to pristade govoreći sam sebi u dnu duše kako mu je žena pravi anđeo.

Uz ljekarnikove savjete i tri puta započinjući posao od početka, dade kod stolara, uz bravarovu pomoć, izraditi nekakvu kutiju koja je težila oko osam funti i na kojoj se nije štedjelo ni željeza, ni drva, ni lima, ni kože, ni vijaka i matica.

Međutim, da bi se vidjelo koju tetivu treba Hippolyteu prerezati, trebalo je najprije ustanoviti kojoj vrsti pripada njegovo kljasto stopalo.

U njega bijaše stopalo položeno gotovo u ravnoj crti s nogom, no ujedno i izvrnuto prema unutra, tako da je posrijedi bio ekvinus s manjom primjesom varusa ili pak lagani varus s jakim znacima ekvinusa. No, s tim je svojim ekvinusom koji doista bijaše širok kao konjska noga, hrapave kože, osušenih tetiva, krupnih prstiju na kojima crni nokti izgledahu poput čavala na potkovi, naš strefopod od jutra do mraka jurcao naokolo poput jelena. Neprestano ga se viđalo na trgu gdje skakuće oko taljiga, izbacujući naprijed kraći od svoja dva podupirača. Činilo se pače da mu je ta noga jača od zdrave. Zbog dugogodišnje službe bijaše stekla neka moralna svojstva kao što su strpljivost i energija pa kada bi dobio kakav teži posao, njezin se vlasnik radije oslanjao na nju.

I tako je, budući da je posrijedi bio ekvinus, valjalo prerezati Ahilovu tetivu, s time da se kasnije prijede na prednji potkoljenični mišić: liječnik se, naime, ne usuđivaše u isti mah upuštati u dvije operacije, te je pače već drhtao od straha da će začu u neko važno područje koje mu ne bijaše poznato.

Ni Ambroiseu Paréu kada je petnaest stoljeća nakon Celsa prvi put primjenjivao neposredno povezivanje arterije, ni Dupuytrenu kada se spremao otvoriti apsces kroz debeli moždani sloj, ni Gensoulu kada je obavljao prvo kirurško odstranjivanje gornje čeljusti, nije zacijelo srce tako udaralo, ruka tako drhtala, um bio tako napregnut kao gospodinu Bovaryju kada se približio Hippolyteu s *tenotomom* među prstima. I ovdje se, kao i u bolnicama, na jednom stolu sa strane vidjela hrpa svilače, navoštene konci, mnogo zavoja, cijela piramida od zavoja, sve što se od zavoja uopće moglo naći kod apotekara. Sve je to već rano ujutro pripremio gospodin Homais, koliko da zapanji mnoštvo, toliko i da sam sebe obmane. Charles zareže kroz kožu; začu se suho pucketanje. Tetiva bijaše prerezana, operacija gotova. Hippolyte nije mogao doći k sebi od čuda: sagibaše se Bovaryju do ruku da ih obaspe poljupcima.

- Daj, smiri se - govoraše apotekar - kasnije ćeš izraziti zahvalnost svojem dobročinitelju.

Pa siđe da ishod operacije ispriča petorici-šestorici znatizeljnika koji se nisu micali iz dvorišta i koji su zamišljali da će se pred njima pojaviti sam Hippolyte prav kao svijeća. Potom se Charles, prikopčavši svojem bolesniku mehaničku napravu, vrati kući gdje ga Emma, sva u strepnji, čekaše na vratima. Ona mu se baci oko vrata, sjedoše za stol, on mnogo pojede, te čak uz slatko htjede popiti šalicu kave, raskoš koju sebi dopuštaše samo nedjeljom kada bi imali goste.

Večer im bi ugodna, puna razgovora i zajedničkih snova. Porazgovoriše se o budućem bogatstvu, o poboljšanjima koje treba uvesti u kućanstvo; on je već vidio kako mu ugled raste, blagostanje se povećava i žena ga zauvijek ljubi, a ona se smatrala sretnom što se može okrijepiti novim, zdravijim, boljim čuvstvom, riječju, što osjeća bar nešto nježnosti prema ovome jadnom čovjeku koji je toliko voli. Na tren joj glavom proleti pomisao na Rodolpheu, no oči joj se opet svrnuše na Charlesa; čak u čudu primijeti i da mu zubi nisu nimalo ružni.

Bijahu u postelji kadli gospodin Homais, unatoč kuharici, najednom uđe u sobu držeći u ruci svježe ispisan list papira. Bijaše to članak namijenjen za objavu u *Fanal de Rouen*. Donio im ga je na čitanje.

- Pročitajte nam ga vi - reče Bovary.

I on pročita:

- »Unatoč predrasudama koje poput mreže još uvijek prekrivaju jedan dio lica Evrope, svjetlost ipak počinje prodirati u naša sela. Tako je u utorak naše malo mjesto Yonville bilo pozornicom kirurškoga pokusa koji je istodobno bio i djelo velikoga čovjekoljublja. Gospodin Bovary, jedan od naših najistaknutijih praktičara...«

- Ah! To je pretjerano! Pretjerano! - govoraše Charles gušeći se od ganuća.

- Ama, ne, nipošto! Ma kakvi!... »... operirao je kljastu nogu...« Nisam naveo znanstveni izraz, jer u novinama, znate... ne bi to možda svatko razumio, treba širem čitateljstvu...

- Svakako - reče Bovary. - Nastavite.

- Ovako ide dalje - reče ljekarnik. - »... Gospodin Bovary, jedan od naših najistaknutijih praktičara, operirao je kljastu nogu stanovitome Hippolyteu Tautainu koji već dvadeset i pet godina služi kao konjušar u svratištu *Zlatni lav*, što ga drži gospođa ud. Lefrançois, na trgu Armes. Novost toga pokušaja i zanimanje za ovaj slučaj izazvali su toliku navalu svijeta da je prostor pred zgradom bio potpuno zakrčen. Operacija je pak obavljena kao nekom čarolijom tako da se na koži jedva pojavilo nekoliko kapi krvi, tek toliko da pokažu kako je neposlušna tetiva napokon popustila pred naporima ovoga umijeća. Bolesnik se, pravo čudo (potvrđujemo ovo *de visu*),⁴⁰ nije ni potužio na bol. Stanje mu je do sada takvo da se bolje ne bi moglo ni poželjeti. Sve ukazuje na to da će oporavak kratko trajati pa tko zna nećemo li već na idućem seoskom proštenju vidjeti našega vrlog Hippolytea gdje se, usred mnoštva razdraganih veseljaka, pojavljuje u bakhovskim plesovima te tako poletom i poskakivanjem pred svima dokazuje kako je potpuno ozdravio? Svaka počast stoga plemenitim učenjacima! Počast onim neumornim umovima koji probdjevne noći posvećuju poboljšanju ili pak olakšanju života svojih bližnjih! Počast! Trostruka počast! Nije li ovo prilika da uskliknemo kako će slijepi progledati, uši gluhih se otvoriti, a hromi prohodati! No, ono što je svojim izabranicima obećavao fanatizam, to danas znanost ostvaruje za sve ljude! Redovito ćemo izvještavati čitatelje o daljnjem razvoju ovoga značajnoga liječenja.«

Uza sve to, pet dana poslije pojavi se, sva prestravljena, kuma Lefrançois vičući:

- Upomoć! Umire!... Ne znam što ću s njim!

Charles odjuri prema *Zlatnome lavu*, a ljekarnik, kada ga spazi kako gologlav prelazi preko trga, ostavi ljekarnu. Pojavi se i sam, zadihan, crven u licu, zabrinut, ispitujući sve koji se penjahu uza stube:

⁴⁰ Vidjevši to vlastitim očima, kao očevici (lat.) - nap prev.

- Pa što je to bilo s našim zanimljivim strefopodom?

A strefopod se previjao u groznim grčevima, tako da je mehanička naprava u koju mu noga bijaše zatvorena udarala o zid kao da će ga probiti.

Sa svim mjerama opreza, kako ne bi poremetili položaj uda, skinuše, dakle, kutiju i pred očima im se ukaza užasan prizor. Oblici su se stopala gubili u takvoj oteklini te se činilo da bi sva koža mogla svaki čas popucati, a bijaše prekrivena podljevimima što ih je prouzročio onaj glasoviti uređaj. Hippolyte se već ranije bijaše potužio da mu on izaziva bol; nitko se na to nije obazirao; sada je trebalo priznati da nije bio potpuno u krivu pa ga nekoliko sati ostaviše bez toga. No, tek što je otok malo splasnuo, obojica mudraca procijenije uputnim da se ud ponovo stavi u napravu i još jače stegne ne bi li se stvar pospješila. Naposljedku, nakon tri dana, kada Hippolyte više sve to nije mogao izdržati, još mu jednom skinuše napravu, silno se zaprepastivši nad ishodom što ga ugledaše. Modri se otok bijaše proširio i na nogu, i to uz mjestimične plikove iz kojih se lučila crna tekućina. Ovo već postajaše ozbiljno. Hippolyte se počinjaše zabrinjavati, a kuma ga Lefrançois premjesti u malu blagovaonicu, odmah kraj kuhinje, da ima bar kakvu takvu razonodu.

No, ubirač poreza koji je ondje svakodnevno objedovao gorko se požali na takvo društvo. Onda Hippolytea prenesoše u sobu za biljar.

Ondje je ležao stenjući pod debelim pokrivačima, blijed, obrastao u dugu bradu, upalih očiju te od vremena do vremena okrećući znojnu glavu na prljavom jastuku na koji slijetahu muhe. Gospođa Bovary dolazila mu je u posjet. Donosila mu je platno za obloge i tješila ga, hrabrila. Ni inače mu nije nedostajalo društva, posebno u sajmene dane, kada su seljaci oko njega udarali biljarske kugle, mačevali se biljarskim štapovima, pušili, pili, pjevali, galamili.

- Kako je? - govorahe udarajući ga po ramenu. - Ah! Ne baš sjajno, kako izgleda! Za to si sam kriv. Trebalo bi napraviti ovako, napraviti onako...

Pa bi mu pripovijedali priče o ljudima koji su se svi izliječili drugačijim lijekovima od njegovih; potom bi kao za utjehu dodavali:

- Ti sebe previše štetiš! Daj, ustani! Paziš se i maziš kao nekakav kralj! Svejedno, šaljivčino stara, ne mirišeš baš najbolje!

Gangrena se doista sve više širila. Bovary se od toga i sam užasno osjećao. Dolazio je u svako doba, u svaki čas. Hippolyte ga je gledao očima punim užasa i mucao jecajući:

- Kada ću ozdraviti?... Ah, spasite me!... Tako mi je teško! Tako teško!

A liječnik je odlazio, stalno mu preporučujući dijetu.

- Ne slušaj ti njega, dečko moj - govoraše kuma Lefrançois. - Već su te dosta izmučili! Još ćeš više oslabiti. Hajde, jedi!

Pa bi mu donijela kakvu krepku juhu, pokoji odrezak ovčjega buta, koji komad slanine, a kadšto i čašicu rakije koju se on ne usuđivaše prinijeti ustima.

Doznajući da mu je gore, opat ga Bournisien zaželje posjetiti. Najprije ga požali zbog nevolje koja ga je snašla, svejednako izjavljujući kako se tome treba radovati, jer je to volja Gospodnja te brzo iskoristiti priliku i izmiriti se s Bogom.

- Jer - očinskim glasom govoraše duhovnik - pomalo si zanemarivao svoje dužnosti; rijetko te se viđalo na službi Božjoj, a koliko godina ima da nisi pristupio svetoj pričesti? Razumijem da su te tvoji poslovi, da te vrtlog svijeta možda odvratio od brige za vlastiti spas. No, sada je čas da o tome razmisliš. Ipak, nemoj zdvajati; upoznao sam već velike grešnike koji su, neposredno prije no što će pred njega stupiti (znam dobro, da ti još nisi

do toga došao), zaklinjali Boga da im bude milosrdan i doista su umrli u najboljem duševnom stanju. Nadajmo se da ćeš nam i ti, baš kao i oni, pružiti dobar primjer! Tako, opreza radi, tko ti brani da ujutro i uvečer po jedan put izgovoriš »Zdravo, Marijo, milosti puna« i »Oče naš, koji jesi na nebesima«? Da, učini tako! Mene radi, meni za ljubav! Pa što te to stoji?... Obećaješ li?

Jadnik sve obeća. Župnik dođe i narednih dana. Čavrljao je s gostioničarkom te joj čak pripovijedao razne pričiće protkane šalama, dvosmislicama koje Hippolyte nije razumio. Potom, čim bi se za to ukazala zgoda, navraćae razgovor na vjerske predmete, pokazujući pritom dolično lice.

Njegova revnost kao da urodi plodom, jer strefopod ubrzo posvjedoči želju da, ozdravi li, pođe na hodočašće u Bon-Secours, na što gospodin Bournisien odgovori da u tome ne vidi ništa loše: dvostruka je predostrožnost bolja od jedne same. *Ništa se time ne stavlja na kocku.*

Apotekar se rasrdi zbog tih, kako ih nazivaše, popovskih majstorija; one škode, tvrdio je, Hippolyteovu oporavku, te ponavljaše gospođi Lefrançois:

- Ostavite ga na miru! Ostavite ga na miru! Samo ga ubijate u pojam s tim svojim misticismom!

No, dobra ga žena više nije htjela slušati. Od njega je *sve i počelo*. Iz čiste želje za protivljenjem, čak iznad bolesnikova uzglavlja objesi škropionicu sa svetom vodicom i šimširovom grančicom.

Međutim, ni vjera, baš kao ni kirurgija ne pokazae se od velike pomoći te se gangrena nezaustavljivo sve više širila od udova prema truhu. Uzalud bijaše pribjegavanje raznim lijekovima i mijenjanje obloga, mišići svakodnevno sve više propadahu te Charles napokon odgovori potvrdnim kimanjem glave kada ga kuma Lefrançois zapita bi li, budući da im drugo i ne preostaje, mogla poslati po gospodina Caniveta, slavnoga liječnika iz Neufchâtela.

Doktor medicine, pedesetogodišnjak, na dobrome položaju i siguran u sebe, taj se kolega bez ikakva ustručavanja prezirno nasmiya otkrivši nogu do koljena zahvaćenu gangrenom. Potom, jasno i glasno izjavivši da to treba odrezati, pođe do ljekarnika da ondje istrese grdnje na one magarce koji su jadnoga čovjeka doveli u ovakvo stanje. Vukući gospodina Homaisa za puca na kaputu, na sav je glas vikao po ljekarni:

- To su vam ti pariški izumi! Što sve neće izmisliti ta gospoda iz prijestolnice! Tako je i sa strabizmom, kloroformom i žučnim kamencima, sve same grozote koje bi vlada morala zabraniti! E, ali to su pametnjakovići pa vas kljukaju lijekovima i ne mare za posljedice. Mi nismo tako sposobni, nismo mi učeni ni gizdavi, nismo ženskasti kicoši; mi smo praktičari, mi liječimo ljude, nije nam ni na kraj pameti operirati zdrava zdravcata čovjeka! Ispravljati kljasto stopalo? Pa zar se kljasto stopalo može ispraviti? To vam je isto kao da hoćete, primjerice, grbavca učiniti uspravnim!

Homaisu bijaše teško slušati taj govor, a nelagodu prikrivaše udvornim osmijehom, jer mu se valjalo obzirno ophoditi s gospodinom Canivetom čiji su recepti kadšto stizali i do Yonvillea. Stoga se i ne prihvati toga da brani Bovaryja, pa čak i ne stavi nikakva prigovora te, odrekavši se vlastitih načela, žrtvova dostojanstvo važnijoj koristi što ju je donosio trgovački posao.

Za selo ta natkoljencična amputacija što ju je trebao obaviti doktor Canivet bijaše važan događaj. Svi stanovnici bijahu toga dana ranije ustali, a glavna se ulica, iako puna svijeta, doimaše nekako turobno, kao da je posrijedi izvršenje smrtno kazne. Kod sitničara se ras-

pravljalo o Hippolyteovoj bolesti, po dućanima se ništa nije prodavalo, a gospođa Tuvache, načelnikova žena, nije se ni micala s prozora, sve od nestrpljenja neće li ugledati kirurga gdje dolazi.

On stiže u jednoprežnoj dvokolici kojom sam upravljao. No, kako opruga na desnoj strani bijaše s vremenom popustila pod teretom njegove glomazne pojave, kočija se u vožnji malo naginjala pa se na jastuku kraj njega opažala prostrana kutija presvučena crvenom ovčjom kožom, s tri bakrene bravice koje blistahu izvanrednim sjajem.

Kada poput vihora uletje pod trijem *Zlatnoga lava*, doktor na sav glas viknu zapovijedajući da mu ispregnu konja, a potom sam pođe u staju da vidi je li životinja zbilja dobila zobi; naime, kad god je dolazio kakvu bolesniku, najprije bi se pobrinuo za kobilu i dvokolicu. Tim se povodom čak i govorilo: »Ah! Gospodin Canivet, taj vam je na svoju ruku!« I zbog te su ga postojane staloznosti još više cijenili. Pa makar i svijet propao do posljednjeg čovjeka, ne bi se on odrekao ni najmanje od svojih navika.

Homais iziđe preda nj.

- Računam na vas - reče doktor. - Jesmo li spremni? Naprijed!

No, apotekar crveneći priznade kako je preosjetljiv da bi prisustvovao takvoj operaciji.

- Kada ste samo promatrač - govoraše - to vam, znate, prejako djeluje na maštu. A i moj je živčani sustav toliko...

- Ah, koješta! - prekide ga Canivet. - Meni se, naprotiv, čini da ste skloni kapi. A tome se, uostalom, i ne čudim, jer se vi, gospoda ljekarnici, volite zabiti u onu svoju kuhinju od laboratorija, pa vam to naposljetku nužno pokvari i zdravlje. Pogledajte radije mene: svaki dan ustajem u četiri, brijem se hladnom vodom (nikada mi nije zima), ne nosim vunenenu rublje, nikada me ne hvata prehlada, zdrav sam kao dren! Živim sad ovako, sad onako, kao filozof, a jedem što ima. Zato i nisam tako osjetljiv kao vi i savršeno mi je svejedno režem li kakvo kršteno čeljade ili nekakvu perad koja mi dođe pod ruku. Vi ćete mi na ovo reći: navika... navika!...

I tako, bez imalo obzira prema Hippolyteu koji se pod pokrivačima znojio od straha, ova se gospoda upustiše u razgovor u kojemu apotekar hladnokrvnost u kirurga usporedi s hladnokrvnošću kakva generala, a ta se usporedba svidje Canivetu te se i sam raspriča o zahtjevima svojega umijeća. Smatraše ga svetinjom, premda neki zdravstvenici to umijeće sramote. Napokon, vrativši se na bolesnika, pregleda zavoje koje bijaše donio Homais, iste one što bijahu preostali od operacije na kljastoj nozi, te zatraži nekoga tko će držati ud. Poslaše po Lestibudoisa, a gospodin Canivet, zasukavši rukave, prijeđe u sobu za biljar, dok apotekar ostade s Artémisom i gostioničarkom koje, obje bljeđe od vlastitih pregača, prislanjahu uho na vrata.

Bovary se za to vrijeme ne usuđivao maknuti iz kuće. Sjedio je dolje, u primaćoj sobi, kraj ugasla kamina, spustivši bradu na prsa, sklopljenih ruku, ukočenih očiju. »Kakva li neuspjeha!«, mišljaše. »Kakva razočaranja!« Ipak, poduzeo je sve zamislive mjere opreza. Zla se kob u to umiješala. Svejedno! Dogodi li se da Hippolyte poslije ovoga umre, ispast će kao da ga je on ubio. A osim toga, kakve će razloge navesti prilikom posjeta bolesnicima, kada ga budu ispitivali? Možda se ipak u čemu prevario? Razmišljao je, nije se mogao domisliti. Pa i najglasovitiji se kirurzi znaju prevariti. No, u to nitko neće htjeti vjerovati. Naprotiv, smijat će mu se, ogovarati ga! Ovo će se razglasiti sve do Forgesa! Sve do Neufchâtela! Sve do Rouena! Posvuda! Tko zna neće li i kolege pisati protiv njega? Uslijedit će polemika, trebat će odgovarati u novinama. A Hippolyte ga pače može i tužiti. Već je sebe vidio osramoćena, upropaštena, uništena! I mašta mu se, zaokupljena

brojnim pretpostavkama, ljuljala posred njih poput prazne bačve koju je odnijelo more i koja se valja na valovima.

Sučelice njemu, Emma ga promatraše; nije s njime dijelila njegovo poniženje, osjećala je vlastito: poniženje zbog toga što je uopće i pomislila da takav čovjek može nešto vrijediti, kao da već stotinu puta nije dovoljno zapazila njegovu osrednjost.

Charles šetaše ovamo-onamo po sobi. Čizme mu škripahu po parketu.

- Sjedni! - reče ona. - Kidaš mi živce!

On opet sjede.

Kako li se samo mogla (i to ona koja bijaše tako pametna!) još jednom prevariti? Uostalom, zbog kakve je to žaljenja vrijedne ludosti sebi uništila život neprestanim žrtvama? Sjeti se svih svojih nagonskih težnji prema raskoši, svih duševnih odricanja, niskosti braka, obiteljskoga života, svojih snova što bijahu popadali u blato poput ranjenih lastavica, svega što je željela, svega što je sebi uskratila, svega što je mogla imati! A zašto, zašto?

Usred tišine kojom mjesto bijaše ispunjeno bolan krik propara zrak. Bovary problijedje kao da će se onesvijestiti. Ona uzrujano namršti obrve, pa se vrati svojim mislima. Zbog njega je to sve bilo, zbog toga stvora, toga čovjeka koji ništa ne razumije, ništa ne osjeća! Sjedi tu, posve mirno, a čak i ne sluti da će ruglo njegova imena odsada blatiti nju kao i njega. A ona je uložila toliko truda u to da ga zavoli i već se u suzama bila pokajala što se podala drugome.

- A možda je to bio *valgus*? - iznenada uskliknu Bovary koji je cijelo vrijeme razmišljao.

Na neočekivani udar te rečenice što se oborila na njezinu misao poput olovne kugle na srebrnu pliticu Emma drščući podiže glavu da odgonetne što on time misli reći i njih se dvoje šutke pogledaše, gotovo zapanjeni što se vide, toliko su u vlastitoj svijesti bili udaljeni jedno od drugoga. Charles je promatraše mutnim pogledom pijana čovjeka, svejednako nepomično osluškujući posljednje krikove amputiranoga koji su slijedili jedan za drugim u otegnutim prijelazima, ispresijecani pokojim oštrim vriskom, nalik na dalek urlik kakve životinje koju kolju. Emma je grizla blijede usnice te je, prevrćući među prstima grančicu koju bijaše odlomila s koraljnoga grma, upirala u Charlesa užarenu oštricu svojih zjenica, poput dviju ognjenih strijela spremnih da polete. Sve je na njemu sada razdraživaše - lice, odijelo, ono što nikada nije govorio, cijela osoba, riječju, to što postoji. Kao zbog kakva zločina, kajala se zbog svoje negdašnje kreposti, a ono što je od nje još bilo preostalo rušilo se pod mahnitim udarcima njezina ponosa. Uživala je u opakoj ironiji preljuba puna likovanja. Uspomena na ljubavnika vraćaše joj se s vrtoglavom zamamnošću; baci se u to svom svojom dušom, ponesena novim oduševljenjem za tu sliku; a Charles joj se učini tako odvojen od njezina života, tako zauvijek iz njega odsutan, tako nemoguć i uništen kao da će svaki čas umrijeti i kao da se pred njezinim očima bori sa smrću.

Začu se zvuk koraka po pločniku. Charles pogleda i kroz spuštene kapke na prozorima opazi kraj tržnice, na jarkome suncu, gospodina Caniveta koji svilenim rupcem brisaše čelo. Homais je za njim u ruci nosio veliku crvenu kutiju i obojica su išla prema ljekarni.

Tada se, obuzet iznenadnom nježnošću i malodušnošću, Charles okrenu k ženi govoreći:

- Zagrlj me, dušo!

- Pusti me! - ona će, sva crvena od gnjeva.

- Što ti je? Što ti je? - ponavljaše on zapanjeno. - Smiri se! Priberi se! Pa znaš da te ljubim... Dođi!

- Dosta! - uzviknu ona sa strahovitim izrazom na licu.

I Emma, umaknuvši iz primaće sobe, tako snažno zalupi vratima da barometar odskoči sa zida i razbi se na tlu.

Charles klonu u naslonjač, potresen, pitajući se što li je njoj, pomišljajući na bolest živaca, plačući i nejasno osjećajući kako oko njega kruži nešto zlokobno i neshvatljivo.

Kada uvečer stiže u vrt, Rodolphe zateče ljubavnicu gdje ga čeka podno vanjskoga stubišta, na prvoj stubi. Strastveno se zagrljše i u žaru im se toga poljupca sva ogorčenost rastopi poput snijega.

XII.

Ljubav među njima ponovo otpoče. Često bi mu pače Emma usred dana iznenada pisala; potom bi kroz okno dala znak Justinu koji bi, brzo odvezavši pregaču, odletio u Huchette. Rodolphe bi stigao, i to samo zato da od nje čuje kako se dosađuje, kako joj je muž odbojan, a život užasan!

- Pa što ću ti ja? - jednoga dana on nestrpljivo uskliknu.

- Ah! Kad bi samo htio!...

Sjedila je na zemlji, između njegovih koljena, raspletene kose, izgubljena pogleda.

- Što to? - Rodolphe će na to.

Ona uzdahnu:

- Mogli bismo poći živjeti drugdje... negdje...

- Zbilja si luda! - reče on kroz smijeh. - Pa kako bi to bilo moguće?

Ona se opet vrati na to; on se učini da ne razumije pa svrnu razgovor na nešto drugo. Nije razumio sav taj nemir u nečemu tako jednostavnom kao što je ljubav. Ona je u svojoj privrženosti nalazila pobudu, razlog, takoreći - nekakva saveznika.

Ta je nježna ljubav doista svakim danom rasla, usporedo s odbojnošću prema mužu. Što se više predavala jednome, to je drugoga više mrzila; nikada joj se Charles nije činio tako neugodnim, prsti mu tako nezgrapni, um tako tup, vladanje tako prostačko, kao kada bi se nakon sastanaka s Rodolpheom opet s njime našla. Tada bi, svejednako izigravajući suprugu i kreposnicu, izgarala pri pomisli na onu glavu na kojoj je crna kosa na čelu opaljenom od sunca prelazila u uvojak, na onaj stas u isti mah tako snažan i tako otmjen, riječju, na onog muškarca koji u razboritosti pokazuje toliko iskustva, a toliko strasti u žudnjama! Za njega je dotjerivala nokte s rezbarskom brižljivošću, za njega nikada nije štedjela *cold-cream* na svojoj koži ni miris pačulija na rupčićima. Tovarila je na sebe narukvice, prstenje, ogrlice. Kada je on trebao doći, ružama bi napunila one svoje dvije velike vaze od modra stakla i uredila svoje odaje i sebe samu poput kakve milosnice što čeka kneza. Služavka je neprestance morala prati i glačati rublje, pa se Félicité po čitav dan nije micala iz kuhinje, gdje ju je mali Justin, koji joj je često pravio društvo, gledao kako radi.

Nalaktivši se na dugačku dasku na kojoj je ona glačala, požudno je promatrao sve te ženske stvarčice razastrte oko njega: podsuknje od parheta, rupce, čipkaste ovratnike, dugačke gaćice s vrpcom koje bijahu široke u bokovima, a pri dnu se sužavahu.

- Čemu to služi? - pitao je dečko prelazeći rukom po krinolini ili po kopčama.

- Pa ti zbilja nikad nisi ništa vidio? - odgovaraše Félicité kroz smijeh. - Kao da ti gazdarica, gospođa Homais, ne nosi takve stvarčice.

- Ah! Ma, baš! Gospođa Homais!

Pa dodavaše zamišljenim glasom:

- Nije ona dama kao vaša gospođa.

No, Félicité bi izgubila strpljenje videći da se toliko mota oko nje. Imala je šest godina više od njega i Théodore, sluga gospodina Guillaumina, počinjaše joj udvarati.

- Pusti me na miru! - govorila je premještajući lonac sa širkom. - Radije idi tucati bade-me; stalno se nešto mijeshaš među ženski svijet. Pričekaj najprije da ti brada izraste, zlo-često derle, pa se onda petljaj u to.

- Ma, hajde, ne ljutite se, očistit ću vam njezine čizmice.

I smjesta s police dohvati Emminu obuću, prljavu od skorena blata, blata s ljubavnih sa- stanaka, što mu se pod prstima mrvilo u prah, a on ga gledaše kako se lagano diže uvis u sunčevoj zruci.

- Kako se bojiš da ih ne oštetiš! - govoraše kuharica koja se nije baš toliko cifrala kada ih je sama čistila, jer ih je gospođa, čim više nisu bile posve nove, prepuštala njoj.

Emma je imala mnogo obuće u ormaru i nemilice ju je trošila, a da Charles nikada sebi nije dopustio ni najmanji prigovor.

Tako je istresao i tri stotine franaka za drvenu nogu koju je ona procijenila primjerenom da se daruje Hippolyteu. Potporanj je na toj nozi bio obložen plutom, a imala je i zglobo- ve na oprugu, složen mehanizam prekriven crnom nogavicom koja završavaše lakira- nom čizmom. No, Hippolyte, kako se ne usuđivaše svaki dan služiti tako lijepom no- gom, smjerno zamoli gospođu Bovary da mu pribavi drugu, prikladniju. Liječnik je, da- kako, prihvatio troškove i za tu nabavku.

Stajski se momak tako malo-pomalo vrati svojem poslu. Viđalo ga se kako, kao i nekoć, trčkara po mjestu, a kada bi Charles izdaleka začuo oštar zvuk drvene noge na pločniku, brzo bi krenuo drugim putem.

Tu narudžbu na sebe bijaše preuzeo gospodin Lheureux, trgovac; to mu pruži priliku da pohađa Emmu. Razgovarao je s njom o novim pošiljkama iz Pariza, o tisuću sitnica za- nimljivih ženama, pokazivao se silno uslužnim i nikada nije tražio novaca. Emma se da- de uljuljkati mogućnošću da lako zadovolji sve svoje hirove. Tako poželje nabaviti, kako bi ga poklonila Rodolpheu, vrlo lijep bič koji se mogao naći u Rouenu u jednoj trgovini kišobranima. Gospodin Lheureux naredni joj ga tjedan položi na stol.

Sutradan se, međutim, pojavi kod nje s računom na dvije stotine sedamdeset franaka, ne računajući centime. Emma se nađe u velikoj neprilici: sve ladice pisaćeg stola bijahu pra- zne; Lestiboudoisu ne bijahu platili već više od petnaest dana, služavki za dva tromjeseč- ja, kao ni račune za mnoštvo drugih stvari, a Bovary je nestrpljivo očekivao novčanu pošiljku od gospodina Derozeraysa koji ga običavaše svake godine isplatiti o Petrovu.

Isprva joj pođe za rukom nekako zavlačiti Lheureuxa; napokon on izgubi strpljivost: nje- ga gone, sav je novac uložio pa ako ne dobije natrag bar nešto od toga, bit će prisiljen odnijeti svu robu koju je od njega primila.

- E, pa nosite! - reče Emma.

- Oh, samo se šalim! - odvrati on. - Jedino mi je žao za bič. Bogme, zamolit ću gospodina da mi ga vrati.

- Ne! Ne! - na to će ona.

- Ah! Sad te imam! - pomisli Lheureux.

Pa, siguran u svoje otkriće, iziđe ponavljajući poluglasno i uz uobičajeno tiho zvižduka- nje:

- Pa neka! Vidjet ćemo, vidjet ćemo!

Bijaše utonula u razmišljanje o tome kako da se izvuče, kadli uđe kuharica i odloži na kamin maleni svitak od plavoga papira *poslan od gospodina Derozeraysa*. Emma skoči na nj, otvori ga. Unutra bijaše petnaest napoleondora. Tolik bijaše i račun. Začu Charlesa na stubištu, baci zlato u ladicu i uze ključ.

Tri dana poslije, Lheureux se ponovo pojavi.

- Predložit ću vam nagodbu - reče. - Ako biste, umjesto dogovorenog iznosa, htjeli prihvatiti...

- Evo vam! - ona će stavljajući mu u ruku četrnaest napoleondora.

Trgovac se zapanji. Onda, da prikrije razočaranje, uze se razbacivati isprkama i ponudama za razne usluge, što Emma sve odbi; potom zastade nekoliko časaka opipavajući u džepu na pregači dvije kovanice od sto sua što joj ih trgovac bijaše vratio. Obecavaše sebi kako će štedjeti eda bi kasnije vratila...

- Ah! Koješta! - pomisli. - Neće on na to ni pomisliti.

Osim biča s drškom od pozlaćena srebra, Rodolphe bijaše dobio i pečat s geslom: *Amor nel cor*;⁴¹ povrh toga, svileni šal koji će ga štititi od zime, te napokon kutiju za cigare posve sličnu vikontovoj kutiji koju je Charles svojedobno bio našao na cesti i koju Emma čuvaše. Međutim, njega ti darovi posramljivahu. Nekoliko ih odbi: ona navali pa Rodolphe naposljetku popusti, držeći je zahtjevnom i previše nasilnom.

Osim toga, imala je čudnih zamisli:

- Kada odbije ponoć - govorila bi mu - pomisli na mene!

A kada bi joj priznao da se toga nije sjetio, uslijedila bi silna predbacivanja koja uvijek završavahu vječnim pitanjem:

- Ljubiš li me?

- Pa jasno da te ljubim! - odgovaraše on.

- Jako?

- Svakako!

- Nisi ljubio i druge, hm?

- A ti misliš da si me dobila kao djevca? - uskliknuo bi smijući se.

Emma bi zaplakala, a on se trudio da je utješi, šalama ukrašujući svoja uvjeravanja.

- Oh! Toliko te ljubim! - ponavljaše ona. - Ljubim te toliko da ne mogu bez tebe, znaš? Ponekad osjetim takvu želju da te vidim da me počne razdirati ljubavna mahnitost. Pitam se: »Gdje je? Možda razgovara s drugim ženama? One mu se smiješe, a on im prilazi...« Oh, ne! Nijedna ti se ne sviđa, je li tako? Ima ljepših od mene, ali ja umijem jače ljubiti! Tvoja sam ropkinja i prilježnica! Ti si moj kralj, moj idol! Dobar si! Lijep! Tako pame-tan! Tako jak!

On je već toliko puta bio čuo te riječi da u njima za nj ne bijaše ništa novo. Emma je bila nalik na sve ostale ljubavnice; a čar novine, spadajući malo-pomalo poput kakve haljine, razgolićavaše vječnu jednoličnost strasti kojoj su oblici i jezik uvijek isti. Taj muškarac tako pun iskustva nije iza istovjetnosti izraza razabirao različitost osjećaja. Budući da su mu raskalašne ili potkupljive usne svojedobno šaptale slične riječi, tek je slabo vjerovao u iskrenost njezinih: od ovoga treba odbiti, mišljaše, pretjerane izričaje koji prikrivaju osrednja čuvstva, kao da se punoća duše kadšto ne prelijeva i uz pomoć najispraznijih me-

⁴¹ Amor nel cor (tal.) - Ljubav u srcu. - nap. ur.

tafora, jer nitko nikada ne može odrediti točnu mjeru svojih potreba, ni svojih poimanja, ni svojih boli, a ljudska je riječ poput napuknuta kotla na kojemu udaranjem izvodimo napjeve uz koje jedva da može plesati medvjed, a mi bismo njima htjeli ganuti zvijezde.

No, s onom kritičkom nadmoćnošću svojstvenoj čovjeku koji u svakoj vezi umije ostati suzdržan, Rodolphe u toj ljubavi uoči mogućnost za druge užitke. Svaki stid procijeni neprikladnim. Prema Emmi postupaše bezobzirno. Načini od nje podložno i pokvareno stvorenje. Bijaše to svojevrsna glupa privrženost, puna divljenja prema njemu, a putene naslade za nju, blaženstvo koje ju omamljivaše, a duša joj je tonula u tu opijenost i sva se zgrčena u njoj utapala, poput vojvode od Clarencea u bačvi malvazije.

Pod samim utjecajem ljubavnih navada promijeni gospođa Bovary i ponašanje. Pogledi joj postadoše smjeliji, govor slobodniji; čak bi toliko nepristojna da se pokaže u šetnji s gospodinom Rodolpheom, s cigaretom u ustima, *kao u prkos svima*, a napokon oni koji su još sumnjali prestadoše sumnjati kada je jednoga dana vidješe kako izlazi iz *Lastavice*, struka na mušku utegnuta u tijesan prsluk, a stara gospođa Bovary koja se, nakon strahovite prepirke s mužem, bijaše utekla k sinu, nije bila najmanje sablažnjena među mješ-tankama. Ni mnogo joj se drugoga nije sviđalo: najprije, Charles ne bijaše poslušao njezine savjete u pogledu zabrane romana; osim toga, nisu joj se sviđali *običaji u njihovoj kući*; dopusti sebi neke prigovore pa dođe do svađe, posebno jednom zgodom, i to zbog Félicité.

Stara gospođa Bovary prethodne ju je večeri, prolazeći hodnikom, bila zatekla u društvu s nekim muškarcem, čovjekom koji je nosio smeđi ovratnik i kojemu bijaše četrdesetak godina, a koji je na zvuk njezinih koraka brzo umaknuo iz kuhinje. Emmu na ovo uhvati smijeh, no čestita gospođa planu izjavljujući da, osim ako već sami ne vodimo računa o pristojnosti, bar moramo pripaziti na ponašanje služinčadi.

- U kojem svijetu vi živite? - reče snaha uz tako drzak pogled da je gospođa Bovary zapita ne brani li možda vlastiti slučaj.

- Izlazite odavde! - mlada će žena skočivši na noge.

- Emma!... Mama!... - vikaše Charles u želji da ih izmiri.

No, u bijesnoj ogorčenosti one bijahu pobjegle svaka na svoju stranu. Emma udaraše nogom o zemlju ponavljajući:

- Ah! Kakvo ponašanje! Kakva seljančura!

On otrči k majci; potpuno izvan sebe, ona je mucala:

- Bestidnica! Lakoumnica, a možda i gore od toga!

I htjela je smjesta otkinuti ako je ona druga ne dođe zamoliti za oprostjenje. Charles se vrati ženi i stade je zaklinjati da popusti: kleknu, a ona naposljetku odgovori:

- Pa dobro, idem!

I doista, pruži svekrvi ruku s dostojanstvom kakve markize i reče:

- Oprostite mi, gospođo.

Potom se opet pope u svoju sobu, baci potrbuške na postelju i zaplaka kao dijete, zagnjurivši glavu u jastuk.

S Rodolpheom bijaše utanačila da će u slučaju kakva izuzetna događaja na prozorski kapak pričvrstiti komadić bijela papira kako bi on, nađe li se slučajno u Yonvilleu, dotrčao u uličicu iza kuće. Emma postavi znak; čekala je već tri četvrt sata, kadli najednom spazi Rodolpheu na uglu tržnice. Dođe u napast da otvori prozor, da ga pozove, no on već bijaše nestao. Ponovo zapade u očaj.

Uskoro joj se ipak učini da netko korača pločnikom. To je nedvojbeno on: siđe niz stube, prođe kroz dvorište. Stajao je ondje, vani. Baci mu se u naručaj.

- Tà pripazi! - reče on.

- Ah! Da samo znaš! - dočeka ona.

I uze mu sve pripovijedati, u žurbi, nesuvislo, pretjerujući, pače i izmišljajući činjenice, te uz toliko umetnutih rečenica da on od toga ništa nije razumijevao.

- No, hajde, anđele moj jadni, budi hrabra, smiri se, samo strpljivo!

- Pa već četiri godine strpljivo čekam i patim...! Ljubav kao što je naša morala bi se priznati pred licem nebeskim! Stalno me muče. Ne mogu više! Spasi me!

Privijaše se uz Rodolphea. Oči joj, pune suza, blistahu poput plamena pod vodom; grlo joj se nadimaše u brzim drhtajima; nikada je još nije toliko ljubio, toliko da izgubi glavu i kaza:

- Što treba učiniti? Što želiš?

- Odvedi me odavde! - uzviknu ona. - Otmi me!... Oh, zaklinjem te...

I baci se na njegova usta, kao da će ondje ugrabiti neočekivani pristanak koji odande izlažaše u dah poljupca.

- Nego... - nastavi Rodolphe.

- Što?

- A tvoja kći?

Ona porazmisli nekoliko časaka, potom odgovori:

- Pa što? Povest ćemo je sa sobom!

- Kakve li žene! - reče on u sebi gledajući je gdje se udaljava.

Bila je, naime, već umaknula u vrt. Netko je bijaše pozvao.

Majku Bovary narednih dana silno iznenadi potpuna promjena kod njezine snahe. Emma se doista pokaza krotkijom, a u popustljivosti ode pače tako daleko da od nje zatraži recept za kiseljenje krastavaca.

Bijaše li to zato da ih oboje što bolje obmane? Ili je pak iz svojevrsnoga požudnog stoicizma htjela još dublje oćutjeti gorčinu svega što je kanila napustiti? No, nije na to ni mislila, naprotiv: živjela je kao izgubljena u očekivanome okusu skore sreće. Bio je to vječiti predmet razgovora s Rodolpheom. Naslonila bi mu se na rame, šaputala:

- Eh, kad jednom budemo u poštanskoj kočiji!... Možeš li to zamisliti? Je li to moguće? Meni se čini da će mi u trenutku kada osjetim kako je kočija pojurila biti kao da se uspinjemo u balonu, kao da letimo prema oblacima. Znaš li da brojim dane?... A ti?

Nikada gospođa Bovary ne bje tako lijepa kao u to vrijeme; krasila ju je ona neodrediva ljepota koja proizlazi iz radosti, oduševljenja, uspjeha, a koja nije ništa drugo doli sklad naše ćudi s danim okolnostima. Njezine žudnje, njezini jadi, iskustvo u užitku i uvijek mlade tlapnje bijahu, baš kao što gnojivo, kiša, vjetar i sunce postupaju s cvijećem, postupno pridonijeli njezinu razvoju te se napokon rascvala u punoći vlastite naravi. Vjeđe kao da su bile izričito oblikovane za duge zaljubljene poglede u kojima se zjenica gubi, dok joj je snažan udisaj širio nježne nosnice i podizao punašne kutove usana na koje pri svjetlu bacaše sjenku nešto sitnih crnih maljica. Reklo bi se da joj je kosu na zatiljku svio neki umjetnik vješt u zavođenju: nehajno skupljena u tešku cjelinu svakodnevno se raspletala, ovisno o zgodama kada se predavala preljubu. Glas joj sada odavaše mekšu gipkost, a isto tako i stas; nešto istančano što bi vas potpuno proželo izbijaše iz samih nabo-

ra njezine haljine i luka njezina stopala. Charles je, kao i u prvim danima braka, držiše predivnom i posve neodoljivom.

Kada bi se usred noći vratio kući, nije ju se usuđivao buditi. Noćna svjetiljka od porculana ocrtavaše na stropu krug uzdrhtale svjetlosti, a navučene zavjesice na kolijevci tvorile su kao neku bijelu kolibicu što se ističaše u tami kraj postelje. Charles ih promatraše. Činilo mu se da čuje djetetov laki dah. Kćer će mu sada rasti; svako će godišnje doba sa sobom donositi brz napredak. Već ju je vidio gdje se na izmaku dana vraća iz škole, sva nasmijana, u pregačici zamrljanoj crnilom i s košaricom preko ruke; potom će je trebati poslati u kakav djevojački zavod, a to će skupo stajati; kako će s time? I onda bi razmišljao. Kanio je uzeti u zakup kakvo manje gospodarstvo u okolici koje će sam nadzirati, svakoga jutra, prilikom obilaska bolesnika. Prihod će ostavljati na stranu, polagati u štedionicu; poslije će kupiti dionice, negdje, bilo gdje; uostalom i broj će njegovih bolesnika porasti; računao je s time, jer je htio da Berthe bude dobro odgojena, svestrano nadarena i da nauči svirati klavir. Ah, kako će biti lijepa, kasnije, kao petnaestogodišnjakinja, kada bude, posve nalik na majku, ljeti nosila, kao i ona, velike slamnate šešire! Izdaleka će ljudi misliti da su sestre. Zamišljaše je kako uvečer radi kraj njih dvoje uz svjetlo svjetiljke; vest će mu papuče, brinuti se za kućanstvo, cijelu kuću ispunjavati ljupkošću i veselošću. Naposljetku će se njih dvoje pobrinuti i za njezinu udaju: naći će joj kakva valjana momka s dobrim zvanjem; on će je usrećiti to će zauvijek potrajati.

Emma pak nije spavala, pričinjala se da spava, pa je, dok je on kraj nje tonuo u san, budna sanjala druge snove.

U galopu su je četiri konja već osam dana nosila prema novoj zemlji iz koje se njih dvoje više neće vratiti. Išli su, išli sve dalje, isprepletenih ruku, ništa ne govoreći. Često bi s gorskoga vrhunca najednom ugledali kakav sjajan grad s kupolama, mostovima, brodovima, limunovim šumama i stolnim crkvama od bijela mramora na čijim su šiljatim zvonnicima rode svijale gnijezda. Vozili su se korakom zbog ceste od velikih kamenih ploča, a na zemlji su ležale kitice cvijeća što su vam ih nudile žene u crvenim košuljcima. Čulo se gdje zvone zvona, ržu mazge, uz marmor gitara i žubor vodoskoka iz kojih se dizaše vodena prašina osvježavajući hrpe voća, naslagana u obliku piramida pred nogama blijedih kipova što se smješkahu pod vodenim mlazovima. I potom su jedne večeri stigli u ribarsko selo gdje su se smeđe mreže sušile na vjetru, duž litice i pokraj koliba. Tu će se zaustaviti, tu će živjeti: stanovat će u niskoj kući s ravnim krovom, u sjeni palme, u dnu zaljeva, na morskoj obali. Vozit će se gondolom, njihati u mreži za ljuljanje, a život će im biti lak i udoban poput svilene odjeće, topao i zvjezdan poput blagih noći što će ih promatrati. Međutim, na beskraju se te budućnosti koju je sebi predočavala ne pomaljaše ništa osobito: dani, svi veličanstveni, nalikovahu jedan na drugi kao val valu; i sve se to lelujaše na neizmjernom, skladnom, modrikastom i suncem obasjanom obzoru. No, dijete bi se u kolijevci zakašljalo ili pak Bovary jače zahrkao, a Emma bi zaspala tek pred jutro, kada bi zora zabijelila okna i kada bi mali Justin na trgu već otvorio kapke na ljekarni.

Bijaše poslala po gospodina Lheureuxa i rekla mu:

- Trebala bih ogrtač, širok ogrtač, s visokim ovratnikom i podstavom.
- Idete na put? - zapita on.
- Ne! Ali... svejedno, na vas mogu računati, je li tako? I to što prije!

On se nakloni.

- Trebao bi mi još - nastavi ona - i kovčeg... ne pretežak... dovoljno velik.
- Da, da, razumijem, devedeset i dva centimetra na pedeset, kakvi se danas rade.

- I putna torba.

- Bome - pomisli Lheureux - tu je bilo kavge.

- I evo - reče gospođa Bovary vadeći sat iz pojasa - uzmite ovo: od toga ćete se naplatiti.

No, trgovac uzviknu kako za tim nema potrebe; ta njih se dvoje poznaju; zar on sumnja u nju? Kakva djetinjarija! Ona, međutim, ustraja na tome da on uzme bar lanac i Lheureux ga već bijaše stavio u džep i bio na odlasku, kadli ga ona pozove natrag:

- Sve ćete ostaviti kod sebe. Što se tiče ogrtača - učini se kao da razmišlja - ni njega nemojte donositi; samo ćete mi dati krojačevu adresu i javiti mu da mi ga pričuva.

Pobjeći se spremahu idući mjesec. Ona će otići iz Yonvillea kao da ide obaviti neke kupovine u Rouenu. Rodolphe će rezervirati mjesta, izvaditi putnice te čak pisati u Pariz ne bi li isključivo za sebe dobili poštanska kola do Marseillea, gdje bi kupili kočiju i odatle bez zaustavljanja nastavili putem prema Genovi. Ona će se pobrinuti da Lheureuxu pošalje svoju prtljagu koja će se onda odnijeti ravno na *Lastavicu*, tako da nitko ništa ne posumnja, a u svemu tome nikada nije bilo ni spomena o djetetu. Rodolphe je izbjegavao govoriti o tome; ona možda na to nije ni mislila.

Rodolphe htjede sebi ostaviti još dva tjedna da posvršava neke poslove; potom, nakon osam dana, zatraži još petnaest dana, potom reče da je bolestan; zatim ode na put; mjesec kolovoz prođe pa nakon svih tih odgađanja odlučiše da to bude neopozivo četvrtoga rujna, u ponedjeljak.

Napokon stiže subota, dva dana uoči bijega.

Rodolphe dođe uvečer, ranije nego obično.

- Sve je spremno? - zapita ga ona.

- Da.

Obiđoše zatim lijehu i sjedoše kraj terase, na rub zida.

- Tužan si - reče Emma.

- Nisam, zašto?

A ipak je nekako neobično, nježno gledaše.

- Zato što odlaziš? - nastavi ona. - Zato što ostavljaš sve što ti je ovdje drago, svoj život? Ah! Razumijem te... Ali ja, ja nemam ništa na svijetu! Ti si mi sve! Zato ću i ja tebi biti sve, bit ću ti obitelj, domovina: brinut ću se za tebe, ljubiti ću te.

- Kako si krasna! - reče on privlačeći je u naručaj.

- Zbilja? - ona će sa žudnim osmijehom. - Ljubiš li me? Hajde, zakuni se!

- Ljubim li te? Ljubim? Pa ja te obožavam, ljubavi moja!

Mjesec, sav okrugao i grimizom obojen, dizaše se iznad same zemlje, u dnu livade. Brzo se uspinjao kroz jablanovo granje koje ga ovdje-ondje zakrivaše poput crna rupičava zastora. Potom se, blistav od bjeline, pojavi na praznome nebu i osvijetli ga, a onda uspori i s njega na rijeku pade velika mrlja pretvarajući se u bezbroj zvijezda, a ta srebrna svjetlost kao da se u vodi sve do dna svijaše poput kakve bezglave zmijske prekrivene svjetlucavim ljuskama. Nalikovalo je to i na čudovišni svijećnjak niz koji se slijevahu kapi rastaljenih dijamanta. Blaga se noć prostiraše oko njih, plašt sjene ispunjavaše lisnate krošnje. Emma, napola sklopljenih očiju, uz duboke je uzdahe udisala svježi vjetar što je puhao prema njoj. Ništa nisu govorili, odveć izgubljeni u sanjarenju koje ih bijaše obuzelo. Nježnost davnih dana opet im ispunjaše srce, nabujala i šutljiva poput rijeke što protječe onuda, s jednako toliko mekoće koliko je u sebi imala i pajasminov miomiris, bacajući

na njihove uspomene neizmjerne i sjetnije sjenke nego što bijahu sjene nepomičnih vrba što se pružahu po travi. Često bi kakva noćna životinja, krenuvši u lov, pomaknula lišće ili bi se na trenutke čula zrela breskva što sama od sebe padaše sa stabla.

- Ah! Lijepa noć! - reče Rodolphe.

- Imat ćemo ih još! - dočeka Emma.

Pa, kao da govori sama sebi:

- Da, bit će krasno putovati... a ipak, zašto mi je srce tužno? Je li to strah pred nepoznatim?... Ili zbog rastanka od dosadašnjih navika?... Ili možda?... Ne, to je od prevelike sreće! Tako sam slaba, je li? Oprosti mi!

- Još ima vremena! - uzviknu on. - Razmisli, možda ćeš se kajati.

- Nikada! - plahovito će ona.

Pa, primaknuvši se k njemu:

- Pa kakva bi me nevolja mogla snaći? Nema pustinje, nema ponora ni oceana preko kojega ne bih s tobom prešla. Što dulje budemo živjeli zajedno, to će nam se sve činiti poput zagrljaja koji svakim danom postaje sve jači, sve potpuniji! Neće biti ničega što će nas smućivati, nikakvih briga, nikakvih prepreka! Bit ćemo sami, potpuno svoji, vječno... Daj, kaži nešto, odgovori mi!

On odgovaraše u ravnomjernim razmacima: »Da!... Da!...« Ona mu bijaše uplela ruke u kosu pa ponavljaše djetinjastim glasićem, unatoč krupnim suzama što je oblijevahu:

- Rodolphe! Rodolphe!... Ah! Rodolphe, dragi moj Rodolfiću!«

Odbi ponoć.

- Ponoć! - reče ona. - Znači, sutra! Još jedan dan!

On ustade spremajući se da pođe, a kao da je ta kretnja bila znak za zajednički bijeg, Emma će, najednom se razveselivši:

- Imaš putnice?

- Da.

- Ništa nisi zaboravio?

- Ne.

- Siguran si?

- Svakako.

- Čekat ćeš me u hotelu *Provence*, je li tako?... U podne?

On kimnu glavom.

- Onda, do sutra - reče Emma u posljednjem zagrljaju.

I gledaše ga gdje se udaljava.

Nije se osvrtao. Potrča za njim pa, nagnuvši se kroz grmlje nad riječnu obalu, viknu:

- Sutra!

Već je bio na drugoj strani rijeke i brzo koračao preko livade.

Nakon nekoliko časaka Rodolphe zastade pa, kada je vidje kako u bijeloj haljini malo-pomalo iščezava u tami poput prikaze, srce mu snažno zakuca te se morade nasloniti na drvo da ne padne.

- Kakva sam ja budala! - reče uz strahovitu kletvu. - Svejedno, bila je to dražesna ljubavnica!

I umah mu pred oči ponovo dođe Emmina ljepota, zajedno sa svim užicima njihove ljubavi. Isprva se raznježi, a potom se zbog nje ozlojedi.

- Pa, napokon - uzvikivaše mašući rukama - ne mogu valjda otići u inozemstvo, natovariti sebi brigu za dijete.

Govorio je tako sam sebi ne bi li povećao vlastitu čvrstinu.

- A osim toga, razne poteškoće, troškovi... Ah, ne! Ne, tisuću puta ne! Bilo bi to i odviše glupo!

XIII.

Čim je stigao kući, Rodolphe odmah sjede za pisaći stol, ispod jelenske glave što je na zidu visjela kao trofej. No, kada mu se pero nađe među prstima, ništa mu ne padaše na um, pa tako, nalaktivši se na stol, uze razmišljati. Činilo mu se da je Emma uzmaknula u daleku prošlost, kao da je odluka koju bijaše donio najednom između njih postavila neizmjernu udaljenost.

Da se opet dotakne bar nečega u vezi s njome, potraži u ormaru kraju uzglavlja staru kutiju od remskih keksa u koju je obično spremao raznorazna ženska pisma, a iz nje se podiže miris vlažne prašine i uvelih ruža. Najprije opazi rupčić poprskan izbljedjelim kapljicama. Njezin rupčić, upotrijebljen jedne prilike kad joj je u šetnji potekla krv iz nosa; bio je na to već i zaboravio. Pokraj rupčića bijaše minijaturna slika, na svim uglovima okrhnutu, koju mu Emma bijaše dala; njezina mu se haljina učini napadnom, a pogled *ispod oka* ostavljaše jadan dojam; potom, dok je promatrao sliku i prizivao uspomenu na njezin predložak, Emmine mu se crte malo-pomalo pomiješale u sjećanju, kao da su se živi i naslikani lik, tarući se jedan o drugi, uzajamno izbrisali. Napokon pročita i neka njezina pisma; bijahu puna objašnjenja u vezi s njihovim putovanjem, kratka, praktična i zahtjevna kao poslovni dopisi. Htjede opet vidjeti dugačka pisma iz davnih dana; da bi ih izvukao s dna kutije, Rodolphe isprevrta sva ostala, pa uze mehanički prekapati po toj hrpi papira i drugih stvarčica, nailazeći na nabacane stručke cvijeća, jednu podvezicu, crnu krinku, pribadače i kosu – kosu crnu, plavu, a neke vlasi čak bijahu zapele za okov kutije pa bi se trgale kad god bi je tkogod otvorio.

Lutajući tako među uspomenama, pregledavaše rukopis i stil u tim pismima što se međusobno razlikovahu koliko i njihov pravopis. Bijahu ona nježna ili šaljiva, kaćiperna, sjetna; u jednim se tražila ljubav, u drugim se tražio novac. Pri nekoj se riječi prisjećao lica, pojedinih kretnji, zvuka nečijeg glasa, a kadšto se pak nije sjećao ničega.

Zapravo, te žene, hrleći mu najednom u misli, smetahu jedna drugoj i uzajamno se umanjivahu, kao da su svedene na istu ljubavnu razinu na kojoj sve postajahu jednake. Uzimajući punu šaku ispremiješanih pisama, zabavljaše se nekoliko časaka puštajući ih da mu kao slap padaju iz desne u lijevu ruku. Napokon, zamoren i polusnen, Rodolphe odnese kutiju natrag u ormar govoreći:

- Hrpa gluposti!...

Čime je sažeo svoje mišljenje, jer mu užici, baš kao đaci po školskom dvorištu, bijahu toliko izgazili srce da u njemu više ništa zeleno i svježije nije nicalo, a ono što je onuda prolazilo, vjetropirastije od djece, nije ondje poput njih ostavljalo čak ni urezano ime na zidu.

- Hajde – reče sam sebi – počnimo!

Pa napisa:

»Budite hrabri, Emma! Budite hrabri! Ne želim u vaš život unijeti nesreću...«

- Na kraju krajeva, to je i istina - pomisli Rodolphe. - Radim za njezino dobro, časno postupam.

»Jeste li zrelo odvagnuli svoju odluku? Znete li u kakav sam vas ponor htio povući, ubogi anđele? Ne znate, zar ne? Puni povjerenja i ludo, išli ste za mnom, vjerujući u sreću, u budućnost... Ah, kako li smo nesretni! Kako bezumni!«

Rodolphe zastade ne bi li našao kakav zgodan izgovor.

- A da joj kažem kako sam ostao bez imutka?... Ah, ne! A uostalom, to ne bi ništa pomoglo. Poslije bi sve opet počelo od početka. Može li se takve žene uopće privesti pameti?

Razmisli, a potom dodade:

»Neću vas zaboraviti, budite u to uvjereni, i zauvijek ću prema vama osjećati duboku odanost, no jednoga dana, prije ili poslije, ovaj bi se žar (takva je sudba svih ljudskih stvari) nedvojbeno umanjio. Zamor bi nas svladao, a tko zna ne bih morao otrpjeti strahovitu bol da svjedočim vašemu grizodušju te da i sam u njemu sudjelujem budući da bih mu bio uzrokom. I sama pomisao na jade koji vas očekuju za me je muka, Emma! Zaboravite me! Zašto li sam vas morao upoznati? Zašto ste bili tako lijepi? Jesam li ja tomu kriv? O, Bože moj, ne, ne! Krivite za to tek sudbinu!«

- Ta riječ uvijek ima učinka - reče on u sebi.

»Ah! Da ste bili jedna od onih žena površna srca kakve se svuda viđaju, zacijelo bih se bio iz sebičnosti mogao odvažiti na takav doživljaj, jer u tome tada ne bi bilo opasnosti za vas. No, onaj slatki zanos iz kojega u isti mah izviri i vaša čar i vaš jad zapriječio vam je da shvatite, vi, obožavanja vrijedna ženo, himbu našega budućeg položaja. Ni ja nisam isprva o tome razmišljao i počivao sam u sjeni te savršene sreće kao u sjeni mancinelina drveta,⁴² ne predviđajući posljedice.«

- Možda će povjerovati da odustajem zbog škrtosti... Ah! Svejedno! Baš me briga, ovo treba okončati!

»Svijet je okrutan, Emma. Progonio bi nas svakamo, gdje god bili. Valjalo bi vam podnositi bezobzirna pitanja, klevete, prezir, pa možda i uvrede. Vas da vrijeđaju! Oh!... A ja bih vas bio najradije uzdigao na prijestolje! Misao na vas nosim kao kakvu hamajliju! Kažnjavam, naime, sebe progonstvom za sve zlo koje sam vam nanio. Odlazim. Kamo? Ni sam to ne znam, ludim! Zbogom! Uvijek budite dobri! Sačuvajte spomen na nesretnika koji vas je izgubio! Naučite mojemu imenu svoje dijete, neka ga spominje u molitvama.«

Stijenj dviju svijeca podrhtavaše. Rodolphe ustade pa pođe zatvoriti prozor, a kada opet sjede:

- Čini mi se da je to sve. Ah! Još i ovo, da me opet ne dođe *gnjaviti*.

»Već ću biti daleko kada budete čitali ove tužne retke, jer sam htio što prije pobjeći kako bih izbjegao napasti da vas ponovo vidim. Ne podliježimo slabosti! Vratit ću se, a možda ćemo jednom vrlo hladno razgovarati o svojoj negdašnjoj ljubavi. Zbogom!«

A nađe se tu i posljednje zbogom, napisano kao dvije riječi: *S Bogom!*, što držaše znakom izvrsna ukusa.

⁴² Mancinela (lat. *Hippomane mancinella*) - stablo koje raste na Karibima i u Srednjoj Americi, takozvano »stablo smrti«; plod mu je nalik na jabuku, pa mu odatle i ime (šp. *manzanilla*), a vjerovalo se da mu je opasna čak i sjena - nap prev.

- Kako da se sada potpišem? - reče sam sebi. - Vrlo vam odani... Ne. Vaš prijatelj?... Da, to je to.

»Vaš prijatelj.«

Pročita pismo. Učini mu se dobrim.

- Sirota ženica! - pomisli raznježivši se. - Vjerovat će da mi je srce tvrđe od kamena; trebalo bi tu i nekoliko suza, ali ne mogu plakati; nisam za to kriv.

Onda, ulivši malo vode u čašu, Rodolphe u nju umoči prst pa s visine kapnu krupnu kap koja načini blijedu mrlju na crnilu; potom, dok je tražio čime će zapečatiti pismo, slučajno mu pod ruku dođe onaj pečat s natpisom *Amor nel cor*.

- Nije baš posve prikladno za ovu prigodu... Ah, koješta! Svejedno!

Nakon čega popuši tri lule i pođe u postelju.

Sutradan, kada ustade (otprilike oko dva poslijepodne, jer je spavao do kasna), dade nabrati košaru marelica. Stavi pismo na dno, ispod vinova lišća, te smjesta naredi Girardu, momku koji ispomagaše u polju, da sve to brižljivo odnese gospođi Bovary. Tim se sredstvom služio da se s njome dopisuje, šaljući joj, ovisno o godišnjem dobu, voće ili divljač.

- Ako pita za mene - reče - odgovorit ćeš joj da sam otputovao. Košaricu moraš predati njoj osobno, u ruke... Hajde i pazi što ćeš!

Girard obuče nov radni haljetak, sveza džepni rubac oko marelica pa se, koračajući velikim i teškim koracima u krupnim okovanim cipelama, mirno krenu putem prema Yonvilleu.

Gospođa Bovary, kada on stiže, slagala je zajedno s Félicité hrpu rublja na kuhinjskom stolu.

- Evo - reče momak - ovo vam gazda šalje.

Nju obuze neka slutnja pa tražeći sitniš u džepu uplašenim pogledom promatraše seljaka koji pak gledaše nju, ne shvaćajući da ovakav dar nekoga može toliko uzbuditi. Napokon, on ode. Félicité je i dalje bila tu. Nije mogla više izdržati; otrči u blagovaonicu kao zato da tamo odnese marelice, iskrenu košaricu, počupa lišće, pronađe pismo, otvori ga pa, kao da joj za petama gori kakav strahovit požar, sva prestravljena, pojuri prema spavaćoj sobi.

Charles bijaše ondje, ona ga opazi; on joj nešto reče, ona ništa ne ču, te produži uza stube, zadihana, izgubljena, omamljena, stalno držeći taj užasni list papira koji joj lupkaše između prstiju poput kakve limene ploče. Na drugom se katu zaustavi pred tavanskim vratima, a ona bijahu zatvorena.

Onda se htjede smiriti; sjeti se pisma; trebalo ga je pročitati do kraja, to se nije usuđivala. Uostalom, gdje? Kako? Netko će je vidjeti.

- Ah, ne! - pomisli. - Ovdje ću biti na miru.

Emma gurnu vrata i uđe.

Krovne ploče od škrljevca isijavahu omarnu vrućinu koja joj je stezala sljepoočice i gušila je; odvuče se do zatvorenoga tavanskog prozora i povuče zasun, pa unutra najednom briznu blještava svjetlost.

Pred njom se onkraj krovova u nedogled pružaše otvoreno polje. Dolje, ispod nje, seoski trg bijaše pust, kamen na pločniku svjetlucaše, vjetrokazi na kućama nepomično stajahu, a na uglu ulice, s nekoga nižeg kata, najednom se začu nekakvo brujanje popraćeno oštrim struganjem. To je Binet tokario.

Bijaše se naslonila na okvir tavanskog prozora pa po drugi put čitaše pismo podrugljivo se smijući od bijesa. No, što se više na nj usredotočavala, to su joj se misli više mutile. Opet ga je vidjela, čula, grlila ga objema rukama, a kucaji srca što joj u grudima teško udarahu poput ovna za rušenje zidina, ubrzano se redahu jedan za drugim u nejednakim razmacima. Oglledavaše se na sve strane u želji da se zemlja pod njom prolomi. Zašto da sve to ne okonča? Tko je priječi? Slobodna je. Pa se nagnu, pogleda pločnik govoreći:

- Hajde! Hajde!

Sjajna zraka što se penjaše ravno odozdo vukla je u ponor težinu njezina tijela. Činilo joj se da se zanjihano tlo na trgu diže uza zidove i da se pod s jednoga kraja naginje poput broda što pleše na valovima. Stajaše na samom rubu prozora, gotovo viseći, okružena širokim prostorom. Nebeska je modrina već preplavljivaše, kroz ošamućenu joj glavu strujaše zrak, trebalo je samo popustiti, prepustiti se padu, a brujanje tokarske klupe ne prestajaje, poput kakva mahnjita glasa koji poziva.

- Ženo! Ženo! - povika Charles.

Ona zastade.

- Pa gdje si? Dođi!

Na pomisao da je upravo izmaknula smrti samo što od straha ne pade u nesvijest; sklopi oči; potom uzdrhta na dodir nečije ruke na rukavu: bijaše to Félicité.

- Gospodin vas čeka, gospođo; juha je poslužena.

Trebalo je sići! Trebalo je sjesti za stol!

Pokuša jesti. Zalogaji su je gušili. Raširi ubrus kao da hoće na njemu pregledati zakrpe i zaista htjede prionuti na taj posao, na brojanje niti na platnu. Najednom joj opet dođe na pamet pismo. Je li ga izgubila? Gdje će ga naći? No, osjećaše da joj je um tako umoran te nikako ne uspijevaše smisliti kakvu izliku da ustane od stola. Usto je uhvati i bojažljivost: bojala se Charlesa; sve je doznao - to bijaše sigurno! I doista, on nekako neobično izreče ove riječi:

- Kako se čini, nećemo tako skoro vidjeti gospodina Rodolpheu.

- Tko ti je to rekao? - ona će zadržtavši.

- Tko mi je rekao? - odvrati on, pomalo iznenađen njezinim odsječnim glasom. - Pa Girard, kad sam ga maločas sreo na ulazu u *Francusku kavanu*. Otputovao je ili će svaki čas otputovati.

Ona se zagrcnu.

- Što je u tome čudno? I inače tako odlazi od vremena do vremena da se malo rastrese, a bogami, ja mu to i odobravam. Kad imaš novaca i kad si neženja... Uostalom, taj se naš prijatelj veselo provodi! Pravi bećar! Pričao mi je gospodin Langlois...

Iz pristojnosti zašuti, zbog služavke koja je upravo ulazila.

Služavka skupi u košaricu marelice što se bijahu rasule po polici; Charles, ne opažajući ženino rumenilo, zatraži da mu ih donese, dohvati jednu i zagriže u nju.

- O, izvrsne su! - govoraše. - Hajde, kušaj.

Pruži joj košaricu, a ona je lagano odgurnu.

- Bar pomiriši! Kakav miris! - on će stavljajući joj u nekoliko navrata košaricu pod nos.

- Gušim se! - uzviknu ona skočivši na noge.

No, zahvaljujući naporu volje, i taj grč popusti.

- Nije to ništa! - reče potom. - Nije to ništa! Živci! Samo sjedni i jedi!

Bojaše se, naime, da je ne počne ispitivati, skrbiti se za nju, ne mičući se od nje.

Charles, u želji da je posluša, bijaše opet sjeo pa sada pljuvaše u ruku koštice od marelica, a potom ih stavljao na tanjur.

Najednom, preko trga u brzom kasu projuri plavi *tilbury*. Emma vrisnu i nauznak se sruši na zemlju kao gromom ošinuta.

Zapravo, Rodolphe bijaše nakon mnogo razmišljanja odlučio krenuti u Rouen. Kako pak od Huchette do Buchyja nema drugoga puta osim kroz Yonville, valjalo mu je proći kroz mjesto, a Emma ga bijaše prepoznala pri svjetlosti svjetiljaka što parahu sumrak poput munje.

Na strku koja se čula iz kuće, dohrli ljekarnik. Stol se bijaše prevrnuo sa svim tanjurima, umak, meso, noževi, soljenka i boca s uljem ležahu na sve strane po odaji; Charles je doživao u pomoć, ustrašena Berthe vriskala, a Félicité drhtavim rukama raskopčavala gospođu koja se grčevito trzaše cijelim tijelom.

- Jurim u laboratorij - reče apotekar - po malo mirišljavog octa.

A potom će, kada ona, udahnuvši iz bočice, stade otvarati oči:

- Bio sam siguran u to: ovo bi i mrtvacu probudilo.

- Reci nešto! - govoraše Charles. - Reci nešto! Dođi k sebi! To sam ja, tvoj Charles koji te voli! Prepoznaješ li me? Evo, ti i malene! Hajde, poljubi je!

Djevojčica pružaše ručice prema majci da joj se objesi oko vrata. No, okrenuvši glavu, Emma reče isprekidanim glasom:

- Ne, ne... nikoga!

I opet se onesvijesti. Odnese je u postelju.

Ležaoš ondje ispružena, otvorenih usta, spuštenih vjeđa, mlitavih ruku, nepomična i bijela kao voštani kip. Iz očiju joj izbijahu dva potoka suza te se polagano slijevahu na jastuk.

Charles je stajao u dnu ložnice, a ljekarnik kraj njega zamišljeno šutio, kako to i dolikuje u ozbiljnim prigodama u životu.

- Smirite se - reče gurkajući ga laktom - vjerujem da je najgore prošlo.

- Da, sada se samo malo odmara! - odgovori Charles gledajući je kako spava. - Jadna žena!... Jadna žena!... Opet se razboljela!

Onda Homais upita kako je došlo do napadaja. Charles odgovori da ju je to iznenada uhvatilo dok je jela marelice.

- Izvanredno čudno!... - dočeka ljekarnik. - Ipak, može biti da su ovu sinkopu izazvale marelice! Ima naravi tako osjetljivih na pojedine mirise! A bio bi to i zanimljiv predmet proučavanja, kako s patološkoga, tako i s fiziološkoga gledišta. Svećenici poznaju važnost mirisa pa su u obredima oduvijek i rabili miomirise. Time se omamljuje razum i izaziva zanos, što je, uostalom, lako postići kod pripadnica ljepšega spola koje su nježnije nego mi. Spominju se slučajevi nesvjestice zbog mirisa spaljena roga ili svježe pečenog kruha...

- Pazite da je ne probudite! - tihim glasom reče Bovary.

- I ne pogađaju - nastavi apotekar - takve anomalije samo ljudska bića, nego i životinje. Tako zacijelo znate za osobito afrodisijakčno djelovanje što ga *Nepeta cataria*, pučki nazvana mačjom travom, ima na cijeli mačji rod, a s druge strane, da navedem primjer za koji

jamčim da je istinit, Bridoux (moj nekadašnji kolega, trenutačno vlasnik ljekarne u ulici Malpalu) ima psa kojega spopadnu grčevi čim mu pokažete burmuticu. On čak s njime često pred prijateljima pravi pokuse u svojem ljetnikovcu u Bois-Guillaume. Tko bi povjerovao da obično sredstvo za kihanje može potaknuti takve poremećaje u organizmu jednoga četveronošca? Izvanredno zanimljivo, zar ne?

- Da - reče Charles ne slušajući ga.

- To nam je dokaz - dočeka Homais smješkajući se s izrazom dobrohotne samodovoljnosti - za nebrojene nepravilnosti u živčanom sustavu. Što se pak tiče gospođe, uvijek mi se, priznajem, činila vrlo osjetljivom. Zato vam nipošto neću preporučiti, dobri moj prijatelju, nijedan od onih navodnih lijekova koji, pod izlikom da uništavaju simptome, zapravo uništavaju zdravlje. Ne, samo bez beskorisnih lijekova! Dijeta, to je glavno! Sredstva za umirenje, za olakšavanje, za ublaživanje boli. Osim toga, ne mislite li da bi možda trebalo djelovati na maštu?

- U kojem pogledu? Kako? - reče Bovary.

- Ah, u tome i jest pitanje. Doista, to je pitanje: *That is the question!*, kako sam nedavno čitao u novinama.

No, Emma povika budeći se:

- A pismo? A pismo?

Pomisliše da bunca, a poslije ponoći doista i pade u bunilo: bijaše nastupila upala mozga. Četrdeset i tri dana Charles se ne maknu od nje. Zanemari sve bolesnike; više nije lijegao u postelju, neprestano joj je opipavao bilo, stavljao gorušičine obloge i obloge hladne vode. Slao je Justina po led čak u Neufchâtel; led bi se putem rastopio, pa bi ga opet poslao. Pozva gospodina Caniveta da je pregleda; dade iz Rouena dovesti doktora Larivièreu, svojega bivšeg profesora; bijaše sav očajan. Najviše ga je plašilo Emmino mrtvilo: nije govorila, ništa nije čula, a činilo se pače da je ništa ne boli - kao da joj se i tijelo i duša zajedno odmarahu od svih onih potresa.

Oko sredine listopada mogla je, poduprta jastucima, već sjesti u postelji. Charles zaplaka kada je vidje gdje jede prvi komad kruha s pekmezom. Vrati joj se snaga; poslijepodne bi ustala na nekoliko sati, a jednoga dana, kada se osjećala bolje, on je pokuša, držeći je pod ruku, povesti u šetnju vrtom. Pijesak na stazama nestajao pod uvelim lišćem; ona je išla korak po korak, vukući papučice te se, naslanjajući se ramenom na Charlesa, neprestano smiješila.

Podošte tako do kraja vrta, u blizinu terase. Ona se polagano uspravi, zakloni rukom oči da bolje vidi: pogleda u daljinu, no na obzorju ne bijaše ničega osim velikih vatri od trave što su se dimile po brežuljcima.

- Umorit ćeš se, mila - reče Bovary.

Pa će gurajući je nježno prema ulazu u sjenicu:

- Sjedni na ovu klupu: bit će ti udobno.

- Oh, ne! Ne tu! - ona će slabašnim glasom.

Spopade je vrtoglavica, pa joj se bolest vrati još iste večeri, istina, s neizvjesnijim tokom, ali sa složenijim osobinama. Čas ju je boljelo u srcu, potom u prsima, u glavi, u udovima; nastupi i povraćanje, u čemu se Charlesu učini da opaža prve znakove raka.

A siroti je čovjek povrh toga imao i novčanih briga!

XIV.

Kao prvo, nije znao kako da gospodinu Homaisu naknadi trošak za sve lijekove što ih je kod njega uzimao te se, iako ih, kao liječnik, i nije morao platiti, svejedno pomalo crvenio zbog te obveze. Potom, i troškovi za kućanstvo, otkako je njime gospodarila kuharica, postajahu sve užasniji: računi su samo pljuštali u kuću, dobavljači rogoborili, a nadasve ga je progonio gospodin Lheureux. Zaista, za najgore Emmine bolesti, ulučivši zgodu da što više uveća račun, taj se bijaše požurio da donese ogrtač, putnu torbu, dva kovčega umjesto jednoga i još mnoštvo koječega drugog. Uzalud ga je Charles uvjeravao da mu ništa od toga ne treba, trgovac mu drzovito odgovori da su sve te stavke od njega naručene i da on neće ništa primiti natrag; uostalom, to bi značilo uznemiriti gospođu usred oporavka, neka gospodin o tome razmisli, riječju, odlučan je da ga radije tuži sudu nego li da se odrekne svojih prava i odnese robu. Charles poslije toga zapovjedi da se sve odnese natrag u dućan; Félicité to zaboravi, on je imao drugih briga, pa više nitko na to nije ni mislio; gospodin Lheureux opet dođe istim poslom pa, sad prijeteći, sad se jadajući, sve vješto sredi tako da mu Bovary naposljetku potpisa mjenicu plativu za šest mjeseci. No, tek što je tu mjenicu potpisao, pade mu na um smiona zamisao: da od gospodina Lheureuxa posudi tisuću franaka. S vidljivom nelagodnom, dakle, zapita ima li mogućnosti da ih dobije, dodajući da je to na godinu dana i uz koju god kamatu. Lheureux otrča u dućan, donese talire i sastavi još jednu mjenicu kojom se Bovary obvezivaše da će na njegov nalog prvoga rujna iduće godine isplatiti svotu od tisuću i sedamdeset franaka, što je zajedno s onih već ugovorenih stotinu i osamdeset iznosilo točno tisuću dvije stotine i pedeset franaka. Tako je, dajući novac u zajam uz šest posto kamata, uvećano za četvrtinu narudžbe i uz zaradu u visini od dobre trećine vrijednosti isporučene robe, sve mu je to trebalo u dvanaest mjeseci donijeti stotinu i trideset franaka dobitka, a nadao se da se stvari neće na tome zaustaviti, da mjenice neće moći biti isplaćene, da će se rok za isplatu morati produžiti te da će mu se njegov jadni novac, udebljavši se kod liječnika kao u kakvome prihvatilištu, jednoga dana vratiti znatno bucmastiji i tako krupan te će mu kesa od njega pucati.

Sve mu je, uostalom, polazilo za rukom. Njemu bijaše dodijeljena opskrba jabukovačom za bolnicu u Neufchâtelu, gospodin Guillaumin obećavaše mu dionice tresetišta u Grumesnilu, a sanjao je i o tome da uspostavi novu prijevoznčku uslugu poštanskim kolima između Argueila i Rouena koja će nedvojbeno ubrzo izbaciti iz utrke stara kola *Zlatnoga lava* te zahvaljujući kojoj će, budući da će prometovati brže, biti jeftinija i prevoziti više prtljage, u njegove ruke prijeći sva trgovina u Yonvilleu.

Charles se više puta zapita kako će iduće godine vratiti toliki novac, pa je tražio, smišljao razne izlaze, na primjer, da se obrati ocu ili da štogod proda. No, njegov bi se otac na to oglušio, a sam nije imao ništa za prodaju. Tada bi otkrio u kakvim se poteškoćama nalazi pa bi iz svijesti brzo izbacio tako neugodan predmet razmišljanja. Predbacivao je sebi što

zbog toga zaboravlja na Emmu, kao da, budući da sve njegove misli pripadahu toj ženi, to što neprestano ne misli na nju, znači da joj nešto oduzima.

Zima bje oštra. Gospodin oporavak dugotrajan. Kada je bilo lijepo vrijeme, dogurali bi je u naslonjaču do prozora, i to do onoga koji je gledao na trg, jer vrt sada više nije mogla ni smisliti pa su kapci na toj strani bili stalno zatvoreni. Zatraži da se konj proda; sve što je nekada voljela, sada joj bijaše odbojno. Sve misli kao da joj se ograničavahu na skrb za samu sebe. Ostala bi u postelji pa tu i tamo nešto založila, zvonila služavki da pita što je s čajem ili da s njome popriča. Za to vrijeme snijeg na krovu tržnica bacaše u sobu bijel, nepomičan odsjaj, a poslije toga poče padati kiša. A Emma svakodnevno, s nekom zebnjom, iščekivaše neminovno ponavljanje nevažnih događaja koji joj, međutim, nisu baš ništa značili. Najznačajniji je bio svakovečernji dolazak *Lastavice*. Tada bi gostioničarka vikala, a drugi joj glasovi odgovarali, dok se svjetiljka uz čije je svjetlo Hippolyte po krovu kočije tražio kovčege doimala poput kakve zvijezde u tmini. U podne bi se Charles vratio kući, a zatim opet otišao, potom bi ona pojela juhu, a oko pet sati, na izmaku dana, svako bi od djece što se vraćahu iz škole vukući klompe po pločniku redom po šarki na kopcima udarilo ravnalom.

U taj joj je sat u posjet dolazio gospodin Bournisien. Pitao bi je za zdravlje, donosio joj novosti i poticao je na vjeru u umilnome čavrljanju koje joj ne bijaše neugodno. Krijepio ju je već sam pogled na njegovu reverendu.

Jednoga dana, kada je na vrhuncu svoje bolesti pomislila da joj se kraj bliži, bijaše zatražila da se pričesti pa, dok su se u sobi obavljale pripreme za taj sveti čin, dok su komodu zatrpanu raznim sirupima preuređivali u oltar, a Félicité pod posipavala daljinih cvijećem, Emma osjeti kako preko nje prelazi nešto snažno što je oslobađa svih boli, svakog opažaja, svakog osjećaja. Tijelo s kojega spade sav teret postade joj lako; za nju počinjaše nov život; učini joj se da će joj se cijelo biće, uzdižući se k Bogu, rasplnuti u toj ljubavi poput zapaljena tamjana što se razilazi u dim. Poškropiše joj postelju blagoslovljenom vodom, svećenik iz svetoga kaleža izvadi bijelu hostiju, a ona, sva klonula od nebeske radosti, otvori usne da primi tijelo Spasiteljevo koje joj bi pruženo. Zavjese se na ložnici meko nadimahu oko nje kao oblaci, a zrake dviju svijeća što su gorjele na komodi pričinile joj se poput dva blistava svetokruga. Spusti tada ponovo glavu na jastuk vjerujući da u prostranstvima čuje pjev serafinskih harfa i da usred modroga neba na zlatnome prijestolju, okružena svecima sa zelenim palmovim grančicama u ruci, u svem njegovu veličanstvu vidi Boga Oca na čiji znak na zemlju slijeću anđeli plamenih krila da je na rukama u visine uznesu.

Ovo joj divotno priviđenje ostade u sjećanju kao nešto najljepše o čemu se može sanjati, tako da nastojaše iznova oćutjeti iste osjete koji, međutim, i dalje trajahu, no manje isključivo, a ipak s jednako dubokom slatkoćom. Duša joj se, iznemogla od oholosti, napokon odmarala u kršćanskoj poniznosti, a Emma, s nasladom uživajući u vlastitoj slabosti, promatraše u sebi razaranje volje, čime su se širom imala otvoriti vrata prodoru milosti. Uz sreću su, dakle, postojala i veća blaženstva, drugačija ljubav nad svim ostalim ljubavima, neprekidna i beskrajna, koja će vječito bivati sve većom! Među tlapnjama o nadi nazre stanje čistoće što lebdi ponad zemlje, stapajući se s nebom, a u kojem se čeznula naći. Htjede postati sveticom. Nakupova krunicâ, stade nositi amulette; u sobi je željela, uz uzglavlje svojega ležaja, imati relikvijarij optočen smaragdima da ga svake večeri može ljubiti.

Župnika zadivljavahu te njezine sklonosti, iako je Emmina pobožnost, držaše on, zbog pretjeranoga žara mogla naposljetku prijeći u krivovjerje, pače u nastranost. No, kako se

nije osobito snalazio u takvim pitanjima, čim bi ona prešla stanovitu mjeru, napisa pismo gospodinu Boulardu, monsinjorovu knjižaru, s molbom da mu pošalje *neko glasovito djelo za osobu ljepšega spola, a ujedno punu duha*. Knjižar, s jednakom ravnodušnošću kao da crncima otprema staklene perlice, zbrda-zdola spakira sve što se tada moglo naći u optjecaju u trgovini pobožnim knjigama. Bijaše tu priručnika sastavljenih u obliku pitanja i odgovora, pamfleta napisanih bahatim tonom na način gospodina de Maistrea⁴³ te svakojakih romana, ružičastih korica i sladunjava stila, što ih bijahu skleпали trubadurski raspoloženi sjemeništarci ili učene pokajnice. Našlo se tu knjiga kao *Promislite dobro o ovome, Svjetski čovjek pred nogama Marijinim* (napisao gospodin de ***, nosilac brojnih odličja), *Voltaireove zablude – priručnik za mladež*, itd.

Gospođi Bovary um se još ne bijaše dovoljno razbistrio da bi ozbiljno mogla na bilo što prionuti, a i ovoga se štiva bijaše odveć žustro latila. Naljuti se na vjerske propise, nabusitost joj se polemičkih napisa ne svidje zbog žučljivosti uperene protiv ljudi koje nije poznavala, a svjetovne pripovijesti tu i tamo potkrijepljene vjerom učiniše joj se napisane s takvim nepoznavanjem svijeta da je i neosjetno udaljiše od istine za koju očekivaše dokaze. Ipak, ustraja, a kada bi joj knjiga iskliznula iz ruku, činilo joj se da je obuzima najnežnija katolička sjeta koju eterična duša uopće može i pojmiti.

U pogledu pak uspomene na Rodolpheu, nju bijaše potisnula u dubinu srca pa je ondje i ostala, svečanija i nepomičnija od kakve kraljevske mumije u podzemnoj odaji. Iz te se goleme balzamirane ljubavi širila nekakva isparina koja je, prodirući kroza sve, miomirisom nježnosti ispunjala bezgrešno ozračje u kojemu je Emma htjela živjeti. Kada bi kleknula na gotičko klecalo, upućivala bi Gospodinu iste umilne riječi kakve je nekoć šaptala ljubavniku u preljubničkim izljevima. Time je kanila dozvati vjeru, no s neba nije silazila nikakva naslada pa bi ustala, umornih udova, s nejasnim osjećajem ogromne obmane. To traganje, mišljaše ona, bijaše joj samo jedna zasluga više pa se, u ponosu zbog vlastite pobožnosti, uspoređivala s visokim gospama iz drevnih vremena o čijoj je slavi jednoć sanjarila nad slikom gospođice de La Vallière, a koje su se, vukući za sobom s toliko veličanstva vezenu povlaku dugačke haljine, povlačile u samoću da ondje pred Kristovim nogama izliju sve suze svojega srca što ga je život ranio.

Tada se Emma predade pretjerano milosrdnim djelima. Šila je odjeću za siromahe, slala drva roditeljama, a jednoga dana Charles, vrativši se kući, zateče u kuhinji i trojicu skitnica kako za stolom jedu juhu. Kćerkicu koju muž za vrijeme njezine bolesti bijaše smjestio kod dojlje opet dovede kući. Htjede je naučiti čitati; ma koliko Berthe plakala, nju to više nije razdraživalo. Bijaše to unaprijed stvorena odluka da se pomiri sa sudbinom, svekolika popustljivost. Govor joj svakom prigodom bijaše pun uzorna izražavanja. Svojemu je djetetu govorila:

– Više te ne boli želučić, anđele?

Starija gospođa Bovary nije nalazila ništa za pokudu, osim možda opsjednutosti pletenjem haljinica za siročad, umjesto krpanja vlastitih kuhinjskih krpa. No, umorna od domaćih svađa, dobra se žena osjećala ugodno u ovoj mirnoj kući pa čak tu ostade i poslije Uskrsa, u želji da izbjegne zajedljive poruge staroga Bovaryja koji je svakoga Velikog petka za sebe neizostavno naručivao svinjsku kobasicu.

Osim svekrvina društva u kojem je, zahvaljujući ispravnim prosudbama i ozbiljnu držanju starije žene, donekle nalazila potporu, Emma je gotovo svakodnevno imala i drugih posjeta. Bijahu tu gospođa Langlois, gospođa Caron, gospođa Dubreuil, gospođa Tuva-

⁴³ Joseph de Maistre (1753-1821) – francuski političar, pisac i filozof. – nap. ur.

che te, i to redovito od dva do pet, izvrsna gospođa Homais koja nikada nije htjela povjerovati ni u kakva ogovaranja što su se širila o njezinoj susjedi. U pohode su joj dolazili i mali Homaisovi; dopratio bi ih Justin. Popeo bi se s njima do sobe i ostao stajati kraj vrata, nepomično i šutke. Često bi se gospođa Bovary, i ne obazirući se na nj, počela dotjerivati. Najprije bi iz kose izvukla češalj, naglim pokretom zatresavši glavom, a za jadnog je momčića, kada je prvi put vidio svu tu kosu što joj je, odmotavajući se u crnim uvojcima, padala sve do listova, to bilo poput nenadana ulaska u nešto izvanredno i novo, i to ga svojim sjajem preplaši.

Emma nesumnjivo ne zamjećivaše njegovu nijemu gorljivost ni njegovu stidljivost. Ni slutila nije da ljubav, premda iščezla iz njezina života, treperi tu, blizu nje, pod tom košuljom od gruba platna, u tomu mladenačkom srcu otvorenu za očitovanje njezine ljepote. Uostalom, u nje se sada sve zaodijevaše takvom ravnodušnošću, riječi joj bijahu tako srdačne, a pogledi tako oholi, vladanje tako raznovrsno da se kod nje više sebičnost nije mogla razlučiti od milosrđa ni pokvarenost od kreposti. Jedne se večeri, na primjer, razgnjevi na služavku koja ju je molila da smije izići i mucala tražeći kakav izgovor, a potom će najednom:

- Voliš ga, znači?

Pa i ne čekajući odgovor od porumenjele Félicité, dodade tužno:

- Hajde, požuri! Zabavi se!

Dade početkom proljeća s kraja na kraj prekopati vrt, usprkos Bovaryjevim prigovorima; on, međutim, bijaše sretan što ona napokon pokazuje volju za nešto. A posvjedočavala ju je to jače što se više oporavljala. Najprije nađe načina da iz kuće izbaci kumu Rolet, dojlju koja se za vrijeme njezina oporavka bijaše naučila prečesto dolaziti u kuhinju, i to zajedno sa svoja dva dojenčeta i dječaćićem kojega je držala na stanu i hrani, a koji je bio proždrljiviji od kakva ljudoždera. Potom se otarasi i obitelji Homais, redom otpravi sve ostale posjetioce te pače i u crkvu stade odlaziti s manje revnosti, što je apotekar uvelike odobravao te joj na to prijateljski reče:

- Vi samo što oltare niste počeli lizati!

Gospodin Bournisien navraćae, kao i prije, svakoga dana poslije vjeronauka. Najradije ostajaše vani kako bi se nadisao zraka *usred šumarka*; tako nazivaše sjenicu. U taj bi se sat i Charles vratio kući. Bijaše im vruće, donijeli bi im slatke jabukovače, pa bi obojica ispila za potpuno gospođino ozdravljenje.

Našao bi se tu i Binet, to jest, nešto malo niže, uza zid terase, u lovu na rakove. Bovary bi ga pozvao da se osvježi pićem, a on pak bijaše majstor u vađenju čepa iz boce.

- Treba - govoraše, ogledajući se zadovoljnim pogledom oko sebe pa sve do krajnjih granica krajobraza - bocu držati ovako, okomito na stolu, a kada prerežete uzice, pluteni čep gurati pomalo, polako, polako, kao što se to u restoranima radi s bocama soda-vode.

No, jabukovača bi im, za vrijeme te demonstracije, često prsnula ravno u lice, a duhovnik nikada ne bi propustio ovakvu šalu, popraćenu neodređenim smijehom:

- Njezina kakvoća zbilja upada u oko!

Inače je bio čestit čovjek pa se jednoga dana čak i ne sablazni nad ljekarnikom koji savjetovaše Charlesu da radi rasonode odvede gospođu u ruansko kazalište na nastup glasovitoga tenora Lagardyja. Homais, čudeći se toj šutnji, zatraži da čuju i njegovo mišljenje, a svećenik izjavi kako na glazbu gleda kao na manje opasnu za čudoređe negoli književnost.

No, ljekarnik uze književnost u obranu. Kazalište, tvrdio je, služi suzbijanju predrasuda te pod krinkom zabave poučava vrlini.

- *Castigat ridendo mores*, gospodine Bournisien!⁴⁴ Primjerice, pogledajte većinu Voltaireovih komedija: vješto su protkane filozofskim razmišljanjima tako da su za puk istinska škola ćudoređa i diplomatske vještine.

- Ja sam - kaza Binet - jednom gledao komad koji se zvao *Pariški deran*, a u kojoj se ističe lik nekoga starog generala koji je zbilja dobro pogođen! On vam grdi jednog momka iz bolje obitelji zbog toga što je zaveo neku radnicu koja na kraju...

- Svakako - nastavljaše Homais - ima loše književnosti, baš kao što ima i lošeg ljekarništva, ali općenito osuđivati ovu najvažniju od svih umjetnosti čini mi se kao prava glupost, srednjovjekovno poimanje, dostojno onih užasnih vremena kada je jedan Galilej mogao završiti u zatvoru.

- Znam dobro - primijeti župnik - da postoje dobra djela i dobri pisci; međutim, pa da su posrijedi i samo one osobe različita spola okupljene u čarobno lijepoj odaji, urešenoj svjetovnim sjajem, a potom i ona poganska prerusavanja, ona naličena lica, ona rasvjeta, oni ženskasti glasovi - sve to naposljetku mora uroditi stanovitom duhovnom razuzdanošću i navesti vas na nečasne misli, nečiste kušnje. Takvo je bar mišljenje crkvenih otaca. Napokon - doda progovorivši najednom s mističnim prizvukom u glasu, istodobno valjajući između palca i kažiprsta prstovet burmuta - ako je Crkva osudila kazališne predstave, mora da to s pravom čini, a nama se valja pokoriti njezinim odlukama.

- Zašto se - zapita apotekar - izopćuju glumci? Nekada su glumci otvoreno sudjelovali u vjerskim obredima. Da, glumilo se, pred samim oltarom prikazivale su se svojevrsne lakrdijive zvane misterijima, a u kojima su se zakoni pristojnosti nerijetko kršili.

Duhovnik se zadovolji teškim uzdahom, a ljekarnik nastavi:

- Baš kao i u Bibliji. Ima tamo... znate... više... sablažnjivih pojedinosti, zbilja... preslobodnih stvarčica!

Pa odgovori na razdraženu kretnju gospodina Bournisienia:

- Ah! Složit ćete se da to nije knjiga koju biste rado dali u ruke mladoj djevojci, a meni ne bi bilo nimalo drago da moja Athalie...

- Ali Bibliju preporučuju protestanti - nestrpljivo uzviknu njegov sugovornik - a ne mi!

- Svejedno - reče Homais - čudim se što se i dan-danas, u ovom prosvijećenom stoljeću, još uvijek tvrdoglavo prokazuje duševna rasonoda koja nikome ne škodi, pomaže ćudoređu, a ponekad je i za zdravlje korisna, je li tako, doktore?

- Nedvojbeno - nehajno odgovori liječnik, bilo zato što je bio istoga mišljenja kao i ljekarnik pa nije htio nikoga uvrijediti bilo zato što nije imao nikakva mišljenja.

Činilo se da je razgovor završen, kadli ljekarnik prosudi zgodnim zadati i posljednji udarac.

- Znam ja neke svećenike koji su se preoblačili u građansko odijelo da bi mogli gledati plesačice kako dižu noge uvis.

- Ma, nije valjda! - na to će župnik.

- Ah! Znam ih ja.

⁴⁴ *Izrugivanjem kažnjava običaje* - izreka Jeana de Santeuila, francuskog pjesnika latinskog izraza iz 17. stoljeća, te geslo najprije talijanske, a potom i francuske komedije - nap. prev.

Pa izgovarajući u rečenici svaki slog za sebe, Homais ponovi:

- Znam – ja – njih.
- E, pa, nije im valjalo to što su činili – kaza Bournisien pomirivši se s time da će sve čuti.
- Pobogu, rade oni i gore stvari! – uskliknu apotekar.
- Gospodine!... – dočeka svećenik tako ga divlje gledajući da se ljekarnik pokunji.
- Samo hoću reći – odvрати, sada već manje grubim tonom – kako je snošljivost najsigurnije sredstvo da se duše privuku vjeri.
- Istina! Istina! – popusti dobričina opet se spustivši na stolac.

No, ostade još samo dvije minute. Potom, odmah nakon njegova odlaska, gospodin Homais reče liječniku:

- Eto, to se zove prepirka! Dobro sam ga sredio, vidjeli ste!... Ukratko, poslušajte vi mene, odvedite gospođu u kazalište, pa makar i samo zato da jednom u životu razbjesnite nekoga od tih gavrana, boramu! Kad bi me netko mogao zamijeniti, i ja bih išao s vama. Nego, morate požuriti! Lagardy će nastupiti samo u jednoj predstavi; ima ponudu iz Engleske uz znatno veću plaću. Kažu za njega da je velika zvjerka! Pliva u novcu! Vodi sa sobom tri ljubavnice i vlastitog kuhara! Svi ti veliki umjetnici sebe nemilice uništavaju; potreban im je raskalašan život koji podjaruje maštu. No, na kraju umru u ubožnici, jer u mladosti nisu imali toliko pameti da nešto zaštede. No, hajde, dobar vam tek! Sutra se vidimo!

Ova zamisao o kazalištu brzo se razvi u Bovaryjevoj glavi; odmah je priopći ženi koja ponajprije odbi izgovarajući se umorom, putnim brigama i troškovima, no Charles začudo ne popusti, toliko smatraše da će takvo opuštanje za nju biti korisno. Nije za to vidio nikakve prepreke: njegova im majka bijaše poslala tri stotine franaka na koje više nije ni računao, tekuci dugovi nisu bili pretjerano veliki, a dospijeće mjenica što ih je valjalo isplatiti gospodinu Lheureuxu još tako daleko da na to nije trebalo ni misliti. Uostalom, zamišljajući da se ona usteže iz nekakva obzira, Charles još više navali, tako da ona zbog tolikoga salijetanja naposljetku pristade. I sutradan se, u osam sati, njih dvoje ukrcaše u *Lastavicu*.

Apotekar kojega ništa ne zadržavaše u Yonvilleu, no koji se smatraše prisiljenim da se odande ne miče, uzdahnu vidjevši ih na odlasku.

- Pa, eto, sretan vam put! – reče im – Sretnici jedni!

Potom, obraćajući se Emmi koja je na sebi imala modru svilenu haljinu s četiri ukrasna volana:

- Lijepi ste mi kao san! Pobudit ćete *burno odobravanje* u Rouenu.

Poštanska se kočija zaustavljaše pred hotelom *Crveni križ* na trgu Beauvoisine. Bijaše to jedno od onih svratišta kakvih ima po svim provincijskim predgrađima, s velikim konjušnicama i malenim spavaonicama, gdje se usred dvorišta vide kokoši što ključaju zrna zobi pod blatnjavim dvokolicama trgovačkih putnika – dobra stara prenoćišta s balkonima od crvotočna drva što u zimskim noćima pucketaju na vjetru, neprestano puna svijeta, graje i svakojakih jela, gdje su crni stolovi ljepljivi od prolivene kave s rakijom, debela okna zapljuvana od muha, vlažni ubrusi umrljani lošim vinom, prenoćišta koja, uvijek mirišući na selo, poput seoskih momaka u građanskome odijelu, s ulične strane imaju kavanu, a sa strane prema polju, povrtnjak. Charles smjesta krenu po ulaznice. Pobrka prednja sjedala s galerijom, parket s ložama, zatraži objašnjenje, ne shvati ih, od blagaj-

nika stiže do ravnatelja, vrati se u gostionicu, pođe opet na blagajnu, te tako nekoliko puta prijeđe grad uzduž i poprijeko, od kazališta pa sve do bulevara.

Gospođa sebi kupi šešir, rukavice, kiticu cvijeća. Gospodin se silno bojao da će propustiti početak pa se, ne našavši vremena ni da pojedu juhu, pojaviše pred kazališnim vratima koja se još ne bijahu ni otvorila.

XV.

Uza zid stajaše gomila svijeta, uredno svrstana između balustrada. Na uglovima obližnjih ulica na divovskim je plakatima opetovano pisalo kićenim slovima: »Lucia di Lammermoor⁴⁵... Lagardy... Opera... itd.« Bijaše lijepo vrijeme; svima bijaše vruće; znoj je curio kroz nakovrčane uvojke, rupčići izvučeni iz džepa brisali su zažarena čela, a kadšto bi se od mlaka vjetra što puhaše s rijeke meko zanjihao rub platnenih nadstrešnica razapetih pred vratima kavanica. Nešto niže, međutim, ljude osvježavaše strujanje ledenoga zraka što mirisaše po loju, koži i ulju. Bijaše to isparavanje iz ulice Charrettes, pune velikih crnih skladišta po kojima se kotrljaju bačve.

Iz straha da ne ispadne smiješna Emma htjede prije ulaska malo prošetati po luci, a Bovary iz opreza zadrža ulaznice u ruci, u džepu na hlačama, pritišćući ih uz trbuh.

Srce joj jače zakuca još u predvorju. Od taštine se i nehotice nasmiješi videći kako gomila grne desno drugim hodnikom, dok se ona uza stube uspinjala prema ložama na prvom katu. Bio joj je užitak, kao kakvu djetetu, prstom gurnuti široka, tkaninom presvučena vrata; punim plućima udahnu prašnjavi miris hodnika, a kada sjede u ložu, zauze nehajno i uspravno držanje poput kakve vojvotkinje.

Dvorana se počinjaše puniti, dalekozori se izvlačili iz korica, a pretplatnici se, izdaleka primjećujući jedni druge, međusobno pozdravljahu. Ovamo su dolazili da u umjetnosti nađu odmor od trgovačkih briga, no nikako ne zaboravljajući poslove, i dalje su razgovarali o pamuku, osamdesetpetpostotnom alkoholu ili indigu. Viđahu se ondje staračke glave, bezizražajne i miroljubive, koje, onako bjelkaste kose i puti, nalikovahu na srebrne medalje potamnjele od olovne pare. Mladi su se ljepotani šepirili u parketu dičeći se ružičastom ili blijedozelenom kravatom u izrezu prsluka, a gospođa Bovary odozgo ih zavidljivo promatraše kako se dlanom utegnutim u žutu rukavicu oslanjaju na štapove za šetnju sa zlatnim drškom.

Međutim se upališe svijeće u orkestru; veliki se viseći svijećnjak spusti sa stropa, svjetlucajem brušenih kristala oblivši dvoranu nenadanom veselošću; potom jedan za drugim uđoše glazbenici pa najprije nastade dugačko i neskladno gundanje basova, škripa violina, trubljenje pistona, pijuk flauta i frulica. No, uto se na pozornici začuju tri udarca; otpoče grmljavina bubnjeva, limena glazbala jeknuše s nekoliko akorda, a kada se podiže zastor, ukaza se krajobraz.

Bijaše to raskršće u šumi, s izvorom na lijevoj strani, u sjeni nekoga hrasta. Seljaci i velmože, sa škotskim plaštevima preko ramena, svi zajedno pjevahu neku lovačku pjesmu, potom dođe neki zapovjednik straže i zazove anđela zla podižući obje ruke k nebu; po-

⁴⁵ Tragična opera talijanskog skladatelja Gaetana Donizettija iz 1835. godine, prema romanu *Lammermoorska zaručnica* škotskog pisca Waltera Scotta. Lucia, Edgardo, Ashton i Arturo su likovi iz te opere. – nap. ur.

javi se još jedan lik pa njih dvojica odoše, a lovci nastaviše s pjesmom.

Emma se prenese u štivo svoje mladosti, u svijet Waltera Scotta. Bijaše joj kao da kroz maglu čuje zvuk škotskih gajdi gdje odjekuje ponad vriština. Uostalom, kako joj sjećanje na roman olakšavaše razumijevanje libreta, pratila je zaplet rečenicu po rečenicu, dok su se neuhvatljive misli što joj dolazahu na um odmah raspršivale pod naletima glazbe. Prepuštaše se uspavanci napjeva i osjećala kao da i sama cijelim bićem treperi, kao da joj gudala violina prelaze po živcima. Ne mogaše se dovoljno nagledati kostima, kulisa, glumaca, naslikanih stabala što podrhtavahu kada bi tko prošao pokraj njih, baršunastih kapa, ogrtača, mačeva, svih tih maštarija što se komešahu u skladu glazbe, kao u ozračju nekoga drugog svijeta. Uto naprijed istupi jedna mlada žena bacivši kesu nekome mladom štitonoši. Ostade sama, a onda se začu flauta koja zvučala kao da izvor žubori ili kao da cvrkuću ptice. Lucia neustrašivo zapjeva kavatinu u G-duru; tužila je zbog ljubavi, priželjkivala krila. I Emma bi isto tako rado bila pobjegla iz vlastitoga života, i to utekavši u nečijemu zagrljaju. Najednom se na pozornici pojavi Edgardo-Lagardy.

Odlikovala ga ona vebna bljedoća što vatrenim jušnjacima daje nešto od veličanstvenosti mramornih kipova. Snažni mu stas bijaše utegnut u prsluk smeđe boje, maleni izrezbareni bodež udaraše ga po lijevom bedru, čeznutljivo je na sve strane kružio pogledom pokazujući bijele zube. Govorilo se da se neka poljska kneginja, slušajući ga jedne večeri kako pjeva na žalu u Biarritzju gdje je radio na krpanju brodova, bijaše u nj zaljubila. Ostavio ju je radi drugih žena, a ta mu je slavna sentimentalna pustolovina samo povećala umjetnički ugled. Taj se snalažljivi lakrdijaš pače brinuo da se u najave uvijek ubaci pokoja pjesnički sročena rečenica o privlačnosti njegova lika i osjećajnosti njegove duše. Lijep glas, nepokolebljivo samopouzdanje, više strasti nego razuma i više zanosa nego lirizma, u tome se na kraju krajeva sastojala vrijednost ove divljenja vrijedne šarlatanske naravi u kojoj se sjedinjavahu osobine brijača i toreadora.

Već u prvom prizoru izazva oduševljenje. Privijaše Luciju u naručaj, ostavljajući je, vraćajući se k njoj, bijaše naoko očajan, spopadahu ga napadaji bijesa, potom elegični hropci beskrajne slatkoće, a note mu se otimahu iz gola grla pune jecaja i cjelova. Emma se naginjajući naprijed da ga vidi, zabadajući nokte u baršun na ogradi lože. Ispunjaše vlastito srce tim melodioznim tužbalicama što se uz pratnju kontrabasa otegnuto izvijahu poput krikova brodolomaca u vrtlogu oluje. U njima ona prepoznavala svu opijenost i svu zebnju zbog kojih zamalo bijaše umrla. Primadonin joj se glas pričinjao tek odjekom vlastite svijesti, a obmana što je očaravala kao nešto iz samoga njezina života. No, nju nitko na svijetu nije ljubio ovakvom ljubavlju. Rodolphe nije plakao kao Edgardo, one posljednje večeri na mjesecini, kada su jedno drugome govorili: »Doviđenja sutra, doviđenja sutra!...« Dvoranom se prolamahu povici odobravanja; cijela se završna arija morala ponoviti; ljubavnici govorahu o cvijeću sa svojega groba, o prisegama, o progonstvu, o sudbini, o nadama, a kada zapjevaše posljednje zbogom, Emma ispusti oštar krik koji se stopi s titranjem posljednjih akorda.

- A zašto je - zapita Bovary - taj gospodin stalno progoni?

- Ma, ne progoni je - odgovori ona. - To je njezin dragan.

- Ali on se kune da će se osvetiti njezinoj obitelji, a onaj drugi, onaj koji je maloprije došao, kaže: »Ljubim Luciju i vjerujem da i ona ljubi mene.« Uostalom, otišao je ruku pod ruku s njezinim ocem. To je valjda njezin otac, je li tako, onaj ružni čovječuljak s pijetlovim perom na šeširu?

Unatoč Emminim objašnjenjima, odmah nakon recitativnoga dueta u kojemu Gilbert svojemu gospodaru Ashtonu izlaže opake spletke, Charles, videći lažni zaručnički prsten

koji treba obmanuti Luciju, povjerova da je to ljubavni spomen što joj ga šalje Edgardo. Inače je priznavao da ne razumije priču – zbog glazbe koja toliko smeta riječima.

– Pa što s tim? – reče Emma. – Šuti!

– Pa znaš da ja – dočeka on naginjući joj se nad rame – volim znati što je na stvari.

– Šuti! Šuti! – nestrpljivo će ona.

Lucija stupaše naprijed, napola se oslanjajući na služavke, s vijencem od narančina cvijeća u kosi i bljeđa od vlastite bijele svilene haljine. Emma se sanjarski sjeti dana svojega vjenčanja i opet vidje samu sebe ondje, usred žitnih polja, na stazici kojom su išli prema crkvi. Zašto li se i ona nije, kao Lucia, opirala, preklinjala? Bila je, naprotiv, radosna, i ne opažajući ponor u koji srlja... Ah! Da je u onome cvijetu ljepote, prije ljage koju joj je donio brak i razočaranja koje je doživjela u preljubu, mogla svoj život povjeriti nečijemu velikom, pouzdanom srcu, tada bi se vrlina, nježnost, požuda i dužnost bile stopile u jedno i ona se nikada ne bi spustila s vrhunca tolikog blaženstva. No, ta je sreća nedvojbeno bila tek laž, izmišljena zato da oduzme nadi svakoj žudnji. Sada je poznavala niskost strasti što ih umjetnost toliko preuveličava. Trudeći se, dakle, da od toga odvrti misli, Emma se trsila da u ovome ponovljenom prikazu vlastitih boli vidi tek utjelovljenu maštariju ugodnu oku te se pače s prezrivom samilošću u sebi smješkala, kadli se u dnu pozornice, iza baršunastoga zastora, pojavi čovjek u crnome plaštu.

Jednim pokretom zbaci s glave veliki španjolski šešir, a glazbala i pjevači istoga časa započеше sekstet. Edgardo, plamteći od bijesa, jasnim glasom nadvisivaše sve ostale; Ashton mu je u dubokim notama dobacivao ubojite izazove; Lucia prodorno pjevala tužaljku; Arturo postrance izvijao srednje tonove, a duboki učitelj bas brujaio poput orgulja, dok se ženski glasovi, ponavljajući njegove riječi, u zboru predivno nadovezivali na njih. Svi stajahu u istom redu mašući rukama, a gnjev, osveta, ljubomora, strah, samilost i zaprepaštenje u isti im se mah izljevahu iz poluotvorenih usta. Uvrijeđeni ljubavnik vitlaše golim mačem, ovratnik od šivane čipke isprekidano mu podrhtavaše, ovisno o spuštanju i podizanju prsa, a on krupnim koracima koračaše lijevo i desno, zveckajući po daskama pozlaćenim ostrugama na mekim čizmama što su se širile u gležnju. Ljubav mora da mu je nepresušna, mišljaše ona, kada njome u tolikim izljevima obasipa ovu svjetinu. Sve njezine nakane da je podcijeni iščezavahu pred pjesničkom ljepotom uloge koja je obuzimaše pa, privučena ovome muškarcu zbog osobina lika što ga je glumio, pokuša sebi predočiti njegov život, taj burni, izvanredni, sjajni život kojim je, da je slučaj tako htio, i ona mogla živjeti. Mogli su se upoznati, ljubiti jedno drugo! S njime bi bila proputovala kroz sve evropske kraljevine, od prijestolnice do prijestolnice, dijeleći s njime umor i ponos, skupljajući cvijeće kojim bi ga obasipali, sama mu vezući odjeću za nastup, a potom bi svake večeri, u dnu kakve lože, udivljeno primala ushite te duše koja bi pjevala tek za nju: s pozornice on bi je, glumeći, svejednako gledao. Na to je prože luda zanesenost: on je gleda, sigurno je gleda! Obuze je želja da mu potrči u naručaj, tražeći utočište u njegovoj snazi, kao u utjelovljenju same ljubavi, pa da mu rekne, da uzvikne: »Otmi me, odvedi me, idemo odavde! Tebi, tebi poklanjam sav svoj žar i svoje snove!«

Zastor se spusti.

Miris se plina miješao s ljudskim dahom; od mahanja lepezama zrak postajao još zagušljiviji. Emma htjede izići; gomila bijaše zakrčila hodnike pa ona opet pade na svoje sjedalo gušeći se od jakoga lupanja srca. Charles, bojeći se da mu se ne onesvijesti, otrča do bifea po čašu bademovice.

Jedva mu se uspje vratiti na svoje mjesto, jer bi ga, zbog čaše koju je držao objema rukama, na svakom koraku netko udario u lakat, pa čak tri četvrtine pića izli po ramenima

jedne Ruanke u haljini kratkih rukava koja, osjetivši kako joj se hladna tekućina slijeva po križima stade cicati kao guja u procijepu, kao da je netko kolje. Njezin se muž, vlasnik predionice, rasrdi na nespretnjakovića pa je, dok je ona rupčićem brisala mrlje s krasne haljine od tafta trešnjeve boje, mrgodnim glasom mrmljao nešto o odšteti, o troškovima, o naknadi. Na posljertku Charles stiže do vlastite žene i reče joj sav zadihan:

- Bome sam mislio da ću ondje i ostati! Koliko ljudi!... koliko svijeta!...

Pa dodade:

- Pogodi koga sam gore sreo? Gospodina Léona!

- Léona?

- Baš njega. Sad će doći ovamo da se s tobom pozdravi.

I, baš dok je završavao rečenicu, u ložu uđe nekadašnji pisar iz Yonvillea.

Pruži ruku s plemenitaškom neusiljenošću, a gospođa Bovary nehotimično ispruži svoju, nedvojbeno se pokoravajući privlačnoj snazi neke jače volje. Ne bijaše je osjetila još od one proljetne večeri kada je kiša padala po zelenome lišću, a njih se dvoje oprostili stojeći kraj prozora. No, ubrzo, sjetivši se pristojnosti što se u takvoj prilici očekuje, s naporom se trže iz obamrlosti što je izazvaše uspomene i izmuca nekoliko brzih rečenica.

- Ah! Dobra večer... Kako! Vi ovdje?

- Tiho! - viknu glas iz parketa, jer upravo počinjaše treći čin.

- Znači, u Rouenu ste?

- Da.

- A otkada?

- Van! Van s njima!

Glave se okretahu prema njima pa zašutješe.

No, od toga časa ona više nije slušala; svadbeni zbor, prizor između Ashtona i njegova paža, veliki duet u D-duru, sve to za nju prođe u daljini, kao da su glazbala izgubila zvučnost, a likovi uzmaknuli; sjećaše se kartanja kod ljekarnika i šetnje do doviljne kuće, čitanja u sjenici, boravaka nasamo kraj vatre, sve one jadne ljubavi, tako mirne i tako duge, tako tajne, tako nježne, a koju ona, međutim, bijaše zaboravila. Zašto se sada vraća? Kakav li ga stjecaj okolnosti opet dovodi u njezin život? Stajao je iza nje, naslanjajući se ramenom na zid lože, a ona od vremena do vremena osjećaše kako je prolazi drhtaj pod mlakim dahom što joj iz njegovih nosnica strujaše na kosu.

- Sviđa li vam se ovo? - zapita on naginjući se tako blizu k njoj da joj vrškom brka dotače obraz.

Ona nehajno odgovori:

- Oh, Bože moj, ne! Ne previše!

On tada iznese prijedlog da iziđu iz kazališta i pođu nekamo na sladoled.

- Ah, ne još! Ostanimo! - reče Bovary. - Rasplela je kosu: moglo bi postati tragično.

No, prizor ludila Emmu nije nimalo zanimao, a i primadonino joj se glumatanje učini pretjeranim.

- Previše vrišti - reče ona okrenuvši se k Charlesu koji je pozorno slušao.

- Da... možda... malo - odvrati on kolebajući se između iskrenosti vlastita užitka i poštovanja prema ženinu mišljenju.

Potom Léon kaza uzdišući:

- Baš je vruće...

- Nepodnošljivo, zbilja!

- Ne osjećaš se dobro? - upita Bovary?

- Da, zagušljivo mi je, idemo odavde.

Gospodin Léon pažljivo joj preko ramena prebaci dugački čipkasti šal pa sve troje pođoše u luku i ondje sjedoše na otvorenome, pred neku kavanu. Najprije se razgovaralo o njezinoj bolesti, premda bi Emma od vremena do vremena prekinula Charlesa iz straha, govoraše, da dosađuju gospodinu Léonu, a ovaj im pak ispriča kako je u Rouen došao zato da ovdje provede dvije godine u kakvu uglednom uredu eda bi stekao što više iskustva u poslovima koji se u Normandiji ipak razlikuju od onih koji se obavljaju u Parizu. Potom se raspita o Berthi, o obitelji Homais, o kumi Lefrançois pa, kako pred njezinim mužem, više nisu imali što reći jedno drugome, razgovor ubrzo zamrije.

Neki ljudi na izlasku iz kazališta prođoše pločnikom pjevuckajući ili se derući iz sveg grla: *O Lucijo, anđele moj lijepi!* Tada Léon, da pokaže koliki je ljubitelj glazbe, stade o tome govoriti. Čuo je on Tamburinja, Rubinja, Persianija, Grisija, a u usporedbi s njima Lagardy, i pored sve svoje razvikanosti, ne vrijedi ništa.

- Pa ipak - upade Charles koji je pomalo pijuckao šerbet s rumom - kažu da je u posljednjem činu upravo izvrstan. Žao mi je što smo otišli prije svršetka, baš mi se bilo počelo sviđati.

- Inače - prihvati pisar - on će uskoro nastupiti u još jednoj predstavi.

No, Charles odgovori da njih dvoje već sutra odlaze.

- Osim - dodade okrenuvši se k ženi - ako ti, maco moja, ne želiš ostati.

Pa, mijenjajući taktiku u skladu pred tom neočekivanom prilikom koja odgovaraše na njegove nade, mladi čovjek udari u hvalu Lagardyju u završnom prizoru. Nešto predivno, uzvišeno! Tada Charles navali:

- Doći ćeš kući u nedjelju. Hajde, odluči se! Krivo činiš, ako i najmanje osjećaš da bi ti to koristilo.

Međutim se stolovi uokolo počinjahu prazniti; priđe im poslužitelj i šutke stade kraj njih; Charles shvati i izvuče lisnicu; pisar mu zadrža ruku te pače ne zaboravi ostaviti još dva srebrna novčića koji zazvečaše na mramornoj ploči.

- Zbilja me srdi - promrmlja Bovary - što vi taj novac...

Sugovornik s omalovažavanjem i srdačnošću odmahnu rukom te će, dohvativši šešir:

- Znači, dogovoreno, sutra u šest?

Charles se još jednom potuži kako sam ne može duže izbivati od kuće, ali da Emmu ništa ne priječi...

- Zapravo... - zamuca ona s neobičnim osmijehom - ni sama ne znam...

- E, pa, razmislit ćeš, vidjet ćemo, jutro je pametnije od večeri...

Potom će Léonu koji bijaše pošao s njima:

- Sada kad ste opet u našem kraju, doći ćete nam, nadam se, koji put na objed?

Pisar potvrdi to nipošto neće propustiti, jer ionako mora navratiti u Yonville zbog nekoga pravnog posla. I tako se rastadoše pred prolazom Saint-Herbland baš kada je sa stolne crkve izbijalo jedanaest i pol.

Treći dio

I.

Gospodin Léon usporedo je sa studijem prava poprilično često zalazio u pariški *Chaumière*,⁴⁶ gdje je pače imao veoma lijepih uspjeha kod grizeta koje su nalazile da se *doima otmjenim*. Bio je među najprimjernijim studentima: kosu nije nosio ni odveć dugačku ni odveć kratku, ne bi već prvoga u mjesecu spiskao novac predviđen za cijelo tromjesečje, a s profesorima je bio u dobrim odnosima. Što se pak tiče kakvih ispada, toga se uvijek klonio koliko iz kukavštine, toliko i zbog tankočutnosti.

Često bi mu, kada bi ostao čitati u sobi ili uvečer sjedio pod lipama u Luksemburškom perivoju, Zakonik ispao iz ruke na zemlju, a vratila mu se uspomena na Emmu. No, malo pomalo taj osjećaj oslabi i preko njega se naslojiše druge žudnje, premda se on javljaše i kroz njih, jer Léon ne bijaše izgubio svaku nadu pa kao da je neko neizvjesno obećanje u budućnosti lebdjelo pred njim, poput zlatnoga ploda što se njiše na kakvoj bajoslovnoj grani.

Sada se, kada ju je nakon tri godine izbivanja opet sreo, strast u njemu razbudi. Valja mu, mišljaše, napokon odlučiti da je zadobije. Uostalom, u dodiru mu s vjetropirastim društvom bojažljivost bijaše oslabila pa se u provinciju vraćao prezirući sve što nogom u lakiranoj cipeli ne gazi po bulevarskom asfaltu. Pred Parižankom u čipkama, u salonu kakva slavna doktora, usto još i s odličjima i kočijom, jadni bi pisar bez dvojbe zadrhtao kao dijete; no ovdje u Rouenu, u luci, pred ženom toga beznačajnog liječnika, osjećao se lagodno, već unaprijed siguran da će je očarati. Samopouzdanost ovisi o sredini u kojoj se nađe: na prvome katu ne govorimo onako kao na četvrtome, a bogata žena kao da oko sebe nosi, da joj očuvaju krepost, sve novčanice koje posjeduje, poput kakva oklopa, u podstavi svojega steznika.

Rastavši se sinoć s gospodinom i gospođom Bovary, Léon bijaše izdaleka pošao ulicom za njima; potom je, vidjevši da su zastali pred *Crvenim križem*, okrenuo natrag i cijelu noć proveo smišljajući najbolju osnovu.

Sutradan, dakle, oko pet sati uđe u gostioničku kuhinju, stisnuta grla, blijedih obraza i s onom kukavičkom odlučnošću koju ništa ne može zaustaviti.

- Gospodin nije ovdje - reče mu sluga.

Njemu se to učini dobrim znakom. Uspne se na kat.

Emmu njegov dolazak nimalo ne smete; naprotiv, ispriča mu se što mu bijahu zaboravili reći gdje su odsjeli.

- Oh, pa ja sam to pogodio - prihvati Léon.

- Kako?

⁴⁶ *La Grande-Chaumière*, popularna plesna dvorana na Montparnasseu. - nap. ur.

On ustvrdi da ga je k njoj nasumce doveo nagon. Ona se poče smješkat, a Léon joj smješta, da izgledi tu glupost, ispriča kako je jutro proveo tražeći je redom po svim gradskim hotelima.

- Znači, odlučili ste ostati? - pridoda.

- Da - reče ona - i krivo sam učinila. Ne treba se navikavati na nedosežne užitke kada oko sebe imamo na tisuće drugih obveza...

- Oh, mogu zamisliti...

- E, ne možete, jer niste žena.

I muškarci imaju svojih jada, i tako s nekoliko filozofskih misli otpoče razgovor. Emma nadugo i naširoko razmotri bijedu ovozemaljske ljubavi i vječitu osamljenost u kojoj srce počiva kao u grobu.

Da se malo napravi važan ili pak bezazleno oponašajući ovu melankoliju koja zazivaše njegovu, mladi čovjek izjavi kako se za sve vrijeme studija nevjerovatno dosađivao. Pravo mu je išlo na živce, privlačili su ga drugi pozivi, a majka mu je neprestano, u svakome pismu, dodijavala. Sve su točnije, naime, određivali razloge svoje boli, oboje se, što su dulje govorili, pomalo zanoseći u tome postupnom povjeravanju. No, kadšto bi odustali od toga da potpuno izlože neku misao pa bi nastojali smisliti rečenicu kojom bi je ipak mogli izraziti. Emma ne priznade strast prema drugome muškarcu; on ne reče da je bijaše zaboravio.

Možda se više nije ni sjećao večera na koje je nakon plesa odlazio sa zakrabuljenim djevojkama, a ona se nedvojbeno nije spominjala davnih sastanaka, kada je jutrom kroz travu trčala prema ljubavnikovu dvorcu. Gradska buka jedva dopiraše do njih, a soba se činila malenom, kao stvorena za to da još jače istakne njihovu samoću. Emma, odjevena u jutarnju haljinu od parheta, bijaše spustila pundžu na naslon staroga naslonjača; žute zidne tapete tvorile zlatnu pozadinu iza nje: nepokrivena joj se glava ogledala u zrcalu s bijelim razdjeljkom po sredini, a ušne joj resice izvirovale ispod kose.

- No, oprostite - reče ona - ne bi trebalo! Dosađujem vam s vječitim žalopjkama!

- Ne, nipošto! Nimalo!

- Da samo znate - prihvatila ona dižući k stropu krasne oči u kojemu drhtaše suza - o čemu sam nekada sanjarila!

- A tek ja! Oh, toliko mi je bilo teško! Često bih izišao, hodao naokolo, vukao se duž kejova na Seini, omamljivao se bukom mnoštva ne uspijevajući odagnati sliku koja me us trajno opsjedala. Na bulevaru, kod jednoga trgovca slikama, visi talijanska gravira koja prikazuje jednu od Muza. Ogrnuta je tunikom i promatra mjesec, s potočnicama u raspletenuj kosi. Mene je nešto neprestano tamo tjeralo; ostajao bih ondje po čitave sate.

Potom će drhtavim glasom.

- Nalikovala je malo na vas.

Gospođa Bovary okrenu glavu da on ne bi vidio osmijeh što joj se neodoljivo spremaše zaigrati na usnama.

- Često sam vam - dalje će on - pisao pisma pa bih ih zatim poderao.

Ona ne odgovaraše. On nastavi.

- Ponekad sam zamišljao da će vas kakav slučaj dovesti preda me. Znalo mi se učiniti da sam vas prepoznao na uglu neke ulice: trčao sam za svim kočijama na kojima je kroz vrata lepršao šal ili veo slični vašem.

Ona se činila odlučnom da ga pusti govoriti bez prekida. Prekriženih ruku i pognute glave, promatraše ukras u obliku ružice na papučama i na mahove lagano micaše nožnim prstima pod svilom od koje papučice bijahu načinjene.

Međutim, ona uzdahnu:

- Najžalosnije je, zar ne, životariti, kao ja, tako beskorisnim životom? Kada bi naše boli kome mogle pomoći, tješili bismo se mišlju na tu žrtvu.

On uze hvaliti krepost, dužnost i nijemo prinošenje žrtava budući da i sam osjeća nevjerojatnu potrebu za predanošću, a ne može je zadovoljiti.

- Najradije bih - reče ona - bila časna sestra u bolnici.

- Na žalost - odvrati on - za muškarce nema takvih svetih poziva i nigdje ne vidim nikakvo zvanje... osim možda liječničkog...

Uz lako slijeganje ramenima Emma ga prekide eda bi se požalila na bolest od koje je zamalo umrla. Baš šteta! Sada više ne bi patila. Léon odmah zažali za grobnim mirom, a čak je jedne večeri bio napisao i oporuku u kojoj je izrazio želju da ga sahrane u onome krasnom prekrivaču za noge, ukrašenom baršunastim trakama, što ga bijaše dobio od nje; oboje su, naime, doista htjeli da je moglo biti tako, zamišljajući i jedno i drugo ideal prema kojemu su sada prilagođavali svoj prijašnji život. Uostalom, govor je nalik na valjaonički stroj koji uvijek rasteže naše osjećaje.

No, na onu izmišljotinu o prekrivaču za noge ona zapita:

- A zašto?

- Zašto?

Oklijevao je.

- Zato što sam vas toliko ljubio!

I Léon, čestitajući samome sebi što je svladao tu poteškoću, potajice joj krajičkom oka promotri lice.

Bilo je to kao kada udar vjetra s neba rastjera oblake. Gomila tužnih misli što joj zamračivaše modre oči kao da najednom nestade iz njih; cijelo joj se lice ozari.

Čekao je. Ona napokon odgovori:

- Oduvijek sam to slutila...

Onda stadoše jedno drugome pripovijedati nevažne događaje iz onoga davnog života čije su užitak i sjetu maločas saželi u jednoj jedinoj riječi. On se sjećao odrine na kojoj je rasla pavit, haljina koje je ona nosila, pokušstva u njezinoj sobi, cijele kuće.

- A jadni naši kaktusi, što je s njima?

- Zimus su stradali od studeni.

- Ah, da znate koliko sam mislio o njima! Često bih ih vidio pred sobom kao nekada, kada je u ljetna jutra sunce udaralo u kapke... a ja sam gledao vaše nage ruke kako promiču među cvijećem.

- Ubogi moj prijatelju! - ona će pružajući mu ruku.

Léon hitro na nju pritisnu usne. Potom, pošto je duboko uzdahnuo:

- U ono ste vrijeme za mene bili neka neshvatljiva sila koja mi je bila ovladala životom. Jednom sam, primjerice, došao do vas, ali vi se toga jamačno ne sjećate?

- Sjećam se - reče ona. - Nastavite.

- Stajali ste dolje, u predvorju, spremni za izlazak, na posljednjoj stubi; na glavi ste čak imali šešir s plavim cvjetićima, a ja sam, bez vašega poziva, protiv svoje volje, pošao s vama. Svakim časkom, međutim, postajala mi je sve jasnija vlastita glupost pa sam i dalje išao uz vas, ne usuđujući vas se ni doista pratiti, a ne hoteći vas ni ostaviti. Kada biste ušli u neku trgovinu, ostao bih na ulici, gledao vas kroz izlog kako skidate rukavice i brojite novac na pultu. Zatim ste pozvonili kod gospođe Tuvache, otvorili su vam, a ja sam kao budala ostao pred velikim teškim vratima koja su se za vama opet zatvorila.

Gospođa se Bovary, slušajući ga, čudila da je već tako stara; sve to što se ponovo pojavljivaše pred njom kao da su davale širinu njezinu životu; stvaraše to neki osjećajni bes-kraj u koji se prenosila pa je, tihim glasom i napola sklopljenih očiju, od vremena do vremena govorila:

- Da, istina!... Točno!... Točno tako...

Začuse kako odbija osam sati na raznim zvoncima četvrti Beauvoisine koja je puna djevojačkih zavoda, crkava i napuštenih velikih palača. Nisu više razgovarali, ali su, promatrajući jedno drugo, u glavi osjećali neki bruj, kao da im nešto zvučno uzajamno izbijaše iz nepomičnih zjenica. Ruke im se bijahu spojile, a prošlost, budućnost, podsjećanja i snovi, sve se stopilo u slatkoći toga silnog zanosa. Noć se zgušnjavaše na zidovima na kojima još uvijek, napola izgubljene u tami, blistahu grube boje četiriju otisaka što prikazivahu četiri prizora iz *Tornja Nesle*,⁴⁷ s objašnjenjima na španjolskom i francuskom. Kroz prozor na podizanje vidio se između šiljastih krovova krajičak crnoga neba.

Ona ustade da zapali dvije svijeće na komodi, potom ponovo sjede.

- Pa?... - ogласi se Léon.

- Pa? - odgovori ona.

Baš je smišljao kako da nastavi prekinuti razgovor, kadli mu ona reče:

- Kako to da mi nitko do sada nije izrazio takve osjećaje?

Pisar se potuži kako je idealne naravi teško razumjeti. On se u nju bio zaljubio već na prvi pogled pa je očajavao misleći o sreći koju su mogli uživati da su se milostivošću slučajja bili ranije sreli i nerazdruživo se vezali jedno uz drugo.

- Katkada sam pomišljala na to - prihvati ona.

- Kakav san! - promrmlja Léon.

Pa prstom obzirno dotičući plavi rub njezina dugačkog bijelog pojasa, dodade:

- Tko nam priječi da počnemo iznova?...

- Ne, prijatelju moj - odgovori ona. - Ja sam prestara... vi ste premladi... zaboravite me! Druge će vas voljeti... vi ćete voljeti njih.

- Ne kao vas! - uzviknu on.

- Pravo ste dijete! Hajde, budimo razumni! Tako ja hoću!

Predoči mu koliko je njihova ljubav nemoguća te da se, kao i nekoć, moraju zadržati u jednostavnim okvirima bratskoga prijateljstva.

Je li to ozbiljno govorila? Nedvojbeno ni sama Emma to nije znala, sva obuzeta čarom zavođenja i nuždom da se od toga brani te je, raznježenim pogledom promatrajući mladoga čovjeka, blago odbijala bojažljiva milovanja u koja se upuštahu njegove drhtave ruke.

⁴⁷ Drama u pet činova, zajedničko djelo F. Gaillardeta i A. Dumasa - nap. prev.

- Ah, oprostite - reče on uzmičući.

A Emmu obuze nejasan strah pred tom bojažljivošću, opasnijom za nju od Rodolpheove smjelosti, iz doba kada joj se primicao raširenih ruku. Nikada joj se nijedan muškarac ne bijaše učinio tako lijepim. Predivna mu prostodušnost izbijaše iz cijeloga držanja. Dugačke, uzvinute trepavice držaše spuštene. Meka mu se koža na obrazu rumenjela, mišljaše, zbog žudnje za njom i Emma osjećaše neodoljivu želju da na nju prisloni usne. Onda će, naginjući se prema zidnoj uri njihalici kao da gleda koliko je sati:

- Bože, kako je kasno! Baš smo se zapričali!

On shvati njezin mig pa potraži šešir.

- Čak sam i na predstavu zaboravila! A jadni me moj Bovary izričito radi toga ovdje ostavio! Gospodin Lormeau iz ulice Grand-Pont trebao me povesti onamo zajedno sa svojom ženom.

I prilika bijaše propala. jer već sutradan odlazi.

- Zbilja? - na to će Léon.

- Da.

- Ipak, moram vas opet vidjeti - dočeka on - htio sam vam reći...

- Što?

- Nešto... važno, ozbiljno. E, ne, uostalom, vi i nećete oputovati, to je nemoguće! Kad biste znali... Saslušajte me... Niste razumjeli? Znači, niste naslutili?...

- Vi, međutim, jasno govorite - reče Emma.

- Ah! Čak se i šalite! Dosta, dosta! Smilujte se, dajte da vas opet vidim... još jednom... samo još jednom.

- Pa, dobro!...

Zastade; potom, kao da se predomišlja:

- O, ne ovdje!

- Gdje god hoćete.

- Hoćete li...

Kao da se zamisli, pa će naglo:

- Sutra, u jedanaest sati u katedrali.

- Bit ću tamo! - uzviknu on hvatajući je za ruke, ali ih ona povuče k sebi.

Pa, kako su oboje stajali, on iza njezinih leđa, a Emma oborene glave, sagnu se nad njezin vrat i dugim je cjelovom poljubi u zatiljak.

- Pa vi ste ludi! Ah, ludi! - govoraše ona sa sitnim zvonkim smijehom, dok se poljupci i dalje redahu.

Onda on, nagnuvši glavu preko njezina ramena, kao da u njezinim očima potraži pristanak. One mu uzvratije pogledom punim ledena veličanstva.

Léon uzmaknu tri koraka spremajući se za odlazak. Zastade na pragu. Potom prošapta uzdrhtalim glasom:

- Doviđenja sutra.

Ona odgovori kimanjem glave i poput ptičice nestade u susjednoj sobi.

Emma uvečer pisaru napisa beskonačno dugačko pismo u kojem mu otkazivaše sastanak; sada je sve svršeno i njih se dvoje, radi vlastite sreće, više ne smiju sresti. No, kada

je pismo već bilo zatvoreno, budući da nije znala Léonovu adresu, nađe se u velikoj neprilici.

- Predat ću mu ga sama - pomisli. - Doći će onamo.

Léon sutradan, uz otvoren prozor i pjevuckajući na balkonu, sam ulašti svoje polucipele, i to u nekoliko slojeva. Navuče bijele hlače, tanke čarape, kratki zeleni kaput, izlije na rupčić sve mirise što ih je imao kod kuće, potom dade nakovrčati kosu, a onda je raščeslja eda bi kosi dao što više prirodne otmjenosti.

- Još je prerano! - pomisli pogledavši vlasuljarov sat s kukavicom što pokazivaše devet.

Prelista stari modni žurnal, iziđe, popuši cigaru, prođe tri ulice, učini mu se da je vrijeme za polazak i polako se otputi prema trgu pred Bogorodičinom crkvom.

Bijaše krasno ljetno jutro. Srebrnina blistaše po zlatarskim izlozima, a svjetlost što koso padaše na stolnu crkvu ostavljajući svjetlucave treptaje u pukotinama sivoga kamena; ptičje društvanje kružilo je na modrome nebu oko tornjića s prozorima u obliku trolista; trg, odjekujući povicima, mirisaše na cvijeće kojima bijaše okruženo njegovo popločano tlo - na ruže, jasmin, karanfile, narcise i tuberoze, među kojima je nejednolično raslo vlažno zelenilo, od mačje trave do vidovčice namijenjene pticama; nasred trga brbotao je vodoskok, a pod širokim suncobranima, među dinjama naslaganim u piramide, piljarice bez marame na glavi umatahu u papir kitice ljubičica.

Mladić kupi stručak ljubičica. Bijaše mu to prvi put u životu da kupuje cvijeće za neku ženu pa mu se grudi, kada ga je pomirisao, naduše od ponosa, kao da se ta počast što je bijaše namijenio drugoj osobi prenosi i na njega.

Bojaše se, međutim, da ga tko god ne bi vidio pa odlučno uđe u crkvu.

Crkveni stražar u tom času stajao je na pragu, na sredini lijevoga portala, ispod reljefa *Marijanne pleše*, s perjanicom na glavi, dugačkim mačem o bedru i štapom u ruci, veličajni od kakva kardinala i sav blistav kao kakav kalež.

Pođe prema Léonu pa će, s onim dobroćudno sladunjavim smiješkom koji duhovnici upotrebljavaju kada ispituju djecu:

- Gospodin jamačno nije odavde? Gospodin možda želi razgledati znamenitosti u našoj crkvi?

- Ne - reče njegov sugovornik.

Pa najprije obiđe bočne lađe. Zatim pođe i pogleda na trg. Emme još nije bilo. Vрати se natrag do kora.

Lađa se u punim škropionicama ogledala krajevima šiljatih lukova i nekim dijelovima vitraja. No, odraz se oslikana stakla, lomeći se na mramornome rubu, protezao još dalje po kamenim pločama, poput šarena saga. Bijeli je dan kroz troja otvorena vrata prodirao u crkvu u vidu triju golemih zraka. Od vremena do vremena u dnu bi crkve prošao kakav crkvenjak klecnuvši usput pred glavnim oltarom, kako to čine vjernici u žurbi. Kristalni su svijećnjaci nepomično visjeli. Pred glavnim je oltarom gorjela srebrna svjetiljka, a iz pokrajnjih kapelica, tih mračnih dijelova crkve, kadšto se izvijaše kao nekakav dašak uzdaha, uz štopot rešetke koja pada, a odjek mu se odbija od visokih svodova.

Léon je svečanim korakom išao uza zidove. Nikada mu se život nije činio tako krasnim. Za koji čas ona će doći, dražesna, usplahirena, potajice iza sebe provjeravajući poglede što je prate, u haljini s volanima, sa zlatnim lornjonom, u malešnim čizmicama, s koje-kakvim otmjenim uresima u kojima do sada nije uživao i s neizrecivom zavodljivošću kreposti koja popušta. Cijela se crkva, poput divovskoga budoara, širi oko nje; svodovi

se naginju da u tami čuju ispovijest njezine ljubavi; vitraji blistaju da bi joj obasjali lice, a kadionice se spremaju razgorjeti eda bi se ona ukazala poput anđela u miomirisnu oblaku.

Ona, međutim nije dolazila. On se smjesti na stolac i oči mu se zaustaviše na modrome vitraju na kojemu su se vidjeli brodari kako nose košare. Promotri ga dugo, pažljivo te stade brojati riblje ljuske i rupice za puceta na prslucima, dok mu misao lutaše u potrazi za Emmom.

Crkveni se stražar iz prikrajka u sebi srdio na toga stvora koji sebi dopušta ovako se samostalno diviti stolnoj crkvi. Takvo mu se njegovo vladanje činilo čudovišnim, kao da ga u neku ruku potkrada i gotovo kao da počinja neko svetogrđe.

Šušanj svile na kamenim pločama, obod nečijeg šešira, crna kukuljica... Bijaše to ona! Léon ustade i pohita joj u susret.

Emma bijaše blijeda. Brzo je koračala.

- Čitajte! - reče pružajući mu neki papir... - Oh, ne!

Pa naglo povuče ruku i uđe u kapelicu Blažene Djevice, gdje klekne uz jedan stolac i stade se moliti.

Mladi se čovjek razljuti zbog toga hirovitog bogomoljstva; potom osjeti stanovitu draž u tome što se ona sred sastanka s njime zadubila u molitve poput kakve andaluzijske mar-kize, a onda mu i to ubrzo dosadi, jer ona nikako ne prestajala s molitvom.

Emma se molila odnosno, bolje rečeno, trudila se moliti, nadajući se da će joj s neba doći kakvo nenadano rješenje, a da bi primamila božansku pomoć, napajala je oči sjajem svetohraništa, udisala miris bijelih večernica što se bijahu rascvjetale u velikim posudama i osluškivala crkvenu tišinu što joj samo povećavaše oluju u srcu.

Ona poče ustajati i baš se spremahu krenuti, kadli im živo pristupi crkveni stražar govoreći:

- Gospođa jamačno nije odavde? Gospođa možda želi razgledati znamenitosti u našoj crkvi?

- A, ne! - uzviknu pisar.

- Zašto ne? - dočeka ona.

U svojoj se pokolebanoj kreposti grčevito, naime, hvataše za Bogorodicu, za kipove, za grobove, za svaku priliku.

Onda ih čuvar, eda bi sve išlo *po redu*, povede do ulaza, kraj samoga trga, odakle im štapom pokaza velik krug načinjen od crnih kocaka, bez natpisa i urezanih ukrasa:

- Ovo je - dostojanstveno će zatim, opseg divnog Amboiseovog zvona. Težilo je četrdeset tisuća funti. U cijeloj mu Evropi nije bilo ravna. Radnik koji ga je izlio umro je od radosti...

- Idemo - reče Léon.

Onaj prijan opet krene naprijed; potom, vrativši se do Bogorodičine kapelice, ispruži ruke kao da tom sveobuhvatnom kretnjom želi sve zajedno pokazati pa će, ponosniji od kakva seoska posjednika što pokazuje svoj voćnjak:

- Pod ovom jednostavnom pločom leži Pierre de Brézé, gospodar od Varenne i Brissaca, veliki maršal od Poitoua i namjesnik Normandije, koji je poginuo u bitki kod Montlhéryja, 16. srpnja 1465.

Grizući usne, Léon je nestrpljivo lupkao nogom.

- A desno, onaj plemić sav u željeznom oklopu, na konju koji se propinje, to je njegov unuk Louis de Brézé, gospodar od Brévala i Montcahuveta, grof od Maulevriera, barun od Maunyja, kraljev komornik, vitez Reda te isto tako namjesnik Normandije, umro 23. srpnja 1531., jedne nedjelje, kako stoji i na natpisu; a ispod toga, onaj čovjek koji se sprema sići u grob prikazuje upravo istu osobu. Nije moguće, zar ne, zamisliti savršeniju predodžbu ništavila?

Gospođa Bovary izvuče lornjon. Léon je nepomično promatraše ne pokušavajući reći više ni jednu jedinu riječ, načiniti jednu jedinu kretnju, toliko se osjećao obeshrabrenim pred ovom dvostrukom spremnošću na blagoglagoljivost i na ravnodušnost.

Vječiti vodič nastavljaše:

- Pokraj njega, ova žena koja kleči i plače, to je njegova supruga Diane de Poitiers, grofica od Brézéa, vojvotkinja od Valentinoisa, rođena 1499., a umrla 1566., a lijevo, s djetetom u naručju, stoji sveta Djeva Marija. Sada se okrenite na ovu stranu: to su grobovi Amboiseovih. Obojica su bili kardinali i ruanski nadbiskupi. Onaj tamo bio je i ministar kralja Ljudevita XII. Mnogo je dobra učinio za ovu stolnu crkvu, a oporukom je za siromahe ostavio trideset tisuća zlatnih talira.

Pa ih, bez zaustavljanja i svejednako govoreći, povuče u jednu kapelicu prepunu rešetkastih ograda, odmaknu neke od njih i otkri nekakvu kamenu stijenu koja je nekada možda bila kakav loše izrađen kip.

- Nekoć je - reče s dubokim uzdahom - ovo krasilo grob Rikarda Lavljeg Srca, engleskog kralja i normanskog vojvode. U ovakvo su vam ga stanje, gospodine, doveli kalvinisti. Iz čiste su ga zlobe zakopali u zemlju, ispod nadbiskupskog trona Njegove Preuzvišenosti. Vidite, ovo su vrata kroz koja Preuzvišeni ide u svoj stan. Pođimo sada pogledati oslikane prozore s Gargouilleom.⁴⁸

No, Léon naglo iz džepa izvuče srebrnjak i zgrabi Emmu za nadlakticu. Stražar ostade na mjestu ukopan od zaprepaštenja, nikako ne shvaćajući tu preuranjenu strančevu darežljivost kada bijaše još toliko toga što je valjalo vidjeti. Stoga će pozivajući ga natrag:

- E, gospodine! A toranj! Toranj!

- Hvala - uzvratila Léon.

- Gospodin ne zna što propušta! Toranj je visok četiri stotine i četrdeset stopa, devet stopa manje od velike egipatske piramide. Sav je od lijevanog željeza i...

Léon je bježao; činilo mu se, naime, da će njegova ljubav, već se prije dva sata kamenom okamenivši u crkvi, sada poput dima nestati kroz tu okrhnutu cijev, taj duguljasti kavez, taj šupljikavi dimnjak što se tako groteskno koči nad katedralom kao čudnovati hir nekoga ljevača s odveć bujnom maštom.

- Kamo idemo? - zapitala ona.

Ne odgovarajući, brzim je koracima išao dalje te je gospođa Bovary već umakala prst u blagoslovljenu vodu, kadli za sobom začuše glasno dahtanje isprekidano ravnomjernim udarcima štapa. Léon se okrenu.

- Gospodine!

- Što je sad?

⁴⁸ Gargouille je ime zmaju od kojega je biskup Saint-Romain obranio Rouen, a inače je to naziv za vodorige, otvore za vodu kroz koje se odvodila kišnica, oblikovane u vidu čudovišnih životinja - nap. prev.

Prepoznade crkvenoga stražara koji je pod rukom nosio, a trbuhom podupirao da ih održi u ravnoteži nekih dvadesetak debelih broširanih svezaka. Bila su to djela u kojima se govorilo o katedrali.

- O budale! - progundā Léon izletjevši iz crkve.

Na trgu pred crkvom dangubio je neki deran.

- Hajde, pozovi mi kočiju!

Dijete kao strijela poleti ulicom Quatre-Vents; njih dvoje tada ostadoše nekoliko časaka sami, licem u lice i ponešto zbunjeni.

- Ah! Léone!... Zbilja... ne znam... smijem li...!

Prenemagala se. Potom će ozbiljno:

- Ovo je vrlo nedolično, znate li to?

- Po čemu? - odvrati pisar. - Tako se radi u Parizu!

Te je riječi, kao kakav nepobitan razlog, navedoše na odluku.

Međutim, kočija nije dolazila. Léon se bojao da se ona ne vrati u crkvu. Napokon se kočija pojavi.

- Iziđite bar kroz sjeverni portal! - doviknu im crkveni stražar koji bijaše ostao na pragu
- Tako da možete vidjeti *Uskrsnuće*, *Posljednji sud*, *Raj*, *Kralja Davida* i *Grešnike* u paklenom ognju.

- Kamo će gospodin? - zapita kočijaš.

- Kamo god hoćete! - reče Léon uvukavši Emmu u kočiju.

I tromo vozilo krenu.

Spusti se ulicom Grand-Pont, prijeđe preko trga Arts, Napoleonovom obalom, Novim mostom te se kao ukopano zaustavi pred kipom Pierrea Corneillea.

- Vozite dalje! - na to će glas što dopiraše iz unutrašnjosti kočije.

Kola ponovo krenuše pa, već se od raskršća La Fayette prepustivši nizbrdici, u punom trku uđuše u ograđen prostor pred kolodvorom.

- Ne, samo ravno! - viknu onaj isti glas.

Kočija iziđe izvan ograde pa ubrzo, stigavši na šetalište, krenu laganim kasom između visokih brijestova. Kočijaš obrisa čelo, stisnu kožnu kapu između bedara pa potjera kola onkraj sporednih uličica, do riječne obale, uz rub tratine.

Krenuše kola niz rijeku, putem za lađare posutim suhim šljunkom, potom nastaviše još dugo prema Oysselu, nizvodno od otoka.

No, odjedanput naglo proletješe kroz Quatremares, Sotteville, Grande-Chaussée, ulicu Elbeuf te se po treći put zaustaviše pred Botaničkim vrtom.

- Ama vozite! - još mahnitije uzviknu onaj glas.

I smjesta, nastavivši vožnju, prođuše kroz Saint-Sever, preko keja Curandiers i keja Meules, još jednom preko mosta i trga Champ-de-Mars pa iza bolničkih vrtova gdje starci u crnim haljecima šeću po suncu, duž neke terase što se sva zelenjela od bršljana. Uspeše se bulevarom Cauchoise, potom uz cijeli Mont-Riboudet sve do obronka Deville.

Krenuše natrag, a onda, bez cilja i smjera, stadoše nasumce lutati. Vidješe ih u Saint-Polu, u Lescureu, na brežuljku Gargan, na Rouge-Mareu i trgu Gaillardbois; u ulici Maladrerie, ulici Dinanderie, pred Saint-Romainom, Saint-Vivienom, Saint-Maclouom, Saint-Nicaiseom, pred carinarnicom, kraj Basse-Vieille-Tour, kraj Trois-Pipes i kraj glavnoga

grobља. Od vremena do vremena kočijaš je sa svojega sjedala baca očajničke poglede na razne krčme. Nije shvaćao kakva to pomama za kretanjem goni ovo dvoje pa se nikako ne žele zaustaviti. Nekoliko je puta sam pokušao stati, ali bi odmah iza sebe začuo one ljutite povike. Onda bi svom snagom ošinuo svoja dva kljusea oblivena znojem, i ne obazirući se na poskakivanje kočije, zapinjući ovdje-ondje, ne mareći ni za što, sav utučan i gotovo se rasplakavši od žeđi, umora i tuge.

A u luci, usred teretnih kola i bačava, po cestama, na uglovima ulica, građani su u čudu širili oči pred tim prizorom tako neuobičajenim za provinciju – kočijom sa spuštenim zastorima što neprestano odnekuda iskrsava, zatvorena kao grob i zanjihana kao brod.

U jednom se trenu, u pol bijela dana, nasred polja, u času kada je sunce najjače zabadalo zrake u stare posrebrene ulične svjetiljke, jedna gola ruka pomoli ispod zastora od žuta platna i baci poderane komadiće papira što se raspršiše na vjetru i poput bijelih leptira popadaše nešto dalje po polju crvene djeteline u punom cvatu.

Potom se oko šest sati kola zaustaviše u jednoj uličici u četvrti Beauvoisine i iz njih iziđe žena i pođe dalje, spuštene koprene i ne okrećući glave.

II.

Stigavši u svratište, gospođa se Bovary začudi što nigdje ne vidi poštansku kočiju. Hivert je bijaše čekao pedeset i tri minute te je naposljetku otišao.

Ipak, ništa je nije sililo na odlazak, no bijaše dala riječ da će se vratiti još iste večeri. Uostalom, Charles ju je čekao i ona je već u srcu osjećala onu kukavičku poslušnost koja je za mnoge žene poput kazne, a u isti mah i naknada za preljub.

Žurno spremi kovčeg, plati račun, u dvorištu unajmi dvokolicu pa, požurujući kočijaša, potičući ga, svaki se čas raspitujući o tome koliko je sati i koliko su kilometara već prešli, uspje stići *Lastavicu* kod prvih kuća u Quincampoixu.

Jedva što sjede u kut, sklopi oči i otvori ih tek u podnožju obronka, odakle izdaleka prepozna Félicité koja je poput kakve izvidnice čekaše ispred potkivačeve kuće. Hivert zaustavi konje, a kuharica, na prstima se propevši do prozora na kočiji, reče tajanstveno:

- Gospođo, morate odmah poći do gospodina Homaisa. Radi se o nečem hitnom.

Mjesto bijaše tiho kao i obično. Na uglovima ulica vidjele su se ružičaste hrpice što su se pušile na zraku, jer bijaše doba ukuhavanja voća, a u Yonvilleu su svi pripremali zalihe istoga dana. No, pred ljekarnom se ponosno kočila veća hrpa, premašujući sve ostale nadmoćnošću što je ljekarnička radionica mora imati nad pečima običnih građana, opća potreba nad pojedinačnim prohtjevima.

Emma uđe. Veliki naslonjač bijaše prevrnut, a čak i *Fanal de Rouen* ležao na podu između dvije stupe. Gurne vrata prema hodniku i nasred kuhinje, između smeđih čupova punih očišćena ribiza, usitnjena šećera i šećera u komadima, među vagama na stolu i zdjelama na vatri opazi sve Homaisove, velike i male, s pregačama što im sezahu do brade i s vilicama u ruci. Justin stajao oborene glave, a ljekarnik je galamio:

- A tko ti je rekao da ideš po nju u kafarnaum?

- Što se događa? Što je to bilo?

- Što je bilo? - odgovori apotekar. - Kuhali smo pekmez i on provrije, ali nam je zbog prejakog ključanja umalo prekipio pa ja zatražim još jednu zdjelu. I onda ovaj ovdje, iz nemara, iz lijenosti, ode i s čavla u laboratoriju uzme ključ od kafarnauma.

Apotekar je tako nazivao izbicu u potkrovlju, punu posuđa i robe što pripadaše njegovoj struci. Često je ondje sam provodio duge sate stavljajući naljepnice, pretačući tekućine i vezujući omote te je nije smatrao običnim skladištem, već istinskim svetištem iz kojega su zatim, kao njegovih ruku djelo, izlazile svakovrsne pilulice i pilule, čajevi, vodice i napici koji će mu po okolici pronositi slavu. Nitko na svijetu nije smio onamo nogom stupiti, a toliko je držao do te izbe da ju je sam i meo. Ukratko, ako je ljekarna, otvorena svima i svakome, bila mjesto kojim se dičio i gdje se razmetao, kafarnaum bijaše utočište u kojemu se, sebično se onamo povlačeći, odavao obavljanju najmilijih poslova. Zbog toga mu se ova Justinova nesmotrenost i učinila tako čudovišnim nedostatkom poštovanja te je, rumeniji od ribiza, ponavljaao:

- Da, ključ od kafarnauma! Ključ pod kojim držim kiseline zajedno s jetkim lužinama! Otići po zdjelu spremljenu kao zaliha! Zdjelu s poklopcem! I to zdjelu koju ja možda nikada neću upotrijebiti! U osjetljivim postupcima naše struke sve ima neku važnost! Pa, dovraga! Treba znati što čemu služi, a ne rabiti za kućanske potrebe ono što je predviđeno za ljekarničke svrhe! Baš kao da kirurškim nožem režeš kokoš, kao da sudac...

- Ama, umiri se! - govoraše gospođa Homais.

A Athalie, vukući ga za kaput, vikaše:

- Tata! Tata!

- Ne, pustite me! - odgovaraše apotekar. - Pustite me! Kvragu! Bolje da sam otvorio trgovinu mješovitom robom, časna riječ! Samo daj! Ništa ne poštuj! Razbijaj! Trgaj! Puštaj pijavice! Pali bijeli sljez! Kiseli krastavce u ljekarničkim staklenkama, deri zavoj!

- Zvali ste me zbog nečega... - reče Emma.

- Samo malo! Znaš li ti uopće čemu si se izložio?... Nisi ništa vidio, u kutu, slijeva, na trećoj polici? Govori, odgovaraj, reci nešto!

- Nnne... znam - promuca mladić.

- A, ne znaš! E, pa, ja znam! Vidio si bocu od modrog stakla, zapečaćenu žutim voskom, u njoj je bijeli prašak, a ja sam na njoj napisao: *Opasno!* A znaš što je u njoj? Arsenik! I ti ideš u to dirati! Uzeti zdjelu koja odmah kraj toga stoji!

- Odmah kraj toga! - ciknu gospođa Homais sklapajući ruke. - Arsenik! Mogao si nas sve otrovati!

A djecu spopade vriska kao da u utrobi već osjećaju strahovite bolove.

- Ili otrovati nekog bolesnika! - nastavi apotekar. - Ti bi da ja dospijem na optuženičku klupu, pred porotni sud? Da vidiš kako me odvlače na stratište? Zar ne znaš koliko pomno rukujem s lijekovima, unatoč svem svojem silnom iskustvu? Često se i sam uplašim kad pomislim kolika je to odgovornost! Vlada nas progoni, a besmisleni zakoni kojih se treba držati vise nam nad glavom kao pravi pravcati Damoklov mač!

Emma više i ne pomišljaše na to da zapita što su htjeli od nje, a ljekarnik i dalje nizaše zadihane rečenice:

- Tako ti nama uzvraćaš svu dobrotu koju prema tebi pokazujemo! Tako mi se odužuješ za očinsku brigu kojom te obasipam! Pa gdje bi ti bio da mene nema? Što bi radio? Tko te hrani, odgaja, oblači, tko ti pruža sve što će ti jednog dana omogućiti da nađeš časno mjesto u društvu? No, za to treba dobro zasukat rukave i dobiti, kako se to kaže, žuljeve na rukama. *Fabricando fit faber, age quod agis*.⁴⁹

Bijaše već prešao i na latinski, toliko je bio ogorčen. Bio bi on progovorio i kineski i grenlandski da je poznavao te jezike, jer je bio u jednome od onakvih opasnih stanja kada cijela duša bez razlike pokazuje sve što se u njoj krije, poput oceana koji se za oluje rastvori od morske trave na obali pa sve do pijeska u dubinama.

I nastavi:

- Počinjem se strašno kajati što sam te uzeo na brigu! Zbilja bi mi bilo bolje da sam te ostavio u bijedi i blatu u kojem si se rodio! Nikada nećeš biti ni za što drugo nego da čuvaš rogatu stoku! Nemaš nimalo dara za znanost! Jedva da znaš i naljepnicu priljepiti! A ži-

⁴⁹ Vježba čini majstora, zato pazi što radiš: prvi je dio ove rečenice latinski prijevod francuske poslovice *C'est en forgeant que l'on devient forgeron*, a drugi Plautova parafraza *age, si quod agis* - nap. prev.

viš tu kod mene kao grof, kao bubreg u loju, ne manjka ti ni ića ni pića!

No, Emma će obraćajući se gospođi Homais:

- Poslali ste po mene...

- O, Bože - tužna je lica prekide ova draga gospođa - kako ću vam to reći?... Prava nesreća!

Ne dovrši. Apotekar je grmio:

- Isprazni je! Izribaj! Oduzi natrag! Ama, požuri se!

Pa prodrma Justina za ovratnik radnoga haljetka tako da momku iz džepa ispadne nekakva knjiga.

Dečko se saže. Homais je bio brži pa podigavši svezak, stade ga promatrati razrogačenih očiju i otvorenih usta.

- *Bračna... ljubav!* - reče polagano rastavljajući te dvije riječi. - Ah! Baš dobro! Jako dobro! Prekrasno! I to sa slikama!... Ah! Ovo je ipak previše!

Gospođa Homais krene prema njima.

- Ne, ne diraj u to!

Djeca htjedoše pogledati slike.

- Izlazite! - zapovjednički će on.

I svi iziđoše.

Ljekarnik se najprije ushoda gore-dolje velikim koracima, s dva prsta držeći otvorenu knjigu, prevrćući očima, sav zadihan, spreman da pukne, kao da će ga kap udariti. Potom priđe ravno k svojem učeniku i stade preda nj prekriženih ruku:

- Ama, ti si obdaren svim porocima, nesrećo jedna!... Čuvaj se, na stranputicu si zašao!... Ni pomislio nisi da ta besramna knjiga može doći u ruke mojoj djeci, raspaliti im mozak, okaljati Athalijinu čistoću, izopačiti Napoléona! On je gotovo muškarac! Jesi li bar sasvim siguran da je njih dvoje nisu čitali? Možeš li mi zajamčiti...?

- Nego, gospodine - Emma će njemu - imali ste mi nešto reći...

- Jesam, gospođo... Tast vam je umro!

Doista, stari gospodin Bovary bijaše preminuo preksinoć, nenadano, od kapi, baš kad je ustajao od stola, a Charles bijaše, iz pretjerana opreza zbog Emmine osjetljivosti, zamolio gospodina Homaisa da joj obzirno priopći tu strašnu vijest.

Ljekarnik bijaše promislio presudnu rečenicu, zaoblio je, izgadio, ritmički odmjerio: bijaše to remek-djelo razboritosti i okolišanja, tankočutnih izraza i obzirnosti, no srdžba bijaše otplavila govorničku vještinu.

Emma, odustajući od bilo kakvih pojedinosti, pođe iz ljekarne, jer se gospodin Homais bijaše vratio sipanju prijekora. U međuvremenu se bijaše smirio pa sada gundāše očin-skim glasom, svejednako se hladeći onom svojom grčkom kapom.

- To ne znači da ja u potpunosti osuđujem ovo djelo! Njegov je pisac bio liječnik. Ima ono pojedinih znanstvenih strana koje muškarcu nije loše poznavati pa čak, usudio bih se reći, koje bi muškarcu valjalo poznavati. Ali ne sada, ne sada! Pričekaj bar dok i sam ne postaneš muškarcem, dok ti um ne sazrije.

Na Emmino kucanje alkoma po vratima, Charles koji je čekaše pođe prema njoj raširenih ruku i reče joj sa suzama u glasu:

- Ah, mila moja...

I nježno se naže da je poljubi. No, pri dodiru njegovih usana nju obuze sjećanje na drugog muškarca pa dršćući prijeđe rukom preko lica.

Međutim, ipak mu odgovori:

- Da, znam... znam...

Pokaza joj pismo u kojem njegova majka prikazivaše događaj bez ikakva sentimentalnog licemjerstva. Žalila je jedino što joj muž nije primio vjersku utjehu, jer je umro u Doudevilleu, na ulici, na pragu neke kavane, nakon rodoljubive večere s nekadašnjim časnicima.

Emma mu vrati pismo; potom se pri večeri iz pristojnosti pretvarala kako joj nije do jela. No, kako ju je on nutkao, stade odlučno jesti, dok joj je Charles sjedio sučelice, nepomičan i satrven.

Od vremena do vremena, podigavši glavu, uputio bi joj dugačak pogled pun boli i jada. Jednom i uzdahnu:

- Da sam ga bar još jednom vidio!

Šutjela je. Napokon, shvativši da treba nešto reći:

- Koliko je tvom ocu bilo godina?

- Pedeset i osam!

- Ah!

I to je bilo sve.

Četvrt sata poslije toga on dodade:

- A jadna majka... Što će sada biti s njom?

Emma slegnu ramenima

Videći je tako šutljivu, Charles pretpostavljaše da je ovo i nju pogodilo pa se prisiljavaše na šutnju kako ne bi povećao bol što nju potresaše. Ipak, odagnavši vlastitu bol, zapita:

- Jučer si se dobro zabavila?

- Da.

Kada služavka ukloni stolnjak, Bovary ne ustade, a isto tako ni Emma, pa što ga je dulje promatrala, to je jače jednoličnost toga prizora iz njezina srca malo-pomalo gonila svako sažaljenje. Činio joj se kukavnim, slabašnim, bezvrijednim, riječju, bijednikom u svakom pogledu. Kako da ga se riješi? Kakve li beskonačne večeri! Umrtnjivaše je neka omama nalik na miris opijuma.

Iz predvorja začuše oštre udarce štapa po drvenom podu. Bijaše to Hippolyte s gospođinom prtljagom.

Da bi je odložio, drvenom nogom mučno opisa četvrtinu kruga.

- Više i ne misli na to! - govoraše ona u sebi promatrajući jadnoga momka iz čije je grube crvene kose kapao znoj.

Bovary je po novčaniku tražio sitniš, po svoj prilici i ne shvaćajući koliko poniženje za nj znači već i sama prisutnost ovoga čovjeka što stajaše ondje kao utjelovljeni prijekor njegove neizlječive nesposobnosti.

- Gle, lijepo ti je ovo cvijeće! - reče opazivši na kaminu Léonove ljubičice.

- Da - ravnodušno će ona - maloprije sam ga kupila... od neke prosjakinje.

Charles uze ljubičice pa ih stade oprezno mirisati osvježujući na njima oči posve crvene od suza. Emma mu ih brzo istrgnu iz ruke i pođe ih staviti u čašu vode.

Sutradan stiže stara gospođa Bovary. I ona i sin dugo su plakali. Pod izlikom da ima izdati neke naloge, Emma se izgubi.

Narednoga je dana valjalo zajednički razmisliti o crnini. S kutijama za ručni rad pođoše sjesti na obalu vode, pod sjenicu.

Charles mišljaše na oca te se čudio što osjeća toliko privrženosti prema čovjeku za kojega mu se sve do tada činilo da ga tek donekle voli. Starija gospođa Bovary mišljaše na svojega muža. I najgori negdašnji dani sada su joj se činili dostojni žaljenja. Sve iščezavaše pred nagonском žalošću za tako dugotrajnom navikom, pa bi joj, od vremena do vremena, dok je provlačila iglu, krupna suza kliznula niz nos i na tren se ondje viseći zadržala.

Emma je pak mislila na to kako su prije jedva četrdeset i osam sati njih dvoje bili zajedno, daleko od svijeta, posve opijeni, ne mogući se dovoljno nagledati jedno drugoga. Pokušavaše prizvati i najneznatnije pojedinosti toga iščezlog dana. No, smetala joj je svekrvina i muževljeva prisutnost. Najvoljela bi bila da ništa ne čuje, ništa ne vidi, samo da joj to ne ometa prisjećanje na ljubav koje se, pa ma što ona činila, postupno gubilo pred vanjskim osjetima.

Na nekoj je haljini parala podstavu čiji su komadići lepršali oko nje: majka Bovary, ne dižući očiju, zveckala je škarama, a Charles je, u krpenim papučama i starome smeđem kaputu koji mu je služio kao kućni ogrtač, sjedio s rukama u džepovima te ni sam nije ništa govorio, dok je kraj njih Berthe u bijeloj pregačici lopaticom zgrtala pijesak po stazama.

Najednom vidješe gospodina Lheureuxa, trgovca tkaninama, gdje ulazi kroz vrtna vrata.

Bijaše došao ponuditi svoje usluge, *s obzirom na kobne okolnosti koje su ih snašle*. Emma odgovori kako misli da će moći i bez toga. Trgovac se ne dade otpraviti.

- Tisuću se puta ispričavam - reče - želio bih o nečemu porazgovarati u četiri oka.

Potom će tihim glasom:

- U vezi s onim poslom... znate?

Charles pocrvenje do ušiju.

- A, da!... Zbilja.

Pa se u neprilici okrenu k ženi:

- Ne bi li ti mogla... mila?...

Očito ga je razumjela, jer ustade, a Charles reče majci:

- Ništa važno! Bez sumnje nekakva sitnica u vezi s kućanstvom.

Nikako nije htio da majka dozna za priču s mjenicom, strahujući od njezinih prigovora.

Čim ostadoše sami, gospodin Lheureux uze prilično otvorenim riječima čestitati Emmi na nasljedstvu, a potom prijeđe na nevažne stvari, voćnjak, ljetinu i vlastito zdravlje koje je »uvijek tako-tako, ni simo ni tamo. Zapravo, zbilja se ubija od posla, premda ne uspijeva, ma što ljudi govorili, zaraditi ni toliko da na kruh svagdašnji doda i malo maslaca.

Emma ga puštaše da govori. Već se dva dana tako strahovito dosađivala!

- A vi ste se, znači, posve oporavili? - nastavljaše on. - Bogami, muž vam se bio pošteno uplašio! Krasan je on momak, premda smo imali nekih nesporazuma.

Ona zapita zbog čega, jer joj Charles bijaše prešutio svoje odbijanje da primi trgovčevu isporuku.

- Ama, znate vi zbog čega! - nato će Lheureux. - Zbog vaših želja i željica, zbog onih putnih kutija.

Bijaše pritom navukao šešir na oči pa, s rukama na leđima, smješkajući se i zviždučući, s nepodnošljivom drskošću gledaše Emmu ravno u lice. Sluti li nešto? Gubila se u svakojakim strahovanjima. Na kraju on ipak nastavi:

- Izmirili smo se pa sam mu i opet došao predložiti nagodbu.

Naime, produžiti mjenicu što je Bovary bijaše potpisao. Gospodin će, uostalom, postupiti po svojem nahođenju, uopće se zbog toga ne smije uznemiravati, pogotovo sada kada ga čeka gomila drugih briga.

- A čak bi mu bilo bolje da to prenese na koga drugoga, na primjer, na vas; uz punomoć bi to bilo jednostavno, a nas dvoje onda bismo zaključivali raznorazne posliće...

Nije ga shvaćala. Lheureux zašuti. Zatim, prelazeći na trgovačke poslove, izjavi kako gospođa svakako mora nešto od njega uzeti. Poslat će joj crnu vunenu tkaninu, dvanaest metara, da od nje sebi sašije haljinu.

- Ova koju imate na sebi dobra je za kuću. Treba vam druga za odlazak u posjete. Vidio sam vam ja to na prvi pogled, čim sam ušao. U mene je oko sokolovo.

Tkaninu ne posla, sam je donese. Potom opet dođe radi mjerenja, dođe i poslije pod drugim izlikama, trudeći se svaki put pokazati ljubaznim, uslužnim, dodvoravajući se, kako bi rekao Homais, te uvijek usput uspijevajući Emmi prišapnuti pokoji savjet u pogledu punomoći. O mjenici nije ni govorio. Emma na nju nije ni pomišljala; Charles joj je na početku njezina oporavka bio, doduše, nešto o tome pripovijedao, ali je njoj u glavi tada vladao takav nemir da se toga više nije ni sjećala. Uostalom, čuvala se svake rasprave o novčanim pitanjima; majka se Bovary zbog toga iznenadi te ovu promjenu raspoloženja pripisa vjerskim osjećajima što se u snahe bijahu pojavili za vrijeme bolesti.

No, čim ona ode, Emma ubrzo zadivi Bovaryja praktičnim i zdravim razumom. Treba će se raspitati, provjeriti hipoteke, vidjeti ima li razloga za javnu dražbu ili rasprodaju.

Kao iz rukava je sipala stručne izraze, izgovarala krupne riječi kao što su red, budućnost, oprez, te neprestano preuveličavala brige oko nasljedstva, tako da mu jednoga dana pokaza primjerak sveopćeg ovlaštenja za »vođenje i obavljanje poslova, podizanje zajmova, potpisivanje i prenošenje svih mjenica, plaćanje svih iznosa, itd.« Bijaše se okoristila Lheureuxovim poukama.

Charles je bezazleno zapita otkuda joj taj papir.

- Od gospodina Guillaumina.

Pa doda s najvećom zamislivom hladnokrvnošću:

- Ne pouzdajem se previše u njega. Javni su bilježnici na tako lošem glasu! Možda bi se trebalo posavjetovati s... Poznajemo samo... Oh, nikoga!

- Osim ako bi Léon... - uzvratila Charles premissljajući.

No, preko pisama se bijaše teško sporazumjeti. Onda se ona ponudi da će otputovati do Rouena. On joj se na tome zahvali. Ona ustraja. Bijaše to pravo natjecanje u uslužnosti. Napokon, ona uzviknu s hinjenom samovoljom:

- Ne, molim te, idem.

- Kako si dobra! - reče on ljubeći je u čelo.

Već se sutradan ona ukrca u *Lastavicu* i ode u Rouen da se posavjetuje s gospodinom Léonom te ostade ondje tri dana.

III.

Bijahu to tri puna dana, predivna, sjajna, pravi medeni mjesec.

Bili su u hotelu *Boulogne*, na pristaništu. Živjeli su ondje iza spuštenih kapaka, iza zatvorenih vrata, među cvijećem rasutim po podu, pijući slatke napitke s ledom što su im ih donosili od rana jutra.

Predvečer bi unajmili pokriven čamac i otišli na otok na večeru.

Bijaše to sat kada se s ruba brodogradilišta čuje kako po školjki broda odjekuje drveni kalafatski bat. Katranski se dim uzdizao između stabala, a na rijeci se vidjelo gdje plutaju velike masne mrlje što se nejednako zibahu pod grimiznom sunčevom bojom, poput ploča od firentinske bronce.

Zaplovili bi nizvodno usred privezanih čamaca čiji bi dugački i nezategnuti konopi tu i tamo okrznuili gornji rub njihova čamca.

Gradska se buka neosjetno udaljavala, štropot kola, žamor glasova, pseći lavež na brodskim palubama. Ona bi odvezala šešir i pristali bi na svojem otoku.

Smjestili bi se u krčmu niska stropa kojoj su na vratima visjele crne mreže. Jeli su pržene snijetce, kremu i trešnje. Legli bi na travu, ljubili se daleko od ljudi, pod jablanovima, te su žalili što ne mogu, kao dva Robinzona, vječito živjeti na tome mjestu koje im se u njihovom blaženstvu činilo najveličanstvenijim na svem svijetu. Ne bijaše to prvi put da zamjećuju drveće, modro nebo, tratinu, da slušaju vodu gdje teče i lahor gdje ćarlija kroz lišće, ali se bez dvojbe nikada nisu svemu tome divili, kao da prije priroda nije ni postojala ili kao da je postala lijepa tek otkako su oni postigli zadovoljenje svoje žudnje.

Kada bi pala noć, krenuli bi natrag. Čamac je plovio uz obalu otoka. Njih bi mu dvoje sjedili na dnu, skriveni tamom, ništa ne govoreći. Četvrtasta vesla škripahu u željeznim rašljama i to u tišini odjekivaše poput otkucavanja nekakva metronoma, dok je kratko uže što se vuklo za čamcem neprekidno tiho pljusalo po vodi.

Jednom se pojavi i mjesec; njih dvoje ne propustiše izreći velike riječi, nalazeći to nebesko svjetlilo sjetnim i punim poezije, a ona čak i zapjeva:

Jedno veče – pamtiš? – plovismo u muku, itd.⁵⁰

Milozvučan joj se i slabašan glas gubio nad valovima i vjetar mu sa sobom odnosio drhtaje, a Léon ih slušao kako prolijeću pokraj njega poput ptičjega lepeta.

Ona mu je sjedila sučelice, naslonjena na pregradu čamca kamo kroz jedan od otvorenih prozorčića dopiraše mjesečeva svjetlost. Crna ju je haljina čiji su se nabori širili u vidu

⁵⁰ Alphonse de Lamartine: *Jezero* (prev. N. Miličević) – prim. prev.

lepeze činila vitkijom, višom. Glavu bijaše zabacila, sklopila ruke, a oči podigla k nebu. Kadšto bi je sjena vrba potpuno skrila, a potom bi se najednom opet ukazala poput priviđenja na mjeseci.

Léon na podu kraj nje napipa rukom svilenu vrpču jasnocrvenu poput maka.

Brodar je promotri te će naposljetku:

- Ah! To je možda ostalo od onog društva koje sam neki dan vozio. Došla vam je ta gomila veseljaka, muški i ženske, s kolačima, šampanjcem, kornet-pistonima, cijela tarapana! A baš je bio jedan među njima, visok i lijep muškarac s brčićima, bio je silno zabavan! I svi su mu govorili: »Daj, pričaj nam o nečem... Adolphe... Dodolphe...« Ili nešto slično!

Ona zadrhta.

- Nije ti dobro? - Léon će primaknuvši se bliže.

- Oh, nije to ništa. Bit će da je zbog noćne svježine.

- Takvom sigurno ne manjka žena! - doda potihom stari mornar vjerujući da time laska neznancu.

Potom, pljunuvši u šake, opet dohvati vesla.

Trebalo se, međutim, rastati! Oproštaj bijaše žalostan. On će joj pisma slati na naslov kume Rolet, te mu dade tako točne upute u vezi s dvostrukom omotnicom da se on silno zadivi takvoj ljubavnoj prepedenosti.

- Znači, uvjeravaš me da je sve ovo u redu? - kaza mu ona pri posljednjem poljupcu.

- Da, svakako!

No, zašto li joj je, pomisli kasnije, dok se sam vraćao ulicama, toliko stalo do te punomoći?

IV.

Léon se uskoro poče pred kolegama držati nekako nadmoćno, udalji se iz njihova društva i potpuno zanemari povjerene mu predmete.

Čekaše njezina pisma; čitaše ih po više puta. Otpisivaše joj. Prizivaše je svom snagom svoje žudnje i svojih uspomena. Umjesto da zbog razdvojenosti oslabi, želja da je opet vidi još više poraste, tako da on jedne subote prijepodne pobježe iz ureda.

Kada s vrha obronka ugleda u dolini crkveni zvonik s limenom zastavicom što se okretalo na vjetru, osjeti onakvu radost pomiješanu sa slavodobitnom taštinom i sebičnim ganućem kakva mora da obuzima milijunaše kada se vraćaju u posjet rodnome selu.

Pođe u obilazak oko njezine kuće. U kuhinji je gorjelo svjetlo. Htjede uvrehati njezinu sjenu iza zastora. Ništa se ne pojavljuje.

Kuma Lefrançois, ugledavši ga, stade klicati te nađe da je »porastao i postao vitkiji«, dok Artémise, naprotiv, držaše da je »ojačao i preplanuo«.

Povečera u maloj blagovaonici, kao i nekoć, no sam, bez ubirača poreza, jer Binet, *umoran* od čekanja na *Lastavicu*, bijaše konačno pomaknuo obroke za sat ranije pa je sada večerao točno u pet sati, a svejedno je i dalje često tvrdio da *stara krntija kasni*.

Léon se ipak odlučio; pođe i zakuca na liječnikova vrata. Gospođa je bila u sobi, odakle je izišla tek nakon četvrt sata. Gospodinu kao da bijaše drago što ga vidi, ali se cijele večeri ne maknu iz kuće, baš kao ni cijeli sutrašnji dan.

Nađe se s njome nasamo uvečer, veoma kasno, iza vrta, u onoj uličici – u onoj uličici, kao nekoć s drugim muškarcem! Bijaše se digla oluja pa razgovarahu pod kišobranom, pri blijesku munja.

Razdvojenost im postajala nepodnošljiva.

– Radije ću umrijeti! – govoraše Emma.

Pod rukom mu se plačući svijala od boli.

– Zbogom!... Zbogom!... Kada ću te opet vidjeti?

Vratiše se po još jedan cjelov i ona mu tada obeća da će ubrzo, na bilo koji način, naći stalnu priliku da se s njime slobodno viđa bar jednom tjedno. Emma nije dvojila o tome. Bila je, uostalom, puna nade. Uskoro je imala dobiti nešto novaca.

Zbog toga za svoju sobu i kupi dva žuta zastora sa širokim prugama čiju joj povoljnu cijenu bijaše nahvalio gospodin Lheureux. Sanjarila je o sagu, a Lheureux se, tvrdeći kako »to nisu zvijezde s neba«, uljudno obveza da će joj ga isporučiti. Više nije mogla bez njegovih usluga. Stotinu je puta dnevno slala po njega, a on bi odmah i bez pogovora ostavljao svaki drugi posao. Isto tako, nitko nije shvaćao zašto kuma Rolet svakoga dana kod nje doručkuje te joj pače i nasamo dolazi u pohode.

Negdje u to doba, što će reći na početku zime, nju kao da obuze silna strast za glazbu.

Jedne večeri, dok ju je Charles slušao, četiri puta za redom započe isti ulomak, i to svaki se put iznova srdeći, a on, ne opazivši nikakve razlike, uzvikivao:

- Bravo!... Izvrsno!... Zašto prekidaš? Sviraj dalje!

- E, ne! Ovo je grozno! Prsti su mi zahrđali.

Sutradan je on zamoli da mu opet nešto odsvira.

- Pa dobro, ako tebe to veseli!

I Charles priznade da joj malo slabije ide. Pogrešno je svirala note, zapinjala, a potom će iznenada zastavši:

- Ah! Ništa od toga! Trebala bih uzimati sate, ali...

Ugrize se za usne i dodade:

- Dvadeset franaka po satu, to je preskupo!

- Da, zbilja... malo preskupo... - reče Charles glupavo se smijuljeći. - Ipak, čini mi se da bi se moglo naći i nešto jeftinije, jer ima umjetnika koji nisu na glasu, a često vrijede više od slavnih.

- A ti ih potraži - reče Emma.

Sutradan, vrativši se kući, lukavo je odmjeri te mu na kraju izmače ova rečenica:

- A i ti si ponekad tvrdoglava! Bio sam danas u Barfeuchèresu. I, pazi ovo! Gospođa Liégeard tvrdi da njezine tri djevojke koje se nalaze u Milosrđu uzimaju sate za pedeset sua po osobi, i to kod poznate učiteljice.

Ona sleže ramenima pa više i ne otvori klavir.

No, kad god bi prošla kraj njega (i to ako bi se Bovary našao u blizini), uzdahnula bi:

- Ah, jadni moj klavir!

A kada bi joj tko došao u posjet, ne propuštaše priklopiti kako se ostavila glazbe i kako joj se sada ne može vratiti iz nekih važnijih razloga. Tada bi je svi sažaljevali. Baš šteta! A ima toliko dara! Spomenuše to i Bovaryju. Spočitavahu mu, a osobito ljekarnik.

- Griješite! Prirodne sposobnosti nikada ne valja zapuštati. Uostalom, pomislite, dragi moj prijatelju, da ćete, potaknete li gospođu da vježba, kasnije zaštedjeti na glazbenom odgoju svoga djeteta! Ja držim da majke moraju same poučavati vlastitu djecu. To je Rousseauova zamisao, možda za sada još nova, no koja će naposljetku odnijeti pobjedu, u to sam siguran, baš kao što se dogodilo s mišlju da majke same doje djecu i sa cijepljenjem.

Charles se, dakle, još jednom vrati na pitanje klavira. Emma ogorčeno odgovori kako bi ga bilo najbolje prodati. No, vidjeti kako im iz kuće odlazi klavir koji mu je toliko puta bio izvorom tašta zadovoljstva, to za Bovaryja bijaše poput neodrediva samouništenja jednoga dijela njezine osobe.

- Kad bi htjela... - govoraše joj - pokoji sat od vremena do vremena, to nas najposlije ne bi baš do kraja upropastilo.

- Od takvih sati - uzvraćaše ona - ima koristi samo ako su redoviti.

I tako se, eto, snašla da od muža dobije dopuštenje za odlazak u grad, jednom tjedno, eda bi se ondje sastajala s ljubavnikom. Nakon mjesec dana svi su pače držali da je znatno napredovala.

V.

Bijaše to četvrtkom. Ustala bi i tiho se odjenula da ne probudi Charlesa koji bi joj prigovorio što se prerano priprema. Zatim bi koračala kućom uzduž i poprijeko, stala pred prozor i gledala na trg. Rano jutarnje svjetlo provlačilo se između stupova tržnice, a na ljekarnikovoj kući čiji kapci bijahu zatvoreni u blijedoj se svjetlosti zore nazirahu velika slova na natpisu nad ulazom.

Kada bi zidni sat pokazao sedam i četvrt, otišla bi do Zlatnoga lava, gdje bi joj Artémise zijevajući otvorila vrata. Potom bi radi gospođe razgrnula žeravicu zapretanu u pepelu. Emma bi ostala sama u kuhinji. Od vremena bi do vremena izišla. Hivert bi bez žurbe prezao konje, slušajući usput kumu Lefrançois koja bi ga zaduživala narudžbama i davala mu objašnjenja koja bi svakoga drugog potpuno zbunila. Emma je po popločanom dvorištu tapkala čizmicama da se zagrije.

Napokon, pošto bi pojeo juhu, ogrnuo se kabanicom, zapalio lulu i zgrabio bič, kočijaš bi se mirno popeo na svoje sjedište.

Lastavica bi krenula laganim kasom te se prvih tri četvrt milje zaustavljala od jednoga mjesta do drugog da primi putnike koji su je izglédali stojeći kraj puta, pred dvorišnim vratima. One koji bijahu dan ranije osigurali mjesto trebalo je pričekati, neki se pače još izležavahu kod kuće u postelji; Hivert je dozivao, vikao, psovao, potom bi sišao s kočijaškoga sjedišta i pošao im iz sve snage zalupati na vrata. Kroz napukle je prozorčice na kočiji puhao vjetar.

Sve bi se četiri klupe, međutim, popunile, kola bi se zakotrljala, stabla se jabuka stala nizati jedno za drugim, a cesta se između dva dugačka jarka ispunjena žutom vodom neprekidno sužavala prema obzoru.

Emma ju je poznavala s kraja na kraj; znala je da nakon kakva pašnjaka dolazi putokaz, zatim brijest, pa suša ili cestarova kolibica. kadšto bi pače, eda bi samoj sebi priuštila iznenađenje, sklopila oči. No, nikada nije gubila jasan osjećaj za udaljenost što ju je još valjalo prijeći.

Napokon bi se kuće od opeke stale približavati, zemlja je odjekivala pod kotačima, *Lastavica* promicala između vrtova u kojima su se kroz ogradu vidjeli kipovi, gdjejekoji humak s brajdom, okresane tise i poneka ljuljačka. Potom bi se najednom pojavio grad.

Spuštajući se polukružno i utonuo u maglu, zbrkano se širio onkraj mostova. Iza toga se u jednoličnom potezu dizahu otvorena polja, sve dok u daljini ne bi dotaknula nejasnu crtu blijedoga neba. Gledan tako s visine, cijeli se krajobraz doimao nepomičnim poput slike: s jednoga se kraja stisnuli usidreni brodovi, rijeka opisivala luk podno zelenih brežuljaka, a otoci duguljasta oblika činili se na vodi slični velikim nepokretnim crnim ribama. S tvorničkih se dimnjaka dizale goleme mrke perjanice odlijećući im s vrhova. Čuo se tutanj ljevaonica uz jasan zvon zvona s crkava što su stršale iz magle. Ogojljelo je drveće na bulevarima tvorilo među kućama ljubičastu šikaru, a krovovi, blistavi od kiše,

nejednoliko svjetlucali, ovisno o položaju pojedine četvrti. Kadšto bi nalet vjetra ponio oblake prema obronku Sainte-Catherine, kao kakve zračne valove što se nečujno razbijaju o hridinu.

Iz tih se nagomilanih života za nju oslobađase nešto vrtoglavo, a srce joj se snažno nadimaše, kao da od onih sto i dvadeset tisuća duša što ondje trepere sve do nje dopire opojnost strasti koju im pripisivaše. Pred tim prostorom i njezina ljubav postajala većom i ispunjavaše se nemirom pri nerazgovijetnoj huci što se dizaše prema njoj. Izlijevaše se iz nje na trgove, po šetalištima, ulicama, pa se ovaj stari normandijski grad pred njezinim očima prostirao nalik na neku golemu prijestolnicu, na nekakav Babilon u koji upravo ulazi. Objema se rukama nagingjala kroz prozorčice kočije i udisala miris povjetarca. Sva su tri konja jurila, kamenje škripalo u blatu, poštanska se kočija ljuljala, a Hivert se izdaleka dovikivaše s drugim kolima na putu, dok su se građani koji bijahu proveli noć u Bois-Guillaume, u malim obiteljskim kolima mirno spuštali niz obronak.

Zaustavili bi se pred mitnicom; Emma bi otkopčala kaljače, navukla druge rukavice, popravila šal i dvadeset koraka dalje izišla iz *Lastavice*.

Grad bi se u to doba budio. Trgovački pomoćnici s grčkom kapom na glavi čistili su izloge na dućanima, a žene s košarama o boku povremeno bi se zvonkim povikom javile s uličnih uglova. Koračala je oborenih očiju, uza same zidove, smiješeći se od zadovoljstva pod spuštenom crnom koprenom.

Iz straha da je tkogod ne vidi, obično nije išla najkraćim putem. Zavlačila se u mračne uličice i sva u znoju stizala na kraj ulice Nationale, nedaleko vodoskoka što se ondje nalazi. To je četvrt kazališta, gostionica i djevojčura. Često bi kraj nje prošla kola vozeći kazališne kulise što podrhtavahu. Konobari u pregačama pijeskom su posipavali pločnik, između zelenih grmova. Mirisalo je na apsint, cigare i ostrige.

Skrenula bi u jednu ulicu; i prepoznala ga po kovrčavoj kosi što mu provirivaše ispod šešira.

Léon bi i dalje koračao pločnikom. Ona bi pošla za njim, sve do hotela; on bi se popeo, otvorio vrata, ušao... Kakva li zagrljaja!

Potom bi se, nakon cjelova, jedna za drugom prosule riječi. Pripovijedahu o jadima od minuloga tjedna, o predosjećajima, nespokoju zbog pisama; no sada se sve zaboravljalo i gledahu se licem u lice, uz razbludan smijeh i nježna imena.

Ležaj im bijaše velika postelja od mahagonijeva drva u obliku čamca. Crveni zastori od levantinske svile što se spuštahu sa stropa nisko se skupljahu nad širokim uzglavljem, a na svijetu ništa ne bijaše tako lijepo kao njezina tamna glava i bijela put što se isticahu na toj grimiznoj boji kada bi u čednoj kretnji stisnula nage ruke jednu uz drugu i dlanovima prekrila lice.

Topla odaja s neupadljivim sagom, luckastim ukrasima i smirenom svjetlošću bijaše kao stvorena za potajne izljeve strasti. Šipke s krajevima u vidu strelice, bakreni okovi i velike kugle na prijekladu najednom bi zasjale kada bi sunce ušlo u sobu. Na kaminu između svijećnjaka ležahu dvije ružičaste školjke, od onih u kojima se čuje šum mora kada ih prislonimo na uho.

Kako li su voljeli tu dragu sobu punu radosti, unatoč pomalo izbljedjelu sjaju! Pokućstvo su uvijek nalazili na istome mjestu, a kadšto i ukosnice što bi ih ona prethodnoga četvrtka bila zaboravila pod postoljem ure njihovice. Jeli bi kraj vatre, za okruglim stolicem ukrašenim umecima od palisandrovine. Emma je rezala i stavljala mu komade na tanjur obasipajući ga maznim riječima i smijala se zvonkim i razuzdanim smijehom kada

bi joj se šampanjska pjena iz tanke čaše razlila po prstenju na ruci. Bijahu toliko izgubljeni u uzajamnemu posjedovanju da im se činilo kao da se nalaze u vlastitoj kući i da će tu do smrti živjeti, kao dvoje vječitih mladenaca. Govorahu naša soba, naš sag, naši naslonjači, ona je pače govorila moje papuče za Léonov dar, zadovoljenje njezina hira. Bile su to papuče od ružičasta satena, obrubljene labuđim perjem. Kada bi mu sjela u krilo, noga joj je, tada odveć kratka, visjela u zraku, a dražesna joj se papučica koja nije imala zapetice držala samo na prstima bosoga stopala.

Prvi je put u životu uživao u neizrecivoj milini ženske otmjenosti. Nikada još ne bijaše naišao na takvu dražest u govoru, takvu suzdržanost u odijevanju, takvo držanje usnule golubice. Divio se kod nje što duševnoj zanesenosti, što čipkama na podsuknji. Uostalom, nije li ona žena iz *otmjena društva*, i to udana žena, riječju, prava pravcata ljubavnica?!

Zbog promjenljive ćudi, sad tajanstvena ili vesela, a sad pak brbljava, šutljiva, puna zanosna i nehajna, izazivala je u njemu tisuću žudnji, prizivala nagone i uspomene. Bijaše ona dragana iz svakoga romana, junakinja svake drame, neodređena *ona* iz svake zbirke pjesama. Na njezinim ramenima otkrivaše jantarnu boju *Odaliske u kupelji*, struk joj bijaše kao u feudalnih velikašica, a nalikovaše mu i na *Blijedu Barcelonku*, no iznad svega bijaše Anđeo!

Često bi mu se, dok ju je gledao, učinilo da mu se duša, stremeći prema njoj, poput vala razlijeva oko obrisa njezine glave i privučena se spušta na bjelinu njezinih grudi.

Sjeo bi pred nju na pod pa je, naslonivši se laktovima na koljena, promatrao sa smiješkom, a čelo mu izražavaše napetu pažnju.

Ona bi se nagnula k njemu i mrmljala, kao da je opijenost guši:

- Oh, ne miči se! Ne govori! Gledaj me! Iz očiju ti izbija nešto tako nježno, što mi tako godi!

Nazivaše ga svojim malenim:

- Maleno moje, voliš li me?

Pa ne bi ni čula njegova odgovora, u užurbanosti jednih usana što podizahu k drugim ustima.

Na uri njihalici stajale mali brončani Kupido što izvještačeno izvijaše ruke pod pozlaćenim vijencem. Mnogo su mu se puta nasmijali, no kada se trebalo rastati, sve im se činilo ozbiljnim.

Nepomični, jedno sučelice drugom, ponavljahu:

- Do četvrtka!... Do četvrtka!...

Najednom bi mu ona objema rukama obuhvatila glavu, brzo ga poljubila u čelo uzviknuvši: »Zbogom!« pa poletjela niza stube.

Pošla bi u ulicu Comédie, vlasuljaru, da dadne urediti kosu. Padala je noć, u češljaonici bi zapalili plinsku rasvjetu.

Čula bi kazališno zvonce gdje poziva izvođače na predstavu i vidjela kako preko puta prolaze muškarci objeljena lica i žene u iznošenim haljinama te ulaze na ulaz za glumce. Bijaše vruće u toj malenoj preniskoj prostoriji u kojoj je peć brundala usred vlasulja i pomada. Miris škara za kovrčanje, uz masne ruke što joj uređivahu kosu, ubrzo bi je ommio pa bi zadrijemala pod ogrtačem za češljanje. Često bi joj vlasuljarski pomoćnik, češljajući je, ponudio ulaznice za krabuljni ples.

Potom bi krenula kući! Vratila bi se istim ulicama, stigla u *Crveni križ*, opet obula kaljače koje ujutro bijaše skrila pod klupu pa bi se stisnula na svojem mjestu, između nestrpljivih putnika. Neki bi sišli već podno obronka. Tada bi ostala sama u kočiji.

Na svakom su se zavoju sve jasnije opažala sva gradska svjetla što stvarahu golemu svjetlosnu izmaglicu iznad nerazaznatljivih kuća. Emma bi kleknula na jastuke i pogledom lutala po tom blještavilu. Jecala je, dozivala Léona te mu upućivala nježne riječi i poljupce što su se gubili u vjetru.

Na obronku se između kočija znao vrzmati neki jadničak sa štapom. Pleća mu bijahu pokrivena gomilom rita, a stari prošupljeni šešir od dabrovine, zaobljen kao zdjela, skrivao mu je lice; no, kada bi ga sklonio, namjesto vjeđa otkrile bi se dvije razjapljene i posve zakrvavljene očne šupljine. Meso se u njima ljuštilo u crvenim krpama, a iz njih curile izlučine što se u zelenim krastama zgrušavahu sve do nosa na kojemu crne nosnice grčevito šmrcahu. Kada bi htio s vama govoriti, zabacio bi glavu uz blesav smijeh, a plavkaste šarenice u neprestanu kolutanju udarahu na sljepoočicama o rub žive rane.

Idući za kolima, pjevao je pjesmicu:

*Za ljetnoga često dana
O ljubavi cura sanja.*

A sve dalje bilo je o pticama, suncu i zelenome lišću.

Kadšto bi se nenadano pojavio Emmi iza leđa, otkrivene glave. Ona bi s krikom ustuknula. Hivert bi s njime zbijao šale. Nagovarao bi ga da na dan svetoga Romaina zakupi na sajmu daščaru ili bi ga kroz smijeh pitao kako mu je dragana sa zdravljem.

Često bi već bili krenuli kada bi se njegov šešir najednom kroz prozorčić pojavio u kočiji, dok se on sam drugom rukom grčevito održavao na nogostupu, gdje ga je prskalo blato s kotača. Glas mu, isprva slab i cmizdrav, postao bi oštar. Pronosio bi se kroz noć kao nerazgovijetna tužaljka zbog nejasne nevolje, a kroz zvon praporaca, marmor drveća i štro-pot prazne kočije, bijaše u njemu nečega dalekog što potresaše Emmu. Poniraše joj u dubinu duše kao zračni kovitlac u kakvu provaliju noseći je kroz prostore bezgranične sjete. No, Hivert bi, osjetivši dodatni teret o boku kočije, stao žestoko udarati bičem po slijepcu. Ošinuo bi ga po ranama te bi ovaj s urlikom pao u blato.

Naposljedku bi putnici u *Lastavici* pozaspali, jedni otvorenih usta, drugi spuštene brade, naslonivši se na rame svojega susjeda ili pak provukavši ruku kroz kožni pridržiivač, svejednako se odmjereno ljuljuškajući u skladu sa zibanjem kočije, a odsjaj svjetiljke što se vani njihala nad konjskim sapima, prodirući u unutrašnjost kočije kroz pamučne zastore čokoladne boje, bacaše na sve te nepomične stvorove krvavocrvene sjenke. Emma bi, pijana od tuge, drhtala pod odjećom i osjećala sve veću hladnoću u nogama, a u duši silnu bol.

Charles bi je dočekaao kod kuće: *Lastavica* je četvrtkom uvijek kasnila. Gospođa napokon stiže! Malenu bi jedva i poljubila. Večera nije gotova, ništa zato! Nalazila je isprike za kuharicu. Toj djevojci kao da sada sve bijaše dopušteno.

Muž bi je, primijetivši njezino bljedilo, često zapitao nije li možda bolesna.

- Ne - govoraše Emma.
- Ali - uzvraćaše on - večeras si tako čudna.
- Eh, nije to ništa! Baš ništa!

Bijaše pače dana kada je odmah po povratku odlazila u sobu, a Justin kojega bi ondje zatekla vrzmao bi se naokolo nečujnim koracima, vještije je dvoreći nego najbolja sobarica. Pripremio bi joj šibice, svijećnjak i knjigu, namjestio spavaćicu, razgrnuo postelju.

- Eto! - govoraše ona - Sve je u redu. Možeš ići.

On bi, naime, i dalje stajao, spuštenih ruku i razrogačenih očiju, kao zapleten u bezbrojne niti kakva nenadana sanjarenja.

Sutrašnji bi dan Emmi bio užasan, a oni iza njega još nepodnošljiviji zbog nestrpljenja da opet doživi onakvu sreću - zbog opore žudnje raspaljivane poznatim slikama, a koja bi sedmoga dana nezaustavljivo buknuła pod Léonovim milovanjima. Njegov se pak ljubavni žar krio iza izljeva divljenja i zahvalnosti. Emma obzirno i predano kušaše tu ljubav, održavaše je svim umijećem vlastite nježnosti i pomalo drhtaše od strepnje da je s vremenom ne nestane.

Često bi mu rekla, s blagošću i sjetom u glasu:

- Ah! Ti ćeš me ostaviti!... Oženit ćeš se!... Bit ćeš kao i drugi.

On je pitao:

- Koji drugi?

- Pa, kao i svi muškarci - odgovaraše ona.

Potom bi dodala malaksalom ga kretnjom odgurnuvši od sebe:

- Svi ste vi besramni!

Jednoga dana, dok su mudrosloveli o ovozemaljskim razočaranjima, ona mu reče (da bi iskušala njegovu ljubomoru ili možda popuštajući prejakoj potrebi za povjerenjem) kako je nekoć, prije njega, ljubila drugoga, »ne tako kao tebe!«, brzo je nastavila, zaklinjući se životom vlastite kćeri *kako među njima ničega nije bilo*.

Mladi joj čovjek povjerova, ali je uza sve to stade ispitivati što je taj čovjek bio po zanimanju.

- Kapetan bojnog broda, mili moj.

Nije li tako spriječila svako daljnje istraživanje, a u isti mah samu sebe silno uzvisila tvrdnjom da je očarala muškarca koji mora da je bio ratničke naravi i navikao na ljubavne uspjehe?

Pisar tada osjeti neznatnost vlastita položaja; poželje epolete, odličja i naslove. Sve bi se to njoj zacijelo svidjelo; slutio je to po njezinim rasipničkim navikama.

Emma mu, međutim, prešućivaše mnoge od svojih pretjeranih prohtjeva, na primjer, želju da za dolaske u Rouen ima plavi *tilbury* u koji bi bio upregnut engleski konj, a kojim bi upravljao *groom* u posuvraćenim čizmama. Za tu se hirovitu zamisao zanjela zahvaljujući Justinovu zaklinjanju da ga uzme k sebi za sobara pa, ako već i nije umanjivao radost dolaska pri svakome njihovu sastanku, taj je nedostatak svakako pojačavao gorčinu povratka.

Često bi, kada su razgovarali o Parizu, naposljetku prošaptala:

- Ah! Kako bi nam ondje bilo lijepo živjeti!

- Zar nismo sretni? - nježno bi prihvatio mladić milujući je rukom po kosi.

- Da, jesmo - rekla bi ona - ludo govorim: poljubi me!

Prema mužu se sada ponašala ljupkije no ikada, spravljala mu je kreme od pistacija i svirala valcere poslije večere. On se smatrao najsretnijim čovjekom na svijetu, a Emma je bezbrižno živjela, kadli iznenada jedne večeri:

- Tebi satove iz sviranja daje gospođica Lempereur, je li tako?

- Da.

- E, pa, maločas sam je sreo - prihvati Charles - kod gospođe Liégeard. Spomenuo sam joj tebe - uopće ne zna tko si.

Bilo je to kao grom iz vedra neba. Međutim, ona odvrati držeći se prirodno:

- Ah, valjda je zaboravila kako se zovem!

- Ili možda u Rouenu - kaza liječnik - ima nekoliko gospođica Lempereur koje poučavaju sviranje klavira?

- Može biti!

Potom će živo:

- Ali imam njezine potvrde, evo, pogledaj!

Pa ode do pisaćeg stola, prekopa po svim ladicama, ispremiješa papire pa naposljetku do te mjere izgubi glavu te je Charles usrdno zamoli da ne zadaje sebi toliko muke zbog tih nevažnih priznanica.

- Oh, naći ću ja njih - reče ona.

I doista, već idućeg petka, obuvajući čizmu u tamnom sobičku u kojem stajahu nagurana njegova odijela, Charles između kože i čarape osjeti neki papir, izvuče ga i pročita:

»Primila za tromjesečnu poduku, kao i za razne potrepštine, svotu od šezdeset i pet franka. Félicie Lempereur, profesorica glazbe.«

- Kako li je kvragu ovo dospjelo u moje čizme?

- Bit će valjda da je palo - odgovori ona - iz stare kutije za račune, ondje na rubu police.

Od toga joj časa život postade tek splet laži kojima je, kao koprenama, omatala svoju ljubav da je prikrije.

Bijaše to kod nje potreba, strast, užitak, i to do te mjere da je, ako bi rekla kako je jučer prošla desnom stranom neke ulice, svakako trebalo misliti da je prošla lijevom.

Jednoga jutra, netom što je otputovala, već po običaju prilično lagano odjevena, najednom stade sniježiti, a kako je Charles kroz prozor provjeravao kakvo je vrijeme, opazi gospodina Bournisiena u *bocu* s gospodinom Tuvacheom koji ga je vozio u Rouen. Pođe tada dolje i povjeri svećeniku debeli šal da ga preda gospođi, čim stigne do *Croenoga križa*. Čim je ušao u svratište, Bournisien zapita za ženu jonvilskoga liječnika. Vlasnica reče kako gospođa vrlo rijetko navraća u njezino konačište. I tako župnik uvečer, prepoznavši je u *Lastavici*, ispriповjedi gospođi Bovary o toj zabuni, očevidno ne pridajući tome, uostalom, previše važnosti, jer odmah počeo kovati u zvijezde nekoga propovjednika koji je u to vrijeme izvodio čuda u stolnoj crkvi i kojega su sve gospođe hitale slušati.

Unatoč svemu, ako svećenik i nije tražio nikakvih razjašnjenja, mnogi bi se kasnije mogli pokazati manje obzirni. Stoga procijeni korisnim svaki put odsjesti u *Croenome križu*, tako da vrlj mještani, vidjevši je na stubama, ništa ne posumnjaju.

Jednoga je dana, međutim, baš kada je, ruku pod ruku s Léonom, izlazila iz hotela *Boulogne*, sretne gospodin Lheureux pa se ona uplaši misleći da će se on izbrbljati. Ne bijaše on tako glup.

No, poslije tri dana, uđe u njezinu sobu, zatvori vrata i reče:

- Treba mi novaca.

Ona izjavi kako mu ga ne može dati. Lheureux udari u jadikovke te je podsjeti na sve usluge što joj ih bijaše učinio.

I doista, od dvije mjenice što ih Charles bijaše potpisao Emma je do tada bila isplatila tek jednu. Što se pak tiče druge, trgovac je na njezinu molbu bijaše pristao zamijeniti dvjema novima, a i njihova je isplata već bila odgođena na veoma dugačak rok. Potom izvadi iz džepa popis neplaćenih potrepština, naime: zastori, sag, tkanina za naslonjače, nekoliko haljina i razne toaletne sitnice, a vrijednost se svega toga penjala otprilike na dvije tisuće franaka

Ona spusti glavu; on nastavi:

- Nego, ako nemate gotovine, imate drugih *dobara*.

I spomenu joj ruševnu kućicu u Barnevilleu kraj Aumalea koja nije bogzna što donosila. Pripadala je nekoć malenu gospodarstvu što ga je bio prodao još stari gospodin Bovary, a Lheureux je o tome sve znao, čak i koliko ima hektara, kao i imena susjeda.

- Na vašem mjestu - govoraše - riješio bih se svega, a još bi mi i preteklo novaca.

Ona prigovori kako se na kupca teško namjeriti, on joj dade nadu da će ga naći, no ona zapita kako bi uopće sama mogla prodati kuću.

- Pa zar nemate punomoć? - odgovori on.

Te joj se riječi učiniše kao dašak svježega zraka.

- Ostavite mi račun - reče Emma.

- Oh, nije nužno! - prihvati Lheureux.

Ponovo dođe idućega tjedna i pohvali se da je, nakon silnoga traženja, naposljetku našao stanovitoga Langloisa koji već poodavno mjerka to imanje, ali ne nudi nikakvu cijenu.

- Svejedno je za cijenu! - uzviknu ona.

Naprotiv, treba pričekati, ispipati tog lukavca. Zbog nečega takva isplati se i poći na put, a kako ona ne može putovati, ponudi joj da će sam otići i na licu se mjesta porazgovoriti s Langloisom. Vrativši se, priopći joj da kupac nudi četiri tisuće franaka.

Na tu se vijest Emma razveseli.

- Iskreno rečeno - doda on - to je dobro plaćeno.

Ona odmah primi polovicu svote, a kada htjede isplatiti račun, trgovac joj kaza:

- Časne mi riječi, dolazi mi teško kada vidim kako se najednom odjeljujete od tako *znatne* svote kao što je ova.

Tada ona pogleda novčanice, pa sanjareći o neograničenome broju sastanaka što ih predstavljahu te dvije tisuće franaka, promuca:

- Što? Što?

- Oh! - prihvati on dobrodušno se smijući. - Na račun se može staviti sve što se hoće. Kao da ja ne znam kako to ide u braku!

I promatraše je netremice, svejednako držeći u ruci dva dugačka papira i provlačeći ih između noktiju. Napokon, otvorivši lisnicu, raširi na stolu četiri mjenice, svaku na tisuću franaka.

- Potpišite mi ovo i sve zadržite.

Ona se ogorčeno usprotivi.

- Pa, ako vam dam ostatak - bezobrazno odgovori gospodin Lheureux - ne činim li time ja vama uslugu?

Pa uze pero i napisa u dnu računa: »Primio od gospođe Bovary četiri tisuće franaka.«

- Što vas to brine, kad ćete za šest mjeseci primiti ostatak novca za onu svoju daščaru, a ja vam za posljednju mjenicu odobravam rok isplate tek nakon toga primitka?

Emma se u tim računima nije najbolje snalazila, a u ušima joj je zvonilo kao da zlatnici, ispadajući iz kese, zveče po parketu posvuda oko nje. Najposlije joj Lheureux objasni kako u Rouenu ima prijatelja, bankara Vinçarta, koji će iskupiti te četiri mjenice, a potom će on glavom gospođi predati preostatak od stvarnoga duga.

No, umjesto dvije tisuće, donese joj tek tisuću i osamsto franaka, jer prijatelj Vinçart bijaše (kao što je i *pravo*) unaprijed naplatio dvije stotine franaka za posredničke i iskupne troškove.

Potom nehajno zatraži priznanicu.

- Razumijete... u trgovačkim poslovima... ponekad... I s datumom, molim vas, s datumom.

Obzorje se ostvarivih želja i željica tada raskrili pred Emmom. Imala je dovoljno razbora da na stranu ostavi tisuću talira kojima, odmah po dospijeću, isplati prve tri mjenice, no četvrta slučajno dospije u kuću jednog četvrtka pa Charles, uznemiren, strpljivo sačeka ženin povratak da čuje objašnjenje.

Što mu nije spominjala tu mjenicu, učinila je to samo zato da ga poštedi kućnih briga. Sjede mu u krilo, stade ga milovati i gugutati mu, nabroji dugačak niz prijeko potrebnih stvari što ih bijaše uzela na vjeru.

- Ukratko, složit ćeš se da, s obzirom na količinu, to i nije odviše skupo.

Ne znajući što bi i kako bi, Charles se doskora uteče vječitome Lheureuxu koji se zakle da će sve izgaditi ako mu gospodin potpiše dvije mjenice, od kojih jednu na sedam stotina franaka, plativu za tri mjeseca. Da s time iziđe na kraj, napisao majci dirljivo pismo. Umjesto da mu pošalje odgovor, ona dođe osobno, a kada Emma htjede čuti je li od nje što god izvukao, Charles joj odgovori:

- Da, ali traži da vidi račun.

Sutradan, tek što svanu, Emma otrča do gospodina Lheureuxa da ga zamoli za drugi račun koji neće prelaziti tisuću franaka, jer bi, pokaže li onaj na četiri tisuće, morala reći da je od njega već dvije trećine isplatila te prema tome priznati prodaju one nekretnine, posao koji je trgovac bio tako vješto izveo i za koji će se tek kasnije saznati.

Unatoč vrlo niskoj cijeni za svaku stavku, stara gospođa Bovary svejedno nađe da je trošak pretjeran.

- Nije li to moglo proći i bez saga? Zašto presvlačiti naslonjače? U moje vrijeme u kući je uvijek bio samo jedan naslonjač, za starije ljude - bar je tako bilo kod moje majke, a ona je, uvjeravam vas, bila čestita žena. Ne može svatko biti bogat! Tolikom rasipanju nikakav imutak ne može odoljeti! Mene bi bilo sram da sam tako razmažena kao vi! A ipak, stara sam, moram paziti na sebe... A kod vas, kod vas, sve sami ukrasi i uresi! Kako! Svila za podstavu po dva franka!... A pamučne se tkanine može naći i po deset sua, pa čak i po osam, a savršeno služi za istu svrhu!

Emma, zavalivši se na sofu, uzvraćaše da ne može mirnije:

- Eh, gospođo, dosta! Dosta!...

A druga joj žena i dalje držaše prodike proričući im da će završiti u ubožnici. Uostalom, kriv je Bovary. Srećom, obećao je da će poništiti onu punomoć...

- Kako?

- Ah, zakleo mi se na to - priklopi vrlo gospođa.

Emma otvori prozor, dozva Charlesa pa jadnik morade priznati obećanje što mu ga majka bijaše iznudila.

Emma iščeznu, potom se brzo vrati dostojanstveno joj pružajući oveći list papira.

- Zahvaljujem vam - reče stara gospođa.

I baci punomoć u vatru.

Emmu spopade prodoran, grohotan, nezaustavljiv smijeh: bio je to živčani napadaj.

- Ah, Bože! - uzviknu Charles. - Sada ti krivo činiš! Samo izazivaš sukobe.

Mati, slegnuvši ramenima, ustvrđi da je *sve to samo prenemaganje*.

No, Charles, usprotivivši se prvi put u životu, uze ženu u obranu, tako da starija gospođa Bovary odluči otići odande. Otputova već sutradan, a na pragu, budući da je on pokušavaše zadržati, odvrati:

- Ne, ne! Nju voliš više nego mene i u pravu si, to je posve naravno. Uostalom, ništa zato! Vidjet ćeš ti već!... Zdravo mi ostaj!... Ne kanim ovdje skoro, kako ti kažeš, izazivati sukobe.

Charles se unatoč tomu držao pokunjeno pred Emmom, jer ona nimalo ne prikrivaše koliko mu zamjera što nije u nju imao povjerenja; trebalo je mnogo moljakanja prije no što je pristala opet prihvatiti punomoć pa je on čak otprati do gospodina Guillaumina kako bi joj dao sastaviti drugu, posve istu kao što je bila i prva.

- Razumijem ja to - reče bilježnik. - Čovjek od znanosti ne može se opterećivati svakodnevnim životnim sitnicama.

Charles osjeti olakšanje zbog te udvoričke napomene koja njegovoj slabosti davaše lakav privid zaokupljenosti višim pitanjima.

Kakva li ludovanja idućega četvrtka, u hotelu s Léonom, u onoj njihovoj sobi! Smijala se, plakala, pjevala, plesala, naručivala u sobu hladna pića, htjela pušiti cigarete, a njemu se činila ekstravagantnom, no obožavanja vrijednom i izvanrednom.

Nije znao kakva to nagla promjena u cijelome biću i dalje goni Emmu da se tako strmo-glavljuje u životne užitke. Postala je razdražljiva, nezasićena i pohotna; šetala je s njime po ulicama, uzdignute glave, bez straha, kako govoraše, da će izgubiti dobar glas. Kadšto bi ipak uzdrhtala pri nenadanoj pomisli da bi mogla naići na Rodolpheu; činilo joj se, naime, premda se njih dvoje bijahu zauvijek rastali, da se nije potpuno oslobodila vezanosti uz njega.

Jedne se večeri Emma uopće ne vrati u Yonville. Charles od brige siđe s pameti, a mala Berthe, odbijajući da legne bez mame, jecaše kao da joj se srce kida. Justin bijaše za svaki slučaj pošao do ceste. Gospodin je Homais zbog toga otišao iz ljekarne.

Najposlije, u jedanaest sati, ne mogavši više izdržati, Charles upregnu *boc*, skoči u nj, ošinu životinju i oko dva sata ujutro stiže do *Crvenoga križa*. Njoj ni traga. Pomisli da ju je možda pisar vidio, ali gdje on stanuje? Charles se srećom sjeti adrese njegova poslodavca. Odjuri onamo.

Počinjaše se daniti. Nad jednim vratima razabra ploču s grbom; pokuca. Netko mu, ne otvarajući, doviknu traženu obavijest, pridometnuvši usput i gomilu psovki uperenih protiv onih koji noću uznemiruju ljude.

Kuća u kojoj stanovaše pisar nije imala ni zvonca, ni alke, ni vratara. Charles nekoliko puta snažno udari šakom po kopcima. Uto ulicom prođe redarstvenik; tada se uplaši i ode.

- Baš sam lud – govoraše u sebi. Bez sumnje su je zadržali na večeri kod gospodina Lormeauxa.

Obitelj Lormeaux više ne živi u Rouenu.

- Možda je ostala da pripazi na gospođu Dubreuil. Eh, gospođa Dubreuil umrla je prije deset mjeseci!... Pa gdje je onda?

Na um mu dođe jedna misao. U nekoj kavani zatraži *Godišnji imenik* pa u njemu potraži ime gospođice Lempereur koja stanovaše u ulici Renelle-des-Marquiniers, na broju 73.

Baš kad je ulazio u tu ulicu, na drugom se njezinu kraju pojavi Emma; više se baci na nju nego što je zagrlj uzviknuvši:

- Zašto jučer nisi došla?

- Nije mi bilo dobro.

- Od čega?... Gdje?... Kako?...

Ona prijeđe rukom preko čela i odgovori.

- Kod gospođice Lempereur.

- Tako sam i mislio! Baš sam krenuo onamo.

- Oh, sada više nema smisla – reče Emma. – Maločas je izišla, ali se ubuduće nemoj uznemiravati. Ne osjećam se slobodnom, razumiješ, ako znam da ćeš se uzrujati i zbog najmanjeg zakašnjenja.

Bijaše to svojevrsno dopuštenje što ga sama sebi davaše da se nimalo ne ustručava u svojem ludovanju. Stoga je to do mile volje iskorištavala, i to obilno. Kada bi je uhvatila želja da vidi Léona, otputovala bi pod bilo kakvom izlikom, a kako je on toga dana ne očekivao, otišla bi do njega u ured.

Bila je to prava radost, prvih nekoliko puta, no ubrzo joj prestade tajiti istinu, naime, da mu se gazda silno žali na takvo ometanje u radu.

- Ah, koješta! Dođi ti sa mnom – govoraše ona.

I on bi pobjegao s posla.

Ushtjedne da se on odijeva posve u crno i da pusti šiljatu bradicu eda bi tako nalikovao na portrete Ljudevita XIII. Zaželje vidjeti njegov stan, učini joj se osrednjim; on zbog toga pocrvenje od stida, ona to zanemari, potom ga posavjetova da kupi zastore slične njezinima, a kada on prigovori zbog troška, reče kroz smijeh:

- Ah, ah! Ne daš ti svoje dukate!

Svaki joj je put Léon morao ispriповjediti sve što je radio od njihova posljednjeg sastanka. Zatraži od njega stihove, stihove napisane samo za nju, *nešto o ljubavi* u njezinu čast; nikako nije mogao naći rimu za drugi stih, pa naposljetku prepisa jedan sonet iz nekoga spomenara.

Učinio je to manje iz taštine, a više s ciljem da joj ugodi. Nikada nije raspravljao o njezinim zamislima, u svemu je prihvaćao njezin ukus, u većoj mjeri bijaše on njoj milosnica negoli ona njemu. Obasipala ga je nježnim riječima, uz poljupce što su mu zanosili dušu. Gdje li se naučila takvoj pokvarenosti, gotovo bestjelesnoj, toliko bijaše duboka i prikri-vena?

VI.

Na putovanjima na koja je odlazio da se vidi s njome, Léon je često objedovao kod ljekarnika pa je vjerovao kako iz pristojnosti mora i on njega jednom pogostiti.

– Sa zadovoljstvom! – bijaše odgovorio gospodin Homais. – Ionako se moram malo rastresti, inače ću ovdje otupaviti. Otići ćemo u kazalište, u restoran, izludovati se!

– Ah, mili moj! – nježno promrmlja gospođa Homais, ustrašena pred nepoznatim pogibeljima u koja se on namjeravaše upustiti.

– E, pa, i što s tim? Misliš da dovoljno ne uništavam zdravlje među neprestanim isparinama ovdje u ljekarni? Eto, to ti je ženski značaj: ljubomorne su na znanost, a onda se bune ako se čovjek opravdano poželi malo razonoditi. Svejedno, računajte vi na mene, jednog od ovih dana, eto mene u Rouenu pa ćemo zajedno spiskati koji *groš*.

Nekoć bi se apotekar bio dobro čuvao takvih izraza, ali je sada nekako bio sklon oponašanju vragoljastoga pariškog načina, nalazeći to veoma otmjenim, pa je, baš kao i njegova susjeda gospođa Bovary, radoznalo ispitivao pisara o običajima u prijestolnici te pače govorio šatrovački kako bi zadivio... malograđane, govoreći *gajba, šljaka, šik, šlif, štajga i giljam* umjesto »odlazim«.

Jednoga se četvrtka, dakle, Emma iznenadi susrevši u kuhinji Zlatnoga lava gospodina Homaisa u putnom odijelu, što će reći u starom ogrtaču u kojem ga do tada nitko nije vidio, s kovčegom u jednoj, a toplom navlakom za noge iz ljekarne u drugoj ruci. Ne bijaše nikome povjerio svoj naum, iz bojazni da će izbjivanjem uznemiriti mještane.

Zbog pomisli na to da će opet vidjeti mjesta na kojima mu je protekla mladost, zacijelo je bio izvan sebe, jer je cijelim putem neprestano govorio; potom je, čim su stigli, živo skočio s kola i krenuo u potragu za Léonom. Uzalud je pisaru bilo svako opiranje: gospodin ga Homais odvuče u veliku kavanu *Normandie*, kamo dostojanstveno uđe ne otkrivajući glave, držeći skidanje šešira na javnome mjestu odveć provincijskim.

Emma je tri četvrt sata čekala na Léona. Napokon otrča do njegova ureda pa, gubeći se u svakojakim nagađanjima, optužujući ga zbog ravnodušnosti i predbacujući sebi zbog vlastite slabosti, provede poslijepodne čela naslonjena na okno.

A njih su dvojica u dva sata još uvijek sučelice sjedila za stolom. Velika se blagovaonica praznila, dimovodna cijev na peći, oblikovana kao palma, na bijelome je stropu svijala pozlaćene grane, a blizu njih, iza stakla, na jarkome suncu, maleni je vodoskok brbotao u mramornom bazenu gdje se među dragušcem i šparogama bijahu, tik do prepelica, nagomilanih na boku jedna na drugu, ispružila tri ukočena jastoga

Homais uživaše. Premda ga je više opijala raskoš negoli dobro jelo, pomarsko mu vino ipak pomalo udaraše u glavu, a kada se na stolu pojavi omlet s rumom, uze iznositi nemoralne teorije o ženama. Ono što njega nadasve privlači, to ti je *šik*. Obožava otmjenu haljinu u lijepo namještenoj odaji, a što se pak tiče tjelesnih oblina, *punašna cura* njemu nije mrska.

Léon očajnički promatraše zidni sat. Apotekar je pio, jeo, pričao.

- Vi mora da ste - reče najednom - jako osamljeni u Rouenu. Ipak, vaša ljubav nije daleko.

Pa, kada mu sugovornik porumenje:

- Dajte, budite iskreni! Nećete valjda reći da u Yonvilleu...?

Mladić zamuca.

- Kod gospođe Bovary, ne udvarate li možda...?

- A kome?

- Služavki!

Nije se šalio, no kod Léona taština odnese prevagu nad svakom razboritošću, pa se i protiv volje usprotivi. Uostalom, on voli samo tamnokose.

- Tu se slažem s vama - kaza ljekarnik. - Vatrenije su.

Pa nagnuvši se do prijateljeva uha, stade govoriti o znakovima po kojima se prepoznaje vatrena žena. Upusti se pače u etnografske dodatke: Njemica je čudljiva, Francuskinja raskalašna, Talijanka strastvena.

- A crnkinje? - zapita pisar.

- To je već umjetnički ukus - reče Homais. - Konobar! Dvije crne kave!

- Idemo li? - na kraju će Léon nestrpljivo.

- Yes.

No, prije no što će krenuti, dade pozvati vlasnika kavane pa mu izrazi sve pohvale zbog dobre usluge.

Mladi čovjek tada, ne bi li dalje pošao sam, izjavi kako ima posla.

- Ah, poći ću s vama! - reče Homais.

Pa je, idući uz njega ulicama, svejednako govorio o ženi, djeci, njihovoj budućnosti i o ljekarni, pripovijedao u kakvu je lošem stanju nekoć bila i savršenstvu do kojega ju je uzdigao.

Stigavši pred hotel *Bourgogne*, Léon ga naglo ostavi, uzleti uza stube i zateče ljubavnicu u veliku uzbuđenju.

Na spomen ljekarnikova imena, planu. On joj, međutim, uze iznositi svu silu opravdanih razloga: nije on kriv, pa zar ne zna kakav je gospodin Homais? Zar može i pomisliti da mu je draže njegovo društvo od njezina? No, ona se okrenu da ode; on je zadržao te je, bacivši se na koljena, objema rukama obujmi oko struka čeznutljivom kretnjom punom požude i zaklinjanja.

Stajala je pred njim; krupne ga plamene oči promatrahu ozbiljno, gotovo strašno. Potom ih zamračiše suze, ružičaste joj se vjeđe spustiše, a ona mu prepusti ruke i Léon ih je baš prinosio ustima, kadli uđe sluga i obavijesti gospodina da ga netko traži.

- Vratit ćeš se? - reče ona.

- Da.

- Ali kada?

- Odmah.

- Bila je to *varka* - reče ljekarnik opazivši Léona. - Htio sam prekinuti taj posjet koji vam je, kako mi se činilo, bio neugodan. Hajdemo do Bridouxa na čašicu *garusa*.⁵¹

Léon se zakle da se mora vratiti u ured. Onda apotekar uze zbijati šale na račun pravničkih papira i posla općenito.

- Kvragu, ostavite se načas Cujasa i Bartola!⁵² Tko vam što brani? Pokažite da ste muško! Idemo do Bridouxa, vidjet ćete onog psa. Silno je zanimljiv!

A kako se pisar i dalje tvrdoglavo opirao:

- Onda, idem s vama. Čitat ću novine dok vas čekam ili ću listati kakav zakonik.

Ošamućen Emminim gnjevom, brbljanjem gospodina Homaisa, a možda i preobilnim ručkom, Léon stajaše neodlučno i kao opčinjen pred ljekarnikom koji ponavljaše:

- Hajdemo do Bridouxa. To je na dva koraka odavde, u ulici Malpalu.

I tako se, što iz kukavštine, što iz gluposti, a što zbog onoga neobjašnjivog osjećaja koji nas navodi i na najodbojnije postupke, Léon dade odvesti do Bridouxa. Nađoše ga u malenu dvorištu gdje nadgleda tri momka koja daščući okretahu veliko kolo stroja za izradu sode. Homais im dade nekoliko savjeta, izgrli se s Bridouxom, a potom popiše po čašicu *garusa*. Stotinu puta Léon htjede otići, ali bi ga ljekarnik uto to uhvatio za ruku govoreći:

- Odmah ćemo! Evo, idem i ja. Poći ćemo do gospode u uredništvu *Fanal de Rouena*. Predstavit ću vas Thomassinu.

Mladić ga se ipak nekako otarasi pa kao strijela odjuri u hotel. Emme tamo više nije bilo.

Upravo je bila otišla, sva ogorčena. Sada ga je mrzila. Što je prekršio riječ da će doći na sastanak, činilo joj se uvredom pa je sada tražila i druge razloge da s njime prekine: nesposoban je za junaštvo, slabić, prostak, mekušniji od kakve žene, a usto i škrtac i strašljivac.

Potom, umirivši se, najposlije otkri kako ga je nedvojbeno krivo optužila. No, ocrnjivanje onih koje ljubimo uvijek nas malčice razdvaja od njih. Ne valja dirati u idole: njihova nam pozlata ostaje na rukama.

Njih dvoje sada počеше češće razgovarati o stvarima koje se nisu ticale njihove ljubavi, a u pismima što mu ih je Emma slala govorilo se o cvijeću, o stihovima, o mjesecu i zvijezdama, sve sama bezazlena sredstva kojima oslabljena strast pokušava samu sebe vratiti u život služeći se svim vanjskim pomagalima. Ona je neprestano, pri svakom sljedećem putovanju, predviđala duboku sreću, potom bi sebi priznavala kako ništa izvanredno ne osjeća. To je razočaranje brzo uzimalo pred novom nadom te se Emma vraćala Léonu još strastvenija, još požudnija. Naglo bi se svukla, trgajući tanku uzicu na stezniku koji bi joj zašuštao oko bokova kao da zmija puže. Bosonoga bi na vršcima prstiju pošla još jednom provjeriti jesu li vrata zatvorena, potom bi jednom kretnjom zbacila svu odjeću pa bi mu se, blijeda, bez riječi i ozbiljna, uz dugačak drhtaj bacala na grudi.

No, na tome čelu prekrivenom hladnim kapima znoja, na tim usnicama uzdrhtalim od tepanja, u izgubljenom pogledu, u zagrljaju njezinih ruku bilo je nečega pretjeranog, nejasnog i turobnog za što se Léonu činilo da se neosjetno uvlači između njih, kao da ih hoće rastaviti.

⁵¹ Sredstvo za poboljšanje probave na bazi cimeta, muškata i šafrana - nap. prev.

⁵² Jacques Cujas i Bartolo de Saxoferrato - prvi je francuski pravnik iz 16. st., a drugi talijanski iz 14. st. - nap. prev.

Ne usuđivaše joj se postavljati pitanja, no razabirući njezino iskustvo, mora da je, govoraše sam sebi, prošla kroz sve kušnje boli i užitka. Ono što ga nekoć očaravaše, sada ga je pomalo zastrašivalo. Osim toga, bunio se protiv vlastitoga utapanja u njezinoj osobi koje svakim danom postajala sve potpunije. Zamjerao je Emmi zbog te neprekidne pobjede. Trudio se pače da mu prestane biti stalo do nje, potom bi se na škripu njezinih čizmica osjetio slabim, poput pijanca kada ugleda žestoko piće.

Nije, istina, propuštala nijedan oblik pažnje kojim ga je mogla obasuti, od biranih jela do koketiranja u odijevanju i čeznutljivosti u pogledu. U njezima je iz Yonvillea donosila ruže koje bi mu razasula po licu, pokazivala zabrinutost zbog njegova zdravlja, davala mu savjete o lijepom vladanju te mu, kako bi ga još jače vezala uza se, oko vrata objesi medaljicu s likom Blažene Djevice. Raspitivala se kao brižna majka o tome s kime se druži. Govorila mu:

- Ne sastaj se s njima, ne idi van, misli samo na nas, ljubi me!

Bila bi najvoljela nadzirati cijeli njegov život pa dođe i na zamisao da ga dadne pratiti po ulicama. Oko hotela uvijek se vrzmao neki lualica koji je prilazio putnicima i koji ne bi odbio... No, ponos joj se protiv toga pobuni.

- Eh, pa neka! Neka me vara, baš me briga! Kao da je meni stalo do toga!

Jednoga dana kada su se rano rastali, a ona se sama vraćala bulevarom, opazi zidine svojega samostana; sjede tada na klupu, u sjenu brijestova. Kako li mirno bijaše ono doba! Kako li je priželjkivala neizrecive ljubavne osjećaje što ih je pokušavala zamisliti prema uzorima iz knjiga.

Prvi mjeseci braka, odlasci na konju u šumu, valcer s vikontom i Lagardyjevo pjevanje, sve joj to opet prođe pred očima... I Léon joj se najednom učini jednako dalekim kao i svi ostali.

- A ipak ga volim! - govorila je sama sebi.

Svejedno! Nije sretna niti je to ikada bila. Otkuda ta životna nepotpunost, to trenutno propadanje svega na što se oslanja?... No, ako negdje postoji neki snažan i lijep stvor, neka junačna narav, u isti mah puna strastvenih čuvstava i istančanosti, pjesničko srce s anđeoskim likom, lira s mjedenim strunama s koje se do neba zvonko izvijaju elegični epitalami, zašto ne bi ona slučajno naišla na nj? Oh, nemogućih li nada! Ni za čime, uostalom, nema smisla tragati; sve je laž! Iza svakoga se osmijeha krije zijevanje od dosade, iza svake radosti prokletstvo, a najsladši poljupci na usnama ostavljaju tek neostvarivu žudnju za još jačom nasladom.

Metalni se hropac razliježe zrakom i samostansko zvono četiri puta jeknu. Četiri sata! A činilo joj se da već cijelu vječnost sjedi tu na klupi. No, bezbroj strasti može stati u jedan časak, baš kao i gomila ljudi u malen prostor.

Emma je živjela posve zaokupljena samom sobom, a o novcu je brinula isto tako malo kao kakva nadvojvotkinja.

Jednom, međutim, dođe k njoj neki čovjek slabunjava izgleda, crven u licu i ćelav izjavivši kako ga je poslao gospodin Vinçart iz Rouena. Izvuče pribadače kojima mu bijaše zatvoren džep na dugome zelenom kaputu, zabode ih u rukav i uljudno joj pruži neki papir.

Bijaše to mjenica na sedam stotina franaka, s njezinim potpisom, a koju je Lheureux, unatoč svim uvjerenjima, bio prenio na Vinçarta.

Pošalje služavku po trgovca. Nije mogao doći.

Onda neznanac koji bijaše ostao na nogama, bacajući desno i lijevo radoznale poglede skrivene pod gustim plavim obrvama, prostodušno zapita:

- Kakav ću odgovor odnijeti gospodinu Vinçartu?

- Pa - odgovori Emma - recite mu... da nemam novaca... Do idućeg tjedna... Neka pričeka... da, do idućeg tjedna.

I čovjek ode ne rekavši ni riječi.

No, sutradan u podne dobije sudski poziv i pogled na papir s biljegom na kojemu se na više mjesta krupnim slovima kočilo: »Hareng, sudski ovršitelj u Buchyju« toliko je prestraši da u najvećoj hitnji otrči do trgovca tkaninama.

Zateče ga u trgovini gdje upravo veže neki omot.

- Sluga pokoran! - reče. - Stojim vam na raspolaganju.

Lheureux se zbog toga ne okani trenutačnoga posla, a u tome mu pomaže djevojče od kojih trinaest godina, pomalo grbavo, a koje je kod njega služilo u isti mah kao pomoćnica i kao kuharica.

Potom se, kloparajući klompama po podu od drvenih dasaka, pope ispred gospođe na prvi kat i uvede je u uski sobičak gdje na velikome pisaćem stolu od jelovine ležase nekoliko trgovačkih knjiga, zaštićenih poprečnom željeznom šipkom s lokotom. Uza zid se pod uzorcima pamučne tkanine nazirala blagajna, no takve veličine da se u njoj moralo kriti i štošta drugo, a ne samo mjenice i novac. Gospodin je Lheureux zapravo posuđivao novac uz zalog pa je ovamo bio spremio i zlatni lanac gospođe Bovary, kao i naušnice što mu ih bijaše ostavio jadni čiča Tellier koji je, napokon prisiljen da sve rasproda, u Quincampoixu kupio nekakav jadni dućančić s mješovitom robom u kojemu umiraše od upale sluznice, okružen svijećama koje bijahu manje žute od njegova lica.

Lheureux sjede u svoj široki pleteni naslonjač govoreći:

- Što je novo?

- Pogledajte.

I pokaza mu papir.

- E, pa što ja tu mogu?

Ona se tada razjari podsjetivši ga na riječ koju joj bijaše dao kako neće trgovati njezinim mjenicama; trgovac to priznavaše.

- Ali, bio sam prisiljen na to, nož mi je bio pod grlom.

- I što će se sada dogoditi? - reče ona.

- Oh, vrlo jednostavno: sudska presuda, a onda pljenidba... i *šlus!*

Emma se suzdržavala da ga ne udari. Polako ga upita nema li načina da se smiri gospodina Vinçarta.

- Ama nemojte! Smiriti Vinçarta? Ne poznajete vi njega, gori je od Židova.

Ipak, gospodin se Lheureux u to mora umiješati.

- Slušajte! Čini mi se da sam do sada bio prema vama prilično uviđavan.

Pa, otvorivši jednu od onih poslovnih knjiga:

- Pogledajte!

Potom, pomičući prst prema vrhu stranice:

- Da vidimo... da vidimo... Dne 3. kolovoza, dvije stotine franaka... Pa 17. lipnja, stotinu i pedeset... 23. ožujka, četrdeset i šest... U travnju...

Tu zastade, kao da se boji da u čemu ne pogriješi.

- A da ništa i ne kažem o mjenicama koje je potpisao gospodin, jednu na sedam stotina, a drugu na tri stotine franaka! Što se tiče vaših sitnih predujmova, zajedno s kamatama, tome nema ni kraja ni konca, tu se više nitko ne može snaći. Neću se ja više u to miješati!

Plakala je, nazva ga čak »dobrim gospodinom Lheureuxom«. No, on je sve prebacivao na onu »hulju Vinçarta«. Uostalom, on nema ni prebijene pare, više nitko ništa ne plaća, svi ga samo strižu kao ovcu, siromašan trgovac kao što je on ne može davati novac u zajam.

Emma je šutjela, a gospodin se Leroux koji griskaše isperke na gušćjem peru, nedvojbeno zabrinu zbog njezine šutnje, jer nastavi:

- Bar da ovih dana dobijem kakvu uplatu... mogao bih...

- Uostalom - reče ona - čim stigne ostatak duga za Barneville...

- Što?...

Pa doznajući da Langlois još uvijek nije platio, naoko se silno iznenadi. Potom će medenim glasom:

- Dakle, dogovorit ćemo se, kažete vi...?

- Oh, o svemu što hoćete!

Onda on zatvori oči razmišljajući, napisa nekoliko brojki pa, izjavivši da će se s time dobrano namučiti, da je stvar mutna te da time ostaje bez marjaša, u pero joj reče kako da ispiše četiri mjenice na dvije stotine i pedeset franaka, s rokom dospijeca od mjesec dana između njih.

- Samo ako me Vinçart bude htio saslušati! Uostalom, dogovor je tu, nisam ja od onih što okolišaju, što na umu, to na drumu.

Zatim gospođi, kao usput, pokaza nešto nove robe, od čega ništa, po njegovu mišljenju, nje nije dostojno.

- Kada samo pomislim da tkanina za ovu haljinu stoji sedam sua po metru, sa zajamčeno postojanom bojom! I ljudi to progutaju! Ne kaže im se, možete misliti, kako zapravo s time stoji - reče, hoteći je tim priznanjem kako vara druge potpuno uvjeriti u svoju čestitost.

Potom je pozva natrag da joj pokaže tri lakta šivane čipke koju je nedavno našao »na nekoj prodaji«.

- Lijepo je, jelda? - govoraše Lheureux. - Sada se često traži, i to za uzglavlja na naslonjačima, to vam je sada u modi.

Pa, žustrije od kakva opsjenara, zamota čipku u modri papir i tutne je Emmi u ruke.

- Bar mi recite da znam...

- Ah, kasnije ćemo o tome - dočeka on okrenuvši joj leđa.

Još iste večeri prisili Bovaryja da piše majci ne bi li im što prije poslala ostatak novca od nasljedstva. Svekrva odgovori da više nema ničega: konačni je obračun završen pa im, osim Barnevillea, ostaje šest stotina livara godišnjega prihoda, što će im ona točno na vrijeme isplaćivati.

Onda gospođa posla račune dvojici-trojici pacijenata, a uskoro se stade uvelike služiti tim sredstvom koje se pokazivaše uspješnim. Uvijek je pazila da u postskriptumu nado-da: »Ne spominjite ovo mojemu mužu, znate koliko je ponosan... Oprostite... Bilježim se sa štovanjem...« Bilo je nekoliko pritužaba; ona ih zadržala.

Da pribavi nešto novca, poče prodavati svoje stare rukavice, stare šešire, staro ovo i ono, a cjenkala se gramzivo – seljačka ju je krv gonila za zaradom. Potom će, mišljaše, prilikom odlazaka u grad, kod staretinara kupovati kojekakve trice koje će joj, ako nitko drugi, zacijelo otkupiti gospodin Lheureux. Nakupova sebi nojevih pera, kineskoga porculana i kovčežića; posuđivaše od Félicité, od gospođe Lefrançois, od vlasnice *Croenoga križa*, od svakoga i svugdje. S novcem što ga napokon dobi za Barneville isplati dvije mjenice, a ostalih se tisuću i petsto franaka istopiše. Zaduži se opet, i tako uvijek iznova!

Kadšto je, istina, pokušavala svesti račune, no pri tome otkrivaše takve strahote da u njih nije mogla vjerovati. Onda bi počela iznova, brzo se u tome izgubila, od svega dizala ruke i nije više o tome mislila.

U kući sada bijaše sumorno. Dobavljači su odande izlazili bijesna lica. Džepni su se rupčići vukli ostavljeni po pećima, a mala je Berthe, na veliko zgražanje gospođe Homais, nosila poderane čarape. Ako bi se Charles bojažljivo odvažio na kakvu primjedbu, Emma mu osorno odgovaraše kako nije ona za to kriva!

Otkuda ti napadaji razdražljivosti? Objašnjavao je sve to njezinom nekadašnjom bolešću živaca te je, predbacujući sebi što je njezine boljetice shvaćao kao mane, sam sebe optuživao zbog sebičnosti i obuzimala ga je želja da joj pritrči, da je poljubi.

– O, ne – govoraše u sebi. – Time bih je samo gnjavio.

I ne bi se ni maknuo.

Poslije objeda sam bi šetao vrtom; uzimao je malu Berthu na krilo pa bi je, rastvorivši medicinski časopis, pokušavao učiti čitanju. Dijete, nenaviklo na učenje, ubrzo bi širom otvorilo velike tužne oči i udarilo u plač. Onda bi je on tješio, donosio joj vode u kanti za zalijevanje eda bi mogla u pijesku praviti rječice ili bi joj trgao grančice kaline da sadi drveće po lijehama, što nimalo nije naruživalo vrt, ionako sav zarastao u visoku travu; koliko li su samo nadnica dugovali Lestiboudoisu! Potom bi djetetu postalo hladno i zapitalo bi za majku.

– Pozovi služavku – govoraše Charles. – Znaš, malena, da mama ne voli kada joj se smeta.

Bijaše početak jeseni i lišće je već padalo – kao i prije dvije godine, kada je ona болоvala! Kada li će sve to završiti?!... Pa bi i dalje koračao, stavivši ruke na leđa.

Gospođa je boravila u svojoj sobi. Nitko nije ulazio onamo. Ona je ostajala ondje po cijele dane, utonula u obamrlost, jedva odjevena te paleći od vremena do vremena mirisava zrnca što ih bijaše kupila u Rouenu, u dućanu nekog Alžirca. Da noću ne mora trpjeti toga muškarca što spava ispružen kraj nje, naposljetku ga prenemaganjem otpravi na drugi kat, a ona do jutra čitaše uzbudljive knjige u kojima bijaše razuzdanih prikaza i prizora punih krvi. Često bi je obuzeo užas, kriknula bi. Charles bi dotrčao.

– Ah, odlazi! – rekla bi mu ona.

Gdjekada bi pak, još jače izgarajući od onoga unutarnjeg žara što ga u njoj raspirivaše preljub, zadihana, uzbuđena, žudnjom obuzeta, otvorila prozor, udisala hladni zrak, raspuštala na vjetru prebujnu kosu te, promatrajući zvijezde, priželjkivala ljubav kakva kneza. Mislila je na njega, na Léona. Bila bi tada sve dala za jedan jedini od onih sastanaka na kojima je tažila strasti.

Bijahu ti dani za nju prava svetkovina. Htjela je da budu što sjajniji! Pa kad on ne bi sam mogao platiti trošak, velikodušno bi doplaćivala ostatak, što se gotovo svaki put događalo. On joj pokuša predočiti kako bi im bilo jednako dobro i drugdje, u kakvu skromnijem hotelu, no ona tomu nađe prigovora.

Jednoga dana izvuče ona iz torbice šest žličica od pozlaćena srebra (bijaše to vjenčani dar čiče Rouaulta) i zamoli ga da ih, umjesto nje, smjesta odnese u zalagaonicu, a Léon poslušna, premda mu se zadatak nije milio. Bojao se da će se osramotiti.

Potom, razmišljajući o tome, zaključi da ljubavnično vladanje postaje sve čudnije te da možda i nisu u krivu oni koji ga od nje žele odvojiti.

Zapravo, netko bijaše njegovoj majci poslao dugačko nepotpisano pismo upozoravajući je da joj se sin *upušta s udanom ženom*, a valjana gospođa, nazrevši u tome vječitoga obiteljskog bauka, to jest nepoznato i pogubno stvorenje, onu sirenu, onu neman, što bajkovito živi u ljubavnim dubinama, napisa pismo gospodinu Dubocageu, njegovu gazdi, koji se savršeno pokaza u tom slučaju. Tri četvrt sata zadržava Léona u razgovoru, hoteci mu otvoriti oči, upozoriti ga na ponor u koji srlja. Takva tajna veza kasnije će mu naškoditi položaju. Usrdno ga zamoli da s time prekine, a ako tu žrtvu ne prinese radi samoga sebe, neka to učini bar za ljubav njemu, Dubocageu!

Léon se naposljetku bijaše zakleo da se više neće viđati s Emmom pa predbacivaše sam sebi što nije održao riječ, uzimajući u obzir sve nevolje i govorkanja kojima bi ga ta žena još mogla izložiti, da se i ne govori o šalama što su ih, ujutro, oko peći, na njegov račun zbijali kolege. Osim toga, uskoro će postati prvi pisar: ovo je trenutak da se uozbilji. Stoga se odreče flaute, pretjeranih čuvstava, maštanja – ta, svaki je malograđanin u žaru mladosti, pa makar samo na dan, na časak, povjerovao da je kadar za goleme strasti, za velike pothvate. I najobičniji je razvrtnik sanjario o sultanijama, a svaki javni bilježnik nosi u sebi krhotine pjesnika.

Sada mu je, kada bi mu Emma najednom zajecala na grudima, bilo dosadno, a srce bi mu, poput onih ljudi koji glazbu mogu otrpjeti samo do određene granice, obamrlo od ravnodušnosti na bučne izraze ljubavi čijega nježnog govora više nije razabiralo.

I previše su se dobro poznavali da bi i dalje ćutjeli one ushite ljubavnoga posjedovanja koji ustostručuju užitek. Ona se njega bijaše isto toliko zasitila koliko se on bio umorio od nje. U preljubu je Emma opet nalazila svu bljutavost braka.

No, kako da se oslobodi? Osim toga, uzalud joj je bilo što se osjećala poniženom zbog niskosti takve sreće, iz navike ili iz iskvarenosti ipak je držala do nje, a svakoga se dana za nju sve strastvenije hvatala, pa joj je svaka radost sahnula zbog želje da je pretjerano uveća. Léona je okrivljavala zbog izjalovljenih nada, kao da ju je u nečemu iznevjerio, pa je čak priželjkivala kakvu nesreću koja bi ih dovela do rastanka, jer sama nije imala hrabrosti da se na to odluči.

Uza sve to, i dalje mu je pisala ljubavna pisma, pridržavajući se nazora da žena uvijek mora pisati ljubavniku.

No, dok ih je pisala, pred oči joj je izlazio drugi čovjek, prikaza satkana od njezinih najvatrenijih uspomena, od najljepših pojedinosti koje je pročitala, od najstrastvenijih priželjkivanja, a na kraju je postao tako istinit i dosežan da je zbog toga treperila od divote premda ga nije mogla jasno zamisliti, toliko se gubio, poput kakva boga, pod preobiljem vlastitih svojstava. Obitavao je u plavetnom kraju gdje se svilene ljestvice njišu s balkona, u dašku cvijeća i svjetlosti mjesečine. Osjećala ga je u svojoj blizini, uskoro će stići i cijelu je oteti u jednome cjelovu. Zatim bi opet klonula, sva slomljena, jer su je ti uzleti nestvarne ljubavi više izmarali od velikoga razvrata.

Emma je sada osjećala neprekidnu i opću malaksalost. Često je pače dobivala i sudske pozive, papir s biljegom koji bi jedva i pogledala. Najvoljela bi bila da više nije živa ili da vječito spava.

U četvrtak se o polovici korizme ne vrati u Yonville, nego uvečer pođe na krabuljni ples. Odjenu se u baršunaste hlače i crvene čarape, stavi vlasulju s repićem, a trorogi šešir naheri na uho. Plesala je tako cijele noći, uz pomamni zvuk trombona; svi se okupljahu u krug oko nje, a jutro je zateče pod stupovima pred kazalištem između pet-šest krabulja, žena iz puka ili mornara, Léonovih drugova, koji se dogovarahu o tome da počnu neka- mo nešto prigristi.

Obližnje kavane bijahu pune. Pronađoše u luci neku osrednje dobru gostionicu, gdje im gazda otvori jednu sobicu na četvrtom katu.

Muškarci se stadoše došaptavati u kutu, zacijelo se dogovarajući o trošku. Bijahu tu jedan pisar, dva studenta medicine i jedan trgovački pomoćnik: lijepa li društva za nju! Žene pak bijahu, ubrzo uoči Emma po boji njihova glasa, gotovo sve iz najnižih slojeva. Tada se ona uplaši, odmaknu stolac i obori oči.

Ostali se dadoše na jelo. Ona nije jela; čelo joj je gorjelo, vjeđe je peckale, a koža bila hladna kao led. U glavi je još uvijek osjećala kako odjekuje pod plesne dvorane pod ritmičkim udarcima tisuću nogu što po njemu plešu. Potom je omami miris punča i dim cigara. Pade u nesvijest: odnesoše je do prozora.

Dan se počinjao buditi i velika se mrlja grimizne boje širila na blijedom nebu nad obronkom Sainte-Catherine. Olovnomodra rijeka mreškaše se na vjetru; na mostovima ne bijaše nikoga; ulične su se svjetiljke gasile.

Ona ipak dođe k svijesti pa pomisli na Berthu, kako sada spava kod kuće, u služavkinjoj sobi. No, prođoše kola puna dugačkih plosnatih željeznih šipki zasipajući zidove kuća zaglušnom tréšnjom kovine.

Naglo umače od ostalih, oslobodi se krabulje, reče Léonu da se mora vratiti te napokon ostade sama u hotelu *Boulogne*. Ništa, pa ni samu sebe, nije mogla podnijeti. Najradije bi bila poletjela poput ptice i pobjegla nekamo daleko, u neokaljana prostranstva, da ondje opet bude mlada.

Iziđe, prođe bulevarom, trgom *Cauchoise* i predgrađem, sve do otvorene ulice što je vodila poviše vrtova. Koračaše brzo, svjež ju je zrak smirivao i malo-pomalo sva ona lica iz svjetine, krabulje, četvorke, svijećnjaci, zakuska, one žene, sve poče nestajati poput magle kada se razilazi. Potom, vrativši se u *Crveni križ*, baci se na postelju u malenoj sobi na drugome katu, gdje su na zidu visjele slike iz *Tornja Nesle*. U četiri poslije podne probudi je Hivert.

Kada stiže kući, Félicité joj pokaza neki sivi papir zataknut iza ure njihalice. Pročita:

»Temeljem prijepisa izvršne presude...«

Kakve presude? Prethodnoga dana, zapravo, bijaše stigao još jedan dopis o kojemu ona nije ništa znala; stoga se i zapanji na ove riječi:

»Ovime se u ime kralja, zakona i pravde nalaže gospođi Bovary...«

Onda, preskočivši nekoliko redaka, opazi:

»Da u roku od dvadeset i četiri sata bezodvlačno...« – Što to? – »... isplati sveukupnu svotu od osam tisuća franaka.« Pače, malo niže, stajalo je i ovo: »Primijenit će se protiv nje sva raspoloživa zakonska sredstva, u prvom redu izvršna pljenidba pokretne imovine i drugih pokretnih stvari.«

Što sada?... U roku od dvadeset i četiri sata! Pa to je sutra! Lheureux je, pomisli, zacijelo opet hoće zastrašiti: umah prozre sve njegove lukavštine, cilj njegovih usluga. Umirivaše je tek jedno: pretjerani iznos te svote.

Međutim, neprestanim kupovanjem, neplaćanjem, posudbom, potpisivanjem mjenica, a potom njihovim produživanjem, tako da im je iznos poslije svakoga roka sve više rastao, naposljetku je za gospodina Lheureuxa bila pripravila kapital što ga je on nestrpljivo čekao za svoje špekulacije.

Otputi se k njemu bez posebne priprave.

- Sigurno znate što mi se dogodilo? To je vjerojatno šala!

- Nije.

- Što to znači?

On se polagano okrenu i reče joj prekrizivši ruke:

- Zar ste vi mislili, draga moja gospođo, da ću ja vama navijeke biti dobavljač i bankar, a sve Bogu za ljubav? Pa i ja moram već jednom doći do svojih para, ako ćemo pravo!

Ona se požali na visinu duga.

- Ah, što ćemo! Sud ga je priznao! Presuda je tu! Dostavili su vam je! Uostalom, nisam vas tužio ja, nego Vinçart.

- A vi ne biste mogli...?

- Oh, baš ništa!

- Ali... ipak... dajte da razmislimo.

Pa se stade izmotavati, te nije ništa o tome znala... te je to došlo tako iznenada...

- A tko vam je kriv? - reče Lheureux podrugljivo se klanjajući. - Dok ja ovdje crnim, vi se naokolo provodite!

- Ah, samo bez mudrih pouka!

- To nikada nije naodmet - uzvratila on.

Ona se ustraši, stade ga zaklinjati, pače krasnu bijelu i dugu ruku položi trgovcu na koljeno.

- Ama, ostavite me! Reklo bi se da me hoćete zvesti!

- Baš ste bijednik! - uzviknu ona.

- O, o! Što se žestite?! - dočeka on smijući se.

- Svi će doznati kakvi ste zapravo. Reći ću mužu...

- Odlično, a ja ću mu nešto pokazati!

I Lheureux iz blagajne izvadi priznanicu na tisuću i osam stotina franaka koju mu je bila dala kada je ono Vinçart bio iskupio mjenicu.

- Vjerujete li - dodade - da jadni dragi mužić neće otkriti vašu krađicu?

Ona klonu, ošamućenija no što bi bila da ju je netko udario maljem po glavi. on je šetkao od prozora do stola, svejednako ponavljajući:

- E, pokazat ću mu to... još kako ću mu pokazati...

Zatim joj se približi pa će tihim glasom:

- Nije ugodno, znam, ali na kraju krajeva, nitko od toga još nije umro, a budući da je to jedino sredstvo koje vam preostaje da mi vratite novac...

- Pa gdje ću ga naći? - reče Emma kršeći ruke.

- Ah, koješta! Uz prijatelje kakve vi imate!

I gledaše je tako pronicavo i tako strašno da ona od toga uzdrhta do dna srca.

- Obecajem vam - reče - potpisat ću...

- Dosta je meni vaših potpisa!
- Opet ću nešto prodati...
- Ma, dajte! – on će sliježući ramenima. – Pa vi više ništa nemate.

I viknu kroz otvor kroz koji se moglo vidjeti u dućan:

- Annette, ne zaboravi ona tri uzorka pod brojem četrnaest!

Služavka se pojavi. Emma shvati i zapita »koliko bi trebalo novaca da se obustavi svaki daljnji postupak.«

- Prekasno!
- Ali da vam donesem nekoliko tisuća franaka, četvrtinu iznosa, trećinu, gotovo sve?
- E, ne, ništa od toga!

Poče je polako gurati prema stubištu.

- Preklinjem vas, gospodine Lheureux, još nekoliko dana!

Jecala je.

- No, krasno! Sad još i suze!
- Bacate me u očaj!
- Fućkam vam ja na to! – reče on zatvarajući vrata za njom.

VII.

Držala se potpuno mirno sutradan, kada se kod nje pojavi sudski ovršitelj Hareng, zajedno s dva svjedoka, da sastavi pljenidbeni popis.

Započeše s Bovaryjevom ordinacijom pa frenološku glavu ne popisaše, smatrajući je nužnom za obavljanje liječničkoga zvanja, no zato u kuhinji prebrojiše tanjure, lonce, stolce i svijećnjake, a u spavaćoj sobi sve ukrasne tričarije na polici. Pregledaše joj haljine, rublje, odjevaonicu i njezin se život, sve do najprisnijih pojedinosti, nađe, kao kakvo truplo što ga seciraju, u potpunosti izložen pogledima ove trojice muškaraca.

Gospodin Hareng, do grla zakopčan u tijesnom crnom kaputu, s bijelom kravatom i čvrsto zategnutim potpetcima, ponavljao je od vremena do vremena:

- Dopuštate, gospođo? Dopuštate?

Često bi mu se oteo usklik:

- Divno!... Jako lijepo!

Potom bi se opet dao na pisanje umaćući pero u tintarnicu od rožine koju držao u lijevoj ruci.

Kada su završili sa sobama, popeše se na tavan.

Emma je ondje čuvala pisaći stol u kojemu su bila zaključana Rodolpheova pisma. Morade ga otvoriti.

- Ah! Prepiska! - reče gospodin Hareng s obzirnim osmijehom. - No, dopustite! Moram se uvjeriti da u toj kutiji nema ničega drugog.

Pa lagano odigne papire kao iz njih hoće istresti napoleondore. Nju tada obuze ogorčenost, kada vidje kako se ta debela ruka crvenih i poput puža ljigavih prstiju spušta na stranice nad kojima je njoj nekoć udaralo srce.

Napokon odoše! Vratila se Félicité. Bijaše je poslala da vrebala na Bovaryja i da ga zadrži pa njih dvije na brzinu smjestiše pljenidbenog stražara pod krov, a on se zakle da će ondje i ostati.

Charles joj se cijele večeri činio zabrinutim. Emma ga kradomice promatraše pogledom punim zebnje vjerujući da vidi optužbu u svakoj bori njegova lica. Potom, kada bi svrnula oči na kineske zaslone pred kaminom, na bogate zastore, na naslonjače, riječju, na sve one stvari kojima sebi bijaše ublažila gorčinu života, obuzelo bi je grizodušje odnosno, bolje rečeno, golema tuga koja je strasti u njoj uznemiravala, umjesto da ih stiha. Charles je mirno čarkao vatru, podigavši obje noge na prijeklade.

U jednom trenutku stražar, zacijelo se dosađujući u skrovištu, nečim zaštropota.

- To netko gore hoda? - reče Charles.

- Ne! - dočeka ona. - Ostao je otvoren tavanski prozorčić pa vjetar njime lupka.

Sutradan, u nedjelju, otputova u Rouen s namjerom da pohodi sve novčare koje je znala po imenu. Bijahu na ladanju ili na putu. No, nju to ne zaplaši: tražila je novac od onih koje je uspjela naći, uvjeravajući ih da joj je potreban, da će ga vratiti. Neki joj se nasmijale u lice, a svi je odbiše.

U dva sata otrča k Léonu, zakuca mu na vrata. Nitko ne otvori. Napokon se on pojavi.

- Otkuda ti ovdje?

- Smetam ti?

- Ne... ali...

Pa priznade kako kućevlasnik ne voli da mu stanari primaju »žene«.

- Moram razgovarati s tobom - nastavi ona.

On tada posegne za ključem. Ona ga zaustavi.

- Oh, ne tu! Tamo, u našoj sobi.

I pođoše u svoju sobu u hotelu *Boulogne*.

Čim stigoše, ona ispi veliku čašu vode, Bijaše vrlo blijeda. reče mu.

- Léone, moraš mi učiniti uslugu.

Pa tresući ga i grčevito ga stišćući za ruke, dodade:

- Slušaj, treba mi osam tisuća franaka!

- Ti si poludjela!

- Još nisam!

I smjesta mu, ispriповјedivši mu priču o pljenidbi, izloži svoj nevoljni položaj: Charles o svemu ništa ne zna, svekrva je mrzi, čiča Rouault ne može joj pomoći, ali će on, Léon, pohitati na sve strane da nađe tu prijeko potrebnu svotu...

- Pa kako ću ja...?

- Kakva si ti kukavica! - uzviknu ona.

Onda on glupo reče:

- Ti preuveličavaš svoje poteškoće. Možda bi se taj tvoj svat smirio i s nekih tisuću talira.

Razlog više da se nešto pokuša: nije moguće da se ne može pronaći tri tisuće franaka. Uostalom, Léon se može obvezati umjesto nje.

- Idi! Pokušaj! Moraš to učiniti! Trči!... Oh, potrudi se, potrudi se! Tako ću te voljeti!

On iziđe, vrati se nakon sat vremena i reče ozbiljna lica:

- Bio sam kod tri osobe... uzalud!

Potom ostadoše sjedeći jedno sučelice drugome, svaki s jedne strane kamina, nepomični, ništa ne govoreći. Emma je, svejednako lupkajući nogom, slijegala ramenima. On je začu gdje mrmlja:

- Da sam na tvojem mjestu, ja bih već našla taj novac!

- Ama gdje?

- U tvojem uredu!

I pogleda ga.

Paklenska joj odvažnost izbijala iz usplamtjelih zjenica, a vjeđe joj se skupljahu bestidno i izazivački, tako da mladić osjeti kako popušta pred nijemom voljom te žene što ga nagovaraše na zločin. Tada ga obuze strah te se, kako bi izbjegao svako objašnjavanje, lupi rukom po čelu uzviknuvši:

- Večeras se vraća Morel! Neće me odbiti, nadam se (bijaše to jedan od njegovih prijatelja, sin vrlo bogata veletrgovca), pa ću ti to sutra donijeti – dodade.

Emma kao da tu nadu ne dočeka s onoliko radosti kako on to bijaše zamislio. Sluti li laž? Pocrvenjevši, nastavi:

- Ipak, ako me ne bude do tri sata, ti me više nemoj čekati, mila moja. Moram poći, oprosti. Zbogom!

Stisnu joj ruku, no osjeti da je posve omlitavjela. Emma više nije imala snage ni za kakav osjećaj.

Odbiše četiri sata pa ona ustade da se vrati u Yonville, poput žive se lutke pokoravajući moći navike.

Bijaše lijepo vrijeme; bio je to jedan od onih vedrih i oštih dana u ožujku kada sunce sja na savršeno bijelome nebu. Ruanci u nedjeljnom ruhu šetahu sretna lica. Ona stiže na trg pred stolnom crkvom. Svijet je izlazio s večernje; gomila protjecaaše kroz tri portala poput rijeke ispod triju lukova na mostu, a usred njih, postojaniji od klisurine, stajaše crkveni stražar.

Tada se ona sjeti onoga dana kada je, sva puna tjeskobe i nade, ušla u tu veliku crkvenu lađu što se pružala pred njom, ni izdaleka tako duboka kao njezina ljubav, pa nastavi koračati, plačući pod koprenom, ošamućena, teturajući, na rubu nesvjestice.

- Čuvaj! - viknu glas iz veže što se u taj čas otvarala.

Ona zastade da propusti vranca što je nestrpljivo poigravao u rukunicama *tilburyja* kojim upravljaše otmjen gospodin u bundi od samurovine. Tko je to? Pa ona ga poznaje... Kočija poleti i nestade.

Pa, to je on, vikont! Ona se okrenu; ulica bijaše pusta. I osjeti se tako shrvanom, tako tužnom te se nasloni na zid da ne padne.

Potom pomisli da se prevarila. Uostalom, nije bila sigurna. Sve je napuštaše, i u njoj samoj i oko nje. Osjećaše se izgubljenom, kao da nasumce srlja u neizmjeran bezdan, pa stigavši do *Crvenoga križa*, gotovo s radošću ugleda valjanog Homaisa koji promatraše kako na *Lastavicu* tovare veliki sanduk pun ljekarničkih potreština. U ruci je, u svilenu rupcu, nosio šest posnih kruščića za svoju suprugu.

Gospođa je Homais silno voljela ta tvrda peciva u obliku turbana koja se u korizmno doba jedu sa slanim maslacem: posljednji ostatak srednjovjekovne hrane koja možda potječe još iz vijeka križarskih ratova, a kojom su kršni Normani jednoć punili trbuhe, zamišljajući na stolu, pri svjetlu žutih baklji, između vrčeva s hipokrasom⁵³ i divovskih komada sušene svinjetine, saracenske glave koje valja potamaniti. Apotekarova je žena mlatila po njima kao i oni, junački, usprkos silno lošim zubima; zato joj ih je gospodin Homais, svaki put kada je putovao u grad, neizostavno donosio, a uvijek ih je kupovao kod glavnoga pekara u ulici *Massacre*.

- Baš mi je milo što vas vidim! - reče nudeći Emmi ruku da joj pomogne uspeti se u *Lastavicu*.

Potom objesi peciva o vrpce na mreži te ostade gologlav i prekrivenih ruku, držeći se zamišljeno i napoleonski.

No, kada se, kao i obično, u podnožju obronka pojavi onaj slijepac, uzviknu:

⁵³ Zaslađeno vino začinjeno cimetom, klinčićem i vanilijom, vrlo cijenjeno u srednjem vijeku - nap. prev.

- Ne razumijem kako vlasti još uvijek dopuštaju ovako kažnjive pojave! Trebalo bi te nesretnike pozatvarati i prisiliti ih na kakav rad! Boljitak, časne mi moje riječi, napreduje puževim korakom. Još uvijek smo ogrezli u sveopće divljaštvo.

Slijepac pružaše šešir koji se njijaše na rubu vrata na kočiji kao da se s njih otrgnuo komad tkanine kojom bijahu obložena.

- Eto vam - reče ljekarnik - teškog slučaja škrofuloze!

Pa, iako poznaš jadnika, pričini se kao da ga prvi put vidi, promrmlja riječi *rožnica, zamučena rožnica, sklerotično, facies*, potom ga očinski zapita:

- Koliko dugo, prijatelju, već patiš od ove strašne bolesti? Umjesto da se opijaš u krčmi, bolje bi ti bilo da paziš na prehranu.

Pa mu stade preporučivati da bira dobro vino, dobro pivo, dobru pečenku. Slijepac nastavljaše s pjesmom; izgled mu, uostalom, bijaše kao u idiota. Napokon, gospodin Homais otvori novčanik.

- Na, evo ti jedan su, vrati mi dva lijara: i ne zaboravi moje preporuke, od toga će ti biti dobro.

Hivert se odvaži glasno izraziti sumnju u djelotvornost tih preporuka. No, apotekar zamčiči da će ga osobno izliječiti, i to antiflogističnim melemom što ga sam spravlja te mu dade adresu:

- Gospodin Homais, kraj tržnice, svi znaju za mene.

- E, pa, za uzvrat ćeš nam - reče Hivert - *izvesti onu svoju točku*.

Slijepac se sruši na koljena pa se, zabačene glave, svejednako kolutajući zelenkastim očima i plazeći jezik, stade objema rukama trljati po trbuhu, a usput ispuštaše nekakvo muklo zavijanje, poput izglednjela psa. Emma mu, sva se zgrozivši, preko ramena dodaci kovanicu od pet franaka. Bijaše joj to sav imutak. Činilo joj se zgodnim da ga tako baci. Kola već bijahu ponovo krenula, kadli se gospodin Homais najednom nagnu kroz prozorčić i povika:

- Ništa brašnato ni mliječno! Na goljoj koži nositi vuneno sukno, a bolesne dijelove izlagati dimu od smrekinja!

Prizor što su ga tvorili poznati predmeti koji joj promicahu pred očima malo-pomalo odvrtaše Emmu od sadašnje boli. Nepodnošljiv je umor obhrva pa stiže kući omamljena, obeshrabrena, polusnena.

- Neka bude što bude! - govoraše u sebi.

A potom, tko zna? Zašto svaki čas ne bi moglo iskrsnuti nešto neočekivano? Čak bi Lheureux mogao i umrijeti!

U devet je sati izjutra probudi žamor glasova na trgu. Oko tržnice se bijaše okupila sva sila svijeta čitajući veliki oglas prilijepljen na jednome stupu, a vidje i Justina kako se penje na kamen međaš i dere taj oglas. No, u tom ga trenutku poljar ščepa za ovratnik. Gospodin Homais iziđe iz ljekarne, a kuma Lefrançois kao da je usred gomile držala nekakvu besjedu.

- Gospođo! Gospođo! - uzviknu Félicité ulazeći u kuću. - Ovo je prava strahota!

I jadna joj djevojka uzbuđeno pruži žuti papir koji je maločas bila strgnula s vrata. Emma u tren oka pročita da joj se na prodaju stavlja sva pokretna imovina.

Njih se dvije tada šutke zgledaše. Između gospodarice i služavke ne bijaše nikakvih tajni. Najposlije Félicité uzdahnu:

- Na vašem mjestu, gospođo, ja bi otišla gospodinu Guillauminu.

- Tako?

A to je pitanje značilo:

»Ti tu kuću poznaješ zahvaljujući sluzi, pa je li gospodar kada govorio o meni?«

- Da, idite, dobro ćete učiniti.

Ona se odjenu, obuče crnu haljinu, a na glavu stavi šešir s vrpcama ukrašen zrcima od crnoga jantara, a da je tkogod ne vidi (uvijek je na trgu bilo mnogo svijeta), pođe okolnim putem, stazom uz riječnu obalu.

Sva zadihana, stiže pred bilježnikovu rešetkastu ogradu; nebo bijaše tmurno i pomalo padaše snijeg.

Na zvuk zvonca pojavi se na vanjskim stubama Théodore u crvenu prsluku. Otvori joj gotovo prisno, kao kakvoj znanici, te je uvede u blagovaonicu.

Velika je porculanska peć brundala pod kaktusom koji ispunjavaše udubinu u zidu, a u crnim su drvenim okvirima, ističući se na zidnim tapetama boje hrastovine, visjeli Steubenova *Esmeralda*⁵⁴ i Schopinov *Putifar*.⁵⁵ Prostrt stol, dvije srebrne grijalice za jelo, okrugle kristalne kvake na vratima, parket i pokućstvo, sve blistaše od sitničave, upravo engleske čistoće; okna na prozorima bijahu u svakome kutu ukrašena staklom u boji.

- Eto, ovakva bi blagovaonica - mišljaše Emma - meni trebala.

Uđe bilježnik, lijevom rukom stišćući uz tijelo kućni ogrtač ukrašen palmama, dok je drugom skidao i opet brzo stavljao na glavu kapu od kestenjastosmeđega baršuna, obijesno naherenu na desnu stranu gdje ispod nje izvirivahu vrhovi triju plavih pramenova koji mu, začešljani od zatiljka, pokrivalahu celavu glavu.

Ponudivši joj stolac, sjede za doručak, usput se silno ispričavajući zbog te neuljudnosti.

- Gospodine - reče ona - došla sam vas zamoliti...

- Što, gospođo? Slušam.

Ona mu poče izlagati svoj položaj.

Gospodinu je Guillauminu sve to bilo poznato, jer je potajno bio u vezi s trgovcem tkaninama kod kojega je uvijek nalazio novaca za hipotekarne zajmove što ih se od njega tražilo da ugovori.

Poznao je, prema tome, i to bolje i od nje same, dugu povijest njezinih mjenica, isprva posve neznatne vrijednosti, prenošenih na razna imena, odgađanih na duge rokove i neprestano produživanih, sve do dana kada je trgovac tkaninama, prikupivši sve proteste, zadužio prijatelja Vinçarta da u svoje ime pokrene potrebni sudski postupak, ne želeći među sugrađanima sloвити kao krvožedan čovjek.

U svoju je priču uplela i optužbe protiv Lheureuxa, optužbe na koje bilježnik od vremena na vrijeme odgovaraše kakvom beznačajnom upadicom. Jedući kotlet i pijući čaj, naslanjaše bradu na nebesko plavu kravatu u koju bijahu zabodene dvije dijamantne igle

⁵⁴ Slika čiji je autor Charles-Guillaume, baron de Steuben, koja prikazuje scenu iz romana *Zvonar crkve Notre Dame* Victora Hugoa. - nap. ur.

⁵⁵ Henri-Frédéric Schopin (Chopin), slikar i grafičar, brat slavnog kompozitora. Čini se da je Flaubert pogriješio i zamijenio slike Schopina i spomenutog Steubena, jer Shopin nije naslikao ni jednu sliku na temu Josipa i Putifara prije 1866. godine.

povezane zlatnim lančićem te se smješkaje čudnim osmijehom, nekako sladunjavo i dvo-smisleno. No, opazivši da su joj noge mokre, reče:

- Približite se peći... više... sasvim na porculan.

Ona se bojaše da će zaprljati peć. Bilježnik udvorno dočeka:

- Ono što je lijepo ne može ničemu naškoditi.

Tada ga ona pokuša ganuti pa, i sama se prepuštajući uzbuđenju, uze mu pripovijedati o svojim obiteljskim nevoljama, poteškoćama, potrebama. Razumije on to: tako otmjena žena! I ne prestajući s jelom, bijaše se posve okrenuo prema njoj, tako da joj je koljenom dodirivao čizmicu čiji se potplat svijao pušeći se na peći.

No, kada ona od njega zatraži tisuću talira, stisnu usnice, a potom izjavi kako mu je silno žao što mu uprava nad njezinim imutkom nije ranije povjerena, jer ima stotinu vrlo povoljnih načina, čak i za jednu gospođu, da probitačno uloži novac. Bilo s tresetištima u Grumesnilu ili s gradilištima u Havreu moguće se upustiti, gotovo bez opasnosti, u izvrsne spekulacije, te je pusti da se živa pojede od bijesa pri pomisli na bajoslovne svote koje bi sigurno bila zaradila.

- Kako to - nastavi on - da niste došli k meni?

- Zapravo ne znam - reče ona.

- Pa, zašto? Toliko ste me se bojali? Naprotiv, baš bih se ja trebao žaliti! Nas dvoje jedva da se i poznamo! A ja sam vam ipak veoma odan: nadam se da u to više ne sumnjate?

Ispruži ruku, uhvati njezinu, utisnu na nju lakom poljubac, potom je zadrža na koljenu te se nježno igraše njezinim prstima govoreći joj usput tisuću slatkih riječi.

Bljutavi mu je glas romorio poput potoka što teče, iz zjenica mu usred svjetlucanja naočala sijevaše iskra, a ruke mu se zavlačile u Emmin rukav pipkajući joj podlakticu. Na obrazu je osjećala dah soptava disanja. Ovaj joj se čovjek strahovito gadio.

Najednom skoči i reče mu:

- Gospodine, čekam!

- A što to? - na to će bilježnik koji umah sva problijedi.

- Novac.

- Ali...

Potom, ne odolijevajući više navali prejake požude:

- Neka bude, da!...

Na koljenima je puzio prema njoj, i ne pazeći na kućni ogrtač.

- Za Boga miloga, ostanite! Ljubim vas!

I uhvati je oko struka.

Grimizni val najednom obli lice gospođe Bovary. Prestravljena ustuknu, uzviknuvši:

- Besramno iskorištavate moj nevoljni položaj, gospodine! Za žaljenje jesam, ali nisam na prodaju!

I iziđe.

Bilježnik ostade zapanjen, očiju uperenih u svoje krasne vezene papuče. Bijaše to ljubavni poklon. Pogled na njih napokon ga utješi. Uostalom, mišljaše, ovakva bi ga pustolovina bila predaleko odvela.

- Bijednik jedan! Prostack!... Kakva sramota! - govoraše ona u sebi uzrujanim korakom bježeći pod jasikama uz cestu. Ogorčenost uvrijeđene čednosti bijaše pojačana razočara-

njem zbog neuspjeha; činilo joj se da je sama Providnost neumoljivo progoni pa, uzdižući se zbog toga u svojem ponosu, još nikada nije u vlastitim očima bila toliko na cijeni niti je osjećala toliko prezira prema drugima. Neki je ratoboran duh raspaljivaše. Najvoljela bi bila udariti po muškarcima, pljunuti im u lice, smrviti ih sve do posljednjega pa je i dalje koračala, brzo i samo naprijed, blijeda, uzdrhtala, bijesna, zaplakanim okom pretražujući prazno obzorje i gotovo se naslađujući mržnjom što ju je gušila.

Kada ugleda svoju kuću, obuze je neko mrtvilo. Nije više mogla naprijed. Drugoga joj, međutim, nije bilo, a uostalom, kamo bi i pobjegla?

Félicité je čekaše na vratima.

- I?

- Ništa! - reče Emma.

I njih dvije četvrt sata razmatrahu razne ljude u Yonvilleu koji bi im možda bili voljni priteći u pomoć. No, svaki put kada bi Félicité nekoga spomenula po imenu, Emma bi odvratila.

- Nemoguće! Neće oni to htjeti!

- A gospodin će se svaki čas vratiti!

- Znam... Ostavi me nasamo.

Sve je pokušala. Sada se više ništa ne može učiniti, a kada se Charles pojavi, reći će mu:

- Makni se odatle. Taj sag po kojem hodaš više nije naš. Od cijele kuće više nemaš ni jednoga jedinog komada pokućstva, ni jedne igle, ni jedne slamke, a upropastila sam te ja, jadniče moj!

Začut će se tada glasan jecaj, a potom će Charles dugo plakati, a najposlije će joj, kada iznenađenje prođe, i oprostiti.

- Da - mrmrljala je škripeći zubima - oprostit će mi, on koji bi mi mogao ponuditi i čitav milijun, a ja mu ipak ne bih oprostila što me ikada upoznao... Nikada! Nikada!

Ta pomisao o Bovaryjevoj nadmoćnosti bacala ju je u očaj. Potom, priznala mu ona ili ne priznala, on će ubrzo, za koji tren, sutra doznati za nesreću što se na njih sručila; valja joj, dakle, pričekati na taj strašni prizor i podnijeti teret njegove velikodušnosti. Uхвати je želja da opet ode do Lheureuxa - čemu? Da piše ocu - za to je prekasno. A možda bi se sada i stala kajati što nije popustila bilježniku, kadli začuje konjski topot u drvoredu. To je on, otvara vrata na ogradi, bljeđi je od sadrena zida. Sletje niza stube, hitro pobježe preko trga, a načelnikova je žena koja je pred crkvom razgovarala s Lestiboudoisom vidje kako ulazi k ubiraču poreza.

Otrča do gospođe Caron da joj to kaže. Obje se gospođe popeše na tavan te se, skrivene iza rublja što se sušilo poduprto motkama, smjestiše tako da udobno mogu promatrati unutrašnjost Binetova stana.

Binet bijaše sam u svojem potkrovlju, upravo u drvu izrađujući nešto po uzoru na one neopisive predmete od bjelokosti koji se sastoje od polumjeseca, kugli izrezbarenih jedna u drugoj, a sve to ravno poput kakva obeliska i bez ikakve svrhe: baš je započinjao posljednji komad i bližio se cilju! U *chiaroscuro* radionice žuta je prašina frcala iz stroja kao snop iskara pod potkovama konja u galopu, oba su se kola vrtjela, zvrjala. Binet se smijeshio, spuštene brade, raširenih nosnica, jednom riječju, kao da je utonuo u onakvu potpunu sreću koja je nedvojbeno svojstvena osrednje zahtjevnim poslovima koji um zabavljaju lakim poteškoćama i zadovoljavaju ga ostvarenjem onkraj kojega više nema nikakvih snova.

- Ah! Evo je! - reče gospođa Tuvache.

No, zbog brujanja tokarske klupe nije bilo moguće čuti što Emma govori.

Napokon se gospođama učini da su razabrale riječ *franaka* pa kuma Tuvache posve tiho šapnu:

- Moli ga ne bi li dobila odgodu za plaćanje poreza.

- Tako se čini! - prihvati druga.

Vidješe nju kako korača ovamo-onamo ispitljivo promatrajući po zidovima kolute za ubruse, svijećnjake, kugle za stubišne rukohvate, dok je Binet zadovoljno gladio bradu.

- Možda je došla nešto od njega naručiti? - reče gospođa Tuvache.

- Ali on ništa ne prodaje! - primijeti susjeda.

Poreznik je, čini se, slušao, no razrogačenih očiju, kao da ne razumije. Ona nastavljaše nježno, preklinjući. Primaknu mu se, grudi joj se nadimahu; više nisu govorili.

- Zar se to ona njemu nudi? - reče gospođa Tuvache.

Binet se bijaše zacrvenio do ušiju. Ona ga uhvati za ruke.

- Ah, ovo je previše!

I nedvojbeno mu je predlagala nešto strahotno, jer ubirač poreza - bijaše on, međutim, hrabar čovjek, nekoć se borio kod Bautzena i Lutzena te u bitkama po Francuskoj te je pače *bio predložen za Križ* - najednom, kao da je zmiju ugledao, odskoči daleko od nje uzviknuvši:

- Gospođo, pa što vi mislite?...

- Takve bi žene trebalo bičevati! - reče gospođa Tuvache.

- Pa gdje je sada? - prihvati gospođa Caron.

Ona, naime, bijaše iščezla dok su njih dvije to govorile; potom, opazivši je gdje ulazi u Glavnu ulicu i skreće nadesno kao da će poći na groblje, izgubiše se u nagađanjima.

- Kumo Rolet - reče Emma stigavši k dojilji - gušim se! Raskopčajte me.

I sruši se na postelju; jecala je. Kuma Rolet pokri je jednom podsuknjom i ostade stajati kraj nje. Potom, kako joj nije odgovarala, žena se udalji, sjede za kolovrat i stade presti lan.

- Oh, prestanite! - promrmlja Emma vjerujući da još uvijek čuje Binetovu tokarsku klupe.

- Što joj to smeta? - pitaše se dojilja. - Zašto je došla ovamo?

Bijaše ona dotrčala ovamo gonjena nekakvim užasom koji ju je tjerao od kuće.

Ležeći nauznak, nepomična, ukočena pogleda, nejasno razabiraše predmete, unatoč tome što na njih usmjeravaše pozornost s nekom glupavom ustrajnošću. Promatraše oljušten zid, dva ugarka što su se dimila jedan kraj drugoga, i velikoga pauka koji joj je milio iznad glave u pukotini jedne grede. Najposlije pribra misli. Sjećala se... Jednoga dana, s Léonom... Oh, kako je sada tome davno!... Sunce je blistalo na rijeci i pavit je mirisala... Onda, ponesena uspomenu kao uskovitlanom brzicom, ubrzo stiže i do sjećanja na jučerašnji dan.

- Koliko je sati? - zapita.

Kuma Rolet iziđe pred kuću, podiže prste desne ruke prema onoj strani gdje nebo bijaše najvedrije, pa se polagano vrati i kaza:

- Domalo će tri sata.

- Ah, hvala! Hvala!

Jer on će svaki čas doći. Sigurno! Zacijelo je našao novac! No, možda će otići do njezine kuće, i ne sluteći da je ona ovdje; pa naloži dojlji da otrči onamo i da ga dovede.

- Žurite se!

- Ama, draga moja gospođo, evo me, već idem!

Sada se čudila kako nije odmah pomislila na njega. Jučer joj bijaše dao riječ, neće je prekršiti, pa je već vidjela sebe kod Lheureuxa, gdje mu na pisaći stol polaže tri krupne novčanice. Potom će valjati izmisliti neku priču kojom će razjasniti stvari Bovaryju. Samo kakvu?

Dojlja, međutim, nikako da se vrati. No, kako u kolibi nije bilo nikakva sata, Emma se plašila da se možda vara pa joj se vrijeme čini predugim. Pođe u šetnju vrtom, korak po korak, zađe na stazu duž živice, a onda naglo okrenu natrag, nadajući se da se žena vratila nekim drugim putem. Napokon, umorna od čekanja, obhrvana sumnjama koje odbacivaše, ne znajući više nalazi li se ovdje već cijelo stoljeće ili tek časak, sjede u kut i sklopi oči, začepi uši. Vrata škripnuše: ona skoči, no i prije nego je progovorila, kuma joj Rolet reče:

- Nema kod vas nikoga!

- Kako?

- Oh, nikoga! A gospodin plače. Zove vas. Svi vas traže.

Emma ništa ne odgovori. Teško je disala, svejednako kružeći očima uokolo, dok je seljanka, ustrašivši se od njezina lica, nagoniski uzmicala vjerujući da je poludjela. Najednom se lupi rukom po čelu i ote joj se krik, jer joj pomisao na Rodolpheu, poput silne munje u mrkloj noći, sijevnu kroz dušu. Tako je dobar, tako obziran, tako velikodušan! A, uostalom, ako bi se i skanjivao da joj učini tu uslugu, ona će ga već umjeti na to natjerati, jednim ga jedinim migom podsjećajući na njihovu izgublenu ljubav. Otputi se, dakele, u Huchettu, ne uviđajući da hita u susret onome što je maločas bijaše tako silno ogorčilo te ni izdaleka ne sluteći da je to zapravo prodaja za novac.

VIII.

Koračajući, pitala se: »Što ću mu reći? Odakle ću početi?« I dok je išla naprijed, podsjećala se na grmlje, drveće, morsku trsku na brežuljku, dvorac podno njega. Opet bijaše zapala u čuvstva prve ljubavi i ubogo joj se sputavano srce zaljubljeno otvaralo za njih. Mlak joj vjetar puhaše u lice, topeći se, snijeg kap po kap padaše s pupoljaka na travu.

Uđe, kao i nekoć, kroz mala vrata u perivoj, potom stiže do glavnoga dvorišta, obrubljena dvostrukim redom krošnjatih lipa. Šušteći, njihahu dugačkim granama. Svi psi u psetarnici zalajaše i zvuk njihova laveža odjekivaše neko vrijeme, ali se nitko ne pojavi.

Uspne se širokim ravnim stubištem s drvenom ogradom koje je vodilo u hodnik popločan prašnjavim pločicama, a na koji se izlazilo iz nekoliko soba, nanizanih jedna za drugom kao u samostanima ili u konačištima. Njegova spavaonica bijaše na kraju hodnika, posve u dnu, s lijeve strane. Kada joj prsti dotaknuše kvaku, snage je najednom ostaviše. Bojaše se da ga nema, a u isti mah to gotovo i priželjkivaše, iako joj je to bila jedina nada, posljednja prilika za spas. Načas zastade da se pribere pa, prekalivši vlastitu hrabrost na osjećaju trenutačne prijekne potrebe, uđe.

Sjedio je kraj vatre, s nogama oslonjenim o kamin, i pušio lulu.

- Gle! To ste vi! - reče naglo ustavši.

- Da, ja!... Došla sam vas, Rodolphe, zamoliti za savjet.

No, ma koliko se naprezala, nije mogla ni usta otvoriti.

- Niste se promijenili, još ste uvijek jednako čarobni!

- Oh! - gorko dočeka ona. - Jadne su to čari, prijatelju dragi, kada ste ih vi svojevremeno prezreli.

Onda se on upusti u objašnjavanje svojih postupaka, izgovarajući se neodređenim izrazima, budući da ništa bolje nije mogao iznaći.

Pusti da je zanesu njegove riječi, a još više glas i pojava, pa se pričini da vjeruje ili možda čak i povjerova u izlike kojim on opravdavaše prekid među njima: bijaše to tajna o kojoj su ovisili čast, pa čak i život neke treće osobe.

- Nije važno! - ona će tužno ga promatrajući. - Bilo mi je silno teško.

On filozofski odgovori:

- Život je takav!

- Je li bar, od našega rastanka - prihvati Emma - bio dobar prema vama?

- Oh, ni dobar... ni loš.

- Možda bi bilo bolje da se nikada nismo ni rastali.

- Da... možda!

- Misliš? - reče ona primičući mu se.

Pa uzdahnu:

- O, Rodolphe, da samo znaš... toliko sam te voljela!

Uhvati ga tada za ruku pa ostadoše tako neko vrijeme, isprepletenih prstiju - kao i onoga prvog dana na poljoprivredničkoj skupštini! Kao iz ponosa, on se pokušavaše othrvati nježnosti. No, klonuvši mu na grudi, ona reče:

- Kako si mislio da ću živjeti bez tebe? Čovjek se od sreće ne može odviknuti! Bila sam očajna! Vjerovala sam da umirem! Sve ću ti to ispričati, vidjet ćeš. A ti... ti si bježao od mene!...

Naime, već ju je tri godine on brižljivo izbjegavao, i to iz one prirodne kukavštine koja je svojstvena jačem spolu, a Emma je i dalje dražesno kimala glavom, umiljatija od zaljubljene mačke:

- Voliš druge žene, priznaj. Oh, razumijem ja njih, opravdavam ih: bit će da si ih zaveo, kao što si zaveo i mene. Ti si muškarac! Imaš sve što je potrebno da budeš voljen. No, mi ćemo iznova početi, je li tako? Voljet ćemo se! Gledaj, smijem se, sretna sam!... Pa, reci nešto!

A bijaše je prekrasno vidjeti, s onim pogledom u kojemu drhtaše suza, poput vode zaostale nakon oluje u modroj cvjetnoj čaški.

On je privuče na krilo te joj stade nadlanicom prelaziti po glatkoj kosi na kojoj u svjetlu sutona poput zlatne strelice svjetlucaše posljednja sunčana zraka. Ona saginjaše čelo; naposljetku je poljubi u vjeđe, posve nježno, krajičkom usana.

- Plakala si! - reče. - Zašto?

Ona najednom zajeca. Rodolphe pomisli da je to izljev ljubavi; kako je šutjela, shvati tu šutnju kao posljednji preostatak stidljivosti pa uzviknu:

- Ah, oprosti mi! Ti si jedina do koje mi je stalo. Bio sam glup i okrutan! Ljubim te i ljubiti ću te uvijek! Što ti je? Reci mi!

I stade se spuštati na koljena.

- Pa, evo!... Uništena sam, Rodolphe! Moraš mi posuditi tri tisuće franaka!

- Ali... ali... - reče on polagano se pridižući dok mu lice poprimaše ozbiljan izraz.

- Znaš - nastavljaše brzo ona - da je moj muž sav svoj imutak povjerio jednom bilježniku, a on je pobjegao. Zadužili smo se, bolesnici nisu plaćali. Uostalom, nasljedstvo još nije do kraja riješeno, poslije toga ćemo imati novaca. No, danas, ako ne nađemo tri tisuće franaka, zaplijenit će nam sve u kući, i to sada, ovoga časa, pa sam ja računajući na tvoje prijateljstvo, došla ovamo.

»Ah!«, pomisli Rodolphe koji najednom silno probljedje, »znači, zbog toga je došla!«

Naposljetku kaza vrlo mirno:

- Draga gospođo, nemam ih.

Nije nimalo lagao. Da ih je imao, bio bi ih zasigurno dao, premda je činiti tako dobra djela općenito neugodno, jer je novčano pitanje od svih oluja što se mogu oboriti na ljubav najhladnija i najrazornija.

Emma se isprva na nekoliko časaka nepomično zagleda u nj.

- Nemaš ih!

Pa više puta ponovi:

- Nemaš ih!... Mogla sam sebi prištedjeti ovo posljednje poniženje. Nikada me nisi ljubio! Nisi nimalo bolji od drugih!

Razotkrivala se, gubila.

Rodolphe je prekide tvrdeći da je i sam u »stisci s novcem«.

- Ah! Baš te žalim! - reče Emma. - Da, tako te žalim!...

Oči joj zastadoše na srebrom optočenoj puški koja blistaše u zbirci oružja na zidu:

- No, kada je netko tako siromašan, neće kundak na puški ukrasiti srebrom! Niti kupiti zidni sat obložen sedefom! - nastavljaše pokazujući na Boulleov⁵⁶ sat. - Ni pozlaćene pištaljke za bičeve - dotakne ih - ni privjeske za džepni sat! Oh! Njemu ništa ne manjka! Pa ni ormarić za likere u spavaćoj sobi! Ti sebe voliš, dobro živiš, imaš dvorac, imanja, šume; u lov ideš na konju i s psima, putuješ u Pariz... Eh, pa samo za ovo - uzviknu dohvativši s kamina puceta za orukvice - pa i za najmanju od ovih tričarija moglo bi se dobiti novaca!... Oh, neću ih, samo ti njih zadrži!

I daleko od sebe odbaci puceta, a ona udare o zid i zlatni se lančić na njima pretrgnu.

- A ja, ja bih tebi bila sve dala, bila bih sve prodala, vlastitim bih rukama radila, prosjačila po putovima za jedan osmijeh, za jedan pogled, samo da od tebe čujem: »Hvala!« A ti sjediš tu mirno u naslonjaču, kao da mi već nisi nanio dovoljno boli! Da tebe nije bilo, znaš, mogla sam sretno živjeti! Tko te na bilo što tjerao? Je li u pitanju bila neka oklada? Pa, ipak, ljubio si me, govorio si mi to... Pa i maločas... Ah! bolje bi bilo da si me otjerao! Ruke su mi još tople od tvojih poljubaca, a evo, na ovome ovdje mjestu, na sagu, u momem krilu zaklinjao si mi se na vječnu ljubav. Naveo si me da u to povjerujem: dvije godine vodio si me kroz najveličanstveniji i najslađi san! Ej, sjećaš li se naših dogovora o putovanju? Oh, a ono tvoje pismo, to pismo slomilo mi je srce! A sada, kada sam opet došla k njemu, k njemu koji je bogat, sretan, slobodan, došla da ga zamolim za pomoć koju bi mi pružio svatko na ovom svijetu, preklinjući ga i nudeći mu opet svu svoju ljubav, on mene odbija, jer bi ga to stajalo tri tisuće franaka!

- Nemam ih! - odgovori Rodolphe s onim savršenim mirom iza kojega se, kao iza kakva štita, krije sa sudbinom pomireni gnjev.

Emma iziđe. Zidovi podrhtavahu, strop prijeto da će je smrviti; opet prođe dugačkim drvoredom spotičući se o gomile uvela lišća što ih je raznosio vjetar. Konačno stiže do jarka pred vratima s rešetkom; polomi nokte na bravi, toliko se žurila da je otvori. Potom, stotinu koraka dalje, zadihana, gotova da se sruši, zastade. I onda, okrenuvši se, još jednom pogleda beščutni dvorac s perivojem, njegove vrtove, tri dvorišta i sve prozore na pročelju.

Ostade sva obamrla, znajući za sebe tek po kucaju u žilama koji joj se učini kao kakva zaglušna glazba što odnekle izbija i ispunja polja oko nje. Tlo joj pod nogama bijaše mekše od vode, a izorane joj se brazde prividješe kao golemi smeđi valovi što se lome o obalu. Sve uspomene, sve misli što ih je bilo u njezinoj glavi u jednom joj mahu stadoše izbijati pred oči poput svjetala kakva vatrometa. Vidje oca, onaj Lheureuxov sobičak, sobu u Rouenu, neki drugi krajobraz. Hvataše je ludilo, uplaši se i uspije se pribрати, istina, nekako smučeno, jer se nipošto nije sjećala uzroka svojem strašnom stanju, to jest nevolje s novcem. Patila je samo zbog svoje ljubavi i pri sjećanju na nju osjećala da je duša ostavljena, baš kao što ranjenici, boreći se sa smrću, osjećaju kako im život istječe kroz ranu što krvari.

Padaše noć, vrane su letjele.

Najednom joj se učini da se po zraku poput praskavih loptica rasprskavaju kuglice vatrene boje, a potom se, polako gasnući, okreću i okreću, sve dok se napokon ne rasplinu

⁵⁶ Charles-André Boulle (1642-1732), glasoviti francuski proizvođač namještaja. - nap. ur.

među granama u snijegu. Usred svake joj se od njih ukazivaše Rodolphov lik. Postadoše brojnije, približavahu joj se, prodirahu u nju, onda svega nestade. Raspoznava po kućama svjetla čije su se zrake izdaleka širile kroz maglu.

Vlastiti joj se položaj tada ukaza poput kakva bezdana. Grudi joj se kidahu od teška disanja. Potom, u naletu junaštva od kojega postajala gotovo radosnom, trčeći se spusti niz padinu, prijeđe preko kravljega mostića, pa stazom, drvoredom i preko tržnice te stiže pred ljekarnu.

Ondje ne bijaše nikoga. Htjede ući, ali je na zvuk zvonca tkogod mogao doći, pa zato šmugnu kroz vrata na ogradi te, zadržavajući dah, pipkajući po zidovima, pođe naprijed, do ulaza u kuhinju gdje je na peći gorjela svijeća. Justin, samo u košulji, baš je iznosio jelo.

- Ah, večeraju! Pričekajmo.

On se vrati. Ona pokuca na okno. On iziđe.

- Ključ! Onaj odozgo, tamo gdje...

- Što!

Gledaše je, iznenađen bljedilom njezina lica što se, onako bijelo, ističaše na crnoj pozadini noći. Učini mu se izvanredno lijepom i veličanstvenom poput prikaze; ako i nije shvaćao što hoće, predosjećala nešto užasno.

No, ona živo nastavi, tihim glasom, glasom slatkim, ganutljivim:

- Hoću taj ključ! Dajte mi ga.

Kako je pregradni zid bio tanak, iz blagovaonice se čulo zveckanje vilica po tanjurima.

Ustvrđi kako mora otrovati štakore koji joj smetaju da zaspi.

- Morao bih obavijestiti gospodina.

- Ne, ne idi!

Potom će nehajno:

- Eh, nema potrebe, i sama ću mu poslije reći. Hajde, posvijetli mi!

I uđe u hodnik na koji se otvarahu vrata laboratorija. Na zidu je visio ključ s oznakom *Kafarnaum*.

- Justine! - viknu apotekar koji postajala nestrpljiv.

- Idemo gore!

I on se pope za njom.

Ključ se okrenu u bravi, a ona pođe ravno prema trećoj polici, sjećanje ju je tako dobro vodilo, pogradi modru staklenku, iščupa iz nje čep, gurne unutra ruku i izvukavši punu šaku bijeloga praha, uze ga onako iz ruke gutati.

- Stanite! - uzviknu on bacivši se na nju.

- Šuti! Doći će netko...

Sav zdvojan, htio je pozvati upomoć.

- Ni riječi o ovome, sve će pasti na tvojega gospodara!

Potom se vrati kući, najedamput smirena i kao obuzeta vedrinom zbog obavljene dužnosti.

Kada se Charles, potresen viješću o ovrsi, vratio kući, Emma upravo bijaše izišla. On zavika, zaplaka, pade u nesvijest, ali se ona ne vrati. Gdje li je mogla biti? Posla Félicité k Homaisu, do gospodina Tuvachea, k Lheureuxu, k *Zlatnome lavu*, svuda, a u trenucima

kada bi ga tjeskoba načas ostavila, vidio je svoj uništeni ugled, izgubljeni imutak, razorenu Berthinu budućnost. Zbog čega!... Ni riječi o tome! Pričeka do šest sati uvečer. Napokon, ne mogavši više izdržati i zamišljajući kako je Emma otišla u Rouen, iziđe na glavnu cestu, prijeđe pola milje, ne srete nikoga, još malo počeka i pođe kući.

Emma se bijaše vratila.

- Što je to bilo?... Zašto?... Objasni mi?...

Ona sjede za pisaći stol i napisa pismo, a onda ga polako zapečati, dopisavši još datum i sat.

Potom reče svečanim glasom:

- Pročitat ćeš ga sutra, a do tada, molim te, ne postavljam ti nikakvih pitanja!... Ne, ni jedno jedino!

- Ali...

- Oh, ostavi me!

Pa se ispruži na postelji.

Probudi je opor okus što ga osjećaše u ustima. Opazi Charlesa i opet sklopi oči.

Radoznalo je u sebi pratila sve što se zbiva da razabere osjeća li kakve bolove. Ali, ne! Još ništa. Čula je udaranje sata, pucketanje vatre i Charlesa kako diše stojeći kraj njezine postelje.

- Ah, smrt je prava sitnica! - mišljaše ona. - Zaspao ću i sve će biti gotovo!

Popi gutljaj vode i okrenu se k zidu.

Onaj se strašni okus crnila i dalje osjećao.

- Žedna sam!... Oh, tako sam žedna! - uzdahnu.

- Ama, što ti je? - reče Charles pružajući joj čašu.

- Ništa!... Otvori prozor... ugušit ću se!

I uhvati je tako iznenadna mučnina da jedva stiže izvući rupčić ispod jastuka.

- Oduzi ga! - reče živo. - Baci ga!

On je uze ispitivati, ona ne odgovori. Ležalaše nepomično, od straha da će joj i najmanji pokret izazvati povraćanje. Osjećaše, međutim, neku ledenu hladnoću koja joj se od stola širila prema srcu.

- Ah, počinje! - promrmlja.

- Što kažeš?

Ona polaganom kretnjom, punom tjeskobe, okretala glavu čas na jednu, čas na drugu stranu, svejednako neprestano rastvarajući čeljusti, kao da joj na jeziku leži nešto veoma teško. U osam sati, povraćanje opet započe.

Charles primijeti da se na dnu umivaonika skupio neki bijeli pijesak, hvatajući se za porculansku stijenku.

- Neobično! Čudnovato! - reče nekoliko puta.

No, ona reče čvrstim glasom:

- Ne, varaš se!

Onda joj on nježno i gotovo je milujući prijeđe rukom preko trbuha. Ona ispusti oštar krik. On sav prestravljen ustuknu.

Potom ona stade stenjati, isprva slabašno. Ramena su joj se tresla u jakoj drhtavici, a postajaše bljeđa od plahte u koju joj se zarivahu zgrčeni prsti. Bilo, do tada neujednačeno, sada se jedva i osjećalo.

Kapljice joj znoja izbijahu na pomodrdjelu licu koje kao da se bijaše ukočilo u hlapljenju neke kovinaste pare. Zubi joj cvokotahu, razrogačene oči mutno gledahu uokolo, a na sva pitanja odgovaraše tek kimanjem glave; čak se dva-tri puta i nasmiješi. Malo-pomalo stenjanje se pojača. Ote joj se mukao vrisak; ustvrdi da joj je bolje i da će smjesta ustati. No, spopadoše je grčevi pa uzviknu:

- Ah, Bože, ovo je užasno!

On se baci na koljena kraj njezine postelje.

- Govori! Što si pojela? Odgovaraj, za ime Božje!

I gledaše je očima punim takve nježnosti kakvu još nikada ne bijaše vidjela.

- Eno, tamo... tamo... - reče iznemoglim glasom.

On priskoči pisaćem stolu, slomi pečat i naglas pročita! *Ne optužujte nikoga...* Zastade, prijeđe rukom preko očiju i još jednom pročita.

- Što! U pomoć! Ovamo!

Mogao je samo ponavljati jednu jedinu riječ: »Otrovana! Otrovana!« Félicité otrči do Homaisa, a on tu istu riječ glasno uzviknu na trgu; gospođa Lefrançois ču je u *Zlatnom lavu*. Neki mještani ustadoše da je prenesu susjedima i cijele noći mjesto ostade budno.

Izgubljen, mucajući, jedva se držeći na nogama, Charles je koračao uokolo po sobi. Udarao je o pokućstvo, čupao kosu, a ljekarnik nikada nije ni pomislio da tako strahovit prizor uopće može postojati.

Vrati se kući s namjerom da piše gospodinu Canivetu i doktoru Larivièreu. Gubio je glavu; po petnaest puta načini nacrt za ta pisma. Hippolyte ode za Neufchâtel, a Justin tako snažno podbadaše Bovaryjeva konja da ga morade ostaviti na obronku Bois-Guillaume, iscrpljena i polumrtva.

Charles htjede prolistati liječnički leksikon; ništa nije vidio, reci mu plesahu pred očima.

- Samo mirno! - reče apotekar. - Jedino joj treba dati jak protuotrov. O kakvom je otrovu riječ?

Charles mu pokaza pismo. Riječ bijaše o arseniku.

- E, pa - dočeka Homais - treba napraviti analizu.

On je, naime, znao da pri svakom trovanju treba napraviti analizu, a njegov sugovornik ništa nije razumio pa odgovori:

- Ah, napravite to, napravite! Spasite je..

Potom, vrativši se do nje, sruši se na sag i stade jecati glave naslonjene na rub njezina ležaja.

- Ne plači! - reče mu ona. - Uskoro te više neću mučiti!

- Zašto? Tko te na to natjerao?

Ona odvrati:

- Moralo je tako biti, mili moj.

- Zar nisi bila sretna? Jesam li ti ja što skrivio? Pa, činio sam sve što sam mogao!

- Da... istina... ti si tako dobar!

I polagano mu je rukom prolazila kroz kosu. Slatkoća toga osjećaja pojačavaše mu tugu; osjećao se kako mu se cijelo biće slama od očaja na pomisao da je mora izgubiti baš sada kada prema njemu, suprotno od uobičajenoga, pokazuje više ljubavi no ikada, a on ne nalazi pomoći, ništa ne zna, ništa se ne usuđuje, jer ga hitnja da smjesta donese odluku do kraja smućuje.

Gotovo je sada, mišljaše ona, sa svim nevjerama, svim niskostima i bezbrojnim požudama što je muče. Sada više nikoga ne mrzi; neki joj se nejasni sumrak spušta na misli – od svih je zemaljskih zvuka Emma još čula tek isprekidanu tužaljku svojega jasnoga srca, tihu i nerazgovijetnu, poput posljednjeg odjeka simfonije što nestaje u daljini.

- Dovedite mi malenu – reče pridigavši se na lakat.

- Nije ti gore? – zapita Charles.

- Ne, nije!

Curica stiže u služavkinu naručju, odjevena u dugačku spavačicu ispod koje joj provirivahu bosa nožice, ozbiljnu i gotovo još u snu. S čuđenjem je promatrala sobu koja sva bijaše u neredu i žmirkala očima jer su je zasljepljivali svijećnjaci što bijahu upaljeni posvuda po pokućstvu. Ovo je zacijelo podsjećalo na jutro o Novoj godini ili o polovici korizme kada bi, isto se tako rano probudivši pri svjetlosti svijeća, došla majci u postelju da primi darove, jer stade zapitkivati:

- A gdje je, mamice?

Pa kako su svi šutjeli:

- Nigdje ne vidim cipelicu!

Félicité je nadnese nad postelju, no svejednako gledaše prema kaminu.

- Možda ju je dojilja uzela? – upita dijete.

Na ovu riječ koja ju je opet prenosila u sjećanje na preljube i nedaće, gospođa Bovary okrenu glavu, kao zbog odvratna okusa nekoga drugog, jačeg otrova koji joj se razlijeva po ustima. Berthe, međutim, ostade kraj nje na postelji.

- Oh, mama, kako su ti velike oči! Kako si blijeda! Kako se znojiš!...

Majka je gledaše.

- Bojim se! – teče malena odmičući se od nje.

Emma je uhvati za ruku da je poljubi; ona se otimaše.

- Dosta! Odnosite je! – uzviknu Charles koji jecaše u ložnici.

Potom znaci trovanja na neko vrijeme prestadoše; Emma izgledaše manje uznemireno; na svaku beznačajnu riječ, na svaki nešto mirniji udisaj ili izdisaj, Charles bi se opet ponadao. Napokon, kada uđe Canivet, on mu se sav uplakan baci u naručaj.

- Ah, to ste vi! Hvala vam, tako ste dobri! Ali njoj je sada već bolje. Evo, pogledajte...

Kolega mu nipošto ne bijaše toga mišljenja pa, *s neba pa u rebra*, kako je to sam volio reći, propisa sredstvo za povraćanje kako bi se želudac potpuno ispraznio.

Ne prođe dugo i ona poče povraćati krv. Usnice joj se još jače stisnuše. Udovi joj se bijahu zgrčili, tijelo prekrilo smeđim pjegama, a bilo izmicalo pod prstima poput napete strune, poput žice na harfi koja samo što ne pukne.

Potom stade vrištati, strahovito. Proklinjala je otrov, obasipala ga grdnjama, preklinjala ga da se požuri i ukočenim rukama gurala od sebe sve što ju je Charles, na smrtnim mukama jačim od njenih, tjerao da popije. Stajao je s rupčićem na usnama i hropcem u grlu, plačući, gušeći se od jecaja koji mu potresahu čitavo tijelo. Félicité se na sve strane rastr-

čala po sobi, Homaisu se, onako nepomičnu, otimahu duboki uzdasi, a gospodin Canivet, premda zadržavajući uobičajeno samopouzdanje, svejedno počinjaše osjećati nemir.

- Kvragu!... No, ipak... Isprali smo joj želudac, a čim nestane uzroka...

- Mora nestati i posljedice - reče Homais. - Očito.

- Spasite je! - uzvikivaše Bovary.

I ne slušajući ljekarnika koji se bijaše odvažio na pretpostavku: »Možda je ovo spasonosna kriza«, Canivet se baš spremio propisati terijak,⁵⁷ kadli se začu pucanj biča: sva se stakla zatresoše, a poštanska kočija koju su bijesnim trkom vukla tri konja do ušiju uprskana blatom najednom dojuri do tržnice. Bijaše to doktor Larivière.

Ni ukazanje kakva boga ne bi izazvalo veće uzbuđenje. Bovary podiže ruke, Canivet stade kao ukopan, a Homais snimi grčku kapu s glave čak i prije no što doktor uđe u sobu.

Pripadaše on čuvenoj kirurškoj školi izašloj ispod Bichetova liječničkog ogrtača, onome naraštaju filozofski nastrojenih praktičara kakvih sada više nema, a koji su svoj poziv, voleći ga upravo fanatičnom ljubavlju, obavljali s oduševljenjem i mudročću! Sve je u bolnici drhtalo kada bi se on zbog nečega razgnjevio, a studenti su ga toliko poštovali da su ga se, čim bi i sami počeli obavljati liječničko zvanje, trudili što više oponašati pa se u okolnim gradovima na njima mogao vidjeti dugačak podstavljeni vuneni ogrtač nalik na njegov, baš kao i širok crni salonski kaput na kojemu su raskopčani posuvranci na rukavima malčice pokrivali punašne ruke, vrlo lijepe ruke, koje uvijek bijahu bez rukavica, kao s namjerom da što spremnije urone u ljudske jade. Prezirući odličja, počasne naslove i akademije, gostoljubiv, slobodouman, očinski se odnoseći prema siromasima i krepostno živeći premda u krepost nije vjerovao, gotovo bi slovio za sveca da ga se zbog britkosti uma nisu bojali kao kakva zloduha. Pogled mu, oštiji od njegova kirurškog noža, prodiraše čovjeku ravno u dušu i raščinjavaše svaku laž usprkos prikrivanju i tobožnoj čednosti. I življaše tako, pun onoga dobrodušnog veličanstva koju pružaju svijest o velikoj nadarenosti, bogatstvu i četrdeset godina marljiva i besprijejkorna života.

Već s vrata skupi obrve opazivši mrtvačko Emmino lice: ležalaše ona ispružena nauznak, otvorenih usta. Potom, gradeći se da sluša Caniveta, uze kažiprstom prelaziti ispod nosnica svejednako ponavljajući:

- Dobro, dobro.

No, pritom lagano slegnu ramenima. Bovary ga promotri: njih se dvojica pogledaše i taj čovjek, toliko navikao na prizor tuđe boli, ne uspije zadržati suzu koja mu pade na nabrana prsa na košulji.

Htjede pozvati Caniveta u susjednu sobu. Charles pođe za njim.

- Jako joj je loše, je li? A da joj stavimo obloge od gorušice? Bilo što! Spasili ste tolike živote, dajte, smislite nešto!

Charles ga bijaše obuhvatio objema rukama i promatraše ga preplašeno, zaklinjući, napola u nesvijesti na njegovim grudima.

- E, jadni moj mladiću, budite hrabri! Tu se više ništa ne može.

I doktor Larivière okrenu se da pođe.

- Odlazite?

⁵⁷ Poznati protuotrov koji se u starini upotrebljavao protiv ugriza otrovnih životinja, a pripravlja se od 64 različitih sastojaka - nap. prev.

- Odmah se vraćam.

Iziđe, kao da ide nešto naložiti kočijašu, a za njim i gospodin Canivet koji isto tako nije baš žudio za tim da mu Emma umre na rukama.

Na trgu im se pridruži ljekarnik. On se, već po svojoj naravi, ne bijaše kadar odvojiti od slavni ljudi. Stoga usrdno zamoli gospodina Larivièreu da mu ukaže osobitu čast i prihvati da kod njega objeđuje.

Brzo poslaše k Zlatnome lavu po golubove, po sve kotlete što ih se moglo naći u mesnici, po vrhnje k Tuvacheu, k Lestiboudoisu po jaja, a apotekar i sam pomagao kod pripreve, dok je gospođa Homais, pritežući uzice na bluzi govorila:

- Morate nam oprostiti, gospodine, u ovom našem nesretnom kraju, ako se ne najavi dan ranije...

- Čaše za vino!!! - prišapnu Homais.

- Da smo u gradu, bar bismo imali zalihu punjenih svinjskih nožica.

- Daj, šuti!... Za stol, doktore!

Nakon prvih nekoliko zalogaja ljekarnik procijeni zgodnim navesti koju pojedinost u vezi s nemilim događajem.

- Najprije smo imali posla s osjećajem suhoće u farinksu, potom s nesnosnim bolovima u epigastriju, s jakom purgacijom, a onda je nastupila koma.

- A kako se uopće otrovala?

- Ne znam, doktore, čak nemam pojma ni otkuda je nabavila arsensku kiselinu.

Justina koji je u tom času baš donosio gomilu tanjura spopade drhtavica.

- Što ti je? - reče ljekarnik.

Uz glasan prasak, mladiću na ovo pitanje sve iz ruku ispade na zemlju.

- Blesavče! - uzviknu Homais. - Nespretnjakoviću! Bukvane! Magarče nijedan!

No, najednom se svlada:

- Htio sam, doktore, pokušati s analizom, pa sam, *primo*,⁵⁸ u cjevčicu pažljivo stavio...

- Bolje bi bilo - reče kirurg - da ste njoj stavili prste u grlo.

Kolega mu je šutio, jer malo prije toga bijaše u četiri oka čuo oštru bukvicu na račun svojega sredstva za povraćanje, tako da se naš dobri Canivet, onako nabusit i blagoglagoljiv u vezi s onim kljastim stopalom, danas držao veoma smjerno i u znak se odobravanja bez prestanka smješkao.

Homais se bijaše sav rascvao od domaćinskoga ponosa, a tužna je pomisao na Bovaryja donekle pridonosila njegovu užitku, zbog sebičnoga razmišljanja o vlastitome dotadašnjem životu. Potom, bijaše izvan sebe zbog doktorove prisutnosti. Razmetaše se učenošću, zbrda-zdola spominjaše španjolske mušice, upas,⁵⁹ mancinelu, zmije otrovnice.

- Dapače, čitao sam, doktore, da su se već raznorazni ljudi otrovali, i to kao da ih je grom ošino, krvavicama koje su bile preneglo dimljene! Bar je tako pisalo u vrlo lijepom izvještaju koji je napisao jedan od vrhunskih naših predstavnika farmaceutske struke, jedan od naših učitelja, slavni Cadet de Gassicourt!

⁵⁸ Kao prvo (lat.) - nap. prev.

⁵⁹ Upas (*Antiaris toxicaria*) - zimzeleno drvo, rašireno u jugoistočnoj Aziji, za koje se svojevremeno vjerovalo da ubija sve živo u krugu od 15 metara - nap. prev.

Pojavi se gospođa Homais noseći jedno od onih klimavih kuhala što se griju špiritom, jer je Homais pošto-poto kavu htio pripremiti na stolu, i to pošto ju je, uostalom, sam ispržio, sam stucalo u prah, sam za nju načinio mješavinu.

- *Saccharum*, doktore - reče nudeći ga šećerom.

Potom pozva dolje svu djecu, želeći čuti kirurgovo mišljenje o njihovu tjelesnom stanju.

Najposlije se gospodin Larivière baš počinjao spremati za polazak, kadli ga gospođa Homais zapita za savjet u vezi sa svojim mužem. Svake večeri zaspi odmah nakon jela pa mu od toga sigurno krv sporije teče po žilama.

- Oh, nije kod njega *krv* spora.

Pa, lagano se nasmiješivši toj neshvaćenoj šali, doktor otvori vrata. No, ljekarna bijaše prepuna svijeta pa se jedva uspje osloboditi gospodina Tuvachea koji je strahovao da će mu žena dobiti upalu pluća, jer ima običaj pljuvati u pepeo, potom gospodina Bineta kojega je znala uhvatiti žestoka glad, gospođe Caron koju je mučilo probadanje, od Lheureuxa kojega su spopadale vrtoglavice, od Lestiboudoisa koji je patio od reume, od gospođe Lefrançois koja se žalila na žgaravicu. Na kraju, tri konja odjuriše, a svi se složiše u mišljenju da doktor nije pokazao baš nimalo susretljivosti.

Javnu brižnost razbi pojava gospodina Bournisienia koji je sa svetim uljem prolazio preko tržnice.

Homais, vjerno se držeći svojih načela, usporedi svećenike s gavranima koje privlači mrtvački miris; njemu je već i pogled na kakva duhovnika osobno neugodan, jer ga reve-renda podsjeća na mrtvački plašt pa mrzi jedno zato što pomalo strahuje od drugoga.

Usprkos tomu, ne uzmičući pred onim što nazivaše *svojim poslanjem*, vrati se k Bovaryju zajedno s Canivetom kojega je gospodin Larivière izričito obvezao na taj korak, te bi pače, da nije bilo ženina protivljenja, bio sa sobom poveo i oba sina eda bi ih naviknuo na potresne okolnosti te da im to bude pouka, primjer, svečani prizor koji će zauvijek zadržati u glavi.

Soba, kada uđoše u nju, bijaše puna turobnoga dostojanstva. Na stoliću za ručni rad, prekrivenom bijelim ubrusom, u srebrnoj je plitici kraj velikoga raspela, između dva zapaljena svijećnjaka, bilo pet-šest kuglica pamuka. Emma je, pritisnuvši bradu na prsa, prekomjerno širila vjeđe, a uboge joj se ruke vukle po pokrivaču jezivim i blagim pokretom, kao u samrtnika koji kao da se već i sam hoće pokriti mrtvačkim pokrovom. Blijed poput kipa i očiju crvenih kao žeravice Charles bez suza stajao sučelice njoj, u dnu postelje, dok je svećenik, kleknuvši na jedno koljeno, tiho mrmljao neke riječi.

Ona polako okrenu glavu i kao da je obuze radost kada najednom ugleda ljubičastu stolu, zacijelo zato što je usred izvanrednoga smirenja opet pronašla izgublenu slast prvih mističnih zanosa, uz priviđenja vječnoga blaženstva što za nju počinjahu.

Svećenik ustade i uze raspelo; ona tada ispruži vrat poput nekoga tko žeda pa, pritisnuvši usne na tijelo Bogočovjeka, svom snagom što se gasila utisnu na nj najvatreniji ljubavni cjelov koji ikada ikome bijaše dala. On potom izgovori *Misereatur* i *Indulgentiam*,⁶⁰ umoči desni palac u ulje i otpoče pomazanje; najprije po očima koje su toliko žudjele za zemaljskim sjajem, potom po nosnicama željnim mlakih lahora i ljubavnih mirisa, potom po ustima koja se nekoć otvarahu za laž, uzdisahu od oholosti i vriskahu u bludu, potom po rukama koje su uživale u slatkim dodirima, te napokon po tabanima, nekada tako hitrim kada je trčala prema zadovoljenju svojih žudnji, a koji sada više neće koračati.

⁶⁰ Molitve: *Smilovao nam se svemogućí Bog... i Milost svoju, Gospodine...* - nap. ur.

Župnik obrisa prste, baci u vatru komadiće pamuka namočene u ulje i opet sjede kraj samrtnice da joj objasni kako sada svoje muke mora sjediniti s mukama Isusa Krista i prepustiti se božanskoj milosti.

Završivši s opomenama, pokuša joj u ruku staviti blagoslovljenu voštanicu, simbol nebeske slave kojom će uskoro biti okružena. Emma, previše slaba, ne uspije sklopiti prste oko nje i voštanica bi, da nije bilo gospodina Bournisien, bila pala na zemlju.

Ona, međutim, više ne bijaše tako blijeda, a lice joj izražavaše neku vedrinu, kao da ju je sakrament izliječio.

Svećenik to ne propusti napomenuti, pače, objasni Bovaryju kako Gospodin kadšto ljudima produžuje život kada prosudi da je to korisno za njihovo spasenje, pa se Charles sjeti dana kada je, isto tako već na samrti, primila svetu pričest.

- Možda nije trebalo očajavati - pomisli.

I doista, ona pogleda oko sebe, polagano, kao netko tko se budi iza sna, potom razgovijetnim glasom zatraži zrcalo i ostade neko vrijeme nagnuta nad njim, sve do časa dok joj krupne suze ne potekoše iz očiju. Onda s uzdahom zabaci glavu i pade na jastuk.

Grudi joj se odmah počеше brzo dizati i spuštati. Jezik joj čitav iziđe iz usta, oči joj kolutajući stadoše blijedjeti poput dviju okruglih svjetiljaka što se gase, te bi se, bez onoga strašnog drhtanja slabina, potresanih pomamnim dahom, kao da se duša otima ne bi li se odvojila od tijela, pomislilo kako je već mrtva. Félicité kleknu pred raspelo, pa i sam ljekarnik malčice prignu koljeno, dok gospodin Canivet gledaše nekamo na trg. Bournisien bijaše opet počeo moliti, sagnuvši lice uz rub postelje, a dugačka mu se crna reverenda vukla za njim po sobi. Charles bijaše s druge strane, na koljenima, ruku ispruženih prema Emmi. Bio ju je uhvatio za ruke i stiskao ih, na svaki bi se otkucaj njezina srca stresao, kao na drhtaj kakve ruševine što pada. Što je hropac bivao jači, svećenik brže izgovaraše molitve: miješahu se one s prigušenim Bovaryjevim jecajima, pa se kadšto činilo kao da sve iščezava u muklom mrmoru latinskih slogova što odzvanjahu kao glas mrtvačkoga zvona.

Najednoć se na pločniku začu kloparanje teških cokula, popraćen struganjem štapa, i uzdiže se glas, promukao glas, koji pjevaše:

*Za ljetnoga često dana
O ljubavi cura sanja.*

Emma se pridiže kao kakav strujom oživljeni leš, raspletene kose, ukočenih zjenica, široko otvorenih.

*Moja mala hitro skuplja
klasje što pod srpom pade,
duboko se baš sagnula
k brazdi što nam žito dade.*

- Slijepac! - kriknu ona.

I stade se smijati užasnim izbezumljenim, očajničkim smijehom, vjerujući da vidi grozno jadnikovo lice što se poput jezive prikaze dizaše pred njom u vječitoj tami.

*K'o naručen, vjetar puše
kratku suknju da otpuše!*

Grč je ponovo obori na postelju. Svi se primaknuše. Nje više nije bilo.

IX.

Uvijek se nakon nečije smrti javlja svojevrsno zaprepaštenje, toliko je teško razumjeti taj nenadani nastup ništavila i pomiriti se s time da u nj povjerujemo. No, ipak, kada opazi Emminu nepomičnost, Charles se baci na nju vičući:

- Zbogom! Zbogom!

Homais i Canivet odvuče ga iz sobe.

- Svladajte se!

- Da - govoraše on otimajući se - bit ću razuman, ništa loše neću učiniti. Ali pustite me! Hoću je vidjeti! Ona mi je žena!

Plakao je.

- Plaćite - dočeka ljekarnik - dajte sebi oduška, bit će vam lakše od toga.

Slabiji od kakva djeteta, Charles dopusti da ga odvedu dolje, u blagovaonicu, a gospodin Homais ubrzo krenu kući.

Na trgu mu priđe onaj slijepac koji je, dovukavši se sve do Yonvillea u nadi da će dobiti antiflogistični melem, svakoga prolaznika pitao gdje stanuje apotekar.

- E, pa krasno! Još si mi samo ti trebao! Ah, žalim slučaj, dođi drugi put!

Pa naglo uđe u ljekarnu.

Imao je napisati dva pisma, pripremiti za Bovaryja lijek za umirenje, izmisliti neku laž kojom bi prikrilo trovanje i sročiti je kao članak za *Fanal*, ne računajući ljude što ga čeka - hu ne bi li čuli kakve pojedinosti, a pošto su već svi žitelji Yonvillea čuli njegovu priču o arseniku koji je Emma, muteći kremu s vanilijom, zabunom upotrijebila umjesto šećera, Homais se još jednom vrati do Bovaryja.

Nađe ga sama (gospodin Canivet upravo bijaše otišao) gdje sjedi u naslonjaču kraj prozora i tupim pogledom promatra pločice na blagovaoničkom podu.

- Sada biste trebali - reče ljekarnik - odrediti vrijeme za obred.

- Zašto? Kakav obred?

Potom će isprekidanim i ustrašenim glasom:

- Oh! Ne valjda to? Ne, ne dam je.

Homais, da pokaže suzdržanost, uze s police vrč s vodom da zalije geranije.

- Ah, hvala! - kaza Charles. - Lijepo od vas.

Pa ne dovrši, gušeći se od mnoštva uspomena što ih ta ljekarnikova kretnja prizivaše u njemu.

Onda Homais, da ga rastrese, ocijeni prikladnim malo popričati o vrtlarstvu: biljkama je potrebna vlaga. Charles spusti glavu u znak odobravanja.

- Uostalom, sada opet dolaze lijepi dani.

- Ah! - na to će Bovary.

Apotekar, ne znajući više što bi, uze pomalo odmicati zavjesice na prozoru.

- Gle, prolazi gospodin Tuvache.

Charles ponovi kao stroj:

- Prolazi gospodin Tuvache.

Homais mu se više ne usudi spominjati pogrebne pripreme; da ga na to privoli, najposlije pođe za rukom duhovniku.

Zatvori se u ordinaciju, uze pero pa, pošto se najecao, napisa:

Hoću da se pokopa u vjenčanoj haljini, s bijelim cipelicama i vijencem na glavi. Kosu joj raspustite po ramenima; tri kovčega, jedan od hrastovine, jedan od mahagonija, jedan od olova. Meni neka nitko ništa ne govori, naći ću snage. Preko svega neka joj se prostre velik komad zelena baršuna. To hoću. Tako učinite.

Gospođa se silno začudiše romantičnim Bovaryjevim zamislama, a ljekarnik odmah pođe k njemu i reče:

- Onaj mi se baršun čini kao suviše pretjerivanje. Osim toga, troškovi...

- Što se vas to tiče? - uzviknu Charles. - Ostavite me! Niste je vi voljeli! Odlazite odavde!

Duhovnik ga uze pod ruku i povede ga da zajedno malo prošeću vrtom. Razglabaše o ispraznosti zemaljskih stvari. Bog je silno velik, silno dobar; moramo se bez pogovora pokoravati njegovim odlukama, pače, biti mu zahvalni.

Charles udari u bogohuljenje:

- Mrzim tog vašeg Boga!

- Duh pobune još je uvijek u vama - uzdahnu duhovnik.

Bovary je već bio daleko. Išao je krupnim koracima duž zida, pored voćaka, škripao zubima, upravljao k nebu poglede što su proklinjali, no od toga se ni listić ne pomaknu.

Sipila je kišica. Charlesu prsa bijahu razdrljena pa naposljetku poče drhtati. Vрати se u kuću i sjede u kuhinju.

U šest sati začu se na trgu štopot željezom okovanih kotača: stizala je *Lastavica*, pa on ostade stajati čela naslonjena na okno, redom promatrajući sve putnike što su izlazili iz kočije. Félicité mu u salonu prostre ležaj; on se baci na nj i zaspi.

Iako je bio filozof, gospodin je Homais poštovao mrtve. Stoga, ništa ne zamjerajući jadnome Charlesu, uvečer opet dođe da bdije uz pokojnicu, donijevši sa sobom tri knjige i bilježnicu da u nju zapisuje bilješke.

Gospodin je Bournisien bio ondje, a dvije su velike voštanice gorjele uz uzglavlje postelje koju bijahu izvukli iz ložnice.

Apotekar kojega je šutnja tištala ubrzo izrazi žaljenje zbog »ove nesretne mlade žene«, a svećenik odgovori kako sada ne preostaje drugo do moliti za nju.

- Međutim - prihvati Homais - od dviju stvari moguća je samo jedna: ili je umrla u stanju milosti (kako se o tome izražava Crkva) pa joj onda naše molitve uopće nisu potrebne ili je pak preminula okorjela srca (to je, mislim, crkveni izraz), a onda...

Bournisien ga prekide, uzvraćajući osornim glasom kako se uza sve to valja moliti.

- Ali - prigovori ljekarnik - ako su Bogu sve naše potrebe već poznate, čemu uopće služi molitva?

- Kako! - duhovnik će na to. - Molitva! Pa zar i sami niste kršćanin?

- Molit ću lijepo! - reče Homais. - Divim se kršćanstvu. Ono je, kao prvo, oslobodilo robove, uvelo čudoređe u svijet...

- Nije to posrijedi! Svi tekstovi...

- Oh, oh! Što se tekstova tiče, zavirite u povijest: zna se da su tekstove krivotvorili jezuiti. Charles uđe pa, prišavši k postelji, polako povuče zastore.

Emmina glava bijaše nagnuta na desno rame. Kut usta koja joj bijahu ostala otvorena doimaše se poput crne rupe na dnu lica, a oba joj palca još uvijek bijahu svinuta prema dlanovima. Neka joj bijela prašina prekrivaše trepavice, a oči se počinjahu gubiti u sluzavom bljedilu što nalikovaše na tanku koprenu, kao da pauci na njima bijahu ispleli mrežu. Plahta na njoj bijaše uleknuta od grudi do koljena, a potom se izdizaše na vrškovima nožnih prstiju, a Charlesu se činilo da je pritišće neka neizmijerna težina, neki ogroman teret.

Na crkvenom tornju izbiše dva sata. Čuo se glasni mrmor rijeke što je tekla u tami podno terase. Gospodin Bournisien od vremena do vremena bučno bi se useknuo, a Homaisovo pero škripaše po papiru.

- No, dragi moj - reče ljekarnik - otiđite odavde, vama taj prizor samo razdire srce.

Pošto Charles ode, ljekarnik i župnik opet započеше raspravu.

- Čitajte Voltairea! - govoraše jedan. - Čitajte Holbacha⁶¹, čitajte *Enciklopediju!*

- Čitajte *Pisma nekolicine portugalskih Židova!* - govoraše drugi. - Čitajte *Značenje kršćanstva* od nekadašnjega suca Nicolasa.⁶²

Raspaljivali se oni, crvenjeli od bijesa, govorili u isti mah, jedan drugoga ne slušajući: Bournisien se sablažnjivao zbog tolike drskosti, a Homais čudio tolikoj gluposti, pa je malo nedostajalo da ne prijeđu na međusobne uvrede, kadli se najednom opet pojavi Charles. Privlačila ga je neka čarobna sila. Svaki se čas uspinjao uza stube.

Stao bi joj nasuprot, da je bolje vidi, pa bi toliko utonuo u promatranje da ono više i nije bilo bolno, toliko bijaše duboko.

Prisjećao se priča o obamrlosti, o čudesima magnetizma te je sam sebi govorio da bi mu, bude li to doista nadasve silno želio, možda pošlo za rukom vratiti je u život. Jednom se čak i nagnuo nad nju i posve tiho pozvao: »Emma! Emma!« Od jačine njegova daha plamen voštanica zalelujao je prema zidu.

U zoru stiže stara gospođa Bovary. Charlesa, kada je zagrlila, ponovo svlada plač. I ona pokuša, kao što je prije nje nastojao ljekarnik, iznijeti nekoliko prigovora na račun pogrebnih troškova. Sin joj se tako razljuti da ušutje, a on joj pače naloži da smjesta pođe u grad i kupi sve što je potrebno.

Charles cijeloga poslijepodneva ostade sam: Berthu bijahu odveli gospođi Homais, a Félicité je sjedila gore u sobi, s kumom Lefrançois.

Uvečer mu dođoše posjetioci. Ustajao je, rukovao se s njima ne uspijevajući ni riječi izustiti, potom bi pridošlice posjedali kraj ostalih koji se u velikom polukrugu bijahu okupili ispred kamina. Oborene glave i njišući nogom prebačenom preko koljena, povremeno bi duboko uzdahnuli. Svi se neizmijerno dosađivahu, a ipak nitko nije htio prvi otići.

⁶¹ Paul Henri, baron d'Holbach (1723-1789) - francuski filozof iz razdoblja prosvjetiteljstva, suradnik *Enciklopedije* - nap. ur.

⁶² Jean-Jacques Auguste Nicolas (1807-1866) - francuski katolički pisac - nap. ur.

Homais se u devet sati vrati (već se dva dana samo njega moglo vidjeti na trgu) natovaren zalihom kamfora, benzoja i mirisavih trava. Nosio je i posudu punu klora da raskuži zrak. U tom su se trenutku služavka, gospođa Lefrançois i majka Bovary vrtjele oko Emme dovršavajući pokojničino odijevanje pa joj spustiše i dugačku krutu koprenu koja je prekri sve do satenskih cipelica.

Félicité je jecala:

- Ah, jadna moja gospođa! Jadna moja gospođa!

- Pogledajte je samo - uzdišući govoraše gostioničarka - kako je još uvijek zgodna! Ama zakleli biste se da će svaki čas ustati.

Potom se sagnuše da joj namjeste vijenac.

Moradoše joj pritom malo podići glavu pa joj se uto iz usta izli val crne tekućine, kao da povraća.

- Ah, Bože! Haljina, pazite! - uzviknu gospođa Lefrançois. - Hajde, pomozite nam! - reče ljekarniku - Niste se valjda uplašili?

- Uplašio? Ja? - uzvratio on sliježući ramenima. - Ma, da ne bi! Nagledao sam se ja svega i svačega u općoj bolnici dok sam studirao farmaciju! Kuhali smo mi punč u dvorani za seciranje! Ništavilo ne zastrašuje filozofa, a ja pače, često to kažem, kanim svoje tijelo oporučno ostaviti bolnicama kako bi jednog dana poslužilo znanosti!

Stigavši, župnik zapita kako je s gospodinom Bovaryjem pa na apotekarov odgovor priklopi:

- Rana je, znate, još previše svjež!

Na to mu Homais reče da je sretan što nije, kao drugi muškarci, izložen opasnosti da izgubi voljenu ženu, iz čega se razvi rasprava o svećeničkom celibatu.

- Naime - govoraše ljekarnik - nije naravno da se muškarac odrekne žena! Bilo je zločina...

- Ama, svete mu nedjelje! - uzviknu duhovnik. - Pa kako će čovjek vezan brakom, na primjer, čuvati ispovjednu tajnu?

Homais se okomi na ispovijed. Bournisien je uze braniti, nadugo i naširoko govoriti o duhovnoj obnovi do koje ona dovodi. Navede razne anegdote o lupežima koji su se na jednom preobratali u poštenjake. O vojnicima koji su, pristupivši sudu pokore, osjetili kako im pada mrena s očiju. U Fribourgu ima jedan ministar...

No, sugovornik mu bijaše zaspao. Potom, kako ga je pretežak zrak u sobi pomalo gušio, svećenik otvori prozor, što probudi ljekarnika.

- Uzmite malo burmuta! - reče mu župnik. - Hajde, to će vas razbistriti.

Neprekidni se otegnuti lavež čuo negdje u daljini.

- Čujete li tog psa kako zavija? - reče ljekarnik.

- Kažu da psi osjećaju smrt - odgovori duhovnik. - Baš kao i pčele: odlete iz košnice kada u kući netko premine.

Homais ne ospori te predrasude, jer opet bijaše zaspao.

Gospodin Bournisien, izdržljiviji od njega, još je neko vrijeme sasvim tiho micao usnama, a potom malo-pomalo i sam spusti bradu na prsa, ispusti debelu crnu knjigu i zahrka.

Sjedili su tako jedan sučelice drugome, isturena trbuha, podbuhla lica, mrgodna izraza, sastavši se napokon, poslije toliko neslaganja, u istoj ljudskoj slabosti, a bijahu jednako nepomični kao i mrtvo tijelo kraj njih, što kao da je i samo spavalo.

Ušavši, Charles ih ne probudi. Bijaše to posljednji put: došao se s njome zauvijek oprostiti.

Mirisave su se trave još pušile, a vrtlozi se plavičasta dima na prozoru miješahu s maglom što je ulazila u sobu. Na nebu je bilo nekoliko zvijezda, a noć bijaše blaga.

Vosak s voštanica u krupnim suzama kapaše na postelju. Charles gledaše svijeće kako gore, umarajući oči blještavilom njihova žutog plamena.

Svjetlosni preljevi podrhtavahu na satenskoj haljini, bijeloj poput mjesečine. Emma iščekivaše pod njom, a njemu se činilo da se ona, razlijevajući se izvan same sebe, nejasno gubi u svemu što je okružuje, u tišini, u noći, u vjetru što popuhivaše, u vlažnu vonju što dopiraše odozdo.

Potom, najednom, vidje je u vrtu u Tostesu, na klupi, uz trnovu živicu, ili pak u Rouenu, na ulici, na pragu njihove kuće, u dvorištu u Bertauxu. Još je čuo smijeh veselih momaka što plesahu pod jabukama, sobu ispunjaše miomiris njezine kose, a njezina mu haljina šuštaše u rukama s iskričavim praskom. Ova, ista ova haljina!

Dugo ostade tako, sjećajući se minule sreće, Emmina držanja, njezinih kretnji, boje njezina glasa. Nakon jednoga naleta beznada nadošao bi drugi, i uvijek tako, nepresušno, poput plimnoga vala što se razlijeva.

Obuze ga užasna radoznalost: polagano, vrhovima prstiju, sav uzdrhtao, odignu koprenu s nje. No, ote mu se vrisak pun strave i probudi onu dvojicu. Odvukoše ga dolje, u blagovaonicu.

Potom dođe Félicité i reče da gospodin traži pramen kose.

- Odrežite mu ga! - odvrati apotekar.

Pa kako ona za to nije imala hrabrosti, sam priđe onamo sa škarama u ruci. Drhtao je tako jako da je na više mjesta ubo u kožu na sljepoočicama. Napokon, obuzdavajući uzbuđenje, nasumce dva-tri puta snažno zareže, od čega u krasnoj crnoj kosi ostadoše bijeli biljezi.

Ljekarnik i župnik opet se zadubiše svaki u svoj posao, ne bez povremenog drijemanja, za što bi se uzajamno optuživali pri svakom ponovnom buđenju. Gospodin bi Bournisien tada poškropio sobu blagoslovljenom vodom, a Homais po podu posuo malo klora.

Félicité se bijaše pobrinula za to da im se na komodi nađe boca rakije, sir i veliki mliječni kruh. Stoga apotekar, ne mogavši više izdržati, uzdahnu oko četiri sata ujutro:

- Bogme, ja bih se vrlo rado malo potkrijepio!

Svećenika nije trebalo moliti: ode odslužiti misu pa se vrati, a potom njih dvojica udariše jesti i kucati se čašama, pomalo se smijuckajući, ni sami ne znajući zašto, potaknuti neodređenom veselošću što nas obuzima nakon tugovanja, a pri posljednjoj čašici reče svećenik ljekarniku, lupkajući ga pritom po ramenu:

- Još ćemo se mi i složiti!

Dolje u predvorju naiđoše na radnike koji su upravo stizali. Potom je Charles cijela dva sata morao podnositi strahovitu muku slušajući čekić kako odzvanja po daskama. Nju onda snesoše u hrastovu kovčegu koji umetnuše u druga dva; no kako je vanjski lijes bio preširok, trebalo je praznine popuniti vunom iz jedne strunjače. Najposlije, kada sva tri poklopca bijahu izblanjana, zakovana i zalemljena, izložiše odar pred vratima, kuću šikom otvoriše, a mještani Yonvillea počеше hrpimice pristizati.

Uto stiže čiča Rouault. Opazivši crni pokrov, obeznani se na trgu.

X.

Ljekarnikovo pismo bijaše primio tek trideset i šest sati nakon događaja, a iz obzira ga prema njegovim osjećajima gospodin Homais bijaše sastavio tako da je iz njega bilo nemoguće shvatiti što se zapravo zbilo.

U prvi mah čiča Rouault pade kao da ga je kap udarila. Zatim shvati da nije mrtva. No, ipak možda i jest... Napokon, navuče haljetak, uze šešir, pričvrsti ostruge na cipele i pojuri kao strijela. I cijelim ga je putem, onako zadihana, izjedala zebnja. Jedanput je čak bio prisiljen i sjahati. Više ništa nije vidio, čuo je glasove oko sebe, osjećao se kao da ludi.

Svanu dan. Opazi tri crne kokoši što spavahu na nekom stablu; zadržta, prestravljen tim znamenjem. Obeća tada Svetoj Djevici za crkvu tri misnice te da će bosonog poći od groblja u Bertauxu do vasonvilske kapelice.

Ujaha u Maromme dozivajući ljude u krčmi, udarcem ramena otvori vrata, priskoči k vreći zobi, u jaslje izli bocu slatke jabukovače pa opet podbode konjića tako da mu iskre frcahu ispod kopita.

Uvjeravaše sam sebe da će je zacijelo spasiti; liječnici će naći nekakav lijek, zasigurno. Na um mu padahu sva čudesna ozdravljenja o kojima su mu ikada pripovijedali.

Potom bi mu se pak ukazala mrtva. Ležala je tu, pred njim, ispružena nauznak, nasred ceste. Pritegnuo bi uzdu i priviđenja bi nestalo.

U Quincampoixu, ne bi li se ohrabrio, popi tri kave jednu za drugom.

Pomisli kako se pošiljalac pisma možda zabunio u imenu. Potraži pismo u džepu, napipa ga, ali ga se ne usudi otvoriti.

Na kraju pretpostavi kako je sve to možda šala, nečija osveta, izmišljotina kakva vinskoga brata, a uostalom, da je umrla, to bi se već znalo. Ali ne! U prirodi oko njega ne bijaše ničega neobičnog: nebo bijaše plavo, drveće se njihalo, prođe i stado ovaca. Uto ugleda selo. Pojuri polegavši po konju i nemilo ga udarajući tako da mu je iz slabina kapala krv.

Kada je došao k svijesti, u suzama pade Bovaryju u naručaj:

- Kćeri moja! Emma! Dijete moje! Objasnite mi...

A Bovary mu jecajući odgovori:

- Ne znam, ne znam! To je neko prokletstvo!

Apotekar ih razdvoji.

- Te su užasne pojedinosti sada suviše. Ja ću gospodinu već sve ispričovjediti. Evo, ljudi već dolaze. Malo dostojanstva, kvragu! Malo filozofije!

Jadni se muž htjede pokazati jakim pa više puta ponovi:

- Da... treba biti hrabar.

- Pa, dobro! - uzviknu starac. - Bit ću hrabar, sto mu gromova! Ispratit ću je do kraja.

Zvono je zvonilo. Sve bijaše spremno. Valjalo je krenuti.

Pa sjedeći jedan kraj drugoga na klupi pred glavnim oltarom, vidješe kako ispred njih neprestano ovamo-onamo prolaze tri crkvena pjevača koji su pjevali psalme. Svirač roga puhao je punim plućima. Gospodin Bournisien, u svečanu ruhu, pjevaše kreštavim glasom, klanjaše se pred svetohraništem, podižući i šireći ruke. Lestiboudois je obilazio po crkvi sa štapićem od kitove kosti. Kraj štionika ležaše kovčeg između četiri reda voštanica. Charlesu je dolazilo da ustane i da ih pogasi.

Trudio se, međutim, pobuditi u sebi pobožnost, vinuti se do nade u budući život u kojemu će opet vidjeti nju. Zamišljao je da je otišla na put, veoma daleko i već odavno. No, kada bi pomislio da se nalazi tu, u lijesu, da je sve svršeno, da će je zakopati u zemlju, spopadaše ga divlji, mračan, očajnički bijes. Kadšto mu se činilo da više ništa ne osjeća i uživao je u tom ublaženju boli, ujedno sebi prebacujući da je nitkov.

Na kamenim se pločama začu nekakav oštar zvuk okovana štapa koji ravnomjerno udaraše po njima. To je dolazilo iz dna crkve i najednom je prestalo u jednoj bočnoj lađi. Ne-ki se čovjek u grubu smeđem kaputu s mukom spusti na koljena. Bijaše to Hippolyte, sluga iz *Zlatnoga lava*. Bijaše stavio novu nogu.

Jedan od crkvenih pjevača krenu naokolo po lađi skupljajući milodare pa krupne kovanice, jedna za drugom, zvečahu u srebrnoj plitici.

- Požurite se! Jedva ovo podnosim! - uzviknu Bovary ljutito bacivši kovanicu od pet franka.

Crkvenjak mu zahvali dubokim naklonom.

Pjevalo se, klečalo, ustajalo bez kraja i konca! Charles se sjeti kako su jednom, u prvim danima života ovdje, zajedno prisustvovali misi i kako se bijahu smjestili s druge strane, nadesno, uza zid. Opet se začu zvono. Nastade bučno pomicanje stolaca. Nosači podvukoše tri motke ispod kovčega i svi iziđoše iz crkve.

Uto se na pragu ljekarne pojavi Justin, ali se smjesta vrati unutra, blijed i posrćući.

Mještani stajahu uz prozore da vide sprovod. Charles se, idući na čelu, držeše uspravno. Gradio se hrabrim i pokretom glave pozdravljao one koji se, izlazeći iz pokrajnjih uličica ili iz kuća, priključivahu ostalima. Šestorica ljudi, po trojica sa svake strane, išli su sitnim korakom i pomalo teško disali. Svećenici, crkveni pjevači i dva ministranta pjevahu *De Profundis*, a glasovi im se čas jače, a čas slabije razlijegahu nad poljima. Kadšto bi na zavojima staze i iščeznuli, no veliki se srebrni križ neprestano uzdizaše među drvećem.

Za njima su išle žene u crnim ogrtačima i sa spuštenim kukuljicama, svaka noseći u ruci debelu zapaljenu voštanicu, a Charles osjećaše kako ga hvata nesvjestica od toga stalnog ponavljanja molitava i prolaska baklji, od mučnoga mirisa voska i svećeničkih halja. Pirkao svjež vjetrić, zelenjele se raž i uljena repica, kapljice rose podrhtavale na trnovoj živici kraj puta. Obzor ispunjavahu svakojaki radosni zvuci: škripanje kola što se u daljini kotrljahu po kolotečinama, opetovano pijetlovo kukurijekanje ili topot ždrebeta što odmicaše pod jabukama. Vedro nebo bijaše istočkano ružičastim oblačićima, plavkasta svjetlašca padahu na kolibe prekrivene perunikama. Charles je u prolasku prepoznao dvorišta. Sjećao se jutara, kao što bijaše današnje, kada je, obišavši kakva bolesnika, odatle izlazio i vraćao se k njoj.

Crni pokrov, posut bijelim zrcima, od vremena se do vremena podizao otkrivajući kovčeg. Umorni nosači usporavahu hod pa se kovčeg uz stalne trzaje kretao naprijed poput čamca koji se zaljulja pri udaru svakoga vala.

Stigoše.

Ljudi nastaviše sve do kraja, do mjesta na tratini gdje bijaše iskopana raka.

Okupiše se oko nje, a crvena se zemlja, dok je svećenik govorio, izbačena na rubove groba, odronjavala u kutovima, bešumno i neprestano.

Potom namjestiše četiri užeta i na njih položiše kovčeg. Charles ga gledaše kako se spušta. Stalno spušta.

Napokon se začu udarac; užad se pucketajući vrati na površinu. Bournisien tada uze lopatu koju mu pružaše Lestiboudis pa lijevom rukom, desnom svejednako škropeći, snažno baci punu lopatu zemlje, a drveni kovčeg, kada kamenje pade na nj, jeknu onim strahovitim zvukom koji se nama čini kao odjek vječnosti.

Duhovnik doda škropilo prvome do sebe. Bijaše to gospodin Homais. On ga ozbiljno zatrese, a potom pruži Charlesu koji do koljena utonu u zemlju te je uze bacati objema rukama vičući pritom: »Zbogom!« Slao joj je poljupce, vukao se prema raki da ga proguta zajedno s njome.

Odvedoše ga, a on se brzo primiri, osjećajući možda, kao i svi ostali, nejasno zadovoljstvo što je sada s time gotovo.

Na povratku čiča Rouault mirno zapali lulu, što Homais u dubini duše ocijeni kao nedolično. Isto tako primijeti da se gospodin Binet nije pojavio na sprovodu, da je Tuvache »zbrisao« poslije mise, a da je Théodore, bilježnikov sluga, došao u modru haljetku, »kao nije mogao naći crni, kad je već takav običaj, kvragu!« Pa da bi drugima priopćio sve što je zapazio, išao je od jedne do druge skupine. Svi oplakivahu Emminu smrt, a nadasve Lheureux koji nije propustio doći na pogreb.

- Sirota draga gospođa! Kako to mora biti bolno za njezinog muža!

Apotekar prihvaćaoše:

- Da nije bilo mene, znate, sigurno bi sebi kakvo zlo nanio.

- Tako dobra ženica! Kada se samo sjetim da sam je još u subotu vidio u svojem dućanu!

- Nisam imao vremena - reče Homais - pripremiti nekoliko riječi koje bih izrekao nad njezinim grobom.

Vrativši se kući, Charles se razodjenu, a čiča Rouault opet obuče modri haljetak. Bio je nov, pa kako je na putu ovamo često rukavom brisao oči, lice mu se zamrljalo bojom, a trag je od suza načinio pruge u sloju prašine kojom bijaše zaprljano.

S njima je bila i stara gospođa Bovary, Sve je troje šutjelo. Napokon, naš dobričina uzdahnu:

- Sjećate li se, dragi moj, kako sam jednom došao u Tostes, baš onda kada ste bili izgubili svoju prvu pokojnicu. Onda sam vas tješio! Tada sam nalazio riječi za to, ali sada...

Potom će uz dugačak uzdah od kojega mu zadrhtaše grudi:

- Ah, ovo je za mene kraj, znate! Ostao sam bez žene... poslije i bez sina... a danas i bez kćeri!

I htjede odmah poći natrag u Bertaux govoreći da u ovoj kući ne bi mogao spavati. Pače, odbi vidjeti unuku.

- Ne, ne! To bi me previše rastužilo. Poljubite je umjesto mene! Zbogom!... Dobar ste vi momak! A ovo vam nikad neću zaboraviti - reče udarajući se po bedru. - Bez straha! I dalje ćete vi dobivati svoju puricu.

No, kada stiže na vrh obronka, okrenu se, baš kao što se nekoć bijaše okrenuo na putu za Saint-Victor rastavši se od kćeri. Prozori su u mjestu plamtjeli pod kosim zrakama sunca što je zalazilo za livadom. Zakloni rukom oči pa na obzoru opazi zidom ograđen prostor

u kojem su stabla, tu i tamo, u crnim skupinama rasla među bijelim kamenjem, a potom nastavi put, i to laganim kasom, jer mu je konjić šepao.

Charles i njegova mati, usprkos umoru, ostadoše te večeri dugo u razgovoru. Govorili su o negdašnjim danima i o budućnosti. Ona će se nastaniti u Yonvilleu, vodit će mu kućanstvo, njih se dvoje više neće odvajati. Bijaše dovitljiva i umiljata, u sebi se radujući što će opet zadobiti ljubav koja joj već toliko godina bijaše izvan dohvata. Odbi ponoć. Selo bijaše tiho kao i obično, a Charles je budan stalno mislio na Emmu.

Rodolphe koji se radi rasonode cijeloga dana vrzmao po šumi spavaše mirno u svojem dvorcu, a spavaše i Léon, tamo u Rouenu.

Netko ipak u taj sat nije spavao.

Na grobu među jelama klečao je i plakao jedan dječak, a grudi što ih razdirahu jecaji dizale mu se i spuštale u tami pod pritiskom golema žaljenja, slađega od mjesečine i neproničnijeg od noći.

Najednom škripnuše rešetkasta vrata. Bijaše to Lestiboudois: dolazio je po lopatu koju je prije bio zaboravio. Prepozna Justina baš kad je skakao preko zida te najposlije doznade sve o lupežu koji mu krade krumpire.

XI.

Charles sutradan dade kćer dovesti kući. Ona zapita za mamu. Odgovoriše joj da je mama nekamo otišla, da će joj donijeti igračka. Berthe je nekoliko puta opet spomenu, a potom prestade o tome misliti. Od djetetove je radosti Bovaryju srce krvarilo, a usto je morao otrpjeti i nesnosne utjehe ljekarnikove.

Uskoro opet započеше nevolje s novcem, jer je gospodin Lheureux ponovo podbo prijatelj Vinčarta, pa se Charles obveza na pretjerano velike svote, jer nikako ne htjede pristati na prodaju i najmanjega predmeta što je nekoć pripadao *njoj*. Njegovu mater to ogorči. On se razljuti još više od nje. Bijaše se potpuno promijenio. Ona na to napusti njegovu kuću.

Tada se svatko htjede nekako *okoristiti*. Gospođica Lempereur zatraži plaću za šestomjesečnu poduku, iako Emma nikada nije došla ni na jedan jedini sat (unatoč onome računu s potvrdom o isplati što ga bijaše pokazala Bovaryju): bio je to dogovor između njih dvije. Knjižar zatraži pretplatu za tri godine, a kuma Rolet poštarinu za nekih dvadeset pisama pa kada Charles zapita za objašnjenje, obzirno mu odgovori:

- Ah, ništa vam ja ne znam! To su bila njezina posla.

Poslije svakoga plaćenog duga Charles je vjerovao da je s time gotovo. Novi su neprestano iskršavali.

Zatraži zaostatke od nenaplaćenih liječničkih pregleda. Pokazaše mu pisma što ih bijahu primili od njegove žene. Pa mu se tada valjalo još i ispričavati.

Sada je Félicité nosila gospođine haljine; ne sve, jer ih on nekoliko bijaše zadržao pa se znao zatvoriti u njezinu odjevaonicu da ih promatra. bila je gotovo njezina rasta, pa bi Charlesa, kada bi je ugledao s leđa, zavarao privid te bi uzviknuo:

- Oh, ostani! Ostani!

No, o Duhovima ona pobježe iz Yonvillea zajedno s Théodoreom, pokravši sve što još bijaše ostalo od Emmine odjeće.

Nekako u to vrijeme gospođi ud. Dupuis bi čast obavijestiti Charlesa o »vjenčanju svojega sina, gospodina Léona Dupuisa, bilježnika u Yvetotu, s gospođicom Léocadie Leboeuf iz Bondenvillea.« Uz čestitke što ih uputi Charles napisa i ovu rečenicu:

»Kako bi moja sirota žena bila sretna zbog toga.«

Jednoga dana kada se, tumarajući besciljno po kući, pope i do tavana, pod papučom osjeti zgužvanu kuglicu tanka papira. Razmota je i pročita: »Budite hrabri, Emma! Budite hrabri! Ne želim u vaš život unijeti nesreću...« Bijaše to Rodolpheovo pismo koje je bilo palo na zemlju između sanduka i ondje ostalo, a koje je vjetar što prodiraše kroz tavanski prozorčić otpuhao do vrata. Charles ostade nepomičan, otvorenih usta, na istome onom mjestu na kojemu je nekoć, još bljeđa od njega danas, Emma, sva očajna, htjela umrijeti. Napokon otkri jedno maleno *R* u dnu druge stranice. Tko li je to bio? Sjeti se čestih Ro-

dolpheovih posjeta, njegova iznenadna nestanka i neprirodna držanja u ona dva-tri navrata kada se poslije toga s njime sreo. No, zavora ga ton pisma koji bijaše pun poštovanja.

– Možda je to bila platonska ljubav – reče sam sebi.

Uostalom, Charles ne bijaše od onih ljudi koji stvari istražuju do kraja; ustuknu pred dokazima, a neizvjesna mu se ljubomora izgubi u neizmjernosti njegova bola.

Pa i morali su je obožavati, mišljaše. Svi su muškarci posve sigurno žudjeli za njom. Zbog toga mu se učini još ljepšom pa se u njemu začu stalna, pomamna žudnja za njom koja mu raspaljivaše očaj i kojoj ne bijaše granica, jer je sada bila neostvarljiva.

Da bi joj se svidio, kao da je još živa, prihvati njezin ukus, njezine zamisli: kupi lakirane čizme, stade nositi bijele kravate. Brkove njegovaše pomadama, te potpisa nekoliko mjenica, baš kao i ona. Kvarila ga je i s one strane groba.

Bi prisiljen prodati srebrninu, komad po komad, zatim prodade pokućstvo iz salona. Sve se prostorije isprazniše, no ona soba, njezina soba, ostade kao i prije. Poslije večere Charles bi se uspeo onamo. Dovukao bi okrugli stolić pred kamin i primaknuo *njezin* naslonjač. Sjeo bi sučelice. Svijeća je gorjela u jednome od pozlaćenih svijećnjaka. Berthe je kraj njega bojila slike.

Patio je taj siroti čovjek gledajući kćerkicu onako loše odjevenu, u visokim cipelicama bez vezica i do struka rasparanim otvorima za ruke na pregačicama, jer se dvorkinja o tome nije nimalo brinula. No, bila je tako slatka, tako mila, glavica joj se tako ljupko saginjala, a krasna joj plava kosa padala na rumene obraščice, da bi ga obuzela neka beskrajna milina, užitak pomiješan s gorčinom, poput loše napravljenih vina što mirišu na smolu. Popravljalaše joj igračke, izrezivalaše likove od ljepenke ili pak rasporenim lutkama šivaše trbuh. Potom, ako bi mu pogled pao na kutiju sa šivaćim priborom, kakvu preostalu vrpču ili čak pribadaču upalu u pukotinu stola, utonuo bi u sanjarenje i doimaše se tako tužnim da bi se Berthe rastužila kao i on.

Nitko im sada nije dolazio u pohode, jer Justin bijaše pobjegao u Rouen gdje je postao sitničarski pomoćnik, a apotekarova su se djeca sve manje družila s malenom, jer gospodinu Homaisu, s obzirom na razliku u njihovu društvenom položaju, nije bilo pretjerano stalo do toga da se dotadašnje prijateljstvo i dalje održava.

Slijepac kojega nije uspio izliječiti onim svojim melemom bijaše se vratio na obronak Bois-Guillaume gdje je putnicima pripovijedao o uzaludnome ljekarnikovu pokušaju, tako da se Homais, kada bi pošao u grad, skrivao iza zastora u *Lastavici* kako bi izbjegao susret s njime. Sada ga je mrzio pa, hoteći ga se po svaku cijenu riješiti, već i zbog vlastita ugleda, udari na nj skrivenim oružjem što bjelodano pokazivaše svu dubinu njegove oštromnosti i svu zlobu njegove taštine. Tokom narednih šest mjeseci mogli su se u *Fanal de Rouenu* pročitati ovako sročeni članci:

»Svi koje put vodi u plodne krajeve Pikardije jamačno su na obronku Bois-Guillaume primijetili jasnika s užasnom ranom na licu. Dosađuje putnicima, gnjavi ih i ubire od njih pravi namet. Zar još živimo u onim čudovišnim srednjovjekovnim vremenima kada je skitnicama bilo dopušteno na trgovima pokazivati gubu i škrofule što ih bijahu donijeli iz križarske vojne?«

Ili pak:

»Unatoč zakonima protiv skitnje, prilazne ceste našim velikim gradovima još uvijek opsjedaju gomile prosjaka. Neki obilaze uokolo i sami za sebe, a takvi su možda još i opasniji. O čemu misle naši gradski oci?«

Homais potom uze izmišljati i pričice:

»Jučer je na obronku Bois-Guillaume jedan plahoviti konj...« Tu je slijedila priča o nesreći koju je svojom pojavom skrivio slijepac.

Tako je vješto postupao da slijepca na kraju zatvoriše. Ali ga i pustiše. On opet nastavi po svome, a nastavi i Homais. Bijaše to prava borba. Pobjedu odnese ljekarnik, neprijatelj mu bi osuđen na doživotno zatočenje u ubožnici.

Taj ga uspjeh ohrabri pa otada u okrugu nijedan pas ne bi pogažen, nijedan štagalj zapaljen, nijedna žena pretučena, a da on o tome nije odmah obavijestio javnost, uvijek vođen ljubavlju prema napretku i mržnjom prema svećenicima. Iznosio je usporedbe između državnih i crkvenih škola, i to na štetu posljednjih, u vezi s novčanom pomoći od sto franka dodijeljenih crkvi podsjećao na Bartolomejsku noć, prokazivao razne oblike zlo-uporabe, razbacivao se zajedljivim dosjetkama. To mu bijaše geslo. Rovario je, postajao je opasan.

Gušio se, međutim, u uskim granicama novinarstva pa mu se ubrzo prohtje napisati knjigu, djelo! Sastavi tada *Opću statistiku okruga Yonville, popraćenu klimatološkim razmatranjima*, a statistika ga otjera u filozofiju. Posveti se velikim pitanjima: društvenim tegobama, čudorednom odgoju siromašnih slojeva, ribogojstvu, kaučuku, željeznicama, itd. Najposlije se čak poče i stidjeti što je malograđanin. Prenemagao se da je *veliki umjetnik*, pušio je! Kupi i dva *šik* pompadorska kipića kao ukras u salonu.

No, ljekarništvo nipošto ne zapostavljaše; naprotiv! Redovito je pratio sva otkrića. Pratio je veliki val čokoladnih bombona, prvi je u Seine-Inférieure donio biljku *choca* i mješavinu *revalentia*.⁶³ Oduševio se za Pulvermacherove hidroelektrične lance pa je takav lanac i sam nosio, a uvečer, kada bi skinuo flanelski prsluk, gospođa bi Homais ostala zatravljenom pred zlatnom zavojnicom pod kojom joj muž iščezavaše pa bi osjetila kako se u njoj udvostručuje ljubav prema ovome čovjeku jače omotanom lancima od kakva Skita i veličanstvenome poput kralja.

Homais je imao krasnih zamisli za Emmin grob. Najprije predloži okrhnuti stup s nabranim zatorom, zatim piramidu, potom Vestin hram, svojevrsnu rotundu... ili pak »hrpu ruševina«. A u svim tim prijedlozima nipošto ne odustajao od žalosne vrbe koju smatraše obvezatnim simbolom žalosti.

Charles i on pođoše zajedno na putovanje u Rouen da pogledaju nadgrobne spomenike kod nekoga klesara, a s njima pođe i neki slikar, stanoviti Vaufraylard, Bridouxov prijatelj, koji je cijelo vrijeme sipao dosjetke. Napokon, pregledavši stotinjak crteža, zatraživši predračun i još jednom otputovavši u Rouen, Charles se odluči za mauzolej na kojem će se na objema glavnim stranama nalaziti »dobri duh s ugašenom zubljom u ruci«.

Što se pak tiče natpisa, Homaisu se ništa nije činilo tako lijepim kao: *Sta viator* i na tome se zaustavljao; razbijaše sebi glavu, neprestano ponavljaše: *Sta viator*... Napokon pronađe nastavak: *amabilem conjugem calcas!* I to bi prihvaćeno.⁶⁴

⁶³ Choca (lat. *Fucraea foetida*) – biljka iz porodice agava, revalentia – mješavina leće i ječmenog brašna koja se smatrala vrlo zdravom – nap. prev.

⁶⁴ Ovaj je natpis, sa značenjem »putniče, stani – gaziš po ljubljenoj ženi«, Homais sastavio po uzoru na *Sta, viator, heroem calcas* (Putniče, stani – po junaku gaziš), natpis na grobu maršala Franza Freiherra von Mercyja koji je poginuo u bitki kod Nördlingena, a koji je pronašao u Voltairovom prikazu te bitke – nap. prev.

Čudnovato, premda je neprestano mislio na Emmu, Bovary je počinjaše zaboravljati pa je očajavao osjećajući kako mu njezina slika izmiče iz pamćenja usprkos svim naporima da je zadrži. Svake je noći, međutim, sanjao o njoj; uvijek je to bio isti san: približava joj se, no kada je hoće zagrliti, ona mu se u rukama raspada u trulež.

Tjedan ga dana viđahu kako uvečer ulazi u crkvu. Gospodin mu Bournisien pače dva-tri puta dođe u pohode, potom odustade. Uostalom, taj čovjek u posljednje vrijeme sve više zapada u nesnošljivost, u fanatizam, govoraše Homais: grmi protiv duha vremena i svakih petnaest dana beziznimno na propovijedi spominje Voltaireovu agoniju, kao i to da je filozof, kako to svatko zna, umro proždirući vlastiti izmet.

Unatoč štedljivu životu, Bovary bijaše daleko od toga da otplati stare dugove. Lheureux odbi produžiti ma i jednu jedinu mjenicu. Ovrha postade neizbježna. On se tada uteče za pomoć majci koja pristade na to da on na njezino imanje podigne hipoteku, no šaljući mu usput i svu silu optužbi protiv Emme, a za uzvrat za svoju žrtvu tražila je jedan šal koji je izmaknuo Félicitéinoj pohari. Charles joj ga odbije dati i njih se dvoje posvadiše.

Ona učini prvi korak prema pomirenju predloživši mu da će djevojčicu uzeti k sebi kao ispomoć u kući. Charles na to pristade. No, u času kćerina odlaska hrabrost ga napusti. I tada dođe do konačnoga, potpunog raskida.

Što više iščezavaše njegova privrženost drugim ljudima, to se više ograničavao na ljubav prema kćeri. Malena ga je, međutim, brinula: kadšto je kašljala, a na jagodicama joj se vidjele crvenkaste mrlje.

A njemu prekoputa razmetno se širila, sretna i vesela, obitelj našega ljekarnika kojemu je sve na ovome svijetu išlo od ruke. Napoléon mu pomagao u laboratoriju, Athalie mu vezla grčku kapicu, Irma izrezivala papirnate poklopce za staklenke s pekmezom, a Franklin bez zapanjanja kazivao tablicu množenja. Bio je on najsretniji među očevima, najuspješniji među ljudima.

Ne baš! Izjedalo ga je potajno častoljublje: Homais priželjkivaše križ Legije časti. Osnova mu za to nije manjkalo:

Prvo: u doba kolere istaknuo sam se bezgraničnom požrtvovnošću.

Drugo: objavio sam, i to o vlastitom trošku, razna djela od opće koristi, kao što su... (i tu se pozivaše na svoju raspravu *O jabukovači, njezinoj proizvodnji i djelovanju*, k tomu još i na razmatranja o trsovu ušencu koja bijaše poslao Akademiji, na knjigu o statistici, pa čak i na vlastiti diplomski rad), i ne računajući što sam član mnogih znanstvenih društava (bio je učlanjen samo u jedno).

- Ukratko - uzvikivaše okrećući drugi list - pa makar zato što sam se istaknuo u požarima!

Onda se Homais počeo priklanjati vlasti. Gospodinu prefektu prilikom izbora potajno iskaza velike usluge. Riječju, prodade se, moralno se sroza. Uputi pače i vladaru molbu u kojoj ga zaklinjaše da *pravično postupi prema njemu*, nazivaše ga *dobrim našim kraljem* i uspoređivaše s Henrikom IV.

Svakoga se jutro apotekar bacao na novine ne bi li u njima otkrio da mu je odlikovanje dodijeljeno, no do imenovanja nikako da dođe. Naposljetku, ne mogavši više izdržati, dade u vrtu urediti travnjak u obliku zvijezde Legije časti, s dvije vijugave travnate staziце što se spuštahu od vrha predočavajući vrpce na odličju. Šetao je oko travnjaka, prekrštenih ruku i zadubljen u misli o nesposobnosti vladinoj i ljudskoj nesposobnosti.

Iz poštovanja ili zbog svojevrsnoga putenog užitka zbog kojega je u istraživanju tek polagano napredovao, Charles još nije bio otvorio tajni pretinac na pisaćem stolu od pali-

sandrovine za kojim je Emma obično pisala. Jednoga dana napokon sjede preda nj, okrenu ključ i pritisne oprugu. Sva Léonova pisma bijahu ondje. Ovaj put više nije bilo sumnje! Žudno ih pročita sve do posljednjega, prekopa sve zakutke, sve pokućstvo, sve ladiće, pogleda iza zidova, jecajući, urlajući, izvan sebe, lud. Otkri jednu kutiju, udarcem joj noge izbi dno. Iz gomile ispremiješanih ljubavnih pisama ravno preda nj iskoči Rodolpheova slika.

Svima bijaše čudna njegova utučenost. Nije više izlazio, nikoga nije primao, pače je odbijao obilaziti bolesnike. Onda se počeo tvrditi kako se *zatvara u kuću i pije*.

Kadšto bi se ipak neki znatiželjnik nagnuo preko vrtne živice i sa zaprepaštenjem ugledao dugobrada čovjeka gdje, u prljavu odijelu i divlja izgleda, obilazi vrtom i na sav glas plače.

Ljeti bi uvečer poveo sa sobom kćerkicu i odveo je na groblje. Vratili bi se odande po mrkloj noći, kada na trgu više ništa ne bijaše osvijetljeno do Binetova tavanskog prozora.

Međutim, slast mu boli bijaše nepotpuna, jer uza nj ne bijaše nikoga s kime bi je podijelio pa je odlazio u pohode kumi Lefrançois samo zato da može *o njoj* govoriti. No, gostioničarka ga slušaše samo s pola uha, jer je imala i svojih briga budući da je gospodin Lheureux naposljetku osnovao svoje *Favorites du commerce*, a Hivert koji je uživao dobar glas kao obavljatelj raznih narudžbi zahtijevaše povišicu plaće prijeteci da će prijeći konkurenciji.

Jednoga dana, pošavši na sajam u Argueil da tamo proda konja – posljednje što je imao, sretne se s Rodolpheom.

Ugledavši jedan drugoga, obojica problijedeše. Rodolphe koji svojedobno bijaše samo poslao posjetnicu, najprije promrmlja nekoliko isprika, potom se osmjeli te čak u samouvjerenosti ode dotle da (bijaše vrlo vruće, mjesec kolovoz) pozove Charlesa u krčmu na bocu piva.

Naslonivši mu se sučelice na lakat, griskao je cigaru svejednako pripovijedajući, a Charles se gubio u sanjarenju pred tim licem koje je ona ljubila. Činilo mu se da opet vidi nešto od nje. Obuze ga zadivljenost. Žalio je što on nije taj drugi čovjek.

A taj je drugi i dalje govorio o poljoprivredi, o stoci, gnojivu, ispunjavajući otrcanim rečenicama svaku stanku u razgovoru u koju bi se mogla ubaciti kakva aluzija. Charles ga nije slušao; Rodolphe je to primjećivao te je u promjenama na sugovornikovu licu pratio proljetanje uspomena. To se lice postupno oblijevalo grimizom, nosnice se brzo širile i skupljale, usne podrhtavale; u jednom času pače Charles, ispunjen mračnim bijesom, uprije oči u Rodolpheu koji, kao od nekakva straha, zašuti. No, onaj se uobičajeni zlokobni umor ubrzo opet pojavi na Charlesovu licu.

– Ništa vam ne zamjeram – reče.

Rodolphe bijaše zanijemio. A Charles, objema se rukama držeći za glavu, nastavi prigušenim glasom i tonom punim pomirenosti s beskrajnom bolju:

– Ne, više vam ništa ne zamjeram!

Dodade pače i jednu uzvišenu riječ, jedinu koju je ikada izgovorio:

– Za sve je kriva sudbina!

Rodolphe koji je svojevremeno tom sudbinom upravljao pomisli kako je on za čovjeka u takvu položaju previše dobrohotan, pače smiješan i pomalo vrijedan prezira.

Sutradan Charles pođe do klupe u sjenici i ondje sjede. Traci svjetlosti prodirahu kroz brajdu, sjenke se vinova lišća ocrtavahu na pijesku, mirisaše jasmin, nebo bijaše modro,

zeleni bapci zujahu oko rascvalih ljiljana, a Charles se kao kakav mladac gušio u neodređenim ljubavnim izljevima od kojih mu se nadimaše tužno srce.

U sedam ga sati mala Berthe koja ga cijelo poslijepodne nije vidjela dođe pozvati na večeru.

Njemu glava bijaše zabačena uza zid, oči sklopljene, usta otvorena, a u rukama je držao dugačak uvojak crne kose.

- Tata, dođi! - reče ona.

Pa misleći da se iz šale pretvara, lagano ga gurnu. On pade na zemlju. Bio je mrtav.

Trideset i šest sati poslije toga dojuri na apotekarov zahtjev gospodin Canivet. Otvori ga i ništa ne nađe.

Kada sve bi rasprodano, ostade dvanaest franaka i sedamdeset i pet centima, čime se plati put gospođice Bovary k njezinoj baki. Dobra žena umrije još iste godine, a kako čiča Rouault bijaše uzet, brigu za malu preuze jedna tetka. Siromašna je pa djevojčicu, da za služi svoj kruh, šalje u predionicu pamuka.

Od Bovaryjeve su se smrti u Yonvilleu izredala tri liječnika, no nijedan se nije uspio održati, jer ih je gospodin Homais odmah rastjerao. Sam pak ima silnu klijentelu, vlasti ga štede, a javno mišljenje štiti.

Nedavno je dobio i križ Legije časti.

Rječnik

ahat (grč.) – vrsta poludragog kamena vulkanskog porijekla

anđelika – jedna od najpoznatijih vrsta ljekovitog bilja

antiflogističan (grč.) – pridjev od *antiflogistik*, sredstvo protiv upale ili vrućice

apsint (grč.) – alkoholno piće od pelina i anisa; alkohol općenito

Baden – povijesna država (veliko vojvodstvo) na istočnoj obali rijeke Rajne u Njemačkoj; danas dio Baden-Württemberga; zbog brojnih termalnih izvora i lječilišta u 19. stoljeću bila je popularno turističko odredište

Bautzen – planinski vrh u Saskoj (Njemačka), pored kojega se nakon bitke kod Lutzena (v.) godine 1813. odigrala nova bitka ruske i pruske vojske protiv Napoleona koji se vraćao iz ekspedicije u Rusiji nakon poraza, a završila je Napoleonom pobjedom

bekovina – vrsta grmolike biljke koja se koristi za žive ograde, kalinovina, šibikovina

benzoj (ar.) – smola koja se dobiva od benzojeva drveta, ugodna mirisa, koristi se zbog mirisa i kao začim

Biarritz – grad na obali Biskajskog zaljeva u Baskiji, na krajnjem jugu Francuske

boc (franc.) – vrsta lake kočije

Cascina – grad u Italiji nedaleko Pise

Castellamare – Castellamare di Stabia, grad i ljetovalište u Napuljskom zaljevu, podno Vezuva

Caux – pokrajina u gornjoj Normandiji, na obali kanala La Manche, veći gradovi

su Le Havre i Dieppe; pridjev: *koški*

Cels – Aulus Cornelius Celsus (25 pr. n. e. – 50. n. e.), starorimski znanstvenik i liječnik

centima (franc.) – stoti dio franka

chiaroscuro (tal.) – svijetlo-tama

cold-cream (engl.) – kozmetička krema za noć

čestoslavica – vrsta ukrasne i ljekovite biljke plavih cvjetova

čičimak – žežula, kineska datulja, biljka jestivog ploda od kojega se rade marmelade, kolači i drugo

dagerotipija – preteča fotografije, prema izumitelju franc. slikaru Daugerreu (1789-1851)

De Profundis (lat.) – početne riječi pogrebnog psalma, Iz dubine

Dieppe – lučki grad u gornjoj Normandiji; pridjev *djepski*

djepski – v. *Dieppe*

écarté – kartaška igra za dva igrača slična vistu

epigastrij (grč.) – gornji dio trbuha, podrebarje

epitalam (grč.) – svadbena pjesma

facies (lat.) – u medicini: izrazi lica povezani uz određena zdravstvena stanja

farinks (grč.) – grlo ili jednjak

flebotomija (grč.) – puštanje krvi, danas napušteni način liječenja

frenologija (grč.) – pseudoznanost koja o duševnim osobinama prosuđuje na temelju oblika lubanje

Fribourg – grad u Švicarskoj (njem. Freiburg)

grizeta (franc. *grisette*) – mlada siromašna švelja ili prodavačica, naziv dolazi od franc. riječi *gris*, sivo, prema boji jeftinih haljina koje su nosile; namiguša, žena slobodnijeg ponašanja. U prvoj polovici 19. stoljeća tim izrazom su se u Parizu označavale žene koje žive slobodnim boemskim životom, druže se s umjetnicima, bivaju im ljubavnice, poziraju slikarima...
groom (engl.) – sluga, konjušar

Île-de-France – pokrajina u Francuskoj u kojoj se nalazi Pariz
intermitentan (lat.) – koji se prekida, koji se javlja s vremena na vrijeme

Kafarnaum – ribarski grad na Galilejskom jezeru u kojemu je propovijedao Isus. Isus je tamo istjerivao đavole iz opsjednutih, pa zato riječ u prenesenom značenju znači gužva, metež, zbrka. Ovdje: spremište.

kalina – vrsta ukrasne biljke (ligustrum vulgare), koristi se za živice

kavatina (tal.) – u operi kraća lirski pjesma

kiraso – curaçao, vrsta likera

kornet-a-piston, kornet-piston (franc.) – vrsta puhačkog glazbenog instrumenta sličnog trubi

koški – pridjev prema pokrajini *Caux* (v.)

kotiljon (franc.) – francuski društveni ples

lijar (franc. *liard*) – sitni novac u Belgiji

limfatičan – blijed i nadut čovjek, natečenih limfnih čvorova, bolestan od upale limfnih čvorova

livra (franc. *livre*, prema lat. *libra*) – francuska valuta do 1799. godine, funta; 1 livra vrijedila je 20 sua

livreja (franc.) – uniforma za sluge, vratare i sl. osobitog kroja

Lutzen – grad u Saskoj (Njemačka), u bli-

zini kojega je 1813. Napoleon uspio poraziti i zaustaviti združenu prusko-rusku vojsku nakon katastrofe u Rusiji prethodne godine

marjaš – sitni novac, groš sa slikom sv. Marije

Marjolaine – francuska dječja pjesma

mašice – hvataljke nalik kliještima, za ubacivanje drva u vatru i slično

nankin – vrsta žutog pamučnog platna (prema kineskom gradu Nankingu)

napoleon dor – francuski zlatni novac s likom Napoleona, 20 franaka

Neufchâtel – Neufchâtel-en-Bray, grad u gornjoj Normandiji u kojemu se proizvodi glasoviti sir

odoljen – valerijana, baldrijan, vrsta ljevakovite biljke sa sedativnim djelovanjem
oksalna kiselina (franc. *oxalique*) – etandikarboksilna kiselina, koristi se za bijeljenje, čišćenje, nagrizanje i slično; u većim količinama otrov

orma – glavni dio konjske opreme za prezanje pred kola, ham

pačuli (hind.) – mirisna indijska biljka i miomirisno ulje dobiveno od te biljke

pajasmin – ukrasna biljka (*philadelphus coronarius*), koristi se za živice

parhet (njem.) – vrsta pamučnog platna s finim dlačicama s jedne strane

pavit – vrsta biljke penjačice

Pikardija (franc. *Picardie*) – povijesna pokrajina na sjeveru Francuske, između Artoisa na sjeveru, Normandije na zapadu i Île-de-France na jugu; glavni grad Amiens

piston – v. *kornet-piston*

pomarsko vino – vrsta cijenjenog crnog vina iz okolice grada Pommarda u Burgundiji

pompadorski – povezan sa stilom markize Pompadur, miljenice francuskog kralja Luja XV; u prenesenom značenju: kićen,

kičast

prefekt – u Francuskoj najvišu upravni činovnik u departmanu, okrugu
purgacija (lat.) – čišćenje crijeva

Réaumur – skala za mjerenje temperature na kojoj je ledište vode 0 a vrelište 80 stupnjeva (godine 1730. uveo je franc. znanstvenik René Antoine Ferchault de Réaumur)

reneta (franc.) – vrsta fine jabuke, "kraljicina jabuka"

reverenda (lat.) – dugačka svećenička gornja haljina, sutana, mantija

ridiculus sum (lat.) – smiješan sam

rukunica – jedno od dvaju ruda u jedno-prežnim kolima

saccharum (lat.) – šećer

sarabanda (tal.) – talijanski ples u tročetvrtinskom ritmu

sladić – glićirica, gospino zelje, slatka trava, vrsta ljekovite biljke

strefopodija (grč.) – iskrenuta noga

su (franc. *sou*) – sitan francuski novac, 5 centima ili 1/20 franka

škopeni – šopeni, slamnati (krov)

škrofuloza (lat.) – bolest tuberkuloza žlijezda, guke

talar (lat.) – duga haljina kakvu nose svećenici, suci itd.

tenotom (lat.) – vrsta preciznih kirurških škara

tilbury (eng.) – vrsta lagane otvorene kočije na dva kotača

Tivoli – grad nedaleko Rima, poznat po vili rimskog cara Hadrijana i renesansnoj vili d'Este

toraks (lat.) – gornji dio trupa, prsa

tuberoza (lat.) – vrsta biljke s mirisnim bijelim cvjetovima, noćnica

unča (lat.) – stara mjera za težinu, unca; u Francuskoj oko 30 grama

utrechtski – pridjev prema gradu Utrechtu u Nizozemskoj

vist (engl. *whist*) – engleska kartaška igra popularna u 18. i 19. stoljeću

vitriol (lat.) – sulfat, sol sumporne kiseline